

THE GETTY CENTER LIBRARY

*Why ask for the moon
When we have the stars?*

Digitized by the Internet Archive
in 2016 with funding from
Getty Research Institute

<https://archive.org/details/debeweging13unse>

DE BEWEGING

ALGEMEEN MAANDSCHRIFT
VOOR LETTEREN, KUNST, WETEN-
SCHAP EN STAATKUNDE * * *

EERSTE JAARGANG

DERDE DEEL

BESTUURDER:
ALBERT VERWEY

UITGEGEVEN DOOR W. VERSLUYS TE AM-
STERDAM * * * * * MCMV

INHOUD

(Juli 1905. Afl. 7.)

	Bladz.
De Beteekenis van Marx' Waarde- theorie	IS. P. DE VOOYS . . . 1
Verzen	M. S. ROETMAN . . . 35
Santos en Lypra (III).	T. VAN DER SCHAAF . 39
Uit Stefan Georges Vorspiel zum Teppich des Lebens (<i>vertaald</i>).	ALBERT VERWEY . . . 69
De Duivelstuin	JOH. S. BRANDTS BUYS. 78
Kleine gedichten	HENRI BAKELS . . . 91
Schandgeld	MR. P. BROOSHOOFT . 95
Boeken, Menschen en Stroomin- gen: Ch. M. van Deventer: Nederlandsche Bellettrie van den Dag	ALBERT VERWEY . . 110
Boekbeoordeelingen: Vondels Ly- riek, Moderne Kunstwerken. Vincent van Gogh, Het Hoog- lied van Salomo 117

(Augustus 1905. Afl. 8.)

Dichters Nachtgezang.	ALBERT VERWEY . . 127
Santos en Lypra (<i>Slot</i>)	T. VAN DER SCHAAF . 142

I N H O U D

	Bladz.
Een Minnezang	FREDERIK VAN EEDEN . 179
Madame de Staëls Corinna	J. KOOPMANS 182
Een Crisis van Impotentie (I)	MR. P. J. TROELSTRA . 220
Boekbeoordeeling:	
Dr. K. Krogh-Tonning: Hugo	
Grotius	J. KOOPMANS 239

(September 1905. Afl. 9.)

De Kleine Johannes, Derde deel (I)	FREDERIK VAN EEDEN . 247
Asfodillen	ALEX GUTTELING . . 270
Potgieter en het Liberalisme	DR. C. G. N. DE VOOYS 275
Verzen	MAURITS UYLDERT . . 303
Verzen	GIZA RITSCHL. 312
Het Jongste Orchestwerk van Carl	
Smulders	J. C. HOL 321
Boeken, Menschen en Stroomin-	
gen: Robert Fruin	ALBERT VERWEY . . 338

DE BETEKENIS VAN MARX' WAARDETHEORIE

DOOR

IS. P. DE VOOYS.

Over Waarde door R. Kuyper.
De Nieuwe Tijd 1902—1903.

Theorie der Waarde door Christiaan Cornelissen H. J. W. Becht
1903.

De waardetheorie is geen geestelijk uitspanningsoord, waar op aangenaam ingerichte terrassen der beschouwing en langs geleidelijke paadjes van gangbare begrippen een wijd uitzicht over economische gegevens kan genoten worden. Zij gelijkt eer op rommelige en sombere werkplaatsen, doorrammeld van aldoor hooger schreeuwende en kloppende metaalgeluiden, waar groote ijzerconstructies worden samengesteld. Slechts vakmannen voelen zich daar thuis en vinden weg en bedoeling in de verschillende, verspreid gelegen en bewerkte onderdeelen. Een leek voelt zich verdwaald te midden van de groote onooglijke brokstukken, die een verwarrenden indruk op hem moeten maken. Verwarring is daar echter niet. Dat blijkt wel als later de stukken in elkaar gepast, geschroefd en geklonken zijn om, hoog boven rivieren, of in breede ijloverdakte hallen, van de macht der menschelijke berekening stilzwijgend getuigenis te geven. Niet als een geleider door de geestelijke werkplaatsen der waardetheorie wensch ik mij aan te bieden, maar voor de betekenis van den arbeid die daar verricht wordt, vraag ik de aandacht. Want zooals in de fabrieken vervaardigd wordt, wat het moderne leven voor zijn groote gebouwen en zijn verkeerswegen noodig heeft, zoo worden uit de waardetheorie economische stelsels opgebouwd, die door

hun wetenschappelijke beteekenis de bestemming in zich dragen om een nieuwere gemeenschap langs veilige banen en naar goed ingerichte levensvormen te geleiden. Na Smith en Ricardo was het in de werkplaatsen stil geworden. De door hen gelegde en gebouwde werken schenen voldoende, — later zelfs overbodig, — totdat Marx er weer leven bracht. De bestrijders van zijn methode meer nog dan haar aanhangers legden daarna de hand aan 't werk, en vooral in den laatsten tijd heerscht er een ijverige drukte, waarvan ook de bovenaangehaalde geschriften getuigen. Er is drukte, er is zelfs strijd en concurrentie om het beste werk te leveren, en de arbeidsmethoden te verbeteren. Dat alles wordt slechts begrepen door de beteekenis van het werk, waaraan zooveel ijver, berekening en geest besteed is. Die beteekenis is voor alles gelegen in de bedoeling dat het werk *wetenschap* zal zijn. Dat is het eerste en meest directe doel. Daarmede toch schijnt niet alleen aan de analyse der huidige maatschappelijke werkelijkheid, maar tevens aan de conclusies voor de gemeenschapstoekomst een onaantastbare stelligheid gewaarborgd, zoodat de practisch handelende mensch zich naar verworven kennis richten kan. Het wetenschappelijke der waardetheorie staat dus voorop. Zoo dacht zich Marx zijn werk, toen hij de ruimte binnentrad, waar Smith en Ricardo met voorgangers en tijdgenooten hadden gearbeid. En aan zijn werk dankt de tegenwoordige sociaaldemocratie de zekerheidsovertuiging harer toekomstverwachting zooals die zich uit in het trotsche zelfgevoel, „van utopie tot wetenschap” te zijn gegroeid. Zoo voelden ook de economische bestrijders van het Marxisme hun taak om aan te toonen dat zijn waardetheorie onjuist was. En zóó ten slotte wisten de beide schrijvers, de communist Cornelissen en de Marxist Kuijper, dat uitsluitend door de wetenschappelijkheid hunner waardetheorie, een maatschappelijke dat is politieke overtuiging gestut kan zijn. Toch staat achter dien wetenschappelijken strijd het maatschappelijk belang, om te weten hoe te handelen en hoe partij te kiezen; staat ook die andere, zwaardere, meer massale strijd van socialistische arbeiders tegen het kapitalisme, waarin zich de arbeidersbeweging onzer dagen het scherpst vertoont. *Dat* belang en *die* strijd dringen zich meer aan de geesten en harten der tijdgenooten op, dan een

zuiver wetenschappelijke vraag zou kunnen doen. Daaraan kunnen de ekonomen, wier studie zich op de waardetheorie richtte, niet ontkomen. De strijders op dat terrein van wetenschap zien en voelen zich dan ook omstuwd door de keur hunner politieke aanhangers en tegenstanders, door hen toegejuicht en aangemoedigd, of half uitgelachen en uitgejouwd.

De groote practische en feitelijke belangrijkheid van het socialisme geeft daarom aan den arbeid in de werkplaatsen der waardetheorie een scherper, een meer omljnd, een dieper ingrijpend karakter, dan hij om der wille van de wetenschap alleen zou hebben. Maar door deze alleen toch, uitsluitend door hare wetenschappelijkheid, krijgt de waardetheorie hare beteekenis. De trekken van het ontworpen beeld kan de maatschappelijke belangstelling wel verdiepen, doch niet wijzigen. Kan dus de strijd niet gaan *om het socialisme* hoezeer dat bij den uitslag schijnt te kunnen winnen of verliezen, toch centraliseert het gevecht zich om *den socialist*, den socialist der vorige eeuw bij uitnemendheid, om Marx. Hij was het die met helaas niet altijd sterken arm, doch wel steeds met sterken wil en geest in de half verlaten en verwaarloosde werklokalen der klassieke economie opnieuw de werktuigen der begrippen in beweging stelde. En om wat hij deed, hetzij afbreken, hetzij te herstellen of te verbeteren, hetzij door iets geheel nieuws te vervangen, werken nog steeds en voortdurend de theoretici der economie.

Meetewerken of zelfs partij te kiezen eischt een omvangrijker werk dan in deze bespreking bedoeld wordt.

De aangehaalde schrijvers beoogden het wel, en naar aanleiding hunner pogingen wensch ik te doen uitkomen wat de wetenschappelijke beteekenis is van de waardetheorie, en daardoor van hunne geschriften.

Bij den wetenschappelijken strijd is en behoort de gemeenschap stellig een belangstellend toeschouwer te zijn, maar de eigenlijke strijd is meer en beter dan het gedrang en gestomp van het publiek er omheen, wat ik wil trachten op zoo'n afstand te houden, dat het eigenlijk tournooi den lezer niet ontgaat.

In de ekonomie vertoont zich als in elke wetenschap, en vooral bij het begin harer ontwikkeling, de tegenstelling tusschen theorie en practijk, tusschen de engere wetenschap en de techniek, dat is ten slotte tusschen het weten om te WETEN, en het weten om te KUNNEN. Welke van die beide is de eerste? welke heeft de voorrang in den menschelijken geest? Het handelen schijnt het eerste, omdat daden noodzakelijk zijn voor alle leven. En om doelmatig te kunnen handelen is *kennis* vereischt. Maar hoe zou de mensch die kennis verkregen hebben, indien niet in hem de onbetembare drang had geheerscht, de onlesbare dorst had geprikkeld om het geheele leven te begrijpen en te doorzien. De geschiedenis der menschelijke beschaving en wetenschap leert hoe beide drijfkrachten tot het verkrijgen van kennis innig vermengd en in wisselwerking op elkaar, tot de ontwikkeling gevoerd hebben. Hoezeer wetenschap en techniek bij den geweldigen opgroei uit elkaar schenen te wijken om afzonderlijk te bestaan en zich te ontplooiën, blijft toch die eerste tegenstelling zich handhaven. Tot in de allereenvoudigste techniek ligt een theorie, en tot in het meest abstracte onderdeel van wetenschap een practijk besloten. En zou het ook anders kunnen? waar in den menschelijken geest de drang om te doorgronden steeds samenwoont met de zucht om zich maatschappelijk en met — of zelfs zonder — zich, de gemeenschap in het reële bestaan te versterken. Toch is er bij de ontwikkeling van de wetenschap, evenals in alle natuurleven een voortdurend streven merkbaar naar differentiatie, naar uiteenlegging van wat onderling tegengesteld is. Zoo ook bij die der ekonomie. De eerste kennis van het samenlevingsbestaan was van eenvoudigen aard, vooral omdat de mensch zelf zoo'n belangrijke factor in dit verschijnsel vormde. Niets toch moest hem eenvoudiger en beter te kennen schijnen dan de mensch, die voor zijn onderhoud zorgt. Dat was immers hij zelf in zijn gewoon dagelijksch leven, met kleine verscheidenheden herhaald in telkens andere menschen. Wat *hij wou*; wat *hij deed*; wat *hij kreeg*; ziet daar de eenvoudige verklaringsgronden voor de wijze waarop de menschelijke samenleving bestond. Weten het beste te willen; weten practisch te handelen; weten hoe het meeste te verkrijgen; dit was de

maatschappelijke kennis, die toch ook wetenschap, maar vooral een techniek, een huishoudkunde, een wirthschaftslehre was. Gaande van uit het individu tot de gemeenschap, tot den staat of het volk, was er voor de techniek van het regeeren, om n.l. maatregelen te nemen ter verhooging der volkswelvaart, meerdere kennis noodig dan de enkele persoon behoefde.

En ofschoon op dit gebied reeds verschillende stelsels in hunne ontwikkeling duidelijk een strengere wetenschappelijk, een theoretisch, karakter vertoonden, bleef hunne bedoeling toch voor alles regeerkunde, staathuishoudkunde, volkswirthschaftslehre te zijn. Haar uitgangspunt werd door haar doel bepaald, dat was: de welvaart van het volk. In het element der gemeenschap, dat is in het individu, werd de oorsprong van het geheele bestaansleven der natie gezien en gezocht. Van uit het subject, van uit de motieven zijner handelingen, die voor alle menschen gelijksoortig zijn moesten, zou de samenlevingsleer afleiden, hoe de ontwikkeling gesteund diende te worden. Deze methode om al het maatschappelijk geschieden *doelbewust* te zien, dat is de verschijnselen teleologisch op te vatten, lag zoozeer in den technischen aard der ekonomie, dat slechts uiterst langzaam andere zienwijzen konden binnendringen, of m. a. w. de maatschappelijke samenleving opgevat *kon* worden als een natuurverschijnsel, waarvan de samenhang, in een verband van oorzaak en gevolg, zuiver om het weten, gezocht werd. Deze methode van studie, in de natuurwetenschap reeds zooveel eer met succes gebruikt, — de causale, — komt schroomvallig in de ekonomie tot toepassing. Ook in de klassieke ekonomie, waaraan zij de beteekenis van wetenschap begon te geven, is zij slechts een variatie van de teleologische methode.

De veronderstelling van Smith, dat de menschen, ekonomisch gezien, slechts hun eigen belang zoeken, waarop hij verder causaal kan afleiden hoe hunne handelingen zich in het maatschappelijk leven vertoonen, is van teleologischen grondslag. Met de steeds meer terrein winnende causale methode gaat ook de differentiatie, het uiteenwijken der wetenschap en der techniek voort. Juist daarom is het, dat de ekonomen ná Smith gevoelden niet meer een kunde of een leer te verkondigen, maar een wetenschap, hoe zeer daaruit de practici, n.l. de

regeerders, kennis voor hun werk konden leeren. En toch werd al heel spoedig na Ricardo hun wetenschap tot een techniekvoorschrift gemaakt, te goed bekend onder den naam der Manchester-„leer”. Het practisch onvoldoende van deze leer deed de fout of liever de eenzijdigheid der klassieke ekonomie kennen. Deze had toch éen samenhang der kapitalistische maatschappij als een natuurnoodwendigheid beschouwd, en de wetten harer causaliteit als onverbreekelijke natuurwetten gedecreteerd. Uit deze eenzijdigheid is de opkomst der z.g. „historische school” te verklaren. Haar *taak* werd on naast de bekende verschijnselen van het rondom zich vertoonende maatschappelijk leven tal van feiten uit het verleden te verzamelen, die deden zien hoe de tegenwoordige samenlevingsvorm zich uit andere heeft ontwikkeld, en nog steeds voortgroeit. Haar *methode* was niet meer de teleologische, maar een zuiver causale. Doch zij zocht die causaliteit niet tusschen de gelijktijdige maatschappelijke verschijnselen, maar tusschen een reeks gelijksoortige verschijnselen in den loop van jaren en eeuwen. De wet der *ontwikkeling*, niet die van *den samenhang*, de *historische* niet de *mechanische*, causaliteit werd bestudeerd. En zoo zij al naar het onderling verband van de feiten uit een zelfden tijd zocht, dan was dit niet in het heden, maar in vroegere tijden, waarbij nog te dikwijls en — begrijpelijker wijze door de belangstelling voor het vroeger leven, — van uit het individueele belang, dus teleologisch, werd gezien. Marx, wien het bij zijn onderzoek vóór alles ging om het verband tusschen de maatschappelijke ekonomische verschijnselen van zijn eigen tijd, was de eerste die de ekonomie streng causaal, zoowel mechanisch als historisch, heeft opgevat. Zijn werkmethode is als een synthese van die der klassieke ekonomen, en die der „historische school”, waardoor hij beider resultaten niet alleen samenvoegde, maar elk voor zich verdiepte.

Dit maakt „Das Kapital” tot zoo’n geducht werk als een zwaar bewapend er naar verschillende zijden versterkt fort. Dit maakt vooral dat zijn arbeid een herleving, een uitbreiding, een verdieping der ekonomie heeft voorbereid en in gang gezet.

Toen de wetenschap de banden met de techniek had losgemaakt en hare beoefenaars niet meer in de toepassing, doch vooral in het zoeken naar kennis hun „kunnen” toonden, was zij daarom nog niet vrij van innerlijke tegenstrijdigheid. Alle kennis en alle weten bevat tweëerlei uiting van den menscheijken geestesdrang om de omgeving te begrijpen. Naast de lust, de *verhouding* der verschillende verschijnselen te doorzien en te kennen, staat de behoefte om zich van hun onderling verband een juiste *voorstelling* te maken. Om de verhouding der verschijnselen op te sporen worden deze vergeleken en gemeten, opdat de heerschende regelmaat ontdekt worde, en gezocht aan welke wetten zij gehoorzamen. Dit streven uit zich in de *inductieve methode*. Om zich een juiste voorstelling der verschijnselen te maken wordt een beeld ontworpen, opgebouwd uit begrippen en grondvoorstellingen en wordt daarop nagegaan of dit beeld van hypothesen en theoriën aan de werkelijkheid der verschijnselen beantwoordt. *Deductief* heet deze studie. Zooals wetenschap en techniek, theorie en practijk gescheiden zijn, doch niet buiten elkaar kunnen bestaan zonder te verstijven en te vervallen, zóo zijn zuivere inductie of deductie op zich zelf bijna waardeloos; zij moeten elkaar steeds aanvullen. De wetenschap gaat met voorlichting en leering de techniek telkens op nieuwe wegen vooraf, doch uit de toepassing worden haar zonder ophouden nieuwe problemen tot onderzoek toegevoerd. Gelijkerwijze is geen enkele opbouw eener voorstelling van de verschijnselen mogelijk zonder hunne verhoudingen te kennen, en openen theorie of hypothese ongekende terreinen van mogelijkheid om de feiten te leeren waarnemen. De twee elementen van den wetensdrang oefenen evenals de zucht tot *begrijpen* en de lust tot *kunnen* een voortdurenden opwekkenden en ontwikkelenden invloed op elkaar uit. Zóo ten minste kon, zóo ten minste behoorde het te zijn. Feitelijk is er te dikwijls strijd, soms zelfs een heftige en fanatieke strijd om de erkenning der heerschappij van het een of het ander. Voor de keuze tusschen verschillende, elk voor zich even waardevolle, werkmethode zou dit onbegrijpelijk zijn, indien er niet een andere reden tot vijandigheid bestond.

De ontwikkeling der wetenschap is nu eenmaal niet een

geleidelijke. Soms hier met deze werkwijze, dan weer op een ander gebied en met afwijkende methode, wordt op eens een groote en nieuwe schat ontdekt, die het meerendeel der werkers tot zich trekt, en ook daarom spoedig en volledig aan het licht wordt gebracht. Dit succes geeft dan aan het toegepaste procédé een voorrang. Eenzijdige voorkeur bij de beoefenaars is daarvan het gevolg, tot na eenigen tijd die voorkeur weer wordt bestreden. Vooral geldt dit een succes door deductie. De deductie toch ontwerpt een voorstelling, die ook buiten haar terrein van wetenschap een macht over de menschen uitoefent, en door wier bekoring zij soms oogen en ooren sluiten voor het licht der verschijnselen en de taal der feiten. Volgt hierop een reactie, wanneer eenmaal de dwang eener gangbare theorie is gebroken, dan wordt *te* scherp het uitbeeldende werk der wetenschap veroordeeld en verwaarloosd. Daarom was het niet te verwonderen dat bij het verval der klassieke ekonomie, waarin de deductie triomfen gevierd had, de historische school bij het onderzoek der feiten uit het verleden aan de inductieve methode een meer dan passende voorkeur gaf, doordat zij zich om opbouw en afleiding van begrippen weinig bekommerde, maar naar regelmaat en orde in de geschiedkundige ekonomische feiten zocht. Daarom was het evenmin te verwonderen dat de deductie voor Marx eerste en krachtigste opgaaf werd bij de taak, die hij zich stelde. Er is verband tusschen den strijd: inductie of deductie en het verschil van teleologische of causale methode. Dat verband wordt opgehelderd door de vraag of er dan geen principieel onderscheid, geen voorrang van het een boven het ander bestaat? Het gaat niet hierom of de mensch onderzoeker, beoefenaar van wetenschap werd alleen door de lust, de noodzakelijkheid zelfs, om zijne levensomstandigheden te verbeteren, dan wel alleen door de zucht naar begrijpen. Het gaat om de vraag wat voor den mensch de meerdere macht is, aan wie hij het liefst zich gewonnen geeft, de drang naar een aangename leven of die naar het begrijpen en het inzicht van zijn eigen leven en van de wereld daaromheen?

Geen van beide krachten, die in hem wonen, behoeft hij te ontkennen of op te geven, hoe hij ook oordeelt. Beide liggen in zijn natuur en werken samen. Maar terwijl het eene een

soort instinct is, dat hij prijst en ontwikkelt zooveel als in zijn vermogen is, moet het andere hem gelden als een macht van zelfbewustzijn, waardoor pas werkelijk het leven waarde verkrijgt. Voor het menselijk kunnen, de techniek, is het van het grootste belang de orde, de regelmaat, de verhouding, de maat der feiten te kennen. Voor haar moet zich alle verklaring, alle kennis richten naar een doel, en schijnt dus de teleologische beschouwing als aangewezen. Maar voor de wetenslust komt het er op aan één groot beeld te ontwerpen, een schepping van den menschen geest, die door haar overeenkomst met de realiteit bewijst dat de mensch het bestaan doorgrond heeft. Voor dien drang is er geen ander doel dan een groot mechanisme te begrijpen en voor den geest te verlevendigen. Niet nuttigheid maar alleen samenhang van oorzaak en gevolg, kan als verklarend schema aanvaard worden. Voor zuivere wetenschap zal de fantasie, de opperste der menschenlijke begaafdheden, die in kunst het leven met het hoogste licht der schoonheid omgloriet, het werk trachten te voltooien, waarheen alle kennis streven gaat. Doch wetenschap is de mindere van kunst, en wel daar het scheppingswerk der fantasie afhankelijk gesteld moet worden van de feiten, en deze vooraf nooit geheel in dien arbeid kunnen opgaan. Die feiten corrigeren telkens wat de verbeelding verwerkt. Zij breken en brokkelen onmiddellijk de stoute lijnen af, of ondergraven soms den geheelen opbouw, tot die ineens stort. Maar daarom is die uitbeeldende wetenschap niet zonder hooge beteekenis, mits het betrekkelijke van haar monistisch streven voortdurend wordt in 't oog gehouden. Uit niets blijkt haar waarde meer dan uit het historisch bewezen feit, dat zij zich uit haar aard van te zoeken naar waarheid wel soms van technische bedoelingen schijnt af te wenden, en bovendien door de practijk der feiten telkens moet omvergehaald worden, maar dat *alleen zij* toch instaat is om het nuttig kunnen der menschen meer te verrijken dan dit uit zichzelf vermag en bovendien voor ontwikkeling der beschaving behoeft.

De suprematie der causale methode in de natuurwetenschap en het verdrijven daaruit van elke doelleer, gaat niet steeds samen met huldiging van de deductie in theoriën. Het schijnt zelfs alsof de vrees voor een materialistische levensbeschouwing,

de vrees namelijk dat deze door deductief werkende wetenschap bevorderd zou worden, vele geleerden met schroom vervult, en in onzen tijd elk monistisch streven opgegeven is. Toch bestaat het en moet het blijven bestaan, zoo een sterke en krachtige wetenschap zich verder zal ontwikkelen. Voor de wetenschappelijkheid en vooruitgang der ekonomie was het een overwinning dat Marx door causaliteit en deductie zijn werk liet leiden en vormen.

* * *

Wetenschap zoekt de verschijnselen, die het leven van den mensch omringen en beïnvloeden, te doorgronden.

Met den naam wereld wordt het geheele complex dier verschijnselen aangeduid, waarvan ook de mensch zelf een deel vormt. Meer nog dan de natuur in engeren zin, heeft de samenleving, dat zijn alle buiten het enkele individu staande menschen, invloed op zijn bestaan. Geen wonder dat de resultaten der wetenschap zoo 'n groot aandeel hebben aan de gedachten die het enkele individu over het eigen leven en over de wereld vormt. Levens- en wereldbeschouwing zijn innig verbonden —, en moeten wel voortdurend in aanraking blijven, met het streven der wetenschap. Filosofische en theologische stelsels, die in wezen niet anders dan cosmologiën zijn, moeten dan ook hun aandacht wijden aan de grondslagen waarop onderzoekers werken en hunne kennisresultaten opbouwen. Die aandacht lokt dikwijls een scherp veroordeelen uit. Het recht eener vrije wetenschap te bepleiten schijnt bijna verouderd, maar blijft toch voortdurend nog noodig. Daarmede is niet gezegd dat kritiek op de grondslagen der wetenschap, die vooral van pas is wanneer deze zich oordeelen aanmatigt buiten haar gebied, niet gerechtvaardigd zou zijn. Doch dit behoeft meestal slechts wanneer één levensbeschouwing, in strijd met een haar vijandige, zich met den naam van wetenschap tooit, en niet voor haar ware wezen uitkomt. Materialisme tegen idealisme is een tegenstelling die buiten de wetenschap omgaat, of juist gezegd daaraan vooraf. De strijd, die daarin zich vertoont, komt juist uit bij de filosofische kritiek op het allereerste begin der menschelijke kennis. De materie is het groote onderwerp, dat

de wetenschap te doorzoeken heeft, en daarom kan haar niet verweten worden dat zij zich naar het stoffelijke richt. Maar de wijze waarop zij dat doet wordt bepaald door den opzet bij het begin van den arbeid. Zij nadert de feiten met het menschelijk geestesinstrument van het kenvermogen, en de eerste aanraking beslist reeds over de resultaten. Slechts door op dat oogenblik binnen de grenzen van het kenvermogen te blijven, verwerft zij zich het recht tot de vrijheid. En die vrijheid is geen andere dan haar terrein en haar methoden van onderzoek zoo te kiezen als voor haar doel gewenscht is. Kant's ervaringskritiek heeft zuiver en scherp de lijnen getrokken, waar binnen het menschelijk weten uit zijn aard beperkt is. Geen weten kan bestaan, waar geen ervaring voorafgaat. De rede loopt steeds gevaar zich in dialectischen schijn te verliezen, zoodra zij den vasten bodem der ervaring verlaat. Daarmede is aan de inductieve methode de zekere gang gewaarborgd, terwijl de causaliteit den onverbrekelijken samenhang der feiten vormt, omdat zij in de rede haar uitgang en bestaan heeft. Doch hierdoor is de deductie niet veroordeeld. Zij moet in de feiten steeds haar punt van terugkeer vinden, zoo zij niet in een ledig ruim zal verloren gaan. Doch juist die terugkeer tot de feiten is de dialectische beweging door Hegel ontleed. En in deze vindt de deductieve methode der wetenschap haar filosofischen grondslag. Daarmede is ook aan het gebruik van hypothesen en theoriën, zooals die in de natuurwetenschap zoo vaak en met zulke groote resultaten zijn toegepast, een verduidelijking, maar tevens een kritiek gegeven. Zoowel Kant als Hegel zijn voor de wetenschap van een beteekenis geweest, die in 't bijzonder voor den laatsten nog niet volledig genoeg erkend wordt. Vooral geldt dit die wetenschappen, binnen wier gebied de weg der inductie moeilijk begaanbaar en zeer dikwijls versperd is. De gelegenheid tot een directe waarneming der feiten en tot het experiment, welke beide de natuurwetenschappen zoo ver brachten, ontbreken daar te vaak, terwijl er geen wegwijzer bestaat, om in dat gebrek te voorzien. De deductie brengt dan hulp, waarvan de latere ontwikkeling der wetenschap verschillende voorbeelden, als b. v. in Darwin, te zien geeft.

Dit verschil in practische bruikbaarheid is dikwijls onbewust

verborgen achter de persoonlijke neiging van den onderzoeker. Zooals in alle kunst het individueele van den artiest aan zijn werk richting geeft, zoo doorbreken ook in wetenschap de persoonseigenaardigheden van den geleerde, den voortdurenden samenhang tusschen zijn en veler anderen werk. De lust in het verzamelen van nuttige kennis en van verhoudingen tusschen enkele in 't oog gevatte verschijnselen dringt tot de geduldige waarneming en tot daaruit opklimmende inductie. Doch de geweldige neiging om een geheele omgeving te doorzien roept om deductieven opbouw eener voorstelling. Zoowel de noodzakelijkheid der deductieve methode voor de economie, als de persoonlijkheid van Marx verklaren hare toepassing bij zijn onderzoek. Die persoonlijkheid deed ook zijn methode niet den naam van deductie maar van dialectiek dragen. Vooral geleerden, opgevoed en geoefend in de waarneming en in langzame, zekere inductie hebben daarvoor een schrik gekregen. Zij zien in die dialectiek de grondoorzaak voor al Marx' vermeende verwarringen. Eigenlijk verstaan zij daaronder iets als sophisme in de kleedij van filosofie en wetenschap opgepronkt. Niets is toch minder juist. In wezen is de dialectiek de tot haar diepsten oorsprong teruggebrachte deductie, n. l. de begripsafleiding, niet pas begonnen op een door waarneming verkregen bodem en slechts als hulpmiddel der inductie te werk gesteld, doch aangevangen bij het geesteswerk dat aan alle waarneming vooratgaat, en die waarneming gebruikende om niet aftedwalen. Want de feiten zijn in de dialectische methode een hulpmiddel voor het uit den geest opgebouwd systeem, een hulpmiddel dat noodzakelijk is, omdat slechts in de werkelijkheid de rede tot zelfverkeering in waarheid komt.

Deze methode van wetenschap, die van Hegel, is Marx eigen gebleven ondanks en door de kritiek heen, die hij op Hegel's filosofie begon. Met die kritiek is hij aangevangen, en dit verklaart geheel de wijze waarop hij later zijn werk naderde en aanvaardde. Kritiek op Hegel's *rechtsfilosofie*, ziet daar oorzaak en verklaring van zijn *ekonomischen* arbeid. Geen ekonoom van oorsprong en neiging, maar filosoof en door zijn filosofie tot economie gebracht, moet hij gezien worden om zijn wetenschappelijke beteekenis te begrijpen. Strijder was

hij ook, leider van strijd zelfs, en die werd te gelijk geboren uit zijn innigen en diep geestelijken haat tegen het vervallen maatschappelijk leven van zijn tijd.

Ontvlieden kon hij het, ontvlieden deed hij het, door zich aan te sluiten bij frisscher en nieuw opkomend leven der arbeiders, maar daarnaast ook door te zoeken naar taak van zuivere, fiere en forsche wetenschap, dat is naar nieuwe geestelijke leiding. Hegel's rechtsfilosofie was practisch een aanbeveling van het conservatisme, tot behoud en bestendiging van de machten in het maatschappelijk leven, waartegen een revolutionnaire beweging met Marx' volle sympathie zich vergeefs gekeerd had. Daarom zocht hij in die filosofie naar een grondfout. Dat hij die niet vond in de methode geeft een bewijs hoe sterk hij aanhanger van Hegel was geweest en gebleven, en hoe diens filosofie zijn geest had doorwerkt.

Hij zocht de fout natuurlijk daar, waar hij hinder van de Hegel'sche conclusie's had gevoeld, n.l. bij de bestendiging van naar zijn meening fatale eigendomsverhoudingen door de rechtsbeginselen. Het door Hegel afgeleide en getoonde verband tusschen die rechtsbeginselen en de eigendomsverhoudingen was voor hem onaantastbaar. De methode om dat verband uit redelijke begrippen af te leiden bleef hij als juist erkennen. Wilde hij dus de conclusie's niet aanvaarden, dan moest hij een fout opsporen in den keten der begripsafleidingen. Hoe die te ontdekken? Daartoe lag het voor de hand die begripsketen te doorloopen in een volgorde omgekeerd aan die van Hegel's rechtsfilosofie. In plaats van uit het redelijk afgeleid recht af te dalen naar maatschappelijke verschijnselen, wilde hij van evenzeer redelijk afgeleide begrippen der economische handelingen opklimmen tot staatsorganisatie, politiek en recht. Bij die omkeering der volgorde van de begripsketen, zou de fout der onjuiste conclusie voor de eigendomsverhoudingen vermeden zijn, en de correctie van Hegel's geestelijk beeld voor 't verband tusschen recht en maatschappelijke verhoudingen zijn aangebracht.

Deze studiewijze drong zich meer en meer aan hem op, en eischte dus onderzoek der economische feiten, met andere woorden studie der economie.

En hoezeer dit eerst hulpmiddel scheen om verder te kunnen

opklimmen, werd het meer en meer doel. „Lohnarbeit und Kapital” geeft duidelijk aan hoe Marx meende zijn onderzoek tot deze economische tegenstelling te kunnen beperken. Maar het voerde hem tot een „Kritik der Politischen Ökonomie” waarin hij toch nog duidelijk, evenals in „Das Elend der Philosophie” zijn verder dan deze studie gaande bedoeling uitsprak. Totdat zijn verblijf in Engeland, zijn werken in de klassieke economie, zijn waarnemen der industriele ontwikkeling hem krachtig aangreep, en hij een levenstaak ging zien in den opbouw van een groot economisch werk, dat geen middel meer was, maar op zich zelf zou staan als een stuk van zijn geest, als een groote uitbeelding der voorstelling die hij zich van de maatschappelijke voortbrengingsvorm, het kapitalisme, had gemaakt.

Van filosoof en strijder werd Marx geleerde, onderzoeker. Wel kon hij den filosoof en den strijder niet uitbannen, maar de wetenschap zou hen beheerschen. Terwijl hij zag in den maatschappelijken strijd zijn plan niet te kunnen verwezenlijken, terwijl hij Commune en Internationale zag ondergaan, rees voor zijn geest langzaam een gebouw op in „Das Kapital”. Geen arbeid en geen onderzoek waren hem te veel, geen hoeveelheid van economische gegevens voldoende, om dien bouw te voltooien. De voorgevel stond en, worstelende met ziekten, ontwierp hij plan op plan ter uitvoering van vleugels en achtergevel. Doch de afwerking zou hij niet beleven. Aan vrienden moest hij met een berustend „maak er iets van” overlaten om uit verspreid materiaal, uit tal van uiteenwijkende, telkens herziene, verbeterde en weer veroordeelde projecten te toonen of beter te doen vermoeden wat zijn bedoeling geweest was. Engels wist een 2e en 3e deel op te trekken naast het front, maar de steunende rug van 't 4e deel komt slechts fragmentarisch aan 't licht in de Theoriën over de meerwaarde, die Kautsky dezer dagen doet verschijnen. Niet bedorven door Hegel's dialectiek, maar juist als een bewijs van hare macht voor en over de wetenschap, is Marx' economie een uitgang voor nieuw inzicht en onderzoek.

Het terrein der ekonomie is aangewezen en beperkt door de verschijnselen van voortbrenging, ruilen en verbruik, die te samen aangeven in welke vormen de samenleving voor het stoffelijk bestaan en de toekomst van hare leden zorgt. In deze omschrijving schijnt het alsof zich daarbij een wil en een doel uit, en deze veronderstelling ligt ook voor de hand. Toch belemmert zij het wetenschappelijk onderzoek dier verschijnselen. De menselijke wil en het begrip eener doelwerking liggen buiten een door de causaliteit aangegeven orde in de natuur. Zij bestaan voor den mensch in zijn ethisch bewustzijn, maar werken storend zoodra hij ze, om tot kennis te geraken, in een causaliteitsketen invoegt. Vooral geldt dit op economisch gebied, waar het voortdurend menselijke handelingen zijn, wier verband opgespoord dient te worden. De wil die zich in die handelingen uit, streeft niet *alleen* naar stoffelijke voordeelen en belangen. Dat Smith aan zijn „Inquiry” de veronderstelling ten grondslag legde van een „economical man”, een wezen, dat slechts zijn eigen practisch voordeel zocht, maakte de meening aannemelijk alsof de gelijkenis van Smith's maatschappij van „economical men” met de werkelijkheid *het* feitelijke bewijs van 't egoïsme, van het ethisch materialisme, was. En de moralist Smith, evenals later ook Comte, heeft zich gehaast die meening te wraken als zijn bedoeling. Marx nam een breederen grondslag aan dan in den wil van het individu. Ook hij moest de inconstante factor van menselijke neigingen elimineeren. Hij deed dit niet als Smith door een constant deel daarin aan te nemen en de rest weg te denken. Verondersteld werd dat het geheele samenstel der productieverhoudingen in de maatschappij onafhankelijk was van den menschelijken wil. Geen „economical man”, maar een begrip buiten het individu gelegen, wat in geschiedsbeschouwing bij Taine het „milieu” heette, hier productieverhouding, is aldus opgesteld. Wat is hierbij geschied? Het is goed dit zuiver uit te spreken. Want evenals de klassieke ekonomie een bewijs scheen voor het ethisch materialisme, zoo werd en wordt geconcludeerd uit de geslaagdheid van Marx' uitbeelding van het kapitalisme tot de juistheid der stelling dat de mensch in zijn handelingen en daarmee ook in zijn geestelijk leven een product is van de productie-verhoudingen, of m. a. w.

tot de juistheid van het historisch materialisme. Het oordeel daarover ligt op filosofisch terrein. In wezen is het een kritisch tegenbeeld, het omgekeerde, van Hegel's rechtsfilosofie, doch slechts met een begin van afleiding, een schema, een ingeving, in 't kort een schim tegenover een stuk leven. Waar het hierom gaat, is de vraag: of Marx' wetenschap een bewijs voor 't historisch materialisme is? Het begrip „productie-verhouding” omvat juist het geheele terrein van onderzoek. 't Is geen direct duidelijk elementair grondbegrip. Integendeel is het slechts een korte omschrijving van de geheele taak. Of anders uitgedrukt: de vooropstelling van „productie-verhouding” beteekent dat het geheel der verschijnselen die te onderzoeken zijn, overal in elkaar sluit, en dat dus ergens een begin voor oorzaaks- en gevolgketen moet gezocht worden. Daar waar dat begin als een opening gemaakt wordt, kan het onderzoek slechts één zijde uitgaan. De andere zijde wordt afgesloten door een begrip dat het geheele nog te doorloopen terrein ineens aanduidt. Het wezen daarvan kan zich door — doch slechts na afloop van — dit onderzoek openbaren, niet echter het verband met iets anders dat niet bij het onderzoek betrokken was. Wordt de menschelijke wil uit de waarnemings-sfeer weggedacht, zoo zal men dien ook niet in de conclusies kunnen vinden. Het is dezelfde eenvoudige kwestie die zich bij het bestaan van moleculen, atomen, wereldether, ionen enz. voordoet. Deze begrippen in een vatbare voorstelling aanschouwelijk gemaakt, zijn noodig om een terrein van onderzoek voor de deductieve methode te ontsluiten; ze zijn de bouwstenen der deductie door de menschelijke fantasie verschaft. In het beeld door den opbouw dier elementen ontstaan, moeten zij daarom noodzakelijk voorkomen. Slechts ongeschoold denken ziet daarin een bewijs van hun bestaan, m. a. w. van de realiteit van de eigen voorstelling, dat is van een zelf uitgedacht hulpmiddel. Maar even noodig en nuttig als dit voor de natuurwetenschap is geweest, is het ook Marx' voorstelling van een productie-verhouding, die noodzakelijk onafhankelijk van den menschelijken wil moest gedacht worden. Daarin belichaamt zich zijn invoering in de ekonomie van de absolute causaliteit, omdat zij door dat begrip vreemd is aan alle doelwerking en toch tegelijk de tegenwoordige verschijnselen in historisch

licht stelt. Evenals alle andere soorten materialisme vertoont dat der Marxistische sociaal-demokratie twee karakters. Het eene, het wetenschappelijke, maakt slechts een terrein van onderzoek vrij voor het opsporen van een causalen samenhang door deductie. Het andere is een filosofisch stelsel parasiteerende op den arbeid der onderzoekers. Maar in geen van beide vormen is het een grondslag voor wetenschap, alleen in de eerste een hulpmiddel, een „Leitfaden” om een weg te vinden en daarna te houden.

Is het historisch materialisme geen grondslag voor Marx' ekonomie, doch geeft het slechts een keuze en afbakening van het terrein, zoo rijst de vraag wat dan wel het fundament is dat hij op aldus begrensden bouwgrond, legde. Dat dit zoo en niet anders is blijkt wel uit zijn verder leven en werk. Niet het historisch materialisme propageerde hij en bouwde hij uit, maar wel zijn ekonomie. De keuze van bouwgrond is dikwijls moeilijk en eischt veel zorg en overleg. Maar éénmaal geschied, gaan de gedachten van den bouwmeester er overheen naar zijn plannen en zijn materiaal. Zoo deed Marx. Reeds in de Kritik der Politischen Economie, maar vooral in 't eerste deel van Das Kapital wierp hij zich met alle kracht op het scheppen van een stevigen grondslag, dat was de waarde-theorie. Dit zijn de kolommen en gewelven, waarop zijn gebouw rust en die de stevigheid en duurzaamheid ervan bepalen. Dit is vooral het onderdeel van al zijn arbeid, dat de wetenschappelijkheid en daarom de grootste beteekenis ervan verduidelijkt.

* * *

Het begrip „productie-verhouding” is een element voor het filosofisch historisch materialisme, maar voor de ekonomie geen uitgangspunt. Integendeel is het uitsluitend einddoel. Het onderzoek alleen moet en kan aan dat begrip inhoud geven. Te verkrijgen is die inhoud door waarneming der verschijnselen, n.l. door die te vergelijken en te meten. Daarbij blijven de feiten niet gezien te worden in een onderling onbewegelijk verband. Wat zich uit de waarneming het eerst verduidelijkt is juist de beweging, dat is voor de ekonomie de

ruil. In elke causale methode van studie moet voor die beweging een oorzaak aangegeven worden, en zooals in de natuur het begrip kracht voor wetenschap noodzakelijk is, zoo is het in ekonomie het begrip waarde. Beide hebben dit gemeen dat zij niet direct waargenomen kunnen worden; dat kan alleen hun resultaat: de beweging voor kracht of de ruil voor waarde. In 't gewone dagelijksch leven, waarin de begrippen elk oogenblik gebruikt worden, en waarin zij ook ongetwijfeld zijn geboren, krijgen ze voor de individuen beteekenis door de herhaalde waarneming van beweging of van ruil, maar hun oorsprong moet gevonden worden in persoonsuitingen. De kracht door iemand uitgeoefend, de waarde door een persoon aan eenig bezit gehecht, maakten opeens duidelijk wat met die woorden werd bedoeld.

Bij nauwkeuriger analyse blijkt echter dat een persoon pas dan kracht uitoefent, wanneer beweging van arm of been daaraan voorafgegaan is zooals ook slechts door verandering van bezit, dat is door ruil, iemand de waarde van dat bezit leert kennen. Voor wetenschappelijke zuivering der uitgangsbegrippen is daarom nòch de oorsprong in persoonsuitingen, nòch een enkele vergelijking van verschijnselen voldoende. Vergelijking van verschijnselen niet, om de eenvoudige reden dat de begrippen kracht en waarde geen verschijnselen zijn, wijl ze niet waargenomen kunnen worden. Die begrippen blijken niet voor zich zelf, maar uitsluitend te bestaan voor de menschelijke rede, en te ontspringen door de verschijnselen in den geest te beschouwen. De inductie doet ze nooit zuiver verkrijgen. De wetenschap die zich van een op die wijze afgeleid grondbegrip bediende, zou reeds bij het begin van het onderzoek onzekerheid invoeren. Marx heeft dit, — en hoe zou hij in de klassieke filosofie geschoold ook anders kunnen — direct ingezien. Zijn afleiding van het begrip waarde is geen andere dan die van Hegel in § 77 zijner rechtsfilosofie. Zooals kracht niet anders is dan de *uitgedachte* oorzaak van beweging, zoo is waarde uitsluitend dat, wat twee geruilde goederen *in de gedachte* gemeenzaam is, dat wil zeggen de voor het denken noodzakelijke oorzaak van ruil, die den koper evenveel terug doet ontvangen als hij gaf, den verkooper evenveel geven als hij terugontvangt. Maar

met deze analyse is nog niet meer verkregen dan zuivering, niet meer dan het ontdoen van de bijmengselen der oppervlakkige beschouwing. Want de ruilbeweging staat tusschen voortbrenging en verbruik, zooals de mechanische beweging staat tusschen den overgang in elkaar van verschillende energievormen. Voortbrenging en verbruik zijn de twee hoofdvormen van 't maatschappelijke stoffelijk leven, die voortdurend in elkaar overgaan, en dit openbaart zich in ruilverhoudingen. Deze ruilverhoudingen zijn de natuurverschijnselen van het menscheijk samenleven op wier geheimen het waardebegrip, tot een theorie uitgewerkt, de sleutel moet worden. Niet zonder bedoeling is hier de vergelijking met de physica aangehouden, om duidelijk het wetenschappelijke van het onderzoek te doen uitkomen. Voortzetting van die vergelijking zou echter onnoodig verwarrend en vermoeiend zijn. Daar productie slechts geschiedt om consumptie mogelijk te maken, doch de consumptie niet verder gaat dan tot wat door de productie kan worden verschaft, liggen daarom voor uitwerking van het waardebegrip twee wegen open, hetzij naar toepassing op de voortbrenging, hetzij naar afleiding uit het verbruik. Vandaar dat in de ekonomie zich twee soorten van waardetheoriën vertoonen. Eenerzijds Marx, anderzijds de voorstanders van de grensnuttigheids-theoriën, als v. Böhm Bawerck, Menger, Jevons, Walras etc., werkten deze twee soorten uit, wier onderlingen strijd door Kuyper en Cornelissen in hun geschriften kritisch behandeld is en aanleiding tot deze bespreking was. Welke der wegen moet ingeslagen worden om het begrip „waarde” als een drijvende oorzaak te leeren kennen voor de maatschappelijke ruilverhoudingen, opdat zóodoende de tegenwoordige productievorm worde begrepen? De *arbeidstheorie* zoekt in de *voortbrenging* het ontstaan der waarde op, en neemt aan dat het leggen van arbeid in eenig product dit tot ruil geschikt maakt en dus de ruilbeweging veroorzaakt. De grensnuttigheidstheorie daartegenover verklaart de ruil van goederen uit de consumptie door het nut dat deze goederen voor verschillende personen hebben, welk nut vraag naar goederen uit persoonlijke verlangens doet ontstaan. Beide afleidingen zijn uit den aard der ekonomische verschijnselen mogelijk. Welke der twee belooft echter de beste resultaten om een verklaring der maatschappelijke feiten, dat is der ruil-

verhoudingen te geven? Zóo gesteld wordt de keuze tusschen de twee theoriën er eene van practische bruikbaarheid, en zal de onderzoeker al naarmate hij meer de productie dan wel de consumptie wenscht te beschouwen de eene of de andere toepassen. Doch dit is een keuze, die vooral de technische betekenis der ekonomie op den voorgrond brengt en b.v. voor den industrieel de arbeidstheorie, voor den koopman de grensnuttigheidsleer verkieslijk maakt. Zóo ook zou het te verklaren zijn, dat de leider der opkomende internationale arbeidersbeweging, die stellig voorkeur had voor het aandeel der werklieden in het ekonomisch leven, tot een arbeidstheorie aange trokken werd. Maar de keuze is op deze wijze niet zuiver wetenschappelijk gesteld. Dan moet de vraag gelden, welke theorie niet alleen de beste kennis en verklaring der verschillende en onderscheidene ruilverhoudingen geeft, maar vooral welke theorie tot het ontwerpen van één groote algemeene voorstelling van het ekonomisch leven in staat stelt. Aan welke eischen moet zoo'n voorstelling, — noem haar in vergelijking met de natuurwetenschap hypothese — voldoen? Weliswaar komt het voornamelijk aan op deze voorwaarden: dat zij niet door de feiten wordt weersproken, en dat zij gelijkens vertoont met de werkelijkheid zooals die in haar licht wordt waargenomen, maar de hoofdeisch is toch architectonisch, n.l. dat haar opbouw in alles logisch is en streng voldoet aan de wet door den aard van de menschelijke rede gesteld. De enkele kennis is blind en moge zij ook voor practische doeleinden bruikbaar zijn, zij zal genoodzaakt zijn voor verdere ontwikkeling een weg te zoeken, waarop zij leiding behoeft. Het inzicht dat daartoe noodig is, ontstaat eerst in de voorstelling van den samenhang der verschijnselen, maar zal deze voorstelling den menschelijken geest bevredigen, zoo moet zij geen innerlijke fout van onlogischen sophistischen begripsbouw bevatten.

Daarom vooral was het van zoo overwegend belang het fundeerende begrip der waarde zuiver van onbegrepen bijmengselen op te stellen. Het dient toch ter analyse van de verschijnselen, en mag daarom niets daarvan bevatten. Deed het dit wel dat zou het een verschijnsel verklaren door het bekend te veronderstellen. Dat geschiedt wanneer in het waardebegrip de nuttigheid wordt inbegrepen, door haar uit

de vraag naar goederen af te leiden, zooals de „Grenznützer” dat doen. De vraag naar goederen is juist een deel van de ruilverhouding, die verklaard moet worden. Vandaar is het een gemakkelijk werk van redeneerkunst om de vraag naar goederen uit een waardebegrip, dat niets anders is dan juist die vraag naar goederen, te verklaren. Het is wel eenvoudig, omdat daarmee uitgegaan wordt van het subjectieve waardebegrip uit het dagelijksch leven, dat ontstaat bij de wisseling van bezit over eenig goed. Zuiver wordt het terrein wanneer Marx voor de afleiding der waarde, als het begrip eener achter de ruiling gedachte oorzaak van het ruilproces, direct gebruikswaarde van ruilwaarde afscheidt. Hierdoor is het mogelijk zich af te vragen hoe deze laatste, van de gebruiksnuttigheid losgemaakte, ruilwaarde tot uiting komt in de verschillende vormen van waarde zooals door de algemeen gangbare opvattingen van dat woord worden aangegeven. Hierdoor schijnt verwarring te ontstaan. Met de gebruikswaarde toch is de geheele invloed van den aandrang der consumptie op de productie, en dus op den overgang van productie in consumptie door de ruil, *schijnbaar* afgesneden. Tusschen de waarde en haar gewonen uitingsvorm in de ruil, n.l. de geldprijs, moet een verband nog gelegd worden. En dit geschiedt later met verschillende overgangsbegrippen, die voor het gewone gezond verstand eenvoudig niet bestaan.

Dat gebruik van uitsluitend voor het wetenschappelijk onderzoek dienende begrippen kan alleen aan ongeschoolde denkers overbodig schijnen, maar om tot ontwikkeling van zuivere voorstellingen te geraken is het nu eenmaal den moeilijken doch onvermijdbaren weg. Daardoor alleen toch wordt het mogelijk de goochelarijen der redeneerkunst, die in de filosofie als antimoniën bekend zijn, te ontmaskeren. In de nacht der begripsverwarring zijn goede en valsche theoriën even grauw. *Schijnbaar* is het bovendien dat door de logisch noodzakelijke afscheiding der gebruikswaarde, de geheele invloed van het verbruik op de vormen die de waarde in het ruilproces verkrijgt, afgesneden is. Inderdaad is dit niet het geval. Want de door splitsing ontstane zwakte wordt geheel ondervangen in één begrip, dat den invloed der consumptie op de waardevormen bij de ruiling te samen vat. Marx

wendt zijn waardebegrip naar het voortbrengen van ruilgoederen en neemt aan, dat de oorzaak van het feit, dat zij ruilwaardig zijn, uitsluitend gezocht moet worden in den arbeid, die eraan besteed is. Daarom begrijpt hij dat evengoed als het persoonlijk element uit de navraag moest worden gelicht, ook uit het begrip arbeid alles weggenomen diende te worden wat met een individueelen wil of gril samenhangt. Niet de *reële* arbeid van dien of dien persoon, maar het *begrip* arbeid, gedacht als een gemiddelde van aller arbeid, en dan bovendien alleen nog de arbeid, die voor de gemeenschap *noodzakelijk* is, stelde hij op als oorzaak van de waarde. Daardoor zijn beide, voortbrenging en verbruik, gelijkelijk in de aldus geformuleerde waarde uitgedrukt. Van hieruit waren twee mogelijkheden om zijn waardetheorie te ontwikkelen, en hier ook pas behoorde de splitsing in een arbeidstheorie en nuttigheidstheorie te beginnen. Eenerzijds kon gevraagd worden in welke ruilverhoudingen en op welke wijze n.l. door welke nuttigheid, zich de noodzakelijkheid van arbeid voor de gemeenschap doet gevoelen, m. a. w. hoe de waarde op de wereldmarkt tot uiting komt. Anderzijds kon gevraagd worden hoe in het productieproces de waarde tot de reële vormen komt, die zich in de ruil vertoonen. Het laatste deed Marx, en ondervinding alle vragen die uit het eerste voortvloeiden door de opstelling van het begrip der maatschappelijke noodzakelijkheid van den doorsnee-arbeid, waartoe zijn waarde was herleid. Blevden die vragen daarmee onbeantwoord? Natuurlijk niet, maar zoo onmogelijk als het is twee heeren te dienen, even onmogelijk is het tegelijkertijd twee wegen uit te gaan. De onverbreekelijke samenhang der verschijnselen maakt het echter van zelfsprekend dat het inslaan van den eenen weg ten slotte uitloopt in het terugkeeren langs den anderen. Wanneer een deductie, welke ook, haar weg heeft afgelopen en daarmee haar werk verricht, moet zij, om goed te zijn, sluiten, dat is, tot het aanvangspunt terugkeeren. Bij die afsluiting wordt dan het in den beginne opgestelde begrip opgelost en geheel verklaard door het volledige werk van begin tot einde. Zoo deed Marx, en terecht, door over elken wetenschappelijken arbeid de heerschappij van de rede te erkennen, die zich dan in logika en consequentie uit. Hij had stellig ook zijn deductie

andersom kunnen opstellen. Daar hij dit niet deed is het onmogelijk te beoordeelen of zijn werk daardoor gewonnen zou hebben.

Waar de ekonomie voor Marx zich niet om de zuiverheid van 't uitgangspunt had bekommerd, en ook al daarom niet consequent de deductie naar haar aard uitvoerde, maar nu eens uit den arbeid, dan weer uit vraag en aanbod afleidingen maakte, ligt het voor de hand dat ekonomen, die niet tot Marx' grondafleiding doorgingen, of haar met den naam dialectiek gemakkelijk veroordeeld dachten, de mogelijkheid eener synthese der twee waarde-theorien moesten veronderstellen en daarheen streefden. Te meer geldt dit, waar toch de vroegere ekonomie, ondanks bovengenoemde inconsequentie, instaat was geweest veel kennis te verzamelen en samenhang van feiten te verklaren. In werken van voorgangers als b.v. Hodgskin, Thompson, Edmonds etc. behalve de bekende klassieken en Rodbertus, vond Marx veel materiaal, dat hem dienstig werd. Kernachtig komt deze verhouding uit in zijn oordeel over de physiokraten:

Sie behandeln das Problem in komplizirter Form, bevor sie es in seiner elementarischen Form gelöst hatten, wie der geschichtliche Gang aller Wissenschaften durch eine Masse Kreuz- und Querzüge erst zu ihren wirklichen Ausgangspunkten führt. Im Unterschied von anderen Baumeistern, zeichnet die Wissenschaft nicht nur Luftschlösser, sondern führt einzelne wohnliche Stockwerke des Gebäudes auf, bevor sie seinen Grundstein legt.

Waar toe zou echter een synthese van twee theoriën noodig zijn? Het ligt voor de hand te veronderstellen dat zij in wezen één moesten zijn. Hoe ook elk een andere richting uitging, zouden zij bij de ontmoeting moeten samensluiten. Ware een theorie de waarheid, het zou niet anders kunnen. Maar de wetenschappelijke theorie is slechts een voorstelling, die de waarheid poogt te naderen, doch haar niet zal en kan omvatten. Slechts een afschijn van het eeuwige licht straalt door den bouw, die de menschelijke rede kan ontwerpen. Daarom zullen de twee theoriën, elk van een eigen kant komende, niet in elkaar zich oplossen, maar naast elkaar heengaan. Dit is niet alleen der ekonomie eigen, maar bijna elke natuurwetenschap. Staan niet telkens theorie naast theorie? De physika bouwde een mecha-

nische voorstelling der wereld op uit moleculen, die slechts mathematische punten, centra van krachten waren, terwijl de chemie een theorie ontwierp waarin de moleculen, uit atomen samengesteld, met te meten lengte en te wegen gewicht moesten gedacht worden. En in de evolutieleer staan Neolamarckianen als Butler, Roux, Eimer etc. tegenover Weismann, von Nägeii en zoovele anderen, waar de eersten uitsluitend uit de aanpassing van het organisch leven aan de omstandigheden, de laatsten alleen uit de natuurlijke selectie, de evolutie, dat is het oorzakelijk verband tusschen alle levende wezens, afleiden.

Bij die tegenstelling van theoriën en den strijd die om den voorrang van de eene boven de andere wordt gevoerd, blijkt het den onpartijdigen toeschouwer hoe elk haar eigen voordeelen heeft. Deze kan één bepaalde soort verschijnselen, gene weer andere beter en aannemelijker in een causaal verband voorstellen. Is dit eenmaal aan 't licht gebracht, waartoe natuurlijk de strijders zich steeds beijveren, dan ontbreekt het ook niet aan pogingen om de voordeelen van beide theoriën te vereenigen. Hoe nu moet dit streven beoordeeld worden? Dat het daarbij gaat om technische belangen, om directe kennis en haar nuttige toepassing, is buitengesloten. Daarvoor kan nu eens deze dan de andere theorie gebruikt worden. Het gaat dus alleen om éénheid van inzicht, om éénheid van voorstelling, en de drang daarheen ligt noodzakelijk in den menschelijken geest, die niet het een tegelijk met het ander voor waar kan aannemen, *dan alleen door het verdiepte inzicht dat de waarheid en onwaarheid van beide het kenmerk van alle menschelijk denken is.*

Leidt het streven ertoe ééne theorie te verbeteren, te wijzigen en aan te vullen, dan is het zonder voorbehoud te erkennen als een vooruitgang. Daarbij echter moet dit de onplooibare eisch zijn, dat die verbetering niet kunstmatig verkregen wordt door logica en consequentie der theorie geweld aan te doen, dat wil zeggen door haar architectonischen grondslag en constructie te verzwakken. Daarmee ware meer verloren dan gewonnen. Dan is alleen mogelijk een geheel nieuwe theorie te ontwerpen, op eigen grondslagen en naar eigen plan, waardoor de oude nog slechts als een bouwval worde beschouwd

en wel bewonderd maar langzaam in de vergetelheid kan verdwijnen. Nategaan hoever verbetering of vervanging ten opzichte van Marx' waardetheorie beproefd is, vormt het slot van deze bespreking.

* * *

De Marxist R. Kuijper, die „het marxistisch systeem èn tegen de kritiek der burgerlijke economen èn tegen die van Bernstein en zijn trawanten volkomen bestand” acht, maakte hierbij echter een uitzondering voor „enkele ondergeschikte punten.” Daaronder rekent hij de waardetheorie „die bedenkelijke leemten vertoont, die moeten weggenomen worden, wil het marxistisch systeem zich tegenover de burgerlijke kritiek *staande* houden.” Niet alleen blijkt het „ondergeschikte punt” niets minder dan de grondslag van 't systeem n. l. de waarde-theorie te zijn, maar bovendien zijn die leemten van een eigenaardig karakter waar de „marxistische motiveering voor de waarde wet” foutief genoemd wordt en het „arbeïdswaarde-principe” opgegeven moet worden. Ernstige studie van de theoriën o.a. van v. Böhm Bawerck brachten hem tot het inzicht dat niet die burgerlijke ekonomen, maar Marx „het waarde-probleem geweld aan doet.” Begrijpelijk is het dat hij daarop een ernstige poging onderneemt om aan Marx' theorie weer de kracht terug te geven, die hij meent dat de grenswaardeleer haar ontnomen heeft. Want, zegt hij: „omtrent het wezen en de ontwikkelingswetten van het kapitalisme, mag niet de minste twijfel bestaan, de geheele taktiek der sociaal-demokratie is erop gebaseerd. Men heeft maar niet af te wachten of de ervaring met het kapitalisme opgedaan de juistheid van de op de waardehypothese gebaseerde analyse komt bevestigen. Neen *vóór alle ervaring omtrent het kapitalisme moet de juistheid der analyse vast staan, wil niet de geheele sociaal-demokratische actie in de lucht hangen.*” Vooral in dezen zin karakteriseert zich Kuijper's streven. Want bij de onderscheiding die hij maakt tusschen wat hij noemt het uitbuitings- en het waarde-probleem, erkent hij ten opzichte van het eerste Marx' superioriteit, omdat daarmee niet als in 't waardeprobleem enkel ruilverhoudingen verklaard, maar vooral een inzicht in het maatschappelijk wezen wordt gegeven. Maar hij ziet dat „uitbuitings-

probleem” op het „waardeprobleem rusten.” Heeft Marx het daarin mis dan wankelt ook de zekerheid in het andere. Er is voor hem geen eenvoudige keuze als economisch werker tusschen een arbeidswaarde- en een grensnuttigheidstheorie. Ware dit het geval hij zou zonder aarzeling de laatste kiezen, die meer en gemakkelijker de ruilverschijnselen verklaart. Maar ten behoeve van Marx’ werk in ’t uitbuitingsprobleem moet hij zijn waarde-theorie tot beteren steun maken. Hoezeer zich hier ook Kuijper’s inzicht verwacht in de onderscheiding tusschen de technische toepassing der wetenschap — hier ten bate der sociaal-demokratische arbeidersbeweging — en de hooge eisch dier wetenschap zelf; hoezeer hij zelfs de eerste op den voorgrond plaatst, is het toch in wezen zijn wetenschappelijk geweten dat hem tot de kritiek drijft. Daarvoor is de eerlijkheid en de waarheidsliefde borg, waarmede hij het mes der kritiek — bij alle voorzichtigheid om niemand te kwetsen — onmeedoogenloos tot in het hart van het Marxisme doet insnijden. Doch juist omdat het hem voor alles om het weten, om de juistheid ging, was het noodig geweest zich van de beteekenis van het woord en begrip „wetenschappelijk” rekening te geven. Dat hij dit niet deed, is de grondoorzaak voor het onlogisch pogen, waarvan zijn geschrift de uiting is. De vóór geursiveerde zin maakt dit duidelijk. Daaruit is te zien hoe Kuijper zich een juistheid en zekerheid denkt, die aan de ervaring voorafgaat. Zóo moet hij ook het historisch materialisme, blijkens verschillende zijner uitingen, hebben opgevat. Doch een dergelijke zekerheid bestaat niet en kan niet bestaan. Waaruit zou zij moeten voortkomen? Ontdekking? Openbaring? Alleen uit- en na, niet vóór de ervaring kan er sprake zijn van de zekerheid die in natuurwetten ligt. De verwarring komt voort uit het niet doorzien van den aard der gedachtenconstructie, — dialektisch of deductief — die voor ongeschoold denken den schijn van zekerheid wekt. Ware Kuyper daarop dieper ingegaan dan zou hij niet Marx’ groote wetenschappelijke verdienste miskend hebben, door van zijne eerste afleiding van het waardebegrip te zeggen, dat hij daarmede „geen schijn van een bewijs” gegeven heeft en dat „het fundament van zijne analyse volkomen in de lucht hangt”. Integendeel heeft Marx’ geschoold denken hem doen inzien dat hier een fundament te leggen was, waaraan alle

ervaring vreemd moest zijn, zoo hij niet later in zijn afleiding die bekend veronderstelde, maar in werkelijkheid onbekende en te verklaren, verschijnselen mede zou invoeren.

Daarom is ook Kuyper's poging om voor dat waardebegrip een „bewijs” te geven op zich zelf reeds een fout, n.l. een denkfout. Ziet dan ook wat hij doet. Hij maakt een constructie van begrippen, waarin — hoe zou het anders kunnen — een waardebegrip, echter onbewust, ligt opgesloten en schuift dat onder Marx' gebouw, waarvan hij de fundeering heeft weggetrokken. Hij hangt aan de bovenverdiepingen zelve, de grondpeilers op, die hij naar beneden laat dalen. Want waarmee zou een grondbegrip te „bewijzen” zijn? En het waardebegrip, dat hij in zijn constructie verborgen, mede onder Marx' stelsel schuift is dat der „Grenznützer”. Wat is dat waardebegrip? Want hierop komt het eigenlijk aan, daar Kuyper dit voor dat van Marx in de plaats stelt, omdat nu eenmaal een waardebegrip *het* element voor elke economische deductie moet zijn en er geen ander denkbaar is. Hij zegt er zelf van: „De grenswaardeleer bepaalt de *ruilverhouding* der waren (door het opsporen van limieten) en vindt zoo de ruilwaarde.” Inderdaad is het hier kort en juist uitgedrukt. Maar het beteekent dat uit de ruilverhouding iets gevonden wordt wat er te voren in verstopt is. Het begrip ruilverhouding bevat n.l. reeds het begrip waarde als haar logisch noodzakelijk te denken oorzaak. Daardoor wordt Marx' waardebegrip om het zoo te noemen omgezet in het ongezuiverde, het „naieve”, zooals dat in het dagelijksch leven geboren en gevormd wordt en dat van de geheele ruilverhouding die te verklaren is als iets bekend uitgaat. Van daar dat met scherpzinnigheid van redeneeren dit waardebegrip tot „gladde” verklaringen in staat stelt, en de eenvoud daarvan veel voordeel heeft boven de meer abstracte voorstellingen waartoe Marx komt.

Cornelissen, die door de practijk zijner vroegere werkzaamheden eer een anti-Marxist genoemd kan worden, heeft zich geen oogenblik beschroomd of bevreesd gevoeld om op Marx' arbeid de scherpste kritiek uit te oefenen. Hij beijvert zich dan ook nergens om diens theorie door nieuwe elementen te versterken, maar bouwt een geheel eigen stelsel op, waarin hij,

een synthese beproeft van de twee theoriën die uit de productie en uit de consumptie afgeleid waren. Niet minder dan tegen Marx richt zich zijn kritiek tegen andere economen, zoodat hij schijnbaar een geheel onafhankelijke positie tegenover hem inneemt. Smith, Ricardo, Marx, Rodbertus, v. Böhm Bawerck en anderen zijn voor hem allen gelijk d. w. z. hun werken schijnen hem even onvoldoende. Hij gevoelt zijn communistiche overtuigingen niet gedeerd door de aanmerkingen, die op de argumentaties en afleidingen in *Das Kapital* worden gemaakt. Integendeel zegt hij: „men vraagt zich af hoe het mogelijk geweest is, dat het eerste deel van Marx' *Kapital* een tijdlang als de bijbel der kommunistisch-socialistische beweging is kunnen worden beschouwd. Het feit toch dat niet de menschelijke arbeid alléén, maar dat mèt dezen ook de *natuurgaben*, natuurstof en natuurkrachten, te beschouwen zijn als de factoren, onder welker gezamenlijke actie de menschelijke rijkdom tot stand komt, — dit feit is het klemmendste motief tot veroordeeling der privaat-kapitalistische rechtsorde in de maatschappij.”

Er spreekt alleen reeds uit het woord „motief” een geheel andere geest dan uit Kuyper's studie. Niet de zekerheid en juistheid eener analyse wordt bevochten of verdedigd, doch met scherpzinnigheid worden verschillende beschouwingen en overwegingen van economische verschijnselen naast elkaar geplaatst, vergeleken, beoordeeld en de schrijver schroomt niet, — neen verwijt juist de burgerlijke economen hun schroom — om de „noodzakelijke konsekventies te trekken uit hunne theoriën”. Hij ziet dus vooral in de economische wetenschap het opsporen der „motieven” voor het practisch maatschappelijke optreden, of m. a. w. hij stelt vooral de techniek ervan op den voorgrond. En niettegenstaande nergens in zijn boek zoo scherp als bij Kuyper uitkomt, dat hij werkt aan een theorie voor een practisch socialisme, en integendeel een logische behandeling der onderwerpen voorop staat, wint de laatste het verreweg in zijne opvatting dat het onderzoek in de eerste plaats gaat om zuiver wetenschappelijk oordeel. Zijn bij Kuyper practijk en theorie, hoe nauw ook verbonden, zoodanig gescheiden gehouden dat het te winnen inzicht voor het socialisme wel zijn ijver aanvuurt, maar niet

zijn oordeel overheerscht, bij Cornelissen vloeien theorie en toepassing ineen, omdat niet meer in de ééne slechts causaal geoordeeld mag worden, terwijl ethisch handelen voor het ander past, maar omdat hij het „motief” in zijn wetenschappelijk onderzoek laat meespreken.

En toch heeft Cornelissen zich ruimschoots rekening gegeven van wat onder wetenschap en in 't bijzonder onder ekonomie is te verstaan. Hij beschouwt de ekonomie als een onderdeel van de sociologie en meent dat „de wetten die het materiële welzijn der menschen beheerschen, niet wetenschappelijk kunnen worden ontwikkeld, wanneer uitsluitend de materiële zijde van het maatschappelijk leven mocht worden voor oogen gehouden”. Voor de sociologie is echter de ekonomie van groote beteekenis, omdat „het geheel der materiële bestaansverhoudingen innig saamgeweven is met heel de geschiedenis van ons menschelijk geslacht”. De schrijver deelt „de steeds meer doordringende materialistische geschiedopvatting in den zin der evolutionistische filosofie”. Hoezeer hij erkent dat de ekonomische wetenschap slechts te doen heeft met „tendentiële wetten”, d. w. z. met betrekkelijke juistheid, meent hij dat een wetenschappelijk karakter haar niet te ontzeggen valt, en wel omdat onder wetenschap te verstaan is: „de opsporing der algemeene wetten uit de bijzondere feiten en verder de rangschikking en coördinatie dier wetten.” Daarmede is feitelijk gezegd dat slechts de inductieve methode erkend wordt. En dat meent de schrijver ook. Want de geheele objectivistische richting in de ekonomie „die van Quesnay uitgaat, over Ricardo naar Rodbertus stroomt, en uitvloeit in het komplette ekonomische systeem van Marx” noemt hij „een leer van abstracties”, die ondanks „de capaciteit tot *het analyseeren van de werkelijke bestaande toestanden, die we in Karl Marx b. v. tot zulk een buitengewone hoogte zien ontwikkeld,*” „den naam van wetenschappelijk veelal niet verdient”. Nog duidelijker wordt alle deductie veroordeeld door het uitspreken van de gedachte „dat toch de ekonomie zich erop toegelegd hadde de reële feiten van het maatschappelijk leven te bestudeeren en te analyseeren”. Wel aanvaardt Cornelissen ten slotte de deductieve methode als een hulpmiddel. Zij kan niet uitgesloten worden „bij het onderzoek van zoo gecompliceerde verschijn-

selen als ons juist het maatschappelijk leven bij elke schrede biedt". Wat is echter zijn deductie? „De algemeene kennis, welke wij bezitten van de menschelijke natuur en van de wetten welke de wereld buiten ons beheerschen, kan en moet ons vaak haar hulp bieden bij de verklaring van bepaalde sociale verschijnselen; deze hulp aanvaardend besluiten wij dan, langs deductieven weg, van het algemeene tot het bijzondere."

Wanneer dit goed gelezen wordt, en erbij betreurd, niet de armoe van de taal, zooals het de schrijver later bij de ontleding van het begrip waarde doet, maar juist haar weelde aan woorden 1), die tot deze gladheid gelegenheid geeft, staat er niets anders dan: wanneer geen weg geweten wordt komt het z.g. „gezond verstand" te hulp, of m. a. w. wordt maar raak geredeneerd. Dit toch beteekent het gebruik van willekeurige analogiën, dat met de deductie niets te maken heeft. Marx had daarvoor de treffende uitdrukking „Vulgäreconomie". Bij deze vooropstelling der inductie is het duidelijk, dat Marx' afleiding van 't begrip „waarde" door Cornelissen absoluut wordt veroordeeld. De afleiding is geen inductie uit de waardevormen zooals die zich in de ruilverhoudingen vertoonen. Dat was juist wat Marx voor alles vermeed. Terecht wordt Marx' afleiding aan den invloed van Hegel toegeschreven, ze was precies dezelfde als van dien. Noodlottig kon die invloed alleen toeschijnen aan wie er niets van begrijpt. En Cornelissen wou niet begrijpen, omdat hij de deductie al had veroordeeld. Daarmee had Marx' waardebegrip afgedaan, en was het onnoodig te zoeken of er iets in zat wat er met opzet buitengesloten was. Ook de grensnuttigheidstheoriën worden door hem om diezelfde fatale deductie veroordeeld. Dat de deductie's de maatschappelijke verschijnselen niet geheel kunnen verklaren, moet steeds aangetoond worden en dit is de blijvende taak der inductie. Maar dit kan alleen zuiver geschieden door de feiten *in het verband der theorie* samen te brengen, en niet in een ander verband, want door de vaagheid der, — meest statistische, — waarneming van maatschappelijke feiten, is het niet moeilijk om z.g. te weerleggen door

1) Dat zelfde blijkt ook uit het gebruik van zeer vage begrippen aanduidende woorden als „tendens", „factor" enz.

enkel verwarring te stichten. Cornelissen bestrijdt echter de waardetheoriën niet inductief, maar door het onlogische van hare constructie aan te toonen, dat is binnen hare deductie. Dit nu kan alleen door die constructie van uit haar grondslag te kennen. Neemt men die grondslag zonder meer weg, dan is het niet moeilijk om haar in tegenstrijdigheden te doen uiteenvallen. Zoo ook heeft Cornelissen geen zuivere inductieve kritiek op Marx uitgeoefend. Dit was bovendien alleen mogelijke geweest door erkenning van de deductieve en logische beteekenis van zijn stelsel. 1)

Daarom moet en kan de kritiek om niets anders gaan dan om den grondslag, dat is, om het waardebegrip.

Geeft Cornelissen, die nòch de noodzakelijkheid bleek in te zien van de causale beperking der ekonomische verschijnselen tot buiten de afhankelijkheid van den menschelijken wil, nòch de deductieve methode erkende als de wetenschappelijke drang naar een voorstelling, die voor zich reeds waarde heeft maar bovendien de eenig mogelijke wetenschappelijke gids der inductie kan zijn, geeft Cornelissen na zijn kritiek een inductieve studieweg voor de ekonomie aan? Hij stelt voorop in zijn werk „definities” van verschillende waardevormen, onder wier invloed de ruilverhoudingen geschieden. Doch deze definities zijn niets anders dan grondbegrippen, waarvan hij door dezelfde veroordeelde deductie afleidingen maakt. Feitelijk ondervangt hij Marx' éene waardebegrip, door zes waardebegrippen die hij „objectieve en subjectieve” „gebruikswaarde” „productiewaarde” en „ruilwaarde” noemt. Hiermede nu is het redeneeren zeer gemakkelijk gemaakt. Het geheele onderzoek gaat juist naar het verband tusschen de verschijnselen, die door deze woorden zijn aangeduid. Door nu de verschijnselen beurtelings uit het een of het ander te verklaren legt de redeneering in die ver-

1) Ook bij het oordeel over de juistheid der kritiek als b.v. door v. Böhm Bawerck op Marx toegepast, waarin betoogd wordt dat Marx er niet in slaagt om enkele verschijnselen — denk aan zeldzaamheidswaarden, of de gemiddelde profijtvoet etc. aannemelijk en eenvoudig te verklaren, dient vooraf nauwkeurig te worden nagegaan, aan wiens zijde de begripsverwarring voorkomt, bij Marx of bij den kritikus opdat niet twee uit verschillende grondbegrippen afgeleide en dus ongelijksoortige dingen met elkaar worden vergeleken, dan wel een reëel verschijnsel als concurrent van een abstract begrip wordt voorgesteld.

schijnselen het verband, dat daaruit dan glorieus te voorschijn kan treden.

Daarmede is de wetenschap een bemiddelaarster geworden die met behulp van economische begrippen en woorden de oorspronkelijke analyse van het „gezond” verstand prijst boven die van de oordeelende rede en vertoont als een wetenschappelijk resultaat. Dit wordt dan door ander gezond verstand herkend en vertrouwelijk aanvaard. Hoeveel scherpzinnigheid bij dien hocus-pocus overgang wordt aan den dag gelegd; hoeveel kennis van subjectieve waarneming der maatschappij daarbij voorgedragen is, zooals werkelijk Cornelissen toont, van wetenschappelijken vooruitgang kan daarbij geen sprake zijn. Alleen op Marx' grondslag is het mogelijk het waardebegrip, die „gedankliche Thatsache” als de noodzakelijke voorwaarde voor een causaal bestudeeren der maatschappelijke voortbrengingsvormen, zuiver te houden van mooischijnende verklaringen, die wel de veelheid en de verhouding der verschijnselen kennen doen, maar in haar wezen geen inzicht kunnen geven.

Zonder dit op deze wijze in te zien, heeft Kuyper het gevoeld, doordat hij de grenswaardeleer „als in een labyrinth van allerlei op elkaar inwerkende factoren ziet verdwalen,” en daarboven Marx' superioriteit niettegenstaande al zijn opmerkingen en niet om der wille van partijbelangen, maar om den indruk zijner persoonlijkheid, voortdurend blijft aanvaarden.

* * *

Marx' waardetheorie is nooit „af” geworden. Daarom alleen reeds is het onmogelijk een juist oordeel te vormen over zijne bedoeling. Waarom werd zijn werk niet voltooid? Waarom bleef Marx steeds aan 't verzamelen van feiten, steeds ziften, steeds kritisch tegen al zijn projecten? Want in 't oog gehouden moet worden dat het 2e en 3e deel van *Das Kapital* uit nagelaten plannen bestaan, en dat Marx ze nooit zóo voor een deel van zijn systeem zou hebben uitgegeven. De verklaring ligt in de reuzentaak om in dien bijna nooit ophoudenden stroom van variëteit en kwaliteit der economische feiten, de peilers op te trekken en daarboven door te werken aan de bruggen,

van waaruit alles begrijpelijk zou zijn te overzien. Niet één mensch bouwt een wetenschap en velen moeten voortwerken aan wat voorgangers achterlaten. Het waardevolle daarin mag niet meer vernietigd worden, al zullen de volgelingen niet alles aanvaarden kunnen en naar eigen inzichten moeten voortwerken.

Wat is dat waardevolle in Marx' waardetheorie, dat hem maakt tot den ekonoom, die nieuw en krachtig leven aan zijn sluimerende wetenschap hergaf? Eén compleet systeem is zij niet geweest. Bouwval was zij reeds van den beginne, niet als een verlaten oud kasteel, maar als één dat onvoltooid moest blijven toen de kasteelheer-bouwmeester stierf. Is het zijn filosofisch schema van 't historisch-materialisme, dat Engels systematischer maar niet voller zou uitwerken? Daarvan bevat zijn hoofdwerk al zeer weinig en de waardetheorie valt er buiten. Is het haar aanwijzing voor de strijdende sociaal-demokratische arbeiders? Die kunnen, — en wellicht zullen — het met eenvoudiger, gladder en daarom technisch practischer theoriën doen, om verhoudingen tusschen industrie, handel, vervoer, landbouw en loonarbeid te doorzien. Mag zelfs niet gevraagd worden of zij het niet steeds gedaan hebben, en of zij wel ooit iets begrepen hebben van de afwijzing der moraal door Marx uit het gebied zijner onderzoekingen? 1) Stellig zullen ook de leiders der arbeiders en ook zij die voor de menigten practische inzichten op eenvoudige wijze uiteen moeten zetten, er groot belang bij hebben dat de wetenschap van productie-ruil en consumptieverhoudingen zich ontwikkelt. Doch dan alleen omdat het wetenschap is, omdat het een zuiver streven is naar het maken der meest juiste voorstelling van de werkelijkheid, die voor de menschelijke rede bereikbaar is. Afgezien van de schatkamers van met scherp keurend oordeel verzamelde economische feiten, die Das Kapital alleen reeds tot een boek maken van historische beteekenis, is Marx een der uitnemendste bevorderaars van wetenschap door het diepe

1) Zouden zij niet de voorkeur geven aan Rodbertus, door Marx afgewezen, waar hij den arbeider een „recht” op het volle product van zijn „waarde” vormenden arbeid toekent, omdat dit een toepassing van de moraal op het economisch onderzoek beteekent?

inzicht in deze twee eischen: een causale opvatting van feiten; en een geestelijke opbouw die instaat stelt om de causaal opgevatte verschijnselen methodisch waar te nemen. Zijn waardetheorie is en bleef, ondanks heftige kritiek en velerlei misvattingen, een voorbeeld van wetenschappelijke denkkraft. Ware het niet om de practische beteekenis, die eraan gehecht wordt, zoo zou misschien *Das Kapital* juist om de hoogte der methode een halfvergeten boek geworden zijn, zooals het lot van de *Principiën der Mechanik* van Heinrich Herz schijnt te zijn.

Om de maatschappelijke invloedsloosheid van Herz' werk dat zijn zielekracht opverbruikte, doet het mij goed die arbeid van den voorbereider der jongste vooruitgang op electricisch gebied, een arbeid die enkel en alleen ter geestelijke bevrediging werd ondernomen, en die de begripszuiverheid tot den hoogst mogelijken graad opvoerde, te vergelijken met Marx' economie. Met zwakke lichamen hebben beide gewerkt om aan een geheele wetenschap, die zij op onzuivere grondslagen gevestigd wisten, opnieuw te gaan bouwen, nadat een nieuwe fundeering was gelegd. En dat was geen opbouw als een kopie, maar alle denkarbeid van vele voorgangers moest bij elk constructiedeel opnieuw doorgedacht en gezuiverd worden. Ontstond er een wonderkasteel? Neen; alle bekende materialen kwamen opnieuw zich opstapelen, nu in het juiste verband. De toeschouwers echter, aan wie het oude verband bekend was, en die dat eenvoudiger wisten, zonder zich ooit om logische eischen van wetenschap te bekommeren, konden het niet anders dan verward en ingewikkeld noemen. En niet eens werden de practische resultaten beter. Maar de wetenschap heeft in den arbeid van Herz en ook van Marx hoogtij gevierd. Herz was gelukkiger dan Marx. Zijn werk was voltooid en bij den drukker toen hij stierf, terwijl Marx de halfverwerkte manuskripten op zijn schrijftafel achterliet. De hooge waarde van den geestelijken arbeid, die in de ruilverhouding zoo'n geringe „werkelijke waarde” of prijs kan realiseeren, is onverwoestbaar. Zij vindt telkens hare „Reproduktion” wanneer een onbevooroordeelde en inzicht zoekende lezer zich in hunne boeken verdiept, om ten slotte voor de toekomst te blijken een „Akkumulation” van beter „kapitaal”, dan welks wezen Marx doorzocht.

VERZEN

VAN

M. S. ROETMAN.

REISJE

Ik zag drie steden één zomerdag,
een felle klaart' op hun straten lag,
hun glanz'ge dingen, hun luid gewiel
borg, bonte prentjes, ik in mijn ziel ...

Ik zag een bosch, een strand, een zee,
ik zag een zon die nam de aarde mee
aan zijn gouden mond tot de scheemring viel:
een zachte klankrij toog door mijn ziel.

Des avonds heb ik me neergeleid
en heeft mijn denken wild naar je geschreid.

AVOND

De gouden zonneboot
ligt stil in 't west ...
Tegen hel koperrood
de boomen geëtt
staan, al 't getak en blad
wonderlijk fijn ...
De aard lijkt een teere schat
in hemelschrijn.

PLAS

Omhuifd van schovend riet gekroond van pluimen,
 bleeken herfsthemel in zich, wijde kom,
 porc'leinblauw langs den oever grillig krom
 lijnend, naar 't midden — ronslig zonder schuimen —
 gollefjesvlaag die windje bijna stom
 er speelt. Wat eenden zoeken in het ruime
 gezellig plekje, achter heel hooge pluimen
 van zeer klein halmeneiland zwemmend om.

Ze strijken zich 't geveert en vleugelkleppen
 om 't zoete weder na veel windgetuit,
 reikend hun witte borst het water uit,
 en wen een duikt kruift als van inktpaars donkert
 op 't gepolijste waar de zon in fonkert
 diep, en statige wolken stil zich reppen.

SLOOT EN SCHUITJE

In lijst van weiland donker-klare sloot
 waar helgroen woninkje kijkt naar beneden
 en even groen komt dubbelend gegleden
 in zwartfluweelen midden kleine boot.

Zilveren kralen, rissen naar beneden
 druppen bij zacht piependen riemenstoot,
 vast op den bodem staan melkkannen rood-
 koopre, die roeit is in blauw buis gekleede.

't Nat rimpelt na waar vlug vaartuigje vlood,
 molligt in speling met de spanen mede
 die blinken bij den ophef rustig-brede
 in 't eële blank dat najaarszonne strooit.
 Gelijk een spiegel lacht vol lieflijkheden
 drinkt het begeerig blijven kleurenvrede.

BEDELMENSCH

De winterzon sterft in huizenstad:
paars-rose schijnsel bleekt aan steile puien
van staatsiewoning en bordeel... 'k hoor luien
spellige klok tusschen rij-wagens rad,
romlend op brug, rateldruk over keien.
Droeft weg in scheemring nu, grachtijs daar blad
smeurig van kool gesmete' is, stoepleun glad
gepoetst, gelend in groezel gevelrijen.

In vale, dunne waai-rok bedelmensch,
haar blik gebogen naar de starre straat
aldoor, aldoor... stil strompelend ze gaat...
staart in verdorde ziel ze die dorst wensche'
eens veel en niks kreeg? Schuifelend de wind
veegt steenen: stroo en wielend stof-ie vindt.

HELDERE AVOND

Oudzomerdag liep guur en grijs
naar avond: achter wolkenglijen
was een droevig, droevig schreien
van herfstverbeien,
in harten grijpende weemoedvijs.

De boomen hoorden 't van den wind,
die was gekomen langs de grachten
en blies wild in de blaarkes zachte,
vallend bij vrachten...
mijn ziel in den dag stond een dolend kind.

Toen stak een lamp in 't westen aan
de zon, de wolken wijdden, wijdden...
en stil goud licht dat de armen breidde
om 't doodverzeide,
boog als een moeder naar mijn gaan.

EEN MOEDE

Wanneer ik sterf, moog Aardleven verschijnen
 mijn yliende ziel, een bleeke moegebogen
 gedaante: willig sluiten zich mijn oogen,
 wijl 'k oude wonden weet die bleven schrijnen
 en denk hoe 'k altijd zoekend ben getogen;
 smart in haar smalle hand hield staag de mijne
 daar 'k heb gesmacht naar vreugde's gouden wijn en
 zingende zonneglansen zomerhooge...

O Leven, dat een lange grauwt mij leek,
 ik angstroep niet als vóór peilloozen nacht
 uw licht mijn starren blikken ga verscheien
 en gauw de Dood uw broze banden breek'...
 al moet ik in een diepe weening zacht
 met eindeloozen weemoed om u schreien.

SEPTEMBERDAG

Gunt nu luidruchte Herfst in zegemoed
 stervenden Zomer nog wat stille dagen?
 Zilver vlag hing uit na felle vlagen
 toen deze morgen aarde kwam temoet,
 en middag heeft een kleed diepblauw geslagen
 om strate' en park daar 't gele wondebloed
 glanzende drupt, warm beefde zonnegloed
 boven 't leeg plein waarrond ligusterhagen.

Als 't avondt staan van jonge iepen tegen
 matgouë kim de stammetjes glad-bruine,
 het ijle loover lijkt gebroken kant;
 Zacht koeltje plukt den geur van kleine tuinen
 waar bloemen in perk of gebogen rand,
 verwilderd en geknakt van zwaren regen.

SANTOS EN LYPra

DOOR

T. VAN DER SCHAAF.

Santos was met eenige zijner vrienden, nog in den nacht, samen in het hotel Den Desem. En ze zouden niet aan heengaan denken, vóór ze gestoord werden door 't banale dag-rumoer; voor hen was de volle vrijheid, om over elk uur van dag en nacht te beschikken naar welgevallen: ze waren alle slechts dichters of dweepers of menschen zonder bestemming, en ze werkten niet . . .

Santos had veel gezwegen, gedurende de laatste uren, en rookende had hij geluisterd en getuurd naar de rookwolken, die zich boven hem vergaarden.

Na den avond, waarop hij voor 't eerst z'n vrienden had weergezien, omgaf hem als een aureool de teleurstelling, die hem getroffen, en de fiere gelatenheid, waarmee hij die gedragen had. Hij schitterde; men lauwerde hem als een held.

— Een pijnigend en onbluschbaar vuur van eerzucht voelde hij in zich branden, na dien avond van wilskracht en berusting, maar hij bewaakte de vlammen, opdat niemand ze zou zien. Ze waren verborgen soms, in spotternijen, die hij uitzond en de lachende gezichten zijner vrienden verschrikten soms van z'n spot, maar toch raadden ze niet, dat er zulk een vuur hem kwelde.

Z'n eerzucht had hem den dronken wensch doen voeden, om in z'n rol van toeschouwer toch te heerschen, toch de ziel van den arbeid te zijn.

Maar de arbeid was reeds begonnen, de arbeid ging z'n gang, en hij was niets, beteekende niets, hij was enkel de

bewonderde vriend van z'n vrienden, en zelfs die bewondering gold eigenlijk een ander dan hem, was voor den Santos, die berustte, niet voor hem, die brandde van eerezucht.

En nadat hij dien eersten wensch had laten varen, vulde hij z'n leven een tijdlang met het bittere genot van zich ongelukkig te weten en vertrouwd met z'n ongeluk. Er was hem werk aangeboden door het bestuur der Mirjastad, doch hij had geweigerd, omdat hij in z'n bitterheid niets wilde aannemen, dat minder gewichtig was dan de spoorweg-aanleg. Bovendien had hij beloofd, mee de bergen in te gaan . . .

Nu dezen nacht liet hij zich wikkelen in netten van hulde, fijn en zacht als dons; hij voelde wel hoe z'n geest indomelde, maar waarom zou hij heengaan? Hij bezat de vrijheid van dichters en dweepers en nietsdoeners, de vrijheid om 's nachts te droomen en 's daags te rusten in gezonden slaap, of zich te ontspannen in liefhebberijen als zwemmen, paardrijden, drinken en spelen.

— Eindelijk ging men zich vervelen in 't hotel Den Desem; gapingen ontstonden in de gesprekken, en in die gapingen hoorde men 't doffe geratel van zware wagens, of 't gedruisch van voetstappen, 't gegons van stemmen, — het was zeer laat geworden, het was volle dag!

Het werd nu langzamerhand leeg in de zaal; ook Santos verliet de rookwolken, waarop hij zoo lang en met aandacht getuurd had.

Op straat gekomen, voelde hij zich moe, afgemat en toch niet te moe en afgemat om op te merken, hoe onaangenaam-helder het daglicht was, en hoe akelig-blauw het schijnsel, dat door de gordijnen der pas verlaten zaal naar buiten scheen. Ook voelde hij geen slaap, hij had zelfs geen verlangen naar rust, hij had al zooveel uren gerust, toen hij, achterover in een armstoel, naar den rook lag te turen.

Hij liep op eenigen afstand een der zware wagens na, even traag als de paarden, die hun last voortsleepten.

Zoo kwam hij op het terrein, waar de nieuwe arbeid begonnen werd. Dit terrein doorsneed als een breede weg van verwoesting het bouwland, dat leidde van de stad naar de eerste nabije heuveltoppen.

Tenten, houten gebouwen en vrachtwagens, hoopen aarde,

ijzer en hout stonden er dooreen; een groot aantal menschen bewogen er zich vlug en juist, met norsche attentheid of verrichtten, stiller en loomer, het zware gravers-werk.

Santos liep midden de versperringen door, bleef staan nabij de gravers, en staarde naar hun arbeid, als in diepe gedachten. Doch hij raakte ze nauw aan, de gedachten; z'n hoofd was leeg en lusteloos; ze gaven hem enkel een vaag besef van triestheid. Hij ging heen en weer loopen, luchtig en achteloos van houding, onwillekeurig zich verbergend.

Het was vroeg in den morgen. De dag was nog eindeloos lang. En hij voelde dat het een zware, moeilijke dag zou worden voor hem. Het zou verstandig zijn te gaan slapen, maar hij had geen slaap. En langzamerhand drongen ze zich sterker aan hem op, de gedachten vol melancolie, om z'n leege brein te vullen.

— Traag ging het werk der gravers; moeilijk stompten ze de aarde los, één voor één wierpen ze de aardkluiten van zich af — licht en ijl en vloeibaar wenschte hij alles; lenig en buigzaam, zooals de gedachte-beelden zijn, zoo wenschte hij de machtige, massieve aarde....

Iemand tikte hem op den schouder en stoorde hem. Het was Edwold. Toen Santos hem aankeek, glimlachte hij, goed geluimd, en gaf z'n verwondering te kennen over Santos' vroeg verschijnen hier, maar z'n gezicht trok zich dadelijk daarna tot gewichtigen ernst.

Santos haalde enkel de schouders op; de ander vervolgde quasi-somber:

„De pret is uit, Santos, als het werken begint.”

Edwold hield den laatsten tijd veel van een goedmoedig praatje. Santos kwam op uit z'n onverschilligheid en verklaarde spottend: „De wereld is wel zwaarmoedig, als de gelukkigen zoo klagen. Verwacht niet, dat een ongeluksvogel als ik je zal gaan troosten!”

Dit klonk onvriendelijk, doch Edwold ergerde zich niet spoedig den laatsten tijd. Samen wandelden ze eenige passen op, toen verliet Santos hem, om te gaan paardrijden.

Hij reed in galop rond, onder het groene gebladerte van een bosch en trachtte te verjagen 't bewustzijn dat hij leed.

Waarom leed hij? Maar het deed er niet toe, waarom. Het was niets dan een stemming, hij zag een schaduw op het nu van z'n leven, die alles verdonkerde, alle kleur vergrijsde. Dat was zijn leed. En hij kon het niet ontvluchten met galoppeeren, hij kon het niet verduwen met spot. Zoolang die schaduw bleef over het nu, zoolang zou hij lijden.

— Hij had genoten, gister bij een rijwedstrijd, waar hij paarden mende en gejuich hem in de ooren klonk. En later nog, op denzelfden dag, bij 't beschouwen van den spoorwegarbeid, in gesprek met Edwold en eenige anderen, had hij genoten van zijn eigen fijnen spot, waarmee hij Edwold verlegen maakte, en de anderen deed glimlachen, — van z'n kalmte ook, waarmee hij geheerscht had over z'n neiging om te vernielen, al wat daar gebeurde en werd, zonder en buiten hem.

Maar wat gaf hem 't genot van gister?

Hij werd teruggevoerd nu, door z'n herinnering, naar tijden in z'n vorig leven, tijden van geregeld, hem vervullend, bezielend werk. Waarom was hij zoo dwaas geweest, af te wijzen wat men hem aangeboden had? Nu had hij heimwee en berouw. Nu wist hij niets anders dan Edwold te verzoeken, als het verlangen naar werk hem tot handelen dwong. Edwold was van z'n vrienden de eenige, die hem aan werk kon helpen. En die kon hem zelfs afwijzen, omdat hij zoo laat en zoo onverwacht vroeg. — Maar Edwold zou gestreeld zijn, als hij Santos een dienst kon bewijzen, en daarom zou hij 't misschien niet nalaten. Het was een zware, moeilijke dag voor Santos.

Het paard werd moe van 't draven en liet ontmoedigd den kop hangen; ook aan Santos verveelde de rit; hij steeg af en bond het paard vast aan een boom, in een eenzamen hoek van het bosch. Zelf ging hij, in de nabijheid, op den groenbegroeiden grond liggen en beproefde eindelijk te slapen. Hij onderdrukte z'n gedachten, schoof met moeite z'n triestheid weg, en 't gelukte hem te vergeten, te slapen.

Toen hij wakker werd, was het ver in den namiddag; stil was het heldere daglicht weggetrokken tot boven de boomenkruinen; daar beglansde het mild en zacht 't blauwe gewelf.

Om hem heen sliepen de bloemen, en op kleinen afstand zag hij de boomen vaag belijnd. Hij stond op en voelde dat

hij honger had, doch dat was niet het ergste van 't geen hij voelde. Het nu van z'n leven stond hem weer voor den geest, even leeg en onverkwikkelijk als vóór den slaap.

— Hij moest werk zoeken. Hij moest stellig werk zoeken. Hij moest Edwold vragen om werk! Was hij soms den slaap nog niet geheel kwijt? 't Leek hem alles zoo eenvoudig nu.

Hij bond z'n paard los, besteeg het, en reed langzaam door de paden van het bosch terug naar de stad. Hij ontweek de meer bezochte lanen, en ontmoette maar één man, eveneens te paard, en die éene was juist de man, dien hij noodig had: Edwold!

„Ik zocht om je,” riep Edwold hem toe. „Den heelen dag, na vanmorgen, heeft niemand je gezien, nu zijn we gaan zoeken.”

— Edwold, die voorgaf zooveel belang in hem te stellen, zou hem geen verzoek kunnen weigeren. Alles was eenvoudig en er kwam bezielend leven in het nu

„Ik ben gaan kniezen hier en ik heb geslapen,” bekende Santos. „Het is niets. Maar het is niet goed voor een mensch om leeg te loopen”

Edwold staaarde hem verbaasd aan, en Santos ging voort: „Je moet mij werk geven, Edwold. Vertrouw mij iets toe. Ik zal je ijverige dienaar zijn.”

Dit laatste droeg den ouden spot-toon, doch haastig deed hij er op volgen: „Ik spot niet.”

Edwold zweeg nadenkend. Hij werd gewichtiger, ernstiger nog dan dezen morgen. Hij deed geen andere gedachten raden dan die van gewichtigheid en ernst.

Hij antwoordde na rijp beraad: „Ik zal je vooruit zenden met een aantal menschen, om het werk in de bergen te beginnen, als je dat wilt.”

„Alles is goed,” verklaarde Santos, vast-besloten.

Er was in het uitgestrekte, verlatene bergland, waardoorheen men den spoorweg ging graven, een vruchtbaar dal, bewoond door menschen, een koninkrijkje.

Die menschen waren afstammelingen van dezelfde groote kolonie landverhuizers, waaruit ook de Mirjastad en vele andere steden waren ontstaan: een gedeelte had zich indertijd afge-

scheiden en achter de verre bergen dit vruchtbare dal gevonden.

De meeste huizen waren er van hout en riet, doch enkele, die stonden midden de grootste huizengroepen, waren gebouwen van grauwe rotssteen, met breede stoepen, uit rotssteen gehouwen, en omgeven van tuinen vol vruchtboomen en hoogopschietende bloemstruiken. Bloeiende, doornige hagen kronkelden zich door de huizengroepen, vormden scheidingsen tusschen het eene houten huis en het andere, omgaven met meer dichtheid en stevigheid de tuinen om de huizen van rotssteen, — en uit de huizengroepen slingerden ze zich doelloos voort langs beken, die uit de bosschen kwamen en zich verloren in kleine plassen, midden in bouwland of weide.

Doch om den wijden koningshof stonden, in dubbele rijen, hooge, statige populieren, dicht aaneen, en ze hadden smalle kruinen van altijd fier-rijzende takken.

Alleen voor het front van het koningshuis weken de boomen vaneen en vormden een breede, open gang naar het trotsche, staursche gebouw, steunende op omvangrijke pilaren.

De koning was oud, de koningin was dood. Het was lang stil geweest aan het hof; sedert den dood der koningin vierde men er geen feesten, doch nu zou er spoedig opnieuw drukte en schittering zijn, want de kroonprins was een jonge man geworden, en hij had een verloofde: Hohinde.

Hohinde woonde in een der huizen van rotssteen; bedienden slopen onder de vruchtboomen van haar tuin, om naar haar bevelen te luisteren, als ze daar wandelde. Haar ouders behoorden tot de rijksten en voornaamsten van het koninkrijkje, daarom mocht Hohinde koningin worden.

Met haar bruine oogen, die listig konden bespieden en gluren, had ze al zoo lang uitgezien naar de schittering van het koningschap, — reeds van af den tijd, toen ze nog een kind was en in een zeegroen kleedje danste met den kroonprins. Begeerig had ze toen den koninginnenaam vastgehecht aan haar toekomst-leven en omzichtig had ze over dat toekomst-leven gewaakt. De meisjes van haar leeftijd, rijk en voornaam als zij, waren door haar gewantrouwd en bespied, gehaat in jalousie, geminacht in haar eindelijke overwinning; — en dat alles onder een mom van vriendschap . . .

Vijf koninginnen telde men, van 't ontstaan van 't konink-

rijkje af; vijf schoone, stralende vrouwen, geboren onder de rijksten en voornaamsten van 't land. Als koude winterzonnen waren ze voorbij de menschen gereden, van den kroningsdag tot haar laatste ziekte

De kroonprins was een droomerig, bleek wezen, dat scheen te zoeken naar krachtige armen, of naar kloeke hersens, of naar vleugels, naar al datgene, waarmee men iets doen, iets worden kan. Want hij deed niets en was niets. Hij had ook Hohinde niet gekozen tot z'n bruid; dat had z'n vader voor hem gedaan, onder invloed van Hohinde's eigen familie.

Hij schuwde den rijken tuin om z'n huis, vol kleuren en trotsch leven, en vond als z'n eenig waar tehuis, een sober, triest tehuis, een dorre, eenzame plek in het bergland.

Daar ontmoette hij voor jaren een arm meisje, dat bezemstruiken zocht en ruikers maakte van viooltjes. Ze heette Ferie, en ze had vurige oogen, die gloeiden en veel bewogen, een wreeden mond, stil en gesloten, in een mooi, fijn gezichtje.

Doch mager was ze, haar huid had een ruwe, bruine kleur, het haar leek een wilde, ruige bos van zwarte, dunne draden.

— Ze waren beide nieuwsgierig, toen ze elkaar ontmoetten en zij vertelde het eerst wie ze was. Ze verlangde er naar, over zichzelf te vertellen. Een verstootene was ze, en wraakzuchtig om het onrecht, dat men haar aandeed. Ze was warm en oprecht, ze had noodig zich uit te storten, — maar ze was ook sterk en wreed. Ze was zoo naïf in haar verwondering over haar eigen armoede, over haar eentonig leven, haar verstootenheid. Ze had geen moeder, geen zusters of broers, alleen een oude vader, die leefde van de giften van een rijken buurman. Zij droeg de oude kleeren af van de dochters van dien buurman en stond in alle weer op de markt, om ruikers en bezems te verkoopen. Ze was vroeger wel geslagen door haar vader, maar ze was nu net een duivelin, als ze dat wilde, en dan was hij bang voor haar. En ze vertelde met een gloeiing in de oogen, dat ze zich op de dochters van dien rijken buurman zou wreken, eenmaal, en ze zou 't zoo graag doen! — maar op dien man zelf was ze niet boos: hij was een mooie, statige man en als hij maar eens, wanneer ze hem later in een rijtuig voorbij reed, verschrikt voor haar uit den weg ging, dan zou ze tevreden zijn.

En toen vertelde hij haar, dat hij de kroonprins was....

Hij had niets anders te vertellen. Doch hij staarde in de gloeiende oogen, in het bruine gezicht met den fijnen neus en hij werd verliefd op Ferie. En voor haar verreezen uit z'n weinige woorden fantastische beelden van de macht en de glans van het koningschap.

In stilte zochten ze elkaar daarna op en verloofden zich. Als de koning dood was, zouden ze hun verloving bekend maken en trouwen, en Ferie zou koningin worden!

Zij koningin! Als een groote verzachting daalde die toekomst-droom op haar mistroostige gedachtenzee en haar ontbering-lijdend lichaam.

Ze vergat de kleine wraakplannen tegenover de dochters van den rijken buurman, ze vergat haar kleine wenschen naar mooie kleren en een rijtuig: alle zoete gedachten losten zich op in den toekomstdroom.

De kroonprins had haar in stilte een paard gegeven, en dat bereed ze, als ze vrij was, in het eenzame bergland, waar niemand haar zag.

Het graasde daar 's zomers in een klein bosch, waar Ferie het steeds na den rit vastbond, met een lang touw, aan een boom. 's Winters was het in den stal van den kroonprins.

Op die tochten, als ze draafde en galoppeerde, zag ze haar koningschap in een roes van eerzucht en geluk.

Woest en machtig zou het zijn: ze zag zichzelf soms rijden over de rotssteenen huizen, — de groote, prachtige tuinen moesten zich openen voor haar, en alle menschen juichten haar naam: Ferie! koningin Ferie!

Zóó zou haar koningschap zijn!

Ferie haatte snel en hevig, ze haatte, als de wind haar deed rillen op de markt en de menschen gingen haar voorbij, zonder op haar te letten; ze haatte, als de bezemstruiken haar schramden en ze dan dacht aan den duren drank, waaraan haar oude, verstompte vader zich te goed deed; ze haatte, als de ruikers verwelkt waren in haar mand en de koopers ze niet meer wilden hebben. En die haat lokte opnieuw wraakplannen in haar brein, doch steeds losten ze zich op in het eene, groote wraakplan: machtig te zijn, toegejuicht te worden, van alle de eerste te zijn!

Ferie had in het bergland vrienden: jonge mannen, die er het vee hoedden of hout hakten. En met één hunner was ze meer bevriend dan met de anderen, die eene wist ook 't geheim van het paard, dat 's zomers in het bosch graasde en 's winters huisvesting had in den stal van den kroonprins.

Faar heette hij. Ferie geloofde niet, dat ze van iemand zooveel hield als van Faar. Ze nam hem op in haar toekomst-droom; als ze op haar paard reed en zich trotsch en gelukkig voelde, dan noemde ze soms zijn naam.

Faar begreep en geloofde niet, dat zij koningin zou worden en spotte er soms mee. Daarom sprak Ferie er weinig met hem over, doch glimlachte met voldoening, als ze bedacht, hoe verslagen hij zijn zou, als ze toch plotseling koningin werd.

Eindelijk kreeg de koning een zware ziekte en Ferie waagde het, om met haar prachtig, zwart paard, in de nabijheid van het dal te komen. Ze ontweek den breedten weg, die naar beneden kronkelde, ze ontweek ook de veehoeders en hout-hakkers en zag vanaf een eenzame rotspunt in het dal, met haar gloeiende oogen.

Nu was al haar haat zeker weg! Nu voelde ze zich reeds koningin, — en waarom zou ze de menschen kwaad doen, wanneer die haar eer wilden bewijzen?

De volgende dag was het marktday en ze had nog geen ruikers, maar haar vader lag thuis dronken op den vloer en als hij z'n roes uitgeslapen had, zou hij zich weer een roes drinken, net zoolang tot de flesschen leeg waren. In zoo'n tijd van dronkenschap lette hij er niet op, wat zij deed, en ze had nog geld genoeg om van te leven. Ze kreeg wel eens geld van den kroonprins, als ze dat hebben wou, maar ze had er bijna nooit van durven gebruiken, uit vrees, dat haar geheim bekend zou worden, — en dan zou het met haar toekomst gedaan zijn. Het stond haar niet helder voor den geest, wat er dan gebeuren kon, doch iets zou er gedaan worden, om haar toekomst te bederven, dat wist ze zeker.

Doch nu was ze haar toekomst zoo nabij!

Ze wendde zich om en draafde de bergen in, verder dan ze in maanden geweest was. Toen zag ze vóór zich iets vreemds.

In de altijd eenzame streek was nu beweging. Menschen bukten en richtten zich op, witte tenten waren uitgespannen

en blonken in de zon. Wat deden die menschen daar? Waarvoor kwamen ze de bergen in?

Ferie voelde haar trotsche blijdschap bedaren en peinsde. Ze had wel vaak gehoord, en ze had er met aandacht naar geluisterd, hoe soms, in een land waar vrede was, een vijand kwam binnendringen en de menschen verjoeg of doodde, om zich zelf meester te maken van zulk een land. Behoedzaam naderde ze het gewoel en bemerkte meer tenten en meer menschen, ze hoorde luide stemmen, ze hoorde gestamp en geklop en gedreun, ze hoorde de opgewekte geluiden van den arbeid aan den spoorweg die reeds tot hier was gevorderd.

Maar voor Ferie waren die geluiden uitingen van een kracht, die bedreigde. Deze menschen kwamen als de vijand in de verhalen, met onbekende macht en wapenen, voorzichtig en verraderlijk! Ze wilden zich meester maken van haar land, — de koning zou geen koning meer zijn, — en juist nu kwamen ze, nu zij bijna koningin was!

Ferie raakte heftig in opstand. Zou ze zóó lang voor niets gewacht hebben? Zouden vreemden haar nu verhinderen, koningin te worden? — Als morgen deze menschen in het dal drongen en zich meester maakten van alles, — en wanneer ze dan den koning wegjoegen, — dan zou zij haar heele leven arm en gering blijven, zooals ze nu was!

Het mocht niet, het zou niet! Ferie werd zeer ernstig en peinsde. Daarna reed ze rustig op de voorste mannen toe en vertoonde zich aan hen, zwijgend en fier. Ze wilde hen doen begrijpen, dat zij koningin was. En omdat ze zich koningin voelde, had ze den moed, om zoo den vijand te naderen.

Men staarde haar verbaasd aan en men zei dingen, die ze niet verstond, want de taal der dalbewoners was een andere dan die, welke gesproken werd aan de overzijde der bergen. Maar wel voelde ze, dat men haar al te brutaal-nieuwsgierig aangapte, wel verstond ze het spotlachen van enkelen.

Ferie klemde de lippen open en reed verder, naar een andere groep menschen. Ook daar nam men haar met groote verbazing op, maar ze vertelde toen, dat ze de koningin was van het dal daarginds en ook koningin van de bergen, en dat ze bevel gaf, om de tenten weg te pakken en heen te gaan. Men verstond haar niet, men ging onderling over haar

praten en spoedig werd haar verzocht, uit den weg te gaan voor een zwaarbeladen kar, die kwam aanrijden.

Ferie bleef staan, en herhaalde haar bevel, gebiedend met den vinger de richting aanwijzend, die ze wilde, dat men gaan zou.

Lachend schudde een der mannen het hoofd en trachtte het paard bij den teugel terzij te leiden, maar Ferie verzette zich en het paard steigerde.

Toen werden de mannen ernstig en spraken er over, hoe haar 't best te verwijderen.

— Zoo overlegde de vijand, die aanstonds wapens ging halen, om misschien haar te dooden!

Ferie keek nog donker van woede, omdat men haar uitgelachen had, maar ze zweeg en dacht na. Ze wilde niet minder listig zijn, dan de vijand!

Spoedig reed ze weg, in kalmen draf; ze begreep dat de vijand niet gehoorzamen zou aan haar bevelen en ze wilde zien, hulp te krijgen, om hem te verjagen.

Nog te paard, kwam ze bij eenige veehoeders en hout-hakkers: haar vrienden. Het was de eerste maal, dat dezen haar te paard zagen, — en op welk een paard!

En toch niet geheel onverwacht zagen ze haar zoo. Ze spraken er nooit over met Ferie, maar ze wisten wel, dat haar door den kroonprins een paard geschonken was en Faar had eens in vertrouwen gezegd: „Ze meent dat ze koningin zal worden.” Dit was niet, omdat Faar een geheim niet bewaren kon, maar hij was soms vervuld van zorg over Ferie's toekomst en kon dan niet nalaten met z'n beste vrienden over haar te spreken, al uitte hij ook z'n bange voorgevoelens niet. Niemand had er ook ooit aan gedacht, misbruik te maken van het geheim.

Zoo schitterend en moedig zag Ferie er nu uit en zoo wonderlijk was het, dat ze te paard in hun midden kwam, dat de vrienden wel moesten denken aan belangrijke dingen, die gebeurd waren of moesten gebeuren.

Ferie vertelde van de menschen in het bergland, die geen ander doel konden hebben, dan hun land te vermeesteren. En de anderen geloofden haar: ook zij konden zich niet voorstellen, dat er menschen met goede bedoelingen in het een-

zame bergland zouden komen, maar ze aarzelden toch, toen Ferie hun dringend vroeg, met haar mee te gaan, om den vijand met geweld te verdrijven.

Ferie toonde zich verstoord over hun aarzelen. Ze begreep niet, hoe iemand kon aarzelen den vijand te verjagen, die het land bedreigde. Het moest!

En ze sprak zoo vurig en beslist, dat ze groote bewondering wekte, — eigenlijk had men haar altijd bewonderd, men wist niet waarom. En wat jarenlang een geheim geweest was, daar sprak ze nu over, vertrouwelijk en met zoo groote zekerheid, dat men haar geloofde. Alleen Faar zag er verschrikt en ontstemd uit en geloofde er niets van.

— De koning zou spoedig sterven en als hij stierf, dan trouwde zij met den kroonprins . . .

En weer vroeg ze haar vrienden om met haar mee te gaan den volgenden morgen, — als koningin vroeg ze het hun en ze gaven eindelijk toe, het leek hun dapper en goed, te doen wat Ferie zei en ze beloofden haar, dat ze gereed zouden zijn, gewapend met pijlbundels, bogen en bijlen.

Faar had geen lust, maar hij wilde niet, dat Ferie hem voor minder dapper zou houden dan de anderen en daarom beloofde ook hij.

Laat ging Ferie naar huis dien avond, sluipend langs den kant van den donkeren weg, om de enkele menschen, die nog rondzwierven, te ontwijken, want die menschen waren meest bedelaars en landloopers en konden een tener meisje, als zij was, gemakkelijk meeslepen en mishandelen. Ze kwam eindelijk in haar huis, waar een benauwende dranklucht hing en waar ze een venster opende, om de koude, frissche nachtlucht binnen te laten. Ze rilde en bracht een slechten nacht door.

Doch den volgenden morgen vroeg, vond ze op een bekende plaats een brief van den kroonprins, waarin stond, dat de koning stervende was. En buiten het dal gekomen, omringden haar spoedig de vrienden, volgens afspraak, gewapend. Ferie zelf toonde hun een dolk: dat was de koninginnedolk, bezet met edelgesteente. Deze had de kroonprins haar heimelijk laten zien, en Ferie had hem niet meer willen missen.

Behalve Ferie waren allen te voet en het duurde uren, voor men de tenten en het gewoel der vreemde menschen zag.

Toen draafde Ferie plotseling vooruit, om nog eens den indringers toe te roepen, dat ze weg zouden gaan. „Ferie”, riep Faar haar angstig na, doch Ferie was koningin en had geen vrees.

Woedend schoot ze den eersten pijl af, op het voorste menschengroepje, toen men haar weer brutaal aanstaarde en ze trof doel. Het waren vergiftigde pijlen, die men meegenomen had, en toen de verschrikte werkers zich verzameld hadden om den getroffene, viel hij neer om te sterven. En meer pijlen scheerden langs hen heen, vele troffen doel.

Groote schrik en verwarring ontstond; in haastige vlucht weken de aangevallenen terug naar de verder verwijderde kameraden, en brachten ook daar schrik en verwarring. De snelle pijlen waren het eenig antwoord op de vragen, die men deed; onder de allengs grootere menschengroep, die zich bijeenvoegde, dacht men aan verdediging, maar men had geen wapens en de pijlen wachtten niet; van de getroffenen stortten er velen neer. Men vluchtte en men werd achtervolgd. Men vluchtte wanhopig en razend snel, de achtervolgers gaven niet op.

Er moesten dooden vallen, veel dooden, om den vijand machteloos te maken van vrees en schrik!

Ferie klapte opgewonden in haar handen. „Het gaat goed zoo, goed!” riep ze juichend. En haar metgezellen waren haar gevangenen. Ze waren gevangen in haar strijd lust en wreedheid: Ferie, met haar jarenlang gevoed verlangen was machtiger, veel machtiger dan de anderen, die dag aan dag hun arbeid verrichtten, zonder andere wenschen, dan die duurden een week, een maand. Ze zouden ook, onder den invloed van haar krachtige oogen, zich een roes hebben gedronken, of brand hebben gesticht in een donkeren nacht, of door woeste geluiden de slapende menschen in een der huizengroepen van het dal hebben opgeschrikt. Dat alles zouden ze gedaan hebben op den wensch van Ferie, het arme bloemenmeisje. En wat zouden ze niet doen onder den invloed van deze Ferie, een fiere, schitterende koningin!

Eindelijk vond Ferie, dat het genoeg was. Ze bedacht, dat ook in het dal haar een taak wachtte, dat ze ook dáár misschien moest strijden om haar koningschap. De koning was stervende, hij kon nu dood zijn!

Vol ongeduld reed ze naast haar makkers terug en telde de dooden met voldoening. De vermoeidheid benam den mannen de lust om snel te loopen: daarom besloot Ferie alleen vooruit te gaan.

Faar echter wilde haar tegenhouden, en toen ze verstoord het hoofd schudde, vroeg hij, of hij achter haar op het paard mocht gaan zitten. Maar Ferie lachte hem uit: Faar kon slecht paardrijden, en ook, wat begreep hij van haar plannen?

Met een luiden, helderen groet aan hem, draafde ze heen. Weer, zooals vroeger, hield de snelheid van den rit evenwicht met de uitgelatenheid van haar gedachten — en zóó reed ze onbezonnen tot den breeden weg, die naar het dal kronkelde. Daar bleef ze weifelend staan.

Zou ze nu nog eens daar terug komen als arm bloemenmeisje? — zou ze nog eens een nacht doorbrengen in het drankhol van haar ouden, stompzinnigen vader?

Ferie richtte zich moedig op en overlegde niet meer. Ze dacht niet aan het gevaar, dat haar dreigde, als ze onvoorzichtig was; ze dacht niet meer aan de zekerheid van haar toekomst, als ze nog even, nog een dag misschien, wou wachten.

Ze holde den weg langs naar beneden, de eerste huizengroep, waar ze tot nu toe gewoond had, voorbij, recht naar de tweede, grootere, met de vele rotssteenen huizen, te midden waarvan de koning woonde. Ze stapte af voor de breede pilaren, gaf het paard aan een verbaasden dienaar en trad binnen. Toen men haar niet wou doorlaten, toonde ze den koninginnedolk en niemand durfde van verrassing haar meer terughouden, schoon ook niemand haar een deur opende.

De koning was nog niet dood, toen ze kwam. Ze trad in een zaal, waar de aanzienlijksten van het land bijeen waren, in een gedrukt stilzwijgen.

Als de koning stierf, zouden terstond de klokken gaan luiden, en Ferie begreep dus, dat de koning nog leefde. Ze zou dan wachten, tot de koning stierf.

— Men wilde in de zaal de stilte niet verbreken, anders zou men haar terstond hebben laten wegjagen. Aller blikken gleden langs haar heen, verontwaardigd, en meer nog koud minachtend, omdat ze een bedelaarster leek.

Haar dolk schrikte de bedienden af, die last kregen, haar

tot heengaan te bewegen. En fluisterend overlegde men nu wat te doen met de indringster, zonder stoornis te brengen in het hooge sterfhuis.

Er werd een muur van gewapende mannen gesteld tusschen Ferie en de overige aanwezigen. En Ferie zag het onverschillig aan. Ze bleef kalm wachten, totdat eindelijk de klokken gingen luiden; de eerste zware dreun ontroerde haar, en onwillekeurig ging ze een paar stappen vooruit.

Maar een der mannen wondde haar aan den arm, zoodat het bloed over den grond drupte en haar mouw verfdde.

Toen riep ze luid den naam van den kroonprins, die nu koning geworden was.

Hij kwam snel uit het doodsvertrek, en Ferie bemerkende, bloedend te midden van gewapende menschen, beefde hij van ontsteltenis. Doch Ferie riep hem dringend toe, haar door die menschen heen te leiden, en hij gehoorzaamde. Zoo kwamen ze gearmd te staan voor de aanzienlijksten van 't land. Na een korte stilte, brak een verontwaardigd gemompel los onder dezen. Toen sprak een hunner kalmeerend:

„De jonge koning is in verwarring door den dood van z'n vader. Hohinde is immers z'n verloofde!”

— Doch reeds hadden bedienden het wonderlijk nieuws verspreid, dat er een vreemd meisje in huis was gedrongen, met den koninginnedolk bij zich, en reeds waren een troep menschen bijeengekomen voor de pilaren. En tot dezen drong snel nu het gerucht door, dat die vreemde gearmd stond met den jongen koning en dat ze door hem Ferie genoemd werd.

En zoo kwam het, dat een luid gejuich dóórklonk tot in de zaal, waar men zich verzette tegen de plotselinge verbintenis van den jongen koning en men verstond daar:

Leve koningin Ferie!

Misschien hadden de menschen, die zoo juichten, zelf nog niet eerder geweten, dat ze niet van Hohinde hielden, doch nu wisten ze het allen: de nieuwe onbekende was hun een welkome verrassing!

De aanzienlijken durfden zich niet meer verzetten, en weken stil uit het sterfhuis. Ferie's gezicht gloeide onder de juichkreten.

Nog denzelfden avond, in groote haast, trouwde de jonge koning met Ferie.

En het eerst zag men haar buiten het koningshuis, op den begrafenisdag van den gestorvene, in rouwgewaad.

De volgende dagen reed ze veel uit, om zich te laten zien, en in 't geheele kleine land was de nieuwe koningin welkom.

Men fluisterde wel, dat ze als arm bloemenmeisje op de markt had gestaan, maar juist een groote bekoring had zij, die zich zoo plotseling had weten te verheffen.

Op een avond reed ze naar haar vader's huis. Ze wilde hem aanbieden, voortaan te leven van een jaargeld, dat zij hem zou schenken. Meer had ze hem niet te zeggen, maar ze meende, dat ze dit moest doen. Ze vond hem echter dood op den vloer liggen, met een flesch naast zich. En Ferie ontroerde van blijden trots: omdat alles vluchtte, of stierf, wat haar in den weg stond.

Ze verwonderde zich, dat Faar haar niet kwam opzoeken. Maar ze zou hem wel eens ontmoeten en hem influisteren, dat ze voor hem Ferie bleef, niet koningin Ferie, maar Ferie alleen. En schalksch zou ze met haar haarbos z'n wang aanraken en hem uitlachen....

— Na eenige dagen hoorde ze, dat er vreemde mannen, bij groepen, heen en meer liepen rondom het dal. Ze waren een klein leger, daar heen gezonden, om de werkers aan den spoorweg te beschermen tegen de aanvallen der dalbewoners. Doch niemand in het dal wist dit.

Ferie leefde voort in den roes van onbeteugelden moed. Daarom begaf ze zich onbeschermd naar het bergland, om te zien wat de vreemdelingen wilden. Nieuwsgierigen en bangstigden volgden haar op een afstand; het benedeneinde van den naar omhoog kronkelenden weg liep vol menschen, — doch Ferie was op haar paard al bijna bovenaan en zag reeds, hoe de mannen samenkwamen op de plek, waarheen zij zich richtte.

Ze hoorde niet naar de stemmen van beneden, die haar waarschuwden om niet verder te gaan. Ze was koningin en ze wou weten, wie die menschen waren. Zou de geheimzinnige vijand soms toch genaderd zijn?

Na een stilte van huivering en vrees onder degenen, die haar nastarden, brak daar plotseling de bewondering voor haar los in luid gejuich: „Leve koningin Ferie!”

En wonderlijk! de mannen daarboven, toen ze dat gejuich hoorden, herhaalden na een kort gefluister denzelfden kreet: „Leve koningin Ferie!”

Zoo galmde haar naam tegelijk over de bergen en beneden in 't dal. En zijzelf stond, naïf-blij als een kind en mooi en schitterend als een koningin, op den top van den weg, in het gezicht der mannen op de bergen en van de dalbewoners.

Ze bleef daar eenige oogenblikken onbeweeglijk staan, om te genieten van deze, nog ongekende hulde.

Een man, in deftige uniform gekleed, kwam naar haar toe, boog en sprak tot haar, in een taal, die ze niet verstond. Ze lachte en haalde de schouders op.

Ze genoot, — al wantrouwde ze ook de vreemdelingen, die haar eer bewezen.

De geheele dag was haar een feestdag. Maar den volgenden peinsde ze, wat ze zou doen tegenover die menschen, die haar vereerden en die ze toch wantrouwde. Daarbij vleide ze zich met de gedachte, hoe heerlijk het wezen zou, zoo in waarheid koningin te blijven van het dal en de bergen.

Als ze door vriendschap de menschen daarboven eens aan zich verbinden kon? Als ze hen eens ruim deed toekomen van 't geen er in overvloed was in het dal?

Ferie meende iets goeds gevonden te hebben en zorgde, dat haar plan ten uitvoer werd gebracht.

De vreemdelingen lieten zich de gaven, de massa's vruchten en bloemen uit het dal, welgevallen en bleven koningin Ferie eer bewijzen. Dit was een list van den overste van 't leger, om een strijd en noodeloos bloedvergieten te voorkomen. En langzamerhand, meer en meer vertrouwd rakend met haar macht en hoogheid, wantrouwde Ferie niet meer.

Na den aanval en de vervolging door Ferie en haar vrienden, kwamen de vluchtenden tot rust in een der vele, uit ongeschaafd hout en tentdoek verrezene, pleisterplaatsen aan den reeds bewerkten weg; de gewonden werden neergelegd op matrassen en omgeven door hun vrienden.

De gezonden waren stil, ontzet en hulpeloos, of kloek beraden tot het doen van 't geen noodig was, doch van velen onder de gewonden klonken klachten en vloeken; een paar

hunner voerden met luide, trillende stem gesprekken en schrijsden zichzelf met gedachten aan hun naasten; zij hadden de oogen wijd open, beelden stonden hen verrassend-helder voor den geest, — en zij deden de omstanders huiveren van het nabij-grijnzende doodsspook.

Van Santos' vrienden waren alleen Randan en Beppo getroffen; Beppo lag zwaar gewond door een bijlslag en had hevige koortsen, hij riep om z'n viool, klaagde bitter en smartelijk en hield velen bezig door z'n woeste, gevaarlijke buien.

Maar Randan lag stil en bleek, doodziek van het vergif, hem door een pijl, die maar even wondde, in het lichaam gedrongen.

Hij lag met gesloten oogen, zoo stil, dat de meesten der vrienden reeds afscheid van hem genomen hadden, om naar Beppo te gaan, — maar Santos' hand had hij vastgehouden met krampigen druk en Santos was alleen bij hem gebleven. Randan sloeg nu de oogen op en wierp een vreeselijken blik op Santos, een blik waarin angst en afschuw voor den dood opdruften.

„Doe dat weg,” sprak hij schor en wees met inspanning naar het tentdoek boven z'n hoofd.

Santos nam het doek af en rukte de latten, die 't vrije gezicht naar omhoog belemmerden, weg.

En Randan keek woest en begeerig naar de lucht, een staalgrijze lucht, met scheuren en gaten, waar prachtige bergengrijzen van een lichter grijs zichtbaar werden. En een schrilhelder namiddaglicht vloeide uit langs het overvloedige, wilde wolkenland.

Randan trachtte een vuist op te heffen en toen die machteloos op het dek bleef liggen, persten hem tranen in de oogen van onduelbaar leed.

Schor sprak hij daarna met Santos over het afschuwelijk onrecht, dat dit was, dit — het was wreed, onduelbaar . . .

Hij zweeg, z'n machteloos-begeerende oogen weken van de verre luchten en werden dof.

En zachter, maar toch met een ijzige beslistheid nog om de lippen, herhaalde hij dat het onrecht was, onrecht . . .

Toen hij kort daarna stierf, met Santos' hand nog vastgekleefd aan de zijne, Santos' hand, die, krachtig geklemd om

z'n verlamme vingers, hem van diep meevoelen moest door-
dringen, toen meende Santos dat een laatste schreeuw, de
wanluidente schreeuw van een beest, verstikte in de stollende
gelaatstrekken.

Het zou een visioen zijn, er volgden meer visioenen. Hij
zag de aarde leelijk worden, opblinkende in een schel, pijn-
gend licht.

Hij zag moedige, sombere menschen vrijwillig opgaan in
vlammen, die, vóór ze vernielden, de gezichten dier menschen
verlichtten en verheerlijkten.

En hij wenschte wel, al het geliefde en bewonderde van
de aarde te kunnen wegnemen, alle plantengroei, alle water,
alle bergen. Dan zouden eenzaam en somber alleen staan de
menschenuizen en onder deze de grootsche gebouwen . . .

En hij wenschte dat er gevloekt zou worden in de wijdste
kerken, de offers van menschen-kunst aan de Godheid . . .

Hij bleef nabij den doode en voelde, dat het goed was, te
kunnen haten en vloeken. En toen hij eindelijk heenging,
welde in hem op een groot medelijden met den vriend, alsof
hij dien voor altijd alleen liet in een hel van bitterheid . . .

Met het leger, dat kwam om het dal te omsingelen, kwamen
ook vrouwen, ernstige, zachte vrouwen, om de zieken te ver-
plegen en om orde te scheppen in de pleisterplaats. Ze kwamen
om het levende te behouden, om de hopeloos-gewonden rustig
en zacht te doen sterven, — maar de dooden zouden met meer
innigen rouw begraven zijn, als zij er niet waren geweest.

Zij rukten de levenden weg van de dooden, zij trokken
alles naar zich toe, de zieken die haar dankbaar waren, de
gezonden die haar liefkregen . . .

Op de versche graven werden houten paaltjes geplaatst,
met de namen der gestorvenen er ingesneden, doch op Ran-
dan's graf werd het paaltje spoedig na diens dood gemist.
Santos had het er op een avond afgenomen, toen hij, wande-
lend over het pas ontstane kerkhof, den naam van den vriend
las en nog even de aandoening, die hem bewogen had bij
diens laatste smart, hervoelde.

Maar als er nog iets meer op het graf had gestaan, dan
zou hij dat niet weggenomen hebben, want na dat ééne

oogenblik, wenschte hij den doode vrede toe in z'n graf....

En met die gedachte terugglijdend in het egoïsme van levende, die behoort aan het levende, ging hij peinzen over z'n eigen, nieuwe liefde.

Ook hij had eene der vrouwen, die de zieken verpleegden, liefgekregeu. En hij peinsde er over, wie ze was, die hij liefhad. En hij zag haar in den schemer wandelen over 't kerkhof....

Zij ging en ze raakte den grond aan, zij drukte den grond met haar voet, heel zacht, heel warm. En er was een geheimzinnige, onzichtbare trilling, die leidde van de aardeplek, die ze aanraakte, naar hem.

Zij was bij de zieken....

En zij lachte den mannen, die daar lagen, de hoop in, de hoop, die dan als een frissche, roerende Meiwind woei, uit haar gezicht, naar den zieke.

En zij neuriede zacht, als ze meende, alleen te zijn.

Zij begon met een hoogen toon aan te raken, — en een zomertuin ontsloot zich voor hem, die luisterde. En in dien tuin waren blozende, lachende kinderen.

Hij naderde haar en ze zweeg. Ze zag hem aan en een schaduw van zorgen was op haar voorhoofd; vragende onbewustheid sprak uit haar blik.

Hij voelde een gloed, die wou doorbreken in z'n wangen en zweeg, evenals zij. Zij lette niet meer op hem en ging weg.

Ze naderde hem dicht in 't voorbijgaan, — en hij genoot een zoete ontroering, — hij zag haar na en het deed hem pijn, dat ze heenging.

Ze had slanke handen, die hij zag schuiven langs doode dingen, — die verdwenen in mollige dekens, welke ze uitspreidde en die ongedeed te voorschijn kwamen, — zoo teer en fijn.

Hij had eens gezien, hoe ze iemand een van die slanke handen in de zijne gaf, — een der gewonden, welke, van z'n wonde genezen, haar verliet.

Hij had de beweging van die hand toen zoo gretig gevolgd, en het was hem geweest, alsof dat bewegen, die zachte druk, hem iets openbaarde van haar.

Van haar oogen wist hij maar weinig, omdat ze hem al

meer en meer ontweken. Hij wenschte veel en lang in die oogen te zien!

Santos peinsde over den zomertuin, die zich opende als zij neuriede. Reinheid en goedheid waren er in dien zomertuin . . .

Reinheid en goedheid behoorden daar, omdat 't geluk daar was. Ze waren zelf misschien wel werksters aan dat geluk . . .

Buiten den zomertuin lag alles, wat tot nu toe voor hem bestaan had. Hij dacht aan z'n verleden. Hij dacht aan 't vele dat hij had liefgehad en bewonderd en met vuur verlangd. En hij voelde zich vrij en gelukkig in het bewustzijn dat nu alleen die zomertuin bekoring voor hem had, — en een machtige bekoring! Hij had nog nooit zulk een onvermengd geluk zoo helder voor oogen gehad.

Hij durfde nog niet gaan spreken over z'n liefde met haar, die hij liefhad, — nog lang niet.

Haar oogen ontmoetten de zijne nu in 't geheel niet meer. Ze ontweken hem nu altijd. Doch hij geloofde aan z'n geluk. En hij wachtte.

Er was zooveel ernst en weemoed in haar gezicht, als ze alleen was en peinsde. En hij bespiedde haar vaak. Hij wachtte dat haar gezicht eens blijdschap zou uitdrukken onder dat peinzen. Wanneer ze hem liefhad, moest ze toch ook wel eens aan geluk denken, zooals hij?

En ze had hem lief. Als ze hem niet liefhad, zou ze hem niet ontwijken, altijd weer. Maar waarom, waarom dacht ze dan nooit aan geluk?

Hij kreeg langzamerhand den moed, om met haar te spreken. Hij sprak nog niet van z'n liefde, maar zij moest wel voelen, dat hij met z'n woorden liefde bedoelde. En eindelijk, eindelijk, op een avond, dat hij haar opzocht, toen ze alleen in haar kamertje was, sprak hij van z'n liefde.

Hij geloofde aan z'n geluk, doch haar weemoeds-ernst maakte ook hem diep ernstig.

„Ik heb je lief,” zei hij, „maar waarom ben je zoo triest?”

„Ik heb een verloofde,” antwoordde ze rustig, zonder op te zien.

Hij schrok, doch toen hij haar beschouwde, bleef hij gelooven. Zij vervolgde snel:

„Ik had moeten weggaan, ik had ook willen weggaan, maar

ik voelde, dat je mij zoudt volgen; daarom ben ik gebleven."

"Als je hadt willen weggaan, dan heb je mij ook lief," zei hij, kalm.

"Ik weet het niet en ik mag niet," antwoordde ze zacht. "M'n liefde is voor hem, dien ik trouw beloofd heb. Ik zal je m'n liefde vertellen. We hebben elkander van kind af gekend. Heel langzaam is onze liefde gekomen. We woonden in eenzelfde dorp en reisden samen naar een school in een stad en leerden samen. Toen we groot waren, wisten we eerst, dat we elkaar liefhadden. Hij woont ook nu nog in dat dorp en we zullen er weer samen wonen. Voor hem alléén is het daar eenzaam, alleen zou hij daar niet kunnen leven, de menschen zijn er ruw en onwetend, de natuur is er eentonig. Maar voor ons samen zal het daar een mooi, vredig leven zijn, — wij samen hebben ons gehecht aan de natuur daar, en aan de menschen, en wij samen kunnen ons nuttig maken voor die menschen. Hij meent, dat hij dan later wel iets goeds zou kunnen schrijven over dat alles daar, als hij 't heel rustig en zoo diep als hij 't wenscht, beschouwd heeft. En de menschen in dat dorp achten hem als een goed en een wijs man. Het is ook zoo gemakkelijk nietwaar, om wijzer te zijn dan ruwe, onwetende menschen. Hij weet ook wel, dat hij nergens geëerd zou zijn dan daar. De wereld is zoo rijk aan menschen met meer geest dan hij. Maar dáár kan hij nuttig zijn en daar kan hij later wel iets goeds schrijven, meent hij. — Santos, nu weet je m'n toekomstplan."

"Dat was je toekomstplan," zei hij met klem. "Maar nu je mij liefhebt, bestaat het niet meer."

"Santos", zei ze ernstig zonder op te zien, "ik had hem lief, toen ik hem trouw beloofde. En als ik daar terug kom en ik vind hem weer eenzaam te midden van die anderen, dan zal ik hem weer liefhebben. Ik heb hem lief, maar m'n liefde is dáár. Ik geloof, — het is misschien waar, dat ik jou overal anders zou moeten liefhebben, maar dáár niet."

"Als je mij nu liefhebt, dan heb ik recht op je liefde, meer dan die andere," uitte Santos onbewogen.

"Santos", zei ze met nadruk, — en ze richtte haar hoofd op, maar staarde toen langs hem heen, — "hij zal sterven, als ik hem alleen laat, jij niet. Zijn liefde is lang en vult z'n

geheele leven, jij hebt een ander verleden, jou liefde is zoo kort en zoo snel, jij zult leven!"

En toen Santos zweeg, voegde ze er peinzend aan toe: „Dáár zou het hem te eenzaam zijn. En overal anders, zou hij zich voelen als een verdwaalde. Hij zou sterven.”

Doch met volle overtuiging sprak Santos opnieuw: „Je kunt hem niet meer liefhebben. nu je mij liefhebt. Als je tot hem terugkeerde, dan zou je toch mij zien en je zou voelen dat je toch mij behoort.”

„Nee”, antwoordde ze met zekerheid. „Ik zal je dáár niet zien.”

Ze staaarde nog altijd langs hem heen. En hij vroeg haar, waarom ze dat deed. Ze antwoordde oprecht: „Als ik je nu aanzag Santos, dàn zou ik je daar zien. En dat mag ik niet, daarom mag ik je niet aanzien.”

Toen keek hij naar haar, met een glimlach van kalme voldoening. Want ze moest hem eens aanzien, al wist hij niet wanneer. En dan behoorde ze hem toe.

Zij wilde, dat hij zou heengaan, doch hij ging haar van z'n liefde vertellen. Hij sprak snel en toch met een stem, die moest ontroeren. Ze moest weten wat z'n liefde voor haar was!

„M'n liefde is niet zoo kort als je meent.

— Ja, ik heb wel meer liefgehad. Eerst had ik een meisje lief, een kind nog, een vroolijk kind. We zochten elkaar op om samen te lachen en te praten over toekomstdingen, waarvan we niets wisten.

Wat later zag ik een vrouw, een vrouw, — ze was veel, veel mooier, dan jij bent. Weet je hoe een vrouw veel mooier kan zijn dan jij? Maar goed, ik zal 't wel zeggen. Ik had haar lief, of ik wenschte haar te bezitten. Ze gaf me genot. En toen ik verzadigd was van dat genot, sliep ik. En toen ik wakker werd. . . . Kan je je dat wakker worden voorstellen? Ik kromp van pijn. Weet je waarom? Ik dacht aan jou. Ik had je nooit gezien. Maar ik weet, dat jij 't bent, aan wie ik toen dacht. Ik zag je oogen en die oogen waren 't die me pijn deden, gruwelijke pijn.

Maar die pijn maakte me beter. En toen ik beter was heb ik vrede gevoeld. Ik zou toen in vrede alles gedragen hebben, alle lasten en alle kwellingen. Maar ik ben er niet

mee beproefd geworden. En toen God me niet beproefde en me vrij liet, heb ik weer het leven genoten. Ik heb weer lietgehad. Wat zou je van me denken, als ik zooveel jaren niet geleefd had? Dan zou je m'n liefde niet zoo kunnen gelooven. Dan was ik een arme stumper, die een weinig levensgenot zocht. Nu ben ik rijk en ik geef alles graag weg voor jou. Dat is de liefste vleierij, die ik voor je heb: dat je me arm gemaakt hebt. En in m'n armoede wil je me nu alleen laten?"

„Hij zal sterven, als ik hem alleen laat,” herhaalde ze zacht en bewogen.

„Je hebt hem alreeds alleen gelaten, nu je mij liefhebt,” zei Santos.

Toen, een oogenblik wilde ze hem aanzien, wilde ze hem met een blik doen begrijpen de groote waarheid van haar liefde, dáár, voor den eenzame. Ze wilde hem doen begrijpen, de ernst van hun lange liefde en van hun toekomst.

— Maar tegelijk voelde ze, dat Santos' beeld nooit, nooit meer zou weggaan uit haar ziel, als ze hem nu aanzag, nu ze hem diep ontroerd wist, van 't spreken over z'n liefde.

En ze zag hem niet aan. Er trilde even een glimlach van blijdschap om haar mond.

— Santos hield nog vast aan 't geloof in z'n geluk, maar hij voelde zich ontstemd door haar volhouden en z'n stem werd hard, z'n woorden klonken verwijtend.

— Wat hij verteld had was niets dan verleden, zij alleen was z'n toekomst.

En ze mocht hem het geluk niet weigeren. Zij was rein, maar ze moest wel begrijpen, dat hij niet zooveel slechts had gezien, dat hij nu blind was voor reinheid. Ze moest wel begrijpen, dat hij haar niet zóó lief zou hebben, als hij haar reinheid niet liefhad.

En hij vroeg haar om geluk. Hij smeekte haar dringend om geluk. En toen ze geen antwoord gaf, smeekte hij, in hevigen angst. Het ging nu om een lang, heerlijk leven in den zomertuin!

Zij schudde haar hoofd. Ze uitte een zacht, maar een vastbesloten „neen”. En ze fluisterde: „Je bent rijk, Santos, ook zonder mij.”

Z'n geluk werd een zwarte nacht. Doch een stem in hem spotte nog met z'n wanhoop en zei hem, dat ze moest eindigen met toe te geven.

En luider en woedender werd die stem in hem.

— Reinheid en goedheid waren in den zomertuin. Maar daarbuiten heerschte het recht van den sterkste.

Hij nam plotseling haar hoofd tusschen z'n handen, om haar zoo te dwingen, hem aan te zien.

„Je behoort mij toch toe,” fluisterde hij hartstochtelijk.

Maar zij sloot de oogen. Bleek was haar gezicht en kalm. Het ontroerde haar niet, dat Santos haar aanraakte, ze was alleen zoo moe van de smart, die hij over haar gebracht had en ze vreesde, dat hij niet zou willen heengaan. En ze herhaalde, nog eens, dwepend: „M'n verloofde is een goed man. Als ik weer dáár ben, zal ik hem liefhebben.”

Langzaam liet Santos haar los en schoof achteruit, alsof hij week voor een onzichtbaar iets. Een onbekende gedaante stelde zich vóór hem. Vaag zag hij een donkeren romp en iets duidelijker het blanke van gezicht en handen. Kilheid ging van de gedaante uit en trachtte het vuur in z'n oogen te dooven. Hij huiverde, als van een spook. Het was de eerste keer, dat zulk een wezen zich stelde tusschen hem en z'n willen. Dicht bij hem stond de vrouw, van wie hij gezegd had, dat ze hem toebehoorde, doch hij naderde haar niet meer. Z'n heftige smart werd nu een kalm lijden.

Wat hij zag, moest het beeld zijn van den eenzame, dien ze trouw beloofd had en die sterven zou, als ze hem alleen liet. Hij kende dien man niet. Diepen wrevel voelde hij in zich tegen dien man. En kilheid ging van diens beeld uit, om het vuur in hem te dooven. Hij huiverde.

Wat ging hij eigenlijk doen? Zich opofferen voor een vreemde? Hij zou zich misschien kunnen opofferen voor iemand, die hem heel dierbaar was. Hij haalde z'n schouders op voor den vreemde, die nergens anders zou kunnen leven dan in z'n dorp

Maar hij zag 't blanke van een gezicht en van handen en onduidelijk de omtrekken van een donkeren romp. Een mensch zag hij. Voor 't eerst in z'n leven, kreeg hij zulk een wonderen indruk bij 't zien van een mensch.

Hij voelde niet het zachte en weeke van medelijden, evenmin de hooge kracht en zaligheid van den martelaar. Koelheid en kalmte beheerschten hem en zoo beschouwde hij den vreemden mensch.

Hij zag hem nu niet meer in den vorm van een nabij spook, hij zag den eenzame, in de verte, wandelen in de stille omstreken van z'n dorp. — Zij had gelijk. Een heel ander leven wachtte haar daar in die stilte; daar kon veel blijven slapen en daar kon haar oude liefde rustig voortbloeien.

— Maar hij zou zich niet opgeofferd hebben voor dat alles.

Hij voelde zich echter langzamerhand vrij worden van leed. Helder strekte het bestaan van den eenzame zich voor hem uit en dat maakte hem vrij van leed.

Daarom kon hij eindelijk heengaan, zooals zij 't wilde.

Daarom kon hij afstand doen van den zomertuin.

Nog nooit had hij zich zoo diep-ernstig gevoeld als nu. In een ontzaglijke diepte was hij weggezunken. Hol klonken de geluiden van z'n voetstappen; de omgeving leek hem versteend in een rust van jaren.

Hij was zich klaar bewust, dat hij afstand deed van den zomertuin, hij was zich evenzoo bewust, eenige minuten te leven in een vreemde, gloedlooze wereld. Maar hij ging heen en hij wist, dat hij niet zou trachten, de vrouw, die hij nu verliet, ooit weer te zien.

Beppo lag weken lang ziek. Men had reeds vaak aan z'n bed gestaan, plechtig stil, angstig wachtend, dat het einde komen zou. Maar na elken keer beterde hij een weinig en langzamerhand week bij de vrienden, die aan z'n bed kwamen, de bange eerbied, de gedachte aan den dood.

Men rekende er langzamerhand op, dat hij wel beteren zou.

Eerst was z'n vrouw uit de Mirjastad overgekomen, om hem op te passen, doch ze was moeder en had haar kinderen in de stad moeten overlaten, aan vreemden. En Beppo had niet gewild, dat ze bij hem blijven zou; hij vond het niet goed voor haar, om hier te zijn: aan de zieken besteedde men veel zorg, doch de gezonden moesten zich behelpen met tochtige slaappleatsen en ongerieflijke vertrekjes.

Hij had haar gedrongen weg te gaan: veel liever dan haar bij zich te zien, wist hij allen, die hem lief waren, bijeen in hun weelderig tehuis in de stad, — zoo had hij haar gezegd. Hij werd hier toch immers ook door anderen wel goed verzorgd?

— Maar hij mocht niet beteren, eindelijk moest hij toch sterven. Kort voor z'n dood, had hij er een duidelijk besef van, dat die dood aanstaande was en hij klaagde z'n smart aan de vrienden, die bij hem waren. Het was de eenvoudige, roerende smart van een man, die weet, dat hij z'n vrouw en kinderen niet zal weerzien. Iedereen begreep, en iedereen zweeg. Beppo lette niet op z'n vrienden, hij riep om z'n vrouw, hij sprak met z'n vrouw: Meedas. Wanhopig beduidde hij haar, dat ze niet zoo moest schreien, dat ze moest denken aan de kinderen, — en hij klaagde zacht dat het zoo'n pijn deed, zoo'n pijn En hij martelde zich met een hopeloos gevraag: waarom, waarom Kreunend, afbrokkelend uitte hij zich, totdat hij iets kalmer werd en zweeg.

Even daarna wenschte hij alle dingen, die hem hier behoorden, bij zich te hebben: portretten en andere kleinigheden. En men bracht hem alles, wat er te vinden was. in z'n kleeren, aan den wand van het vertrek.

Men hief hem op in z'n kussens en men schreide, toen hij al die kleine, dierbare dingen bekeek, één voor één.

Er waren kleedingstukken van z'n vrouw bij, voorwerpen van zijde of kant. En eindelijk ontvouwde hij over z'n dekens een lang, wit kleed van heel fijn gaas en echte kanten. Dat was niet van z'n vrouw. Dat was een geschenk, 't welk hij eens op een avond, na z'n spel, van een vorst had gekregen, reeds vóór hij trouwde. Niemand had het nog ooit gedragen.

Hij had zich beloofd, het te laten dragen door de mooiste vrouw, die hij zou ontmoeten en, tot nog toe, had hij niet geweten, wie de mooiste van beide was: z'n vrouw of — Lypra.

Daarom had het kleed lang, vergeten, in een kist gelegen.

Toen hij het nu ontvouwde, deed hij dat met vingers, die beefden van ontroering, over de droefheid van z'n vrouw, als ze na enkele dagen dit moois zou bezitten, spottend met haar wee.

Doch, met het kleed, uitgespreid over een donkere deken,

ontvouwde hij een fijn, gracieus leven naast z'n smart, — onbewogen naast z'n smart.

Het kleed, het lange, slanke vrouwenkleed, zich verwijdend naar de weelderige strooken op den onderkant, — de lijnen die het begrepsden, eerst zacht gebogen, dan sneller uiteengaande om ruimte, ruimte te omvatten, — de lichte witte stof en die lijnen voerden Beppo's gedachten naar wat wijd was en heerlijk, — hij dacht aan de zee, aan den hemel, aan een zonnig land, een volle stem, — aan vogelgroepen, scherende langs de lucht. Aan maanlicht, maanlicht en sterren....

Toën hoorde hij een verheven lied. Hij hoorde het lied als kunstenaar, hij hoorde het volkomen, hij hoorde het met grooten, diepen eerbied en in een roes van zaligheid. Het was Lypra's lied van klaarheid, dat hij hoorde....

Hij was dankbaar, dat hij verlost was uit z'n droef-hopelooze stemming.

En 't was de macht van Lypra's melodieën, die hem vrij maakte! Zij, de kunstenaressen, die het goddelijke, de scheppingskracht in zich had, redde hem! Nu zou hij tot z'n dood blijven staren op het mooie, het onzegbaar mooie!

Hij glimlachte, bij het voelen komen van een vreemde, heldere bewustheid.

„Geef dit kleed, — geef het aan Lypra,” drong hij. „Zeg dat ik haar dank voor haar lied....”

— „Zij is de mooiste,” mompelde hij. Toen kwam er een floers voor z'n blik, alsof het mooie en heldere te veel voor hem geweest was. Verward bewogen zich nu achter dat floers de beelden van z'n gedachte. Doch z'n glimlach, flauw van lichaamszwakte, bleef; met een stem, eentonig en zangerig, sprak hij, alsof hij tot zichzelf sprak:

„Meedas, ik ben Meedas zooveel schuldig, — zooveel geluk. Ik weet niet, of het wreed is, dat ik haar dit niet geef. Maar ik beloofde het aan de mooiste en Lypra is de mooiste. — Lypra is tòch al zoo rijk, zoo oneindig rijk. En als ik sterf, blijft Meedas over en ze zal zich arm voelen. — Als ik haar nu dit kleed gaf? Maar dan zal het weer zoolang blijven liggen in een kist, want Meedas zal rouw dragen over mij. En Lypra, Lypra zal nooit rouw dragen, al verliest ze ook de menschen die haar liefhebben, al blijft ze eenzaam over,

al is er niemand meer die haar ziet. — Ik zie haar, alleen, hoog op een rots, een witte rots, en daaromheen zijn een menigte rotsen, naakt en wit. En daar, daar gaat ze zich toch tooien met dit kleed, — en ze zal er zich over verheugen met haar trotschen glimlach, dat het mooi is.

„Wat is ze rijk! Wat is ze rijk! Zoo rijk als een godin. — De lucht is ijl en stil om haar heen”

Beppo zweeg en sloot de oogen van duizeling.

„Dat witte doet pijn,” fluisterde hij, nauw hoorbaar. „Maar dat lied is milder, dat doet geen pijn. Ik kan niet meer zien, ik kan enkel luisteren.”

In de stilte, die volgde, verloor hij even het lied. „Meedas, arm vrouwtje,” fluisterde hij week, doch op flauwen toon, alsof hij zich iets herinnerde, dat weemoedig was.

En hij luisterde opnieuw, met de oogen stijf toegesloten. En hij sprak weer, moeilijk en afgebroken nu.

„Ik zie weer. Het — valt — mij te zwaar, dat — zien, — maar toch zie ik.

Het is een maanlicht-nacht, — het is zoel, — het is zomer. Straks, — gauw komt — de morgen. De hemel is blauw, — de sterren, — straks komt een wonder! — Als ik dat zien zal Als jullie m'n vrienden bent, moet je dit begrijpen. — Je hebt mij altijd begrepen. — Ik ben dichter. Geef Lypra dit, — dit, — en vertel haar van het — wonder. Lypra moet van de witte rotsen gaan, en wandelen in een zomernacht. Dan zal ze het wonder — zien! Een zuster is ze, Lypra. — Een dichter. — Een dichter is die nooit lijdt, — niet als hij sterven gaat, — die stil is, — stil en gelukkig. — Ik wacht op het wonder, als de lucht, — de blauwe lucht met de sterren, — als de zon komt”

De vrienden dachten, dat hij in een droom had gesproken, een zalige droom, dien ze niet wilden verstoren. — Maar na dien droom zou hij toch nog iets zeggen van Meedas en z'n kinderen, — en die laatste woorden konden ze dan geven, als eerste troost aan de getroffen vrouw. En toen ze vreesden dat hij niet meer zou spreken, wachtten ze nog op een smart-uitdrukking in z'n gezicht, op het bewegen van z'n lippen, tot Meedas' naam.

Beppo sloeg weer de oogen op, ze hadden de uitdrukking

van heldere bewustheid terug, — en hij leek nog even gelukkig, even ver met zijn gedachten van Meedas en z'n kinderen.

Toen boog een der vrienden, Antinas, de schrijver, zich over hem heen en vroeg dringend: „Beppo, wat moeten we zeggen aan Meedas, aan je vrouw?” Verwijt drong hij met z'n oogen tot den stervende door.

„Laat hem in vrede sterven”, fluisterden anderen.

Toen Beppo hem aanstaarde zonder z'n gezicht te bewegen, vroeg Antinas, dringender nog en met heftiger verwijt in z'n oogen: „We zullen haar groeten van je! Zeg ja, Beppo!”

Beppo bewoog zich en z'n gezicht drukte pijn uit. Het duidelijk verwijt in den blik van z'n vriend wondde hem.

„Laat hem met rust”, herhaalden zachte stemmen.

Doch bij Antinas overwon de toorn het medelijden. Met gloeiend gezicht en woedende oogen boog hij over den stervende heen. Deze sloot de oogen. Met geweld trokken de anderen toen Antinas achteruit.

En de oogen openden zich opnieuw. Beppo zag allen met sombere gezichten om hem heen staan.

Hij zag nog helder, z'n geest leefde nog, maar voor de vrienden was hij dood. Hij bleef hen aanstaren, vragende met z'n blik. Geen smart en geen zaligheid was er meer in uitgedrukt, hij rustte van z'n aandoeningen en hij was verwonderd.

En plotseling kwam tegelijk in vele der vrienden ééne gedachte op en snel werd die geuit, snel, vóór het te laat was, werd die aan den stervende meegegeven

Men had teruggedacht aan Beppo's vioolspel en 't genot, dat hij daarmee aan allen geschonken had.

„Je bent een goed en groot dichter geweest, Beppo!” riep men hem toe, ten afscheid.

Beppo knikte kalm. En hij sloot de oogen, hij zou nu spoedig van allen weggaan.

(Slot volgt.)

UIT STEFAN GEORGES VORSPIEL ZUM TEPPICH. DES LEBENS

VERTAALD DOOR

ALBERT VERWEY.

(I)

Ik vorschte bleek van ijver naar den schat,
Naar strofen en een diepst verdriet daarin,
Dof en onzeker rolde een vormbegin —
Tot voor mijn deur, heel naakt, een engel trad.

En mij die moe was droeg hij armenvol
Van rijkste bloemen, en zijn vingers schenen
Amandelbloesems, blozend er doorhenen
Rozen, en om zijn hals 't van rozen zwol.

Er blonk geen kroon op zijn gelokte haren,
En aan de mijne scheen zijn stem gelijk:
Het schoone leven zendt me u minnelijk.
Hij glimlachte, en wijl dit zijn woorden waren

Ontvielen hem de lelies, de mimosen.
Toen, daar ik bukte om ze op te rapen, knielde
Hij ook, zoodat ik gelukzaalge hield
't Heele gezicht gebaad in koele rozen.

(II)

Geef mij de aanblazing groot en priesterlijk,
Geef mij dien gloed weer die mij jeugdig make,
Of, ach, nog eens de wiekslag openbrake
Die, kind, mij droeg waar wierook nam de wijk.

Mij lust niet aadmen dan in geur van u,
Sluit gij geheel mij in uw heiligdom.
Een kruimel van uw disch daar smee ik om.
Diep uit mijn donkren kerker smee ik nu.

Maar Hij: wat op mijn oor zoo stormig slaat
Zijn onontwarbre en tegenstrijdige wenschen;
Voldoen aan 't kostelijk begeer van menschen
Is niet mijn ambt, en wat ik vrij hun laat

Neemt geen in dwang zich: wete 't elk, ook gij.
Doch ik omving zijn knieën met mijn armen,
En mijn verlangen deed mij luide kermen:
'k Laat u niet gaan, 't en zij gij zegent mij.

(VII)

Ik zal uw bootsman zijn, uw gids, uw vriend.
Eén ding is: strijd, dat u niet langer dient,
Ook niet met Wijzen: van een bergtop zal
Uw oog aanschouwen wat gebeurt in 't dal.

Breede menigt ziet ge bezig draven,
Luide is hun bedrijvige gewemel:
Speurt de dingen door, gebruikt hun gaven
En de wereld is uw vreugdenhemel.

Ginder volgen stoeten vroom in walmen
Achter bleeken man op een wit paard,
Met bedwongen gloed weerklinkt hun psalmen:
Kruis, gij blijft nog lang het licht van de aard.

Kleine schaar alleen gaat stille banen,
Trotsch dat geen gewoel hun loop omstuw',
En als wachtwoord leest gij op hun vanen:
Hellas, eeuwig minnen we u.

(VIII)

Gij spraakt mij nimmer nog van zonde en zeden.
„Gij die mijn jongren zijt, van edel bloed,
Bekent en keurt het eedle in 't vast gemoed;
Ook woordloos ben ik richter van uw schreden.

Zoo wensch ik me u: voriger leer gebouw
Eert ge als een sprookje, wijl in 't middagbranden
Gij klaar vooruit gaat, ziende in de eigen landen,
Wetend van oordeel, schaamte noch berouw.

Gij woonde lang in kleine keurgemeente,
Liefhebbend onophoudlijk zonder maat;
Het noodlot droegt ge en gaaft het klacht noch haat,
Maar wraak den vijand tot op 't dood gebeente.

En bij de daden, vrij van straf of loon,
Waar stralend ge u op roemt voor meêbevrijden,
Schoon ze ook naar waan van 't volk ten hemel schreiden,
Waarschuwde alleen mijn glimlach: zoon, o zoon!”

(XII)

Wij die als vorsten nemen en versmaân
En werelden uit de oude hengsels heffen,
Wij zouden ziek en zwak te zijn beseffen,
En van ons wanen 't hoogste kwijttegaan?

Die trouwste priesters van de liefde zijn,
Wij zouden, 't hoofd verhuld, haar klagend zoeken,
De oogen wijd-open wild van helle-pijn —
En de eens gevonden schat meteen weer vloeken,

Daar hij gekroond, vereerd, genoten en
Den zinnen was ontvlucht vaal en bedorven,
Al onze goden schuim en schaduwen! —
„Dan ware uw hart verbloedend dra gestorven

Als ik de spreuk niet kende die het laaft:
Omdat elk beeld waarmee ge eer 't scheidde u eende,
Geen waarde en grootheid heeft dan die gij 't gaaft,
Schrei' niet tezeer ge om wat gij zelf verleende.”

(XIII)

Sints gij, beminden, in die sprookjesdagen,
Door licht bewolkte zonnige oeverlanden
Langs witte paden werdt geleid, uw handen
Blij van het lelies, koren, druiven dragen,

Is de Eene liefde u heerlijk en onsterflijk.
Wie ooit naar dwaas verdraaid geboomt wou voeren
Of in den damp op bodemlosse moeren
Of 't kreupelhout in, duister en verderflijk,

Gij voelde een schuwheid als voor de ongebonden
Beweging van het wild balsturig drijven,
Voor valsche maten van oneedle lijven
Of monsters die wanstaltge leden wonden.

Uw vroege liefde bleef voor 't licht, voor schoonen
Landbodem, zachten berg en slanke pijnen,
Voor reine kleuren en voor klare lijnen,
En voor 't gefluister uit de bloemekronen.

(XIV)

Nu kwaamt ge omlaag en liet uw hooge huis
Voor straat waar vele vrienden u omgeven.
In 't midden van hen zoekt gij u een kluis
En ziet in 't rond als in een ander leven.

Uw bergespitsen schermen u niet meer,
Maar zooals eerst, in zuiverste gewaden,
Gaet ge en steunt op uws naasten arm u weer
En blijft als toen een man van vreemde paden

Den velen — die gij immer mijden mocht.
Er is geen goeds in als zij u omvangen,
Het ware een dwaasheid zoo gij met hen vocht.
Zij zijn te vreemd aan uw begeerte en gangen.

Toch breekt meermaals uit hen een eedle gloed
En leert u dat hun bond niet kan ontwijden.
Dan spreek: uw smart is mijne, in broedergroet
Reik mij uw handen, dat wij samen lijden.

(XV)

Wanneer uw geest teruggaat naar dat jaar
Begrijpt hij nauwlijks welke sterrenmijlen
U scheidden van de streek waar menschen wijlen
— Verbaasd bezagen ze u en dan elkaar —

Toen gij de tempels van uw Orde schiep,
Die warmer gloed dan de aardsche bleeke gaven,
En alles stom was in verdoemden haven
En iedre droom in gouden hemel sliep.

Daarna voerde u door rotsen ruig en ruw
Vertrouwlijk pad een vruchtbeladen zomer,
De heuvels lachten naar den blijden komer,
Gezichten groetten wen ook stil en schuw.

Nu zijn het weiden met gebloemt omboord,
Op dunne stelen zware en baardige aren,
Gezang van maaiers die de seizen haren,
De aarde rondom u wie ook gij behoort.

(XVII)

Als uit den ether neer mag hij nu spreken
Die 't donker overblonk met nieuwen luister,
Verlossing vond van 't broeiend levensduister,
Die lang verborgen zeker uit deed breken

Herscheppende over de aarde nieuwe glanzen,
En door zijn ambt zijn broeders kwam verkonden
Waar ware roem alleenig wordt gevonden,
En hun 't geheim ontsloot van andre dansen.

Hun meer dan vorsten zal elk eer betuigen
Naar wien in blijde huldging opwaarts schouwen
Edele jongren en gewijde vrouwen
— De heerschers waarvoor eenmaal volken buigen.

Zoo stijgt alleen den goden offerwadem
Als hem van heilige jongren 't zingend prijzen,
Die over zijne treden hooger rijzen,
In hunnen adem veel van zijnen adem.

(XVIII)

Er zullen eenmaal in uw kloven speuren
Of van uw stem daar nog een naklank woont.
„Is dit het oord van zuchten, klagen, treuren!
O kleine diepte” en een tweede hoont:

„Zijn dit de heuveltoppen zoo geprezen
Met hun geluksblik in een fabelland?
Zijn dit de golven die verdervend rezen?
We reiken met den vinger tot aan 't zand.”

Een ander wendt onwillig zich terzij:
„Verbazen deed hij ons en somtijds vreezen,
Wat zijn die menschedagen lang voorbij!
Hoe zouden we om hun vruchten blijde wezen.”

Zoo mogen u dan hoogste meesters baten:
Grieken: die reinste godendienaars zijn,
Der geesten vorst in nevelige staten,
Valclusa's kluiznaar en de Florentijn.

(XIX)

Tot wien dan u zal zij de blikken wenden,
De vurig zoekende wie geen dan gij
De hoogten wees waar haar 't geluk verbei
Dat deze bonte dagen nimmer zenden.

Gij geeft den droom: zij zweeft de poorten door,
Juichende mengling toe gehoopter stralen;
Ten godendisch glijdt zij door godenzalen,
Vervulling glanst: verlossing schalt er 't koor.

Wat onbereikbaar scheen schijnt haar gewonnen,
In de' afgrond blikte zij met den adelaar,
Naar lust beheerscht der kleinre sterren schaar
En tegen stort zij vaderlijken zonnen.

— Wil nu der dronkne rase vlucht gij teuglen! —
En neder buigt ge u uit uw wolkenstad,
En hult die siddrend is en vreugde-zat,
Genaadige geest, met slaap-droppende vleuglen.

(XXII)

Zoo zal ik altijd wachten en versmachten?
Mijn reis wordt zwaar, van schaduw nog geen zweem.
„Gij zoudt gepijnigd zijn door 't zelfde trachten,
Ook als ik thans u zeide: kom en neem.

Want gij wordt groot in strijden die u stalen,
Gij weet dat steeds een zachte balsem uit
Mijn mond op wonden die u bloên zal dalen,
Doch dat er geen leeft die voorgoed ze sluit.”

En die vereerend aan mijn knieën zaten,
Die met mijn vingerwenk ik richting gaf,
Die, aan mijn borst het hoofd, hun zorg vergaten?
„Jongren beminnen maar zijn zwak en laf.”

Zoo streef ik tot aan 't eind alleen? beklijven
Geenen bij wie ik rust, geen oogenblik?
„Gij maakt dat ik van meelij beef: er blijven
U geenen over: enkel gij en ik.”

DE DUIVELSTUIN

DOOR

JOH. S. BRANDTS BUYS.

Voor Ina-Ellen als ze groter is.

Laat ons hier binnengaan kindje want het is hier mooi, en nog niet somber nu zooals later in het jaar, als het herfst wordt. Dan is het donker onder de zwaar bebladerde tamme-kastanje-bomen die, ongesnoeid, hun takken neer laten hangen tot op de bodem die doorsiepeld is en zacht afglooit naar de donkere vijver. Maar nu, in de vroege zomer, is de vijver nog licht en er is nog wat zon door het dichte blad, en op de grond waar onder de kastanjes niets kan groeien, bewegen de lichtplekken. En ze bloeien nu ook de bomen, met fijne dunne sierlike pluimen.

— Duivelstuin heet het hier.

Weet je hoe het aan die naam komt?

Toen vroeger — dat is voor eeuwen — deze streek welva-render was dan nu, en het gehucht hier, nog een dorp met eigen kerk, heeft op deze plek het huis gestaan van de priester. Van dat huis kun je nu niets meer zien; maar ginds, — daar achter die kleine hoeve, over de vijver zie je in de verte nog even, rood, het dak, — wijzen ze nog bouwvallen van waar de kerk moet hebben gestaan.

Daar was eens een priester, een oud man, die in z'n jeugd veel gereisd had, en die nu hier woonde. En hij had zich van z'n reizen, met veel andere dingen, tamme kastanjes meegebracht, en die hier gepland in z'n grote tuin; en nu hij oud geworden was waren er drie bomen uit gegroeid en die gaven trouw vrucht. En het waren de eerste die hier in deze streken

gegroeid hebben; want voor dien tijd waren er wel in het Zuiden in Spànje, maar hier in het Nòorden geen.

Hij leefde hier moeder-ziel-alleen; maar hij had een knecht die hem daags kwam bedienen en als tuinder de grote tuin in orde hield.

Nu geviel het, — het was late herfst en de bomen hadden maar weinig blad meer, maar het was mooi, stil-zonnig weer, — dat die knecht in de tuin werkte en de laatste kastanjes bijèen harkte, want die had de storm van die nacht afgewaaid. Dat was een heel werk en gezocht. Want omdat de bomen in die tijd goed gesnoeid en onderhouden werden, en er van-op-zij zon genoeg was — het waren de enige hoge bomen op dat plekje — was het er grazig onder, en in dat hoge gras, nu al verdord, waren de kastanjes bijna niet te vinden. Maar eindelijk was hij toch klaar, en hij wou net gaan staan uitrusten, handen over elkaar op het eind van de harksteel en daarop z'n kin, toen hij, opziende, een vreemdeling bemerkte die hij niet eerder gezien had maar die al een poos naar hem moest hebben staan kijken. Het leek een fijn en voornaam heer; alleen was z'n neus wat rood; maar dat gebeurt voorname heren wel meer, en dus lètte hij daar zo niet op. De duivel — want die was het — kwam toevallig daarlangs, en had niet begrepen wát de tuinder daar harkte en raapte. Want hij kwam niet verder naar het Zuiden dan de Alpen, en hij kènde dus nog geen kastanjes. En nieuwsgierig als hij is, was hij blijven staan en kijken, en vroeg nu: „hé tuinder! wat doe je daar?”

„Wel, ik hark kastanjes” zei de tuinder.

„Kastanjes? — Wat zijn dat, kastanjes?”

„Hier, proeft u maar eens” zei de knecht, en gaf hem een handjevol, want hij was gul en bovendien hoorden ze hem tòch niet. „Ja wel, maar u kunt ze niet met bast en al eten, u moet ze eerst pellen, en ik vind ze gekookt of geroosterd ook lekkerder, maar zo rauw mag ik ze toch ook wel; maar noten smaken fijner.”

Nu, de duivel vond de smaak oòk nog zo kwaad niet; maar hij had er toch nog niet het zijne van. En dus vroeg hij verder: waar die boomen dan toch eigenlijk vandaan kwamen, en of ze hard groeiden, en hoe of de bloemen waren, en zó voort.

Maar de tuinder die jong en 'n schalk was, en wie al dat gevraagd begon te vervelen, dacht: weet je wát, je kunt toch niet nagaan of wat ik je zeg waar is, en spelde hem dus allerlei wonderliks op de mouw: Z'n meester had 'n paar van die noten meegebracht van 'n heel verre reis, hij dacht wel uit Indië; en in één jaar waren ze zo hoog opgegroeid; en hoe het er swinters mee ging wist hij niet want hij was er nog pas een jaar, maar hij dacht dat dan bovengronds alles afstierf — het hout zou dan wel goed zijn voor brandhout — en de volgende lente de boom weer uit de wortel opgroeide; en de bloemen waren langgespoord, en zwart, en met rode vlekken getekend, en de meeldraden dun, en gekruld. „Maar in ieder geval” zei hij „ben ik blij dat ze er nu allemaal af zijn, want dat uitharken dat is een duivels werk met dat gras.”

De duivel z'n neus glom van plezier toen hij hem zo zijn naam hoorde noemen, want hij is een handig patroon en weet de mensen bij een woord of een naam vast te houden. En hij dacht bij zich zelf: nu zal hij nog wel vloeken ook; — dat kan zo goed worden. „Och wat” sprak hij „zó druk zul je je het daarmee óók wel niet gemaakt hebben; en wat zou het ook geven? het is tòch niet te zien of er tussen het gras liggen.”

Nu was onze tuinman bij al z'n ondeugden toch ijverig in z'n werk, en hij kon niet velen dat anderen van hem dachten dat hij lui was, en dus vloekte-d-ie: „bi God nee! ik hou er niet van met m'n werk te knoeien”, en, terwijl hij dacht aan wat hij de vreemdeling had diets gemaakt, lachend: „het zou er hier het volgende jaar ook mooi gaan uitzien als hier maar overal in het gras van die bomen uit die noten op-sloegen; 'n mooie wildernis!”

Zó, dacht de duivel, baasje, durf jij daarop vloeken — en z'n neus glom nog harder — jou krijg ik nog wel!, en mèt bedacht hij een slim plan. Hij sprak eerst nog wat langer met de knecht over dat werk en zei toen eindelijk: „nou d'r zullen d'r toch nog heel wat tusschen het gras liggen.”

„Bij mijn arme ziel” vloekte de tuinder, „je zult knap wezen als je er nog vijfentwintig uithaalt!”

Daar had de duivel het woord waaraan hij hem kon vast-

houden! „Top” zei-d-ie „wedden!; ik haal ze er uit en nog heel wat meer ook.”

„Goed, vooruit! aangenomen!” zei de knecht „om wát wed je?”

„Je hebt het zelf al gezegd,” zei de vreemde en grijsde vals, „om je arme ziël; als ik het win krijg ik die, en als jij wint kun je van me krijgen wat je maar wilt.”

De tuinder huiverde, want hij begreep nu wie hij voor had; maar hij had het nu eenmaal zelf gezegd, en kon dus niet goed meer terug, en hij meende ook zeker van z'n zaak te zijn. Dus sloeg hij manhaft toe in de hand die de ander hem voorhield en zei ook „top!”

Toen ging de duivel dadelik ijverig aan het harken, en het duurde niet lang of het koude zweet brak de tuinder uit. Eerst kwam er één kastanje, toen nòg een, toen drie te gelijk; en nòg meer. En hij dorst niet meer tellen maar begreep dat hij verloren was, want het was nog pas begonnen; en aldoor méer kanstanjes nog. Honderd waren er nu zeker al wel; — en het ging hoe langer hoe gauwer; hònderden en hònderden nu. Maar terwijl de duivel vol leedvermaak àl nog maar meer kastanjes voor den dag krawde — hij was al lang over de duizend heen en had er dus gerust kunnen uitscheien, en z'n neus glom harder dan ooit — was de tuinman tenslotte iets kalmer geworden, en dacht na of er niet nog een manier zou zijn om de, al te hete, dans te ontspringen. Want hij had vaak horen zeggen dat de duivel — als alle leugenaars — bij al z'n slimheid altijd toch nog iets vergeet, en daardoor wel is te verschalken. En toen hij eindelijk uitgeharkt en buiten adem was, en schamper spottend vroeg: „nou; zijn de vijftentwintig er, of soms nièt?” toen zei hij slim: „jawel, je hebt ze er wel uitgeharkt; maar ik zou nou ook wel eens willen weten, hoe ze er in gekomen zijn.”

„Wat gaat jòu dat aan” zei de duivel, en hij werd boos — want hij vond dat eigenlijk kwade trouw en 'n geniepige poging om er uit te draaien, en kwade trouw kon hij, tegenover zich, niet uitstaan — „ik heb niet gewed dat er nog meer dan vijftentwintig inlagen, maar alleen dat ik er meer uitharken zou.”

Dat wàs zo, al had de tuinman het ook niet zo begrepen, en daar was dus niets tegen te doen. Maar zó gauw gaf hij

het nog niet op, en dat was te begrijpen. „Jawel” zei hij „alles goed en wel, maar we hebben in ieder geval om kastanjes gewed, en ik moet dus eerst weten dat dat wel kastanjes zijn; ik heb niets geen zin me door jou knollen voor citroenen, of joost-mag-weten-wat voor kastanjes te laten verkopen.”

„Bewijs jij dat het er géén zijn” zei de duivel boos en grof, want het gespartel van z'n prooi begon hem te vervelen, en hij had hem wel dadelik willen meepakken want hij had die dag nog niets gevangen.

„Best!” zei de tuinder — en hij dacht: uitstel heb ik al vast — dat zal ik je wel bewijzen.”

„Nou toedan” zei de duivel „ga je gang”, want hij dacht bij zichzelf: dat kun je tòch niet.

„Jawel! maar daar is tijd voor nodig.”

„Nou, voor mijn part, maar ik heb geen zin te wachten tot je klaar met bedenken bent. En met terugkomen wacht ik ook niet lang. Tot morgen dus.”

„Nu” sprak de tuinder die al iets bedacht had, „geef me tot overmorgen tijd; na den eten.”

„Vooruit dan maar, — we zullen na die tijd nog lang genoeg plezier van elkaar hebben,” grijnsde de duivel en verdween.

Nu wist de knecht dat z'n meester hem de volgende of overvolgende dag weer kastanjes zou laten koken om die te eten bij het middagmaal. En hij nam zich voor geen kastanjes te nemen dan die de duivel geharkt had. Als de vrome grijsaard die duivelsvruchten at zou er wel iets bizonders gebeuren, en dan was er meteen bewijs dat het geen èchte, werkelijke kastanjes waren.

Zo gezegd, zo gedaan.

Mooi was dat eigenlijk niet van hem. Want inplaats hem z'n zonde te belijden en om raad te vragen — wat het wijste zou geweest zijn — liet hij z'n oude meester het gevaar lopen van vergiftigd te worden door de duivelkastanjes, of misschien van nòg erger dingen. Maar 'n mensch dòet al wat om z'n arme ziel te redden; en hij geloofde bovendien niet dat zijn heer schade lijden zou ervan; zòver zou het niet komen; vóordien zou wel blijken dat die vruchten maar waren nagemaakt.

Maar er gebeurde in het geheel niets. De duivel had erg z'n best gedaan om z'n kastanjes zoo goed mogelijk te maken; en z'n ingeboren lust tot kwaaddoen had hij zó klein gehouden, dat hij er zelfs niet eens vergif in geknoeid had.

Zo was dit dus mislukt. En die avond huilde de knecht wanhopig, want de volgende dag zou de duivel terugkomen, en bád lang, wat hij anders niet vaak deed. Eindelijk, toen het al licht werd, viel hij afgetobd in slaap en droomde gruwelijk. En in die droom zag hij aldoor geweldige en vreemde bomen, en achter de stam kwam de Boze uitkijken, maar nu onvermomd, en grijnsde. Nat van zweet werd hij tenlaats wakker. Maar terwijl hij zich suf en loom aankleedde en rillend z'n droom overdacht, viel hem plotseling iets in: en zó blij was hij over die gedachte, dat van vreugd zijn hart in hem loech, en hij het kamertje rondsprong en danste; en pas toen hij moe gesprongen was bedacht hij dat hij God en zijn Beschermheilige nog niet gedankt had voor de uitkomst. Dat deed hij nu ook vurig, en nam zich voor van nu aan minder slecht te zijn, en het vloeken en zweren te laten.

Toen hij dan, na de noen achter in de tuin op de duivel wachtte, was de tuinder vrij gerust, alleen klopte z'n hart luider dan anders. Nu, de duivel liet zich niet lang wachten, en hij likte zijn baard toen hij z'n prooi terugzag, waarvan hij nu meende zeker te zijn.

„Hèb je het bewijs nou?” vroeg hij gulzig.

„Nog niet,” zei de ander, „en je zult er nog 'n poosje op dienen te wachten ook.”

„Dat kun je begrijpen!” zei de duivel; „het bewijs! en gauw ook, of je gaat mee.”

„Tut, tut; stòp wat; àl te heet gestookt is gauw aangebrand! Je zult in ieder geval tot de volgende oogstmaand geduld moeten hebben. Want kijk eens hier. Die kastanjes van jou,” en hij wees er met z'n voet naar, „zien er ècht genoeg uit; maar als ze werkelijk echt zijn, dan moeten er, als je ze poot, ook werkelijk kastanjabomen uit groeien. En we zullen dan toch in ieder geval eerst eens zien tot jou bomen bloèien.”

De duivel mopperde wel tegen, want hij had hem liever dadelik meegenomen, maar hij dorst de zaak niet met geweld

behandelen uit vrees van later in allerlei moeilijkheden te komen met betrekking tot zijn feitelijk recht op des tuinders ziel. Dus gaf hij ten laatste toe en grijnsde: „nu vooruit maar! Uitstel is nog geen afstel, en als gezegd: we zullen nog lang genoeg plezier van elkander hebben. Komende oogstmaand dus. Ik zal zorgen dat beneden alles voor je ontvangst in orde is.”

Toen nam de tuinder een stok en ging heel achter in de tuin, waar z'n meester, die maar moeilijk meer lopen kon, nooit kwam, en er was daar een wijde kale ruimte. En hij stak dertien gaten in de grond, op een rij, wijd uiteen. En in elk ervan deed hij een van de duivelkastanjes — de gewone had hij te voren zorgvuldig weggeruimd. En de duivel liep achter hem aan en keek hem op de vingers en traptede gaten netjes dicht.

Daarna verdween hij, en terwijl hij naar huis vloog dacht hij: je zult van dit jaar alvast angst genoeg uitstaan — 'n mooie oefenschool voor de hel! En het volgende jaar krijg ik je toch.

De volgende lente was zacht, en kwam heel vroeg.

Maar de oude priester was ziek en kon niet in de tuin komen om naar het voorjaar te zien. En dat was misschien maar goed ook. Want er gebeurden dat jaar vreemde dingen in de tuin.

In het eerst, toen de kastanjes van de duivel pas uitliepen was de knecht bang en vreesde dat het tot z'n straf gewone kastanjabomen zouden worden; want ze zagen er net zo uit: de Boze had goed onthouden hoe die andere kastanjes er hadden uitgezien. Maar hij had ook goed in z'n lange oor geknoopt wat hem van dat najaar over het snelle groeien van die bomen gezegd was; en groeien dat hij z'n kastanjes liet, groeien! In een week waren ze wel een el hoog, en je hoefde niet eens zoo heel scherp te kijken om het groeien te zien. En de tuinder zag scherp, en lachte in z'n vuistje. Maar voor de rest was er over de tuin niet veel te lachen; daar was dat jaar geen in orde houden aan. Andere jaren was hij vanzelf vol van Godsplanten en van Heiligenbloemen geweest, van wilde en gekweekte, en die gewoonlijk ver uiteen groeien, sommige in duinen, of op hoge hei, en andere in lage grazige weiden,

of weer in veen-bossen. Maar hier in de tuin waar de grond geheiligd was doordat die goede oude er leefde, kwamen ze àllen toch. Maar nù wilde geen enkele er groeien. Bijna vòor het jaar kwam was dat al te merken, want er waren geen Kerst-rozen. En geen van àllen kwam: geen Jezus-gras en geen Drievuldigheids-bloempje; en geen St-Pieterskruid, en geen St-Teunisbloem, en geen St-Janskruid dat anders de duivel wegjaagt ook. En de Engeltjes bleven weg, en het Engeltjes-eten en de Engel-wortel en het Engel-zoèt. En er was geen Bedstro-van-Onze-Lieve-Vrouw, en geen Maagde-palm, en geen Maria-tranen, en geen Mariadistel, en geen Heilige-Vrouvenkruid. Zelfs het Rozenkransje en het Zegel-van-Salomo ontbraken. Van wie de bloeitijd nog niet geweest was zouden niet bloeien ook; want hunne planten waren nergens te vinden. Maar wie er wel waren, dat waren de bloemen die de duivel lief zijn en naar hem heten, of naar dieren hem gewijd. Vroeg in het voorjaar zag de tuin geel van paarde-klauw. En ze volgden allemaal; of zouden nog volgen als hunne bloeitijd kwam. Wólfs-poot en bòksbaard, luis-mèlde en luizen-bòom, slange-bloem en slange-wòrtel en slange-kòp, vlò-kruid en zèug-distel, hèksen-kruid en duivels-melk; en dan bòks-doorn en wólfs-kers en al hun ruige donkere zware giftige verwanten: dolappel en gifbes en nachtschade en bilzenkruid. En Jùdas-penning zou er gaan bloeien. En heidense planten ook: heidens-wormkruid, en op alle vruchtbomen had zich vogellijm ingezogen dat aan oude noorse duivels heilig is. En er was veel Venus-haar, mooi als z'n vervloekte meesteres. En in de vijver groeide geen St-Anthonieskruid meer; maar wèl serpents-tongen en duivel-knop en het kruid van de oudheidense Nymfen; en erlangs was de blauwe Gods-genade verdwenen; maar er was overvloedig luize-kruid en stinkende duivels-klauw opgeslagen. -- En niets hielp, hóeveel moeite de knecht ook deed om die boze planten uit te roeien.

Op de open ruimte tegenover de geweldig groeiende duivelsbomen stond een Madonna-lilie; maar die kwijnde want er was duivels-naaigaren omgeward. Maar daar niet ver vandaan, alléén ongerept in die heksen-sabbath-en-duivels-feest, stond een Passie-bloem, en bloeide met één enkele bloem, maar die

groter en schoner dan ooit. En toen een morgen, de tuinder de plant begoot, zag hij dat die bloem 's nachts twee bloedige tranen had geweend.

Voór in Oogst-maand, — de eerste had hij waarlijk vergeeten, en er was oorlog en hij had het dus ook druk gehad met zijn oogst — kwam de duivel om naar z'n kastanjebomen te zien en te zorgen dat ze in blòei kwamen. Want, uit wat de tuinder zei, had hij opgemaakt dat ze van die maand bloeien moesten, en er dus maar alvast knoppen aan laten komen; maar hij wist toch niet hoe die bloemen er precies moesten uitzien, en dàt wou hij dus van de andere kastanjes afkijken.

Toen hij bij de bomen kwam, zag hij dat de zijnen er nèt zo uitzagen als die andere; maar tot z'n schrik merkte hij dat die al gebloeid hadden, en hadden vrùcht gezet. En hij begreep dat hij zou moeten voortmaken omdat anders het spel verloren was. Dus ging hij op z'n gemak onder de middelste boom zitten, en kneep z'n ogen toe om beter te kunnen nadenken. Maar toen hij ze weer open deed en rondkeek zag hij ineens, recht tegenover zich, die Passie-bloem staan, en die was hem nog niet eerder opgevallen. Eerst schròk hij, en toen werd hij boos; en hij begon er op handen en voeten om heen te lopen en er aan te snuffelen. Want hij was wel weer vermoemd als een fijn heer, maar omdat dat zo van nature z'n houding was, verviel hij er uit gewoonte vanzelf in, ook al wàs hij in vermomming, wanneer hij zich maar onbespied wist. Maar afbijten of aftrekken dorst hij ze toch niet, en hij ging dus tenlaatste maar weer onder een van z'n boomen zitten, maar nu onder de uiterste — om wat verder af te zijn, — en dacht na. Hij herinnerde zich nog nauwkeurig hoe de knecht indertijd de bloemen beschreven had, en eindelijk was hij klaar gedacht en zag helder voor z'n ogen hoe ze er dan uitzien moesten. Dus liet hij drie dagen lang de knoppen aldoor groter worden, en de morgen daàrover liet hij z'n bloemen opengaan. En zo stond hij dan nu bij het krieken van de dag ernaar te kijken en was erg over zichzelf en zijn werk voldaan. Maar z'n ijdelheid en z'n spozucht hadden hem parten gespeeld; want toen hij om die

Passie-bloem heendraaide, was hij op het denkbeeld gekomen, dat hij eigenlijk óók wel een bloem met z'n attributen hebben kon. En zó had die voorstelling hem vastgegrepen, dat hij, onbewust, die kastanje-bloem van zijn kentekenen voorzag. En dat kòn gemakkelijk ook. Want de rode vlek die de zwarte bloembladen tekende werd een paarde-hoef; en de sporen die de bloem hebben moest werden gekromd tot duivels-hoornen, en van de gekrulde behaarde meeldraden had hij louter duivelsstaartjes gemaakt. Maar nu stond hij daar, en wachtte vol verlangen tot zijn prooi kwam.

Nu had de tuinder best gemèrkt hoe de vorige dagen die bloemknoppen waren gezwollen, en begrepen dat ze die morgenvroeg zouden opengaan, en dat zich de Vijand dan ook wel niet langer zou laten wachten. Maar z'n geweten was nu zuiverder dan een jaar te voren, en hij was zeker van z'n zaak; en dus wandelde hij met gerust gemoed en dood op z'n gemak naar het einde van de tuin waar de duivel stond te trillen van ongeduld. En toen hij hem daar zoo begerig zag staan, gereed hem elk oogenblik vast te pakken, kon' hij zich niet goedhouden maar stak z'n tong tegen hem uit, zoo lang hij maar kon. Maar de duivel vond het nù niet meer de moeite waard daarover uittevalen, en dacht alleen bij zich zelf: aàp van 'n jongen; dàt zal ik je oòk nog wel afleren! Toen knikte hij gewild-vriendelik en vroeg: „nu?”

„Wàt, nu?” vroeg de knecht.

„Nou, hoe bevallen je m'n kastanjes?”

„Kastanjes? Ik zie hier geen kastanjes. Daar ginds achter me daar staan die drie van verleden jaar, — je weet wel — maar hier zie ik er geen.”

„Nou, je staat er toch dicht genoeg bij, zou ik denken,” zei de duivel wie die koelbloedigheid toch een beetje ongerust maakte, „en er zijn er genoeg ook.”

„Noem je dàt kastanjes man? — och kom laat naar je kijken!”

„Wel als dat geen kastànjes zijn, wat zijn het dàn?”

„Ja, dacht je soms dat ik jòu dat vertellen kon? Ik wou liever dat jij het mij zei, want jij hebt ze laten groeien en niet ik.”

Zoo praatten ze nog een poos heenenweer, de tuinder aldoor dóodkalm en de duivel hoe langer hoe driftiger. Maar die

begon ook te begrijpen dat ze op die manier niet tot een besluit kwamen. En hij was dus blij toen de knecht voorsloeg, dat zijn meester zou zeggen wat dat voor bomen waren. Want hij wist dat die een eerlijk man was en niet liegen zou, zelfs niet tegen de duivel en om een arme ziel te redden. Hij stemde dus dadelik toe, en bleef alleen achter terwijl de ander heenging om de oude te halen. En hij moest nogal lang wachten óók, want de grijsaard liep nog altijd héel moeilijk, al was hij nu, met het volle warme zomerweer minder ziek dan van het voorjaar. En terwijl hij zoo wachtte werd hij nog al maar bozer, en bedacht allerlei uitgezochte pijnigingen die hij de knecht zou laten ondergaan omdat hij hem had trachten te bedriegen; want hij was nog altijd vast overtuigd dat hij winnen zou, en de ander alleen om een paar oogenblikken uitstel te krijgen zo had gepraat.

Eindelijk zag hij de twee in de verte aankomen; de oude aan de arm van de tuinder en geleund op z'n stokje. En toen ze dicht bij gekomen waren stond hij op en groette, beleefd als dat een man van de wereld past. Maar vòorstellen deed hij zich toch maar liever niet. En juist wou hij — hij moest toch iets zeggen en gewoonlik was hij ook niet om woorden verlegen, maar dit geval was iets bizonders — over het prachtige zonneweer beginnen, toen de tuinder hem voorkwam en naar de duivelsbomen wijzend, zonder meer zei: „Meester, wat zijn dat voor bomen?”

En z'n meester zag, de hand aan de wenkbrauwen tegen het sterke zomer-licht, zacht en verwonderd naar die geweldige bomen die hij daar te voren niet geweten had. En hij ademde de vreemde, en al te zoete geur in die er van uitging. Toen ging hij zwiingend en langzaam naar een tak die neergebogen was onder last van bloeisel en brak een van de bloemen af, en bracht die dicht bij zijn oude ogen.

En de duivel vroeg begerig: „Is het geen kastanje?”

Maar de oude schudde van neen; en toen rilde hij plotseling en liet de bloem vallen alsof zij hem gebrand had, en riep zich bekruisend: „God behoede ons! Duivelsbloemen zijn het.”

Dat was de duivel te kras. En hij schoot, z'n eigen gedaante aangenomen, hals-over-kop de grond in waar hij stond. Maar in z'n schrik had hij niet goed uitgekeken, en er zat daar,

zowat een el diep, een groot blok steen in de grond, en daar stootte hij zijn hoofd gruwelijk op. En het duurde een poosje eer hij erlangsheen gevroet was en wegkwam. En al die tijd stak z'n onderste helft boven de aarde uit woedend slaande met de staart, en trok krampachtig met de poten.

Toen hij nu ontsteld, en met bebloede kop en lege handen, beneden aankwam, werd hij daar allesbehalve vriendelijk ontvangen door z'n grootmoeder, die door het venster naar hem had uitgekeken want hij had vantevoren op z'n vangst gepocht. En na het verhaal van zijn avontuur werd ze nog bozer en schold: „domkop!, had je dan tenminste niet kunnen wachten om te kijken wat er verder gebeurde?” Maar nu werd hij boos en snauwde haar toe: „Ik zou jouzelf wel eens hebben willen zien durven blijven staan kijken toen hij dat kruis sloeg.” En toen zag hij om, want van de steenen ketel waar tegen hij had staan leunen werd de deksel afgestoten — die had maar schuin gestaan — en er kwam een akelig bleek hoofd uit waar het vel, uitgekookt, in plooiën opzat — als je je handen in te heet water gewassen hebt wordt het een beetje zo, maar natuurlijk was dat veel erger. — Dat was een schoolmeester en die lag daar al duizend jaar in gesmolten ijzer; maar hij was zo verhard in de zonde dat hij daar in het geheel niet van verbrandde, maar alleen kookte, en nòg niet goed gaar werd. En hij wou net iets gaan zeggen, toen de duivel woedend brulde: „bliksemse schoolvos, heb je de mensen indertijd boven niet hard genoeg getreiterd, en wou je mij nu hier nog het leven zuur maken!”; en toen smeed hij hem de deksel met een kwak op z'n hoofd en stookte het vuur zó hard dat het ijzer van rood-, wit-gloeiend werd. En dat was goed ook, want de schoolmeester had hem juist boosaardig naar de ontleding van die zin willen vragen.

— Op aarde was toen de duivel wegschoot, een storm opgegaan en een vlàm, en die hadden zijn bomen gegrepen en tot as verbrand; en uit de bloemen werden giftige wespen en die vlogen, rondgewerveld als een stofwolk om de priester en om zijn verschrikt neergeknieelde knecht; en toen weg. Maar al de duivelskruiden in de tuin, en in de vijver en er langs zagen zwart en verschroeid, als in de herfst na de eerste

winterse vriesnacht de bloemen doen. En weinige dagen later zou er niets meer van over wezen.

Toen, berouwvol, vertelde de knecht wat er was gebeurd, en z'n meester vergaf hem, want hij zag dat z'n berouw oprecht was.

En de tuinder dacht er zelfs niet aan zijn winst op te eisen.

Het volgende voorjaar groeide de tuin, als vroeger, van zelve vol van Heiligen-planten en van Gods-bloemen. Maar onder de aarde, want daar is helse macht sterker, bleven nog lang de wortels van de duivelsbomen voortwoekeren, en waren een boos onkruid; en pas na veel gebeden stierven die af. Doch op de plaats waar de duivel de grond was ingeschoten, wilde toch nooit meer iets groeien, en daar is toen later die grote blauwe steen opgelegd, — kijk, daar! — want de mensen vreesden dat hij door die plek misschien terugkomen zou.

En zo is het hier Duivelstuin blijven heten, en het volk was bang voor die naam, en schuwde de plaats, en de tuin is verwilderd en volgegroeid met van die kastanjabomen. Maar ik geloof dat ze niet wijs doen bang te zijn, want de duivel zal hier na wat hem is overkomen, wel niet meer terugkeren.

'04.

KLEINE GEDICHTEN

DOOR

HENRI BAKELS.

MEEUWEN

't Is alsof de lage lucht
Vol is van die meeuwenvlucht.
Zie ze door elkander schar'len,
Boven 't donkre water dwar'len.
D'een schiet d'ander ver voorbij,
Andre dwalen af ter zij. —
Boven is nu deez' dan gene,
Op haar plaats blijft er niet eene.
Straks ziet men ze onverwacht
Dalen in de nauwe gracht.
En ze zwemmen rustig om
Als wat eenden in een kom,
Blijven als een scheepje drijven
Met haar slanke éénmast lijven.
Maar de traagste is niet neer,
Of de vlugste glipt alweer.
't Blijft een eindeloos gewemel
In den valen najaarshemel. —
't Lijkt wel op het dwaalsch gezwier
Van verstoven scheurpapier.

WINTERMORGEN

De maag're boomen staan nu naakt en koud.
De lucht blinkt alzijds door het open hout,

Slechts hier en daar ligt op de heesterblaren
 Een lange druppel in de zon te staren.
 Zoo groot en dicht nabij, wil naar den schijn,
 Die zon met d'aard eens zeer gemeenzaam zijn.
 Geschimmeld ligt de hardgevroren akker.
 Is alles dood, de wind ook niet meer wakker?
 Hij ademt zelfs geën halmpj' of takje aan,
 Maar laat d' omgeving als gebeeldhouwd staan.
 Daar springt een vogel heen, van tak op tak;
 Nog een; nog meer! Het zijn de kraaien, mak.
 Die bonte guiten zitten daar te loeren,
 Wat ik op dit tooneel wel uit kom voeren.

GALOP DER BEREDEN POLITIE

Ik zag twee ruiters rijden,
 Twee ruiters op hun paard.
 De beenen langs de zijden,
 Daarneven hing het zwaard.
 De helmen in het midden,
 Die gingen hoog noch laag.
 De helmen in het midden,
 Die gingen al te traag.
 Toen kwamen er twee knapen,
 Twee knapen van de straat;
 Die schoten met een wapen,
 Dat geen kogel laat.
 De ruiters gaven sporen,
 De paarden zetten aan;
 Ik zag den kop naar voren,
 De pooten vlugger gaan.
 De helmen in het midden,
 Die dansten hoog en laag.
 De helmen in het midden,
 Die dansten, o, zoo graag.

AAN EEN MEISJE

Aan u, zachtzinnige, rechtschapene, deze luttele regelen. —
 Onderscheidene dingen kunnen een en dezelfde stemming

wekken, zoodat ik vaak, dingen waarnemende, die niets meer met u gemeen hebben, dan dat ze mij op dezelfde wijze — al zij het dan ook in mindere mate — beroeren, als gij dit doet, u gedachtig moet zijn.

Een statig, plechtig kerkgezag kan mij aan u doen denken; ja, zelfs naar u doen verlangen, als herinnerde ik mij, dat gij het verhevene en reine daarvan altijd met u voert.

Een rijke zomerdag vol zon en hemelblauw wekt de gedachte aan uw onaantastbaar schoon gelaat, dat rijker is van aanzien, dan het loutere goud van een korenveld en vriendelijker dan een glunderende klaverwei.

Ja waarlijk, zoo licht en graag raken mijne gedachten met u bezig, dat ik, bij het zien van den kop van een bedwongen, prachtig rijpaard, moet denken aan uwe ingetogen fierheid, die uw gelaat zoo lustiglijk versiert en die toch uwe gedweehheid en bescheidenheid niet vóórkomt, want deze beide schoone eigenschappen merken ten levendigste uw gezicht.

O, het is schoon in eene vrouw, zooals gij, terug te kunnen treden, wanneer gij zelf voelt te gaan blinken; het is schoon in eene vrouw, zooals gij, niet bewonderd te willen zijn, maar te willen vereeren.

En gij zijt nog onbedorven genoeg om licht te kunnen eeren.

Dat nooit het schaamteloze der wereld u de frissche ongeschonden oogen krenke, want ik zoude mij te veel over de wereld schamen. —

Gij zijt thans nog een meisje; zult gij als vrouw ook zoo onschuldig blijven? Zoo onschuldig als een dorpsstraatje schijnt, waar nog geen blijkteekens van nieuwe lossere zeden vindbaar zijn?

Zullen die losse lokken blijven hangen tegen zachtgebogen wangen en die mooie wimpers blijven staan tegen kuische oogen aan? Zullen die lippen, zonder breken, van een stille blijdschap blijven spreken?

Of zult gij de lokken, die nu nog zoo onbezonnen hangen, eenmaal, om Uw gelaat beter te toonen, listig uit Uw gezicht vegen?

Zullen eenmaal die wimpers knippen, omdat gij Uwe oogen niet eerlijk bloot kunt geven?

Zal die mond zich mettertijd verscherpen tot een nare, bitse spleet? Neen! dat kan niet zoo zijn, zoo min als een schoone jonge linde kan vergroeien tot een knotwilg.

Zooveel had ik U slechts te schrijven: men kan soms gelukkig zijn, wanneer men slechts enkele woorden van verrukking mag uiten.

AAN EEN GENEESHEER

Met een exemplaar van Gorters Mei.

Gij, die U daaglijks wijdt, en U met scherpen zin
Beraadt, om menschelijk Leven te besparen,
En 't lichaam, broos, voor slooping te bewaren,
Neem hier maar Leven uit: het blijft er eeuwig in.

GEVELSTEEN VOOR HET VREDESPALEIS

Hier tronen zachte zin
En mannelijke rede.
Men beidt uit deze min
Een prins: den Wereldvrede.

GROOT IN KLEINHEID

Aan Natuurkundigen.

Mool'cuul, Atoom, of Electroon,
Hoe klein gij 't Al doet spatten,
Het laatste wezen blijft te groot,
Dan dat gij 't kondt omvatten.

TIJDEN

't Verleden draagt den zoeten geur van oude tijden
De Toekomst steeds met kleurige beloften lacht.

Wat merkt het Heden dan, zoo geur- en kleurloos, beide?
Het pittige gevoel van stoere wezenskracht!

SCHANDGELD

DOOR

MR. P. BROOSHOOFT.

De hoofdvraag der Indische politiek is in den laatsten tijd: zal Nederland al dan niet Indië helpen aan het noodige geld om zich uit zijn verval opteheffen?

Op de balans der begrooting komt jaarlijks ongeveer te kort 14 à 15 millioen. Bezuinigingen van eenig belang zijn niet mogelijk. Men kan wat knabbelen aan hooge traktementen — hetgeen trouwens ook onder dezen G. G. zeker niet zal gebeuren — men kan, zooals de heer van Kol, terecht wraak roepen over de afschuwelijk hooge militaire uitgaven, niet minder dan ± 49 millioen bedragende op een begrooting van ruim 161 millioen, maar de fatale noodzakeijkheid om de eenmaal aanvaarde souvereiniteit over de bevolkingen en vorsten van onzen Indischen archipel te handhaven — zonder hetwelk wij trouwens wel terstond, van af de uithoeken des archipels naar Batavia, onze matten kunnen oprollen — zal, vooral onder dezen vecht-gouverneur, de militaire uitgaven in de eerste jaren veeleer opdrijven dan verminderen, getuige de krachtige aktie in Z.-O. Borneo, de aanvangende expeditie naar Boni, de verwickelingen die dreigen met Badoeng en bondgenooten. De inlander, vooral op Java, kreunt onder den belastingdruk, gemiddeld 18 % van een jaarlijksch inkomen van ± f 90; dezen nog op te drijven kan alleen opkomen bij iemand die geen tijd of neiging heeft gehad om de ontwikkeling der tegenwoordige oeconomische verhoudingen te bestudeeren, of wel echt soldatesk zegt: 't kan me niet verd . . . , ik marcheer over hun corpus heen. De behoeften van inlander

zoowel als Europeaan, aan bevlouing en waterkeering, personeel van waterstaat, posterijen en andere bestuurstukken, politie, verkeersmiddelen, handels-communicatie, openbare gezondheid, drinkwater-voorziening, genees- en verloskundige hulp, veterinairendienst en zooveel meer — ik grijp maar voor de vuist — zijn zoo uiterst krap, ik mag wel zeggen volkomen onvoldoende vervuld, dat ook de uitgaven daarvoor veeleer belangrijke verhooging eischen dan bekrimping toelaten. Bijna ieder is het er over eens, dat de levensstandaard van den inlander moet worden verhoogd, hetzij door zijn landbouw te ontwikkelen hetzij door zijne nijverheid uittebreiden, voor welk laatste de directeur van O. E. N., Abendanon, na een onderzoekingsreis, op zijn zuinigst 5 millioen noodig achtte.

Dit alles staat vrij wel vast, en sinds jaren is men bezig te zinnen op het zachtste lijntje om Nederland, dat volgens Mr. N. P. van den Berg's beroemd *Debet en Credit* van 1831—1877, na aftrek van contraposten, uit Indië trok 650 millioen gulden, *zonder* berekening van rente (*met* rente zou het milliard worden overschreden), overtehalen op zijn beurt een weinig aftescchuiven nu Indië in nood zit. Sedert van Deventer's artikel in de Augustus-Gids van 1899 heet deze puzzle de „eereschuld”. Ieder wil haar op zijn manier oplossen. Van Deventer zelf aanvankelijk door aan Indië het na 1867 (compatibiliteitswet en moderne administratie) genotene, ad 151 millioen, terug te geven; daarna (*Gids van Nov*, 1902) door den z.g. „rentepost” (jaarlijksche rente en aflossing voor eene in 1883 en 1898 nog op het uitgezogen Indië gelegde *schuld*) van de begrooting te schrappen en tevens aan Indië 100 millioen te leenen, voorloopig ten zijnen laste, doch met overname door Nederland zoo Indië na 10 jaren nog insolvent bleek; en eindelijk (*Indisch Genootschap* van 1 Nov. 1904, officieel verslag blz. 175) door ook deze laatste vlag geheel te strijken voor het modderschuitje van minister Idenburg — wiens schijnhulp v. Deventer tot mijn leedwezen noemt „gegrond op beginselen die, hoe men overigens ook moge denken over hunne toepassing, ongetwijfeld oeconomisch gezond zijn en zoowel met de rechtvaardigheid als met Indië's belang strooken” — en dus zijn in 1899 zoo prachtig opgezet pleidooi voor de eereschuld feitelijk te decapiteeren, om slechts over te houden de

romp-Kielstra: schrapping van den rentepost (wat ik op zichzelf natuurlijk voortreffelijk vind). Van Kol vraagt, met mij, *contanten* van Nederland, en wel bestudeerde aanwending daarvan om Indië's welvaart te doen opbloeien en den zwaar belasten inlander wat te verlichten, benevens enorme inkrimping der uitgaven voor leger en vloot, wat ik, als boven gezegd, bij onze historisch ontwikkelde stelling in den „gordel”, zeer moeilijk acht. De heer Idenburg erkende, als kamerkandidaat in 1901, dat de indische schuld van f 100.000.000, na het nog sinds 1867 door Nederland genoten bedrag van $1\frac{1}{2} \times$ die som, een „onrechtvaardigheid” is; maar tegen het voorstel van Kol in 1903 om die onrechtvaardigheid te herstellen (den rentepost te doen vervallen) verzette hij zich als minister, omdat van een „plicht tot afrekening of restitutie” voor Nederland z. i. geen sprake kon zijn! Wel echter erkende hij een *zedelijken* plicht van Nederland om Indië te helpen als het in nood verkeert, wilde daarom aanvankelijk 30 miljoen renteloos voorschieten, kwam in 1903 met ruim een paar miljoen daarvan voor den dag, wierp ze in 1904 geheel over boord, en liet, als algeheele en definitieve afdoening van zaken, Nederland een nieuwe pretensie van 40 miljoen op Indië kwijtschelden, die toch nooit ofte nimmer zou kunnen zijn betaald!

Zoo liefhebbert ieder op zijne manier in de vergoeding van hetgeen Nederland aan Indië heeft onttrokken. Maar de vrijmoedigste wijze om er meê omtespringen is zeker wel de sedert eenige maanden opgeleefde, om n.l. de onttrekking eenvoudig te *ontkennen*. Nederland heeft Indië *niets* ontnomen verklaart die nieuwe conservatieve school. Over deze enormiteit nu wensch ik een woordje te zeggen.

Zij werd, meen ik, het eerst, in ieder geval met veel eloquentie, uitgesproken door Mr. J. H. Ketjen, toenmaals hier aanwezig Bataviasch advokaat, in de reeds genoemde vergadering van het Indisch Genootschap op 1 Nov. 1904, waar Mr. C. Th. van Deventer inleidde het onderwerp *Java's opheffing*.

„Het treft mij” — zoo opponeerde de heer Ketjen — „dat de heer van Deventer den tegenwoordigen economisch-onvoldoenden staat, waarin de inlandsche bevolking verkeert, steeds

zonder bedenken toeschrijft aan het ten-eigen-bate onttrekken van de batige sloten aan de kolonie door het moederland gedurende de jaren '31—'77. Hij stelde dit in het licht, ofschoon indirect, dezen avond hier; hij deed het vroeger elders, hij deed het in zijn nog zeer recent „Overzicht van den economischen toestand der Inlandsche Bevolking van Java en Madoera.” Daar staat in het hoofdstuk „Slotbeschouwingen” op pagina 255: „De onbevredigende staat van zaken, die thans voor bijna elk onderdeel der volkswelvaart valt waar te nemen, vindt dus zijn voornaamste oorzaak in de exploitatie, waaraan datzelfde Java in vroegere jaren van de zijde van het moederland heeft blootgestaan.”

„Nu zou ik den spreker willen vragen of hij mij wil aanwijzen het verband, het gewone logische verband van oorzaak en gevolg, dat er bestaat tusschen die exploitatie van *toen* en de inzinking, of zooals hij het noemen wil, van *nu*. Wel zegt hij dat men die beschikbare millioenen, in plaats van er Nederlandsche Staatsschuld mee te delgen, ten bate van Indië zelf had moeten aanwenden, waardoor tal van maatregelen zouden zijn uitgevoerd die thans worden nagelaten uit geldgebrek, maar ik geloof dat die praemisse niet zuiver is gesteld. Zou men het bestaande cultuurstelsel hebben uitgevonden en, wat meer zegt, bestendigd ondanks art. 56 van het R. R., indien het niet bedoeld was ten bate van het moederland? Zou men het hebben gehandhaafd alleen om saldos te verkrijgen voor werken in Indië, waarvan destijds de behoefte niet zoo op den voorgrond trad of althans niet erkend werd? Ik geloof, mijnheer de voorzitter, dat men blijkens de ideën, die bij de grondwetsherziening van '48 zich baan braken, gevoegelijk kan aannemen van *niet*, evenmin als men, naar ik meen, ook heden ten dage dat cultuurstelsel zou willen doen herleven, en dan *wel* ten bate van Indië.

„Welnu, dan volgt daaruit dat zonder de behoefte van het moederland aan overschotten voor zijn schulddelging er in het geheel geen overschotten zouden zijn geweest, omdat er geen cultuurstelsel meer zou hebben bestaan. Als factor in de bewijsvoering voor het ongunstige van den tegenwoordigen toestand kunnen we dus het toeigenen van die batige sloten m. i. zonder bezwaar passeeren.”

En iets later resumeerde de heer Ketjen zijne logica als volgt:

„Gegeven dat er geen saldo's zouden zijn geweest zonder cultuurstelsel, niet voor Nederland en niet voor Indië; gegeven dat die saldo's, nu ze er wèl zijn geweest, uit hun aard slechts gedurende hun eigen tijd van invloed konden zijn op den oeconomischen toestand der bevolking;

„en gegeven dat het vraagstuk slechts naar voren dringt in oeconomischen zin, niet in zijn ethische en politieke beteekenis;

„zou dan met deze gegevens de spreker mij willen uitduiden, welk het verband is tusschen wat hij noemt de *vroegere* exploitatie door het moederland en den *tegenwoordigen* onbevredegenden staat van zaken?”

Vóór het antwoord van Mr. van Deventer te vermelden en, daar het m. i. niet afdoende was, aantevullen, wil ik even meedeelen dat de hoofdredacteur van de *Indische Gids*, de oud-directeur van openbare werken de Meijier, in het Januari-nummer van zijn tijdschrift de discussie Ketjen-van Deventer resumeert en van de repliek des laatsten schreef:

„Dit antwoord handelt wel over het besteden der onttrokken millioenen, maar niet over het feitelijk nadeel door die onttrekking aan het tegenwoordige geslacht toegebracht, terwijl wij er verder uit moeten besluiten dat hetgeen Mr. Ketjen zeide over den gelijksoortigen invloed van de door particulieren verworven kapitalen voor geen tegenspraak vatbaar was.”

Tevens herinnerde de heer de Meijier, dat hij reeds in zijn Nov.-aflevering 1904 ongeveer hetzelfde had gezegd. Aldaar besprak hij van Deventer's bekend overzicht van den oeconomischen toestand der inlandsche bevolking, en schreef o. a.:

„Op blz. 257 wordt (door v. D.) het bezwaar besproken, dat de kolonie door het aanwenden van het Europeesch kapitaal finantieel wordt gedraineerd. Behalve voor de verzamelingsarbeid kan gezegd worden, dat de ondernemers door intensieve cultuur meer uit den grond haalden dan aan de inlanders zelf mogelijk zou zijn geweest, terwijl door de ondernemingen en transporten meer inkomsten aan deze laatsten werden verschaft. Hoewel deze quaestie al evenmin a priori duidelijk is, want door de aanraking met het buitenland hebben de inlanders ook meer noodig, zoo willen wij (de Meijier) dit

voor het oogenblik laten rusten. Alleen zij er op gewezen, dat toen indertijd ons land in geldnood zat en Van den Bosch op zijn (het valt niet te ontkennen) geniaal denkbeeld kwam, precies dezelfde redeneering kon gelden. Men zoude waardevolle Europeesche stapelproducten uit den grond halen, waar de inlanders, aan zichzelf overgelaten, slechts een armelijke voeding of in het geheel niets daaraan wisten te onttrekken. Of de vruchten van eene dergelijke toepassing van het intellect destijds door den Staat of later door particulieren werden genoten, maakt voor de economie op Java niets uit. Doch wordt dat toegegeven, dan valt ook de theorie van de eereschuld."

Tot zoover de heer de Meijier. Wat betreft de onvolledigheid van Van Deventer's antwoord heeft hij m. i. gelijk 1). Ik laat dat antwoord hier volgen:

„De heer Ketjen vraagt: hoe bewijst gij mij het verband dat bestaat tusschen den tegenwoordigen toestand en de exploitatie, waaraan Indië van de zijde van Nederland vroeger heeft bloot gestaan? Mij dunkt dat het niet moeilijk is dit verband aantewijzen. Indien Nederland zich de besproken millioenen niet had toegeeeigend, indien het die had aangewend tot ontwikkeling van den economischen toestand van Java, dan zou men reeds jaren geleden, om bij dit eene onderwerp te blijven, spoorwegen hebben kunnen bouwen met indisch geld en zou Indië op dit oogenblik niet hebben te dragen het aandeel van 100 millioen in de nederlandsche schuld, die is moeten worden aangegaan om Indië in de gelegenheid te stellen zijn spoorwegen te betalen.

„Het is altijd mijn groote grief geweest, en ik heb daarvan ook nu weder blijk gegeven, dat, terwijl met indisch geld de nederlandsche spoorwegen zijn betaald, de indische spoorwegen zijn gebouwd met geld dat Indië in Nederland heeft moeten leenen. Ten gevolge van dat leenen is op Indië gelegd de last om jaarlijks ongeveer 4 millioen aan rente en aflossing

1) Eerst na het verzenden van het bovenstaande naar de drukkerij viel mijn aandacht op een korte repliek van v. Deventer in de *Indische Gids* van Februari 1905, waarin ook hij opmerkt dat de benadeeling van Java door het cultuurstelsel ligt in het niet of onvoldoend betalen van den arbeider, en dat de eisch om het debat op 1 Nov. niet al te zeer te rekken oorzaak was, dat hij den heer Ketjen niet uitvoeriger antwoordde.

te betalen, en die millioenen zijn het juist die Indië noodig heeft om zijn onderwijs te verbeteren en in de lasten eenige verlichting aantebrengeu. Ik behoef niet nogmaals te zeggen, dat indien die 4 millioen sedert een reeks van jaren, zoolang de spoorwegen op Java bestaan, in den vorm van baten aan de indische middelen waren toegevoegd, Indië heel wat had kunnen doen wat nu nog gedaan moet worden, zoodat Indië er dán zeker veel beter had voorgestaan dan het er nu voor staat.

„Maar,” zegt de heer Ketjen, „gij verliest het historisch verband uit het oog, die baten zijn verkregen ten gevolge van het kultuurstelsel, en dat kultuurstelsel zou nooit zijn ingevoerd indien het moederland geen behoefte had gehad aan baten. Ik wil voor het oogenblik eens aannemen dat die opvatting juist is, maar dan moet ik dien geachten spreker toch op één ding attent maken, dat is dat hij bij de besprekingen der eereschuld-theorie een belangrijk moment over het hoofd heeft gezien, en wel dit dat bij die eereschuld-theorie de kritieke periode niet begint bij 1831, maar bij het jaar 1867. En waarom? Omdat naar mijne meening het jaar 1867 beschouwd moet worden als dat waarin een keerpunt in de oeconomische geschiedenis van Nederlandsch Indië is gekomen door de invoering van de Indische comptabiliteitswet; daardoor is toen in Indië tot stand gekomen wat men in academische taal noemt: een rechtsstaat. Men is tot eene andere inrichting van den Staat gekomen; vroeger besliste veelal slechts het *gezag*, sedert dien tijd is men meer en meer waarde gaan toekennen aan de *wet*. Men heeft eene geheel andere inrichting zien tot stand komen, men heeft erkend dat zorg moest worden gedragen voor het inlandsch onderwijs; de rechterlijke macht is geheel gereorganiseerd, spoorwegen zijn gebouwd, havenwerken aangelegd, in één woord men heeft begrepen dat het belang van de ingezetenen de hoogste wet in den Staat moest zijn. Uit dat begrip vloeide voort, dat hetgeen de ingezetenen opbrachten ook in het belang van die ingezetenen moest worden besteed. Daarom heb ik altijd gezegd, laat ons met hetgeen vóór 1867 ligt niet al te zeer ons hoofd breken, maar van dat jaar af herstellen wat misdaan is, want waarlijk indien van 1867 af datgene was gedaan wat gedaan

had *moeten* worden, dan zou juist bereikt zijn wat nu aan Indië ontbreekt, want dan zouden wij met de 151 millioenen, die ook na 1867 nog als laatste vruchten van het cultuurstelsel ons in den schoot zijn geworpen, en dus niet met geleend geld, een en ander kunnen hebben tot stand gebracht en zou aldus die drukkende rentelast niet op Indië zijn gelegd."

Naar men ziet antwoordde Mr. van Deventer, althans voor de jaren 1831—1867, *niet* op de schijn-krachtige tegenwerping: indien het cultuur-stelsel *niet* was ingevoerd, dan zouden de indische millioenen niet zijn verdiend, en de 498 millioen, in dat tijdvak door Nederland uit Indië genaast, hebben Indië dus niet benadeeld, zijn niet aan Indië ontfroefd. Ook voor de 151 millioen, *na* 1867 van Indië genomen, ontweek de heer van Deventer meer de quaestie dan haar oplossen. Er was, zei hij, toen een geregelden, wettelijken toestand, en deze had moeten meebrengen dat hetgeen de ingezetenen opbrachten ook in het belang van die ingezetenen moest worden besteed. Maar de kern van Mr. Ketjen's betoog, dat, zoo het cultuurstelsel niet had bestaan, ook die 151 millioen niet door de inlanders zouden zijn opgebracht en Nederland, door ze eerst te scheppen daarna tot zich te nemen, den inlander en Indië dus feitelijk *niet* heeft beroofd, liet v. Deventer onaangeroerd.

Ik schrijf dit toe aan de noodwendigheid om zich in een dispuut-genootschap bij de repliek te beperken, 1) want anders had een man, zoo bekwaam en strijdvaardig als de heer v. Deventer, het „nego majorem" van Mr. Ketjen en den conservatieven oud-ambtenaar de Meijier, wel lam geslagen. Ik voor mij althans verbaas mij, tot welke drogredenen kan voeren de zucht van behoudende heeren om hetgeen een staatsmacht, ook de meest onrechtvaardige, soms misdoet goed te pleiten. Het is waarlijk of de heeren Ketjen en de Meijier nooit een letter over het cultuurstelsel hebben gelezen, of geschriften en boeken daarover van Pierson, S. van Deventer, van Soest, van der Lith, Veth voor hen niet bestaan. De heeren stellen het voor alsof, zoo het cultuurstelsel *niet* ware ingevoerd, de Javaan dezelfde man zou zijn geweest en gebleven als nu, na 70 jarige werking van dat stelsel. Laat ik hen dan even herinneren dat, om te beginnen, hun uitgangs-

punt onjuist is, dat de inlanders „aan zichzelf overgelaten, slechts een armelijke voeding of in het geheel niets aan den grond wisten te onttrekken.” Heeft graaf van den Bosch, met zijn „het valt niet te ontkennen geniaal denkbeeld”, de koffie, na een soort Mozes-gebed, als manna uit den hemel op Indië doen neerregenen? Het is er verre van daan. Reeds een paar eeuwen vroeger bestond de koffiecultuur op Java, en Raffles maakte die cultuur voor de bevolking vrij, verhuurde er haar desnoods grond voor, en liet haar de keuze tusschen levering aan het gouvernement of aan anderen. Na het Engelsch tusschenbestuur bleef de verhuur van tuinen bestaan, tot een prijs van $\frac{1}{3}$ à $\frac{1}{2}$ van het product, of waar op eigen bezeten grond werd geteeld betaalde de planter $\frac{2}{5}$ van het gewas aan landrente. Dit was wel een verbazende belasting, maar tegen prijzen van f 40 à f 45 de pikol in Nederland, stel f 25 van den opkoper in Indië (zoo de concurrentie ware vrijgelaten) was er dan toch nog f 15 en meer per pikol te verdienen. Het Gouvernement trachtte echter, ook vóór v. d. Bosch, deze winst grootendeels in eigen zak te steken door het oprichten van particuliere pakhuizen te verbieden, d. i. den particulieren opkoop te nekken, en zelf voor de koffie waarmee de planter dan geen weg wist slechts f 8, f 9 en nog minder per pikol te betalen. Dit was reeds vermomde staatscultuur tegen slecht loon. Van den Bosch voerde alleen verplichte levering aan den Staat in, tegen een omslachtige prijsberekening die aanvankelijk neerkwam op f 10 per pikol, en breidde de, ook reeds gedeeltelijk bestaande, verplichte *cultuur* aanmerkelijk uit. De aan den planter (na een cultuur van \pm 5 jaar) uitbetaalde prijs per pikol daalde later nog aanmerkelijk, tot f 9.50, f 9, en het laagst tot f 8.33. Na 1856 werd hij berekend tegen den marktprijs in Nederland, met een *maximum* van f 13. Na 1867 werd dat maximum regel, Fransen van de Putte bracht in 1874 den inkoopsprijs (onjuist plantloon genoemd) op f 14, en Keuchenius in 1889 op de nog thans betaalde f 15 per pikol.

Wanneer men het aantal dagen, die de planter hiervoor gemiddeld moest werken, deelt op het ten slotte aan het gouv. pakhuis ontvangen bedrag voor luttele geogste katties, dan kwam men in vele streken tot 5, 2 en nog minder centen per

dag. Ik heb het indertijd, volgens de nauwkeurige officieele cijfers (die de regeering zeer zeker niet opzettelijk te ongunstig voor de bevolking zal hebben gemaakt), voor het gemiddelde der jaren 1883—85, waaronder twee met zeer rijken koffie-oogst, 1883 en 1884, uitgerekend, door het aantal cultuurplichtige huisgezinnen in ieder koffiegewest te deelen op de hoeveelheden ingeleverde koffie en de uitkomst te vermenigvuldigen met den toen geldenden prijs van f 14. Ik verkreeg daardoor het gemiddeld per dienstplichtige ontvangen bedrag en deelde dit door het, volgens gedocumenteerde aantooning laag gestelde, cijfer van 75 dagdiensten per jaar. Per cultuurplichtig huisgezin kreeg ik aldus de volgende gemiddelde dagloonen:

in Bantam	0.02 $\frac{1}{2}$
„ Krawang	0.05 $\frac{1}{5}$
„ Preanger	0.23 $\frac{1}{2}$
„ Cheribon	0.04 $\frac{4}{5}$
„ Tegal	0.40 $\frac{1}{7}$
„ Pekalongan	0.17 $\frac{1}{5}$
„ Semarang	0.17 $\frac{1}{3}$
„ Japara	0.07 $\frac{4}{5}$
„ Soerabaia	0.30 $\frac{1}{4}$
„ Pasoeroean	1.69 $\frac{1}{5}$
„ Probolingo.	0.39 $\frac{1}{2}$
„ Bezoekie	0.17 $\frac{1}{2}$
„ Banjoema	0 04 $\frac{1}{9}$
„ Bagelen.	0.11 $\frac{1}{5}$
„ Kedoe	0.16 $\frac{1}{4}$
„ Madioen	0.28 $\frac{2}{3}$
„ Kediri	0.14 $\frac{1}{3}$

Deze loonen werden, naar gezegd, verdiend in een gemiddeld gunstig jaar. In ongunstige jaren daalden zij voor vele huisgezinnen tot 1 cent, of bij misoogst, (want het gouv. liet de risico geheel voor den kleinen man) tot 0.

Nu moet men bedenken dat tot dezen veeltijds zoo slecht beloonden arbeid de bevolking werd *gedwongen*; dat zij daartoe werd geringeloord door wijziging van systemen, stokpaardjes

van autoriteiten, werkwijze Heijting, van Gorkom, Holle, Ples, en hoevele anderen; dat voor de koffie al het andere moest zwichten, de beste berggronden aan den rijstbouw werden onttrokken, het aan de economische ontwikkeling in den weg staande communaal bezit stelselmatig werd uitgebreid, desa-
hoofden op de tand gereden en daardoor de cultuurplichtigen op allerlei wijzen verongelijkt en getiranniseerd werden.

Stellen we nu tegenover dezen toestand het door de heeren Ketjen en de Meijier bedoelde verloop, dat n.l. geen dwangcultuur ware ingevoerd (ik bepaal mij tot de verreweg belangrijkste, de koffie).

Wij zouden dan hebben gekregen eene bevolking die, bij de toen nog in overvloed aanwezige uitstekende gronden ook in de bergen, een zeer vruchtbaren eigen landbouw had kunnen drijven en een deel der haar overblijvende dagen had kunnen besteden aan het werken op partikuliere of door het Gouvernement zelf gedreven koffie-ondernemingen (want ook staats-exploitatie met betaalden arbeid werd door Comm.-Generaal overwogen, doch minder voordeelig en secuur gevonden dan het uitbuiten van den inlandschen planter), waarbij een gemiddeld loon van 20 cents per dag (in den pluktijd verdienen plukkers op part. ondernemingen wel 40 à 50 c. per dag) toch zeker als minimum mag worden gesteld. Zoo zou zij hebben geleefd in ongunstige koffiestreken. In de gunstigste, als de Preanger, Pasoeroean, Probolinggo, Soerabaia, Madioen en Tegal, zou zij vrij koffie hebben geplant en daarvoor, na aftrek van tuinhuur of $\frac{2}{3}$ landrente, minstens f 15 gemiddeld p. pikol hebben gemaakt, tegenover den tot 1856 onder de f 10 gebleven en daarna geleidelijk tot f 13, f 14 en f 15 (1889) gestegen inkoopsprijs der dwangcultuur.

Gaan wij nu eens globaal na — want nauwkeurige berekening is niet mogelijk en in dit verband ook niet noodig — hoeveel geld op deze wijze door het cultuurstelsel aan den inlander is onttrokken. Ik neem het gemiddelde der in 1883—85 bij de cultuur ingedeelde dienstplichtigen; er zijn er veel meer, er zijn er later veel minder geweest, maar 1883—85 kunnen strekken als gemiddelde. Wij krijgen dan 11 gewesten (de 17 bovengenoemde, met uitzondering der zes beste koffie-residenties) waar de bevolking in den regel de koffie-cultuur,

als niet voldoende loonend voor menschen zonder kapitaal, niet zou hebben gedreven, schoon europeesche of staats-ondernemingen, met massalen oogst en installaties, in velen daarvan nog goede winst konden maken. De daar bij de dwangcultuur ingedeelde huisgezinnen bedroegen gemiddeld 440.000. Voor meerdere opbrengst van dezer sawahs en tegalans wegens betere gronden, meer aanmoediging om zich op den eigen akkerbouw toeteleggen, wil ik slechts stellen f 10 p. jaar en per gezin, of f 4.400.000. De 75 dagen, die de mannen thans bij de koffie-cultuur hebben gewerkt, zouden zij door loonwerk op ondernemingen, kleinen handel of nering, nijverheid, vischvangst als anderszins, zeer matig gesteld, toch hebben verdiend gemiddeld 15 c. per dag. Bij de dwangcultuur, hebben zij gemiddeld verdiend $10\frac{8}{11}$, stel 11 cents per dag. Een verschil van 4 c. per dag, of f 3 per 75 dagen, mag men dus minstens aannemen. Op de 440.000 gezinnen maakt dat ruim f 1.300.000 per jaar. Een nadeelig verschil door het cultuurstelsel dus van f 5.700.000 per jaar. Voor de 46 jaren van 1831—77 (de latere geef ik cadeau) maakt dit een verlies aan verdienste der bevolking van ruim 262 millioen.

Dan hebben wij de 207.000 gezinnen, in de zes *goede* koffieresidenties gemiddeld bij de dwangcultuur ingedeeld geweest. De prijs dien zij bij vrije cultuur en verkoop voor hunne koffie hadden kunnen maken was, naar wij zagen, minstens f 15 per pikol. Zij ontvingen echter van 1831—1856, of 25 jaar lang, gemiddeld slechts 19, of f 6 p. p. minder; van 1856—74, of 18 jaar lang, gemiddeld f 13, of f 2 minder; van 1874—1889, of 15 jaar lang, f 14, of f 1 minder. Gemiddeld leverden zij over die 6 residenties per huisgezin 2.9 pikols per jaar. Zij ontvingen dus door de dwangcultuur *minder* dan zij bij vrije cultuur zouden hebben gehad:

$$\begin{array}{r} 6 \times 2,9 \times 25 = f 435 \\ 2 \times 2,9 \times 18 = \text{„ } 104 \\ 1 \times 2,9 \times 15 = \text{„ } 43 \\ \hline f 582 \end{array}$$

Een schade dus in die 58 jaren van f 582 per gezin, of op de 207.000 gezinnen f 120.474.000.

Dit bedrag opgeteld bij dat van de *niet*-koffieplanters, ad 262 millioen, krijgen wij eene, ten gevolge van de Gouv.

koffiecultuur door de bevolking rechtstreeks geleden, *financiële* schade van 382 millioen guldens.

Wat betreft schade aan verdriet, honger, verbroken levensgeluk door dwingelandij, deze is niet te berekenen. Ik houd mij aan het *financiël* verlies. Voor dit geld had de Javaan, bij eenige bestuursleiding, een groot deel van het oeconomisch weerstandsvermogen kunnen verkrijgen, dat hij thans zoo volkomen mist. En die bestuursleiding zou niet hebben ontbroken. Men houde toch wel in het oog dat hier, volgens de eigen casus-positie der heeren Ketjen en de Meijier, worden besproken de toestanden die zouden hebben bestaan indien de Regeering *geen* stelsel van exploitatie des inlanders had ingevoerd, en aangezien een bestuur over een ander ras niet denkbaar is met de handen over elkaar zittende, maar indien het niet uitbuit zeker de leiding zal nemen tot het verhoogen der oeconomische welvaart, zou het verbeteren van 's Javaans akkerbouw, het aanmoedigen, desnoods met zachten dwang gelasten, van koffie-cultuur met vrijen verkoop in *goede* streken, het opbloeien van zijn vischvangst, het openen van nieuwe bestaansbronnen, als nijverheid, teelt van vruchtboomen, klappers, scheepsbouw, *naast* den arbeid op staats- of particuliere ondernemingen, zeker door het Gouvernement zijn ter hand genomen. Hiermede is tevens afgesneden de eventuele nieuwe tegenwerping der heeren Ketjen en de Meijier, geheel in hunnen betoogtrant liggende: dat is alles mooi en wel, maar de inlander *zou* niet, naast zijn akkerbouw, nog geld op andere wijze hebben trachten te verdienen; indien hij genoeg heeft om te eten legt hij het bijltje er bij neer. Dit geliefkoosde thema van indische industrieelen, die den Javaan taakwerk geven dat hem tegenstaat en dan zeggen: als de kerel 15 of 20 centen heeft verdiend, scheidt hij er uit, is reeds thans niet waar. Ieder die den inlander onbevooroordeeld bestudeert zal getuigen dat hij graag veel wil werken om veel geld te verdienen, mits niet een of andere, door den werkgever meestal onbegrepen, reden, als rancune, onaangenaam toezicht, baloorigheid etc., hem van het werk afkeerig maakt. Is dus de luie inlander reeds thans veelal een legende, zeer zeker zou die gemeenplaats niet meer opgaan indien hij, in stede van 60 à 70 jaren geringeloord en

uitgebuit, gedurende dien tijd door het Gouvernement was onderwezen in oeconomische strijdvaardigheid, vrijmaking van uitzuigende Chinezen door coöperatie en onderling crediet, en dergelijke normale ontwikkeling van goed bestuurde volken.

De boven ruw becijferde kleine 400 millioen moet men dus — naast de moreele ondermijning — beschouwen als een rechtstreeks alleen door de Gouv. koffiecultuur aan ongeveer $\frac{1}{4}$ van Java's bevolking toegebrachte finantieele schade, terwijl zij tevens de Regeering, slechts op uitzuigen bedacht, tijd, lust en geschiktheid heeft benomen om het overige deel des volks op te voeden en tot grooter welstand te brengen. Ik herhaal dat men niet moet aankomen met haarkloverijen als: uwe berekening is 10, 20, 50 millioen te hoog. *Dat* het werken tegen loonen van 1, 2, 5 cents per dag en het betalen van f 9 voor een pikol koffie die zonder dwang-levering minstens f 15 zou hebben opgebracht, gedurende vele tientallen van jaren en voor vele honderd duizenden menschen, de bevolking voor een aanzienlijk aantal millioenen rechtstreeks heeft benadeeld, *kan* niet worden tegengesproken, en of dit nu 50 millioen meer of minder bedraagt doet tot het betoog niet af. Maar met het bovenstaande is nog slechts benaderd de schade, aan de bevolking toegebracht door de *koffiecultuur*. Welke cijfers zou men krijgen indien ook de overige gedwongen cultures werden in rekening gebracht, de suiker, indigo, tabak, thee, peper, kaneel en cochenille, die alle de bevolking in gronderving, kosteloozen of slecht betaalden arbeid, verhindering van winstwerk en oeconomische ontwikkeling, gruwzame lasten oplegden? Niemand kan het met juistheid berekenen, maar zeer zeker zouden de door Mr. N. P. van den Berg becijferde 690 millioen worden bereikt.

En in deze onthouding aan den arbeider van zijn loon of van vergoeding voor winstderving ligt ook — ik wil er de heeren Ketjen en de Meijier nog even op wijzen, — hunne dwaling waar zij de drainage door het cultuurstelsel vergelijken met die door de partikuliere grootindustrie. Deze laatste doet den inlander zeer zeker in menig opzicht onrecht, maar wat betreft de medeneming der door het intellect verkregen winst naar Europa verschilt zij van het cultuurstelsel in dit cardinale punt, dat die winst *niet* is verkregen door honderd duizenden inlan-

ders nagenoeg zonder loon te laten werken of iets ver beneden de waarde aftedwingen (slechts lage grondhuur van suikerfabrieken, met steun der desahoofden, zou ten deze eenigszins in aanmerking kunnen komen). De loonen die zij betaalt zijn veelal niet hoog, maar toch gemiddeld 20 à 25 cents per dag, een weelde-revenu in vergelijking der 2 of 3 centen die honderd duizenden cultuurplechtigen jaren lang van het Gouvernement genoten. De drainage door het cultuurstelsel is dus onvergelykelyk laaghartiger en nadeeliger voor den inlander geweest, dan die der tegenwoordige partikuliere industrie.

De aan den inlander door het cultuurstelsel rechtstreeks ontroofde millioenen (want iedere te weinig aan den inlander betaalde cent ging als overschot naar Nederland) kunnen dus slechts tegen beter weten in of door algeheele onkunde worden ontkend. Ik achtte het van belang, deze rechtstreeksche toe-eigening door het „Moederland” tegenover het alles goed pleitend behoud nogeens in 't licht te stellen, omdat ik het niet eens ben met den heer van Deventer, dat wij omtrent hetgeen vóór 1867 is gebeurd maar liever een hand voor de oogen moeten houden. Integendeel, dat eerste tijdperk, als het meest schaamteloze, drukt op de geheele jammerlijke geschiedenis den stempel van intense laaghartigheid en zet juist hierdoor klem bij aan den eisch om althans *iets* goed te maken, door restitutie van hetgeen is weggenomen in het latere tijdperk, toen men zoogenaamd betere manieren had geleerd. De zeer bepaalde roof, van 1831 tot 1867 aan den tot bloedens toe geknevelden indischen werkman gepleegd, mag niet in het vergeetboek geraken. Steeds weer, bij alle pogingen van het behoud om hem wegtemoffelen onder een hoop begripsverwarring, moet er op worden gewezen dat zijn opbrengst was een schandgeld, een woekerwinst op den armste, een verachtelyk bezit, dat door den rechtschapen tot erfgenaam benoemden partikulier zou worden verworpen met dezelfde minachting als het legaat eener mevrouw Mont Athos, maar door het Koninkrijk der Nederlanden niet slechts zonder schaamte werd aanvaard, maar ook thans nog met grimmigen bek wordt vastgehouden, als het veroverde stuk vleesch door het met onteigening bedreigde roofdier.

BOEKEN, MENSCHEN EN STROOMINGEN

CH. M. VAN DEVENTER:

HOLLANDSCHE BELLETRIE VAN DEN DAG

Als de schrijvers en dichters die Van Deventer besproken heeft, ieder voor zich mochten meenen reden te hebben verstoord op hem te zijn — want wij dichters en schrijvers *zijn* zoo: spoedig beleedigde koningen, stuk voor stuk gebelgd als wij niet genoeg gevierd worden — dan zou onze gekrenktheid onmiddellijk verdwijnen als wij bij elkander kwamen en ons over die verschillende besprekingen tegenover elkander uitlieten. Uit pure goedheid van hart, of uit lust om niet de minst-beleedigde te lijken, zou de een den ander opmerkzaam maken op wat de beoordeelaar over *hem* dan toch wel waardeerends of scherpzinnigs geschreven had, en wij zouden niet huiswaarts gaan zonder, door twee oorzaken, billijker en vriendelijker tegenover dien beoordeelaar te zijn gestemd.

De eerste oorzaak zou zijn dat elk door den ander op het scherpzinnige of waardeerende in de hem-betreffende bespreking opmerkzaam zou zijn gemaakt. Maar de tweede, het inzicht dat onze bespreking er een uit vele, een uit zeer vele is, en dat waar men als slachtoffer geneigd zou zijn te haten, men als toeschouwer bereid is te billijken en goedtekeuren.

Alles bij elkaar, erkennen we, vertoonen deze opstellen een mate en een veelzijdigheid van waardeering en scherpzinnigheid als zelden bij een schrijver van dagblad-artikelen wordt aangetroffen. En wanneer wij daar bij bedenken dat die artikelen in een *indisch* dagblad verschenen en hun schrijver de ongenade van tropische omstandigheden getrotseerd en zijn

kennis en smaak er voor over gehad heeft om de van velerlei europeesch geestesleven verstoken zielen onder die keerkringen in te leiden in de wereld van onze geschriften, dan wordt ons gevoel van lofprijzing verwarmd tot een aandoening van dankbaarheid.

Ch. M. Van Deventer heeft, terwille van het indisch publiek, zijn kennis van letterkundige toestanden en een eigenaardig talent van denken en schrijven, in dienst gesteld van de letterkundige beweging in het moederland. En wanneer wij op onze beurt het resultaat van die bemoeiing tot onderwerp van onze bespreking maken, dan komt het er op aan, dat resultaat te zien *als zoodanig* en *in zijn geheel*.

* * *

Als ik mij Van Deventer duidelijk voor wil stellen, zie ik hem als student in een bedaaide kamerjapon, een goudsche pijp in den mond, voor een dik boek gezeten. Dat boek bevatte de werken van Aristoteles, waarvan de eerste zin (als ik het wel heb) behelsde dat de mensch geboren is met den lust om te weten.

Zulk een aristotelische mensch was Van Deventer, doch het merkwaardige is dat hij zijn meeste en beste niet over Aristoteles, maar over Plato geschreven heeft. Hij richtte zijn weetlust — zeker ook op de wetenschap, doch ook daarop het liefst waar ze een beginsel van intuïtiviteit vertoonde en in het laboratorium van Van 't Hoff was hij een deelnemend meêwerker — maar bij voorkeur op de idee en de kunst. Na zijn geschriften over Plato hebben hem geene, geloof ik, meer aan het hart gelegen dan deze over de dichters en schrijvers die in zijn nabijheid of tegelijk met hem zijn opgegroeid.

Twintig jaar geleden is de hollandsche poëzie geheel en al in grieksche sfeer geweest. Van Deventer heeft toen, Plato bestudeerende, vooral den dichter en kunstenaar in hem gezien. Hij erkende in hem de hoogste en fijnste werkingen van het menschelijk denken, en tevens de kunstrijkste ordening en uitbeelding. Doch hij trachtte niet den indruk daarvan weer te geven door de verbeelding — nauwelijks waagde hij zich aan gedeeltelijke vertalingen — maar hij maakte ze begrijpe-

lijk. Volkomen bewust van wat hij deed, ontblootte hij het grondplan van de dialogen, er al de deelen van aanwijzend, en alleen door een toegevoegde mededeeling maakte hij er ons opmerkzaam op dat er nu nog iets overschoot en dat dit de schoonheid was. Zulk een onderzoek en zulk een bescheidenheid mochten jeugdigen schoonheid-minnaars te weinig lijken, — de waarheid is nochtans dat na zooveel jaren de toen verschenen opstellen als een waardevolle afdeeling van onzen toenmaligen arbeid weer naar voren moeten worden gebracht.

Het was een soort van geestelijke scheikunde die Van Deventer oefende. Hij ontleedde de geestelijke voortbrengsels in hun elementen en toonde u die.

Na de werken van Plato en zooveel andere Hellenen onderzocht te hebben, ging hij naar Indië en beproefde zijn kunst aan de letterkundige geschriften, die hem uit Holland werden toegezonden.

* * *

Ch. M. Van Deventer, die ook de muziek zeer lief heeft — een parallel tusschen Bach en Plato hoort tot zijn literarische kunststukken — liep altijd te neuriën en lachte altijd achter zijn bril. De geaardheid die hieruit blijkt, moet men niet gering-schatten, nu het er om te doen is zijn dagbladartikelen te verstaan. Die hebben namelijk een luchtigheid die herinnert aan dat neuriën en zijn de uiting van een genoeg en dat innerlijk is. Soms konden die lachende oogen doen denken dat zij u uitlachten, maar dat was het niet: zij lachten niet om iets wat zij zagen — zij zagen niet eens bijzonder scherp, geloof ik — maar zij lachten om wat *gij* zeker niet zaagt: een genoegelijke gedachte van Van Deventer. Datzelfde genoeg en in zijn gedachten vertolkt zich in de luchtigheid van zijn stijl.

Er komt nog iets bij: het scheppen van een persoonlijkheid en het bewerken van een stijl-uiting.

Van Deventer zou niet de Grieken-vriend geweest zijn die hij was, als hij *dit* niet begrepen had: dat een aanleg niets is, maar alles de persoonlijkheid die dien aanleg ontgint en tot alzijdig leven brengt. Het weet-begeerige, ontledende,

begrijpen-doende wezen dat hij in zich droeg, moest ten slotte niet alleen tegenover een studie-onderwerp, hoe omvangrijk dan ook, zich laten gelden, maar het moest dat doen tegenover alles, menschen en dingen, boeken en daden, tot in den dagelijkschen omgang toe. Niemand die zoozeer als hij de kunst verstaat te vragen, vraagstukken ter sprake te brengen, anderer kennis uittelokken en hun desnoods een klein examen aftenemen, zonder dat zij gewaar worden hoezeer hij aan hen zijn kracht beproeft. Achterna kunnen zij dan denken welke fouten ze gemaakt hebben, en over welk belangwekkend onderwerp zij door vraag en opmerking tot beter inzicht kwamen.

Het spreekt vanzelf dat deze gesprekvoering niet te bereiken is zonder een wezenlijke vriendelijkheid, een gemoedstoestand die voelbaar maakt dat de weetlust zuiver is en zonder bijoogmerk. En de ontleding moet niet te geleerd en het begrijpendoën van schoolmeesterachtig verbeteren gescheiden zijn door een sluier van bevalligheid.

Dit wat betreft de persoonlijkheid die Van Deventer zich langzamerhand geschapen heeft. Maar voor het uitbeelden van die persoonlijkheid in geschrifte was er meer noodig: een stijl-uiting, en de bearbeiding daarvan.

Toen Van Deventer begon te schrijven was nevens de poëzie ook het proza aan het veranderen. Het streven was juist het aan het woord brengen van het persoonlijke, de bizondere eigenaardigheid. Vandaar dat, toen hij zijn stijl geoefend had aan Plato, en vooral aan Herodotus, wiens *Muzen* hij geheel vertaalde, zijn doel werd, het, in al haar schakeeringen, tot uiting laten komen van die boven-omschreven persoonlijkheid.

Zijn stijl werd de gesprektoon, voortdurend levendig, vóór alles duidelijk, vatbaar voor het stellen van de vraagstukken die zijn lektuur hem aan de hand deed, gereed en open om ze van alle kanten te beschouwen, bereid om hun beteekenis voor elk goedwillig verstand bloot-teleggen. Zóó te schrijven was een werk dat arbeid eischte, want *als* inderdaad het meest eigenlijke van zijn persoonlijkheid: de lust tot neuriën en de genoegelijke glimlach, zou bewaard blijven in zijn volzinnen, dan moest al dat verstandelijke beheerscht en gehanteerd worden als was het een spel.

De gemoedelijke eigenschappen van Van Deventer zijn

trouwhartigheid en bedwang van eerzucht: met deze beide is hij bij uitstek de man om in gezelschap of dagblad aan het woord te zijn en te doen luisteren. Wie die zijn opstellen gelezen heeft zal niet toegeven dat zij luchtig en genoegelijk niet enkel, maar ook vertrouwenwekkend en niet kwetsend zijn. Scherts en anekdote dienen hem daarenboven tot verlevendiging van zijn mededeeling, en alles bij elkaar genomen is het waarlijk geen wonder zoo de eerst afzonderlijk verschenen artikelen, in twee deelen saamgevat, op menigeen den indruk maken tot het beste te hooren wat de nederlandsche letterkundige kritiek in de laatste jaren heeft voortgebracht.

* * *

Van Deventer heeft, als neef van Cd. Busken Huet, in diezelfde indische maatschappij waar de oom zich ophield, de beoordeelende pen gevoerd. Wie lust heeft, moge in geest en stijl van beiden de verwantschap trachten aantewijzen. Maar er was tusschen hen een groot onderscheid. Terwijl de oudere er zijn bitterste stemmingen gevoed voelde en tegen zijn tijdgenooten in gestadig verzet leefde, heeft de jongere er zich vriendschappelijk neergelaten en van het zijne meegedeeld.

Van Deventer hoort tot hen die in de amsterdamsche jaren, die van een dichterlijke en letterkundige opleving, hun schoonste ervaring gezien hebben, en bleven zien. Het Paradijs van die jeugd is hem door geen later vergoed geworden. Daarvan te spreken, daarheen te wijzen, werd de vreugd van zijn rijperen leeftijd; en dat hij dit zoo volhardend en met zooveel opgewektheid doen kon, dankt hij aan de gezellige en verstandelijke eigenschappen, die twintig jaar geleden niet de belangrijkste werden geacht.

Inderdaad moet men bij Van Deventer een voor-tijd aannemen, een tijd waarin hij Eliot en Thackeray las — de werken van den laatste werden vertaald door zijn vader — en aan Fielding smulde. De romans van die schrijvers veronderstelden een verstandelijk samenstel en speelden in een wereld van uitvoerige gezelligheid. Hun zeer vele betrekkelijke verdiensten gaven aan een arbeidzaam menschenverstand — om van het aandoenlijk gemoed niet te spreken — een geheel

ander voedsel, zetten het een geheel anderen maaltijd voor (als ik me zoo mag uitdrukken) dan Shelley en Zola en Flaubert met de volstrektheid van hun ééne voortreffelijkheid. Ook in den vreugd-roes dien de laatsten hem gaven, vergat hij de genoegens niet die hem waren toegekomen van de anderen. En toen de roes over was, kwam de herinnering terug aan deugden, die hem nu toeschenen te lang miskend te zijn.

Liefde en bewondering voor den lateren, herdenkende waardeering van den vroegeren tijd kwamen in hem tezamen, en deze dubbele genegenheid gaf hem een houding en een eigenheid.

Geen wonder was het dus dat hij in zijn eerste bespreking — die de *Lidwylde* en de *Josephine* van Huët betrof — opkwam voor het goed recht van het historische, van *dit* historische. Geen wonder ook dat hij, in menige latere beoordeeling, het nieuwere en nieuwste tegen den achtergrond van dit historische doet uitkomen of afsteken.

Kennis van zaken, ontleding van de werken in hun saamstellende bestanddeelen, liefde en bewondering voor den Nieuwe-Gids-tijd, herdenkende waardeering van een daaraan voorafgegaan tijdperk, — dit zijn de grondlijnen die in zijn artikelen het weefsel van zijn stijl bijeenhouden en de wezenstrekken van zijn persoonlijkheid. Binnen dit karakter drukt het leven van die persoonlijkheid zich uit.

* * *

Er zijn menschen die het Heden hebben liefgehad, en die, op een zekeren leeftijd gekomen, dan ook verder van niets willen weten. Er zijn andere die, in hun liefde voor het Heden, het Verleden niet hebben vergeten, en ouder geworden, beide tegen elkaar afwegen met beklag, en bewondering.

De eerste zijn de ware behoudzicken. Zij meenen dat het leven stil staat nu *zij* het genoten hebben. De laatste werken op de Toekomst door het Verleden terug te verlangen dat zij schoon vinden, maar aangedaan met de heerlijkheid die ze in het Heden hebben liefgehad.

Van Deventer is een van hen. Er is in zijn reiken naar twee polen een bewegend beginsel dat levenwekkend werken

zal. En evenals, naar mijn meening, zijn *Platonische en Hel-
leensche Studiën* door den onderzoeker van het nederlandsche
geestesleven omstreeks 1880, op hun tijd weer zullen worden
aan het licht gebracht, zullen deze twee deelen *Hollandsche
Bellettrie van den Dag*, ter verklaring van onze tegenwoor-
dige letteren niet kunnen worden gemist.

BOEKBEOORDEELINGEN

*Vondels Lyriek. Bloemlezing, met
een Voorwoord van Van Elring.
L. J. Veen, Amsterdam.*

De uitgever Veen heeft het aangedurfd twee honderd van Vondels kleinere gedichten in hedendaagsche spelling te koop te stellen. Het is een aangenaam boek dat door vorm en druk trekken zal, en waarin menig schoon gedicht den lezer opnieuw bekoren of, indien hij het niet kent, verrassen moet. De bezorger van de bloemlezing — hij noemt zich Van Elring — zegt in een *Voorwoord*: „Waar het rijm of de klank [door nieuwe spelling] schade zou lijden, behield ik de oude: dat weet de lezer dus.” Na aandachtige lezing kan ik bevestigen dat dit waar is wat het rijm, en daarenboven wat de maat betreft. Er is in dit boek geen sprake van dat het vers geen vers of het rijm geen rijm zou zijn. Omtrent den klank wenschte ik dat mijn bevinding even gunstig was.

De heer Van Elring deelt mee, dat hij voor lezing en rangschikking van de gedichten doorgaans Van Vloten geraadpleegd heeft. Dat is goed en ik zal zelfs meer zeggen: wie gedichten van Vondel in hedendaagsche spelling geeft, kan niet wijzer doen dan Van Vlotens uitgaaf tot grondslag te nemen. Hij moet haar van kleine fouten nauwkeurig zuiveren en zien of zij overal de beste lezing geeft, maar daarna moet hij in leestekens en spelling het een en ander wijzigen *naar Vondel toe*. Welnu, aangenomen dat Van Elring ons een gewijzigde Van Vloten geeft, dan gaan zijn veranderingen in de spelling (de leestekens wensch ik nu niet ter sprake te brengen) voor het meerendeel in de verkeerde richting: ze gaan namelijk *van Vondel af*.

Van Vloten heeft zich zorgvuldig onthouden van al die

schoolsheden die tegen Vondels praktijk ingingen, als daar zijn: dat men in sommige gevallen niet *als* maar *dan* moet schrijven, dat *gouden* en *zilveren* wel mag, maar *goude* en *zilverc* niet, dat er onderscheid tusschen *leggen* en *liggen* bestaat, dat het netjes is *zegt* te schrijven en niet *zeit*. Bovendien zag hij geen reden *storf* in *stierf*, *hen* in *zich*, *stal* in *stand*, *iet* in *icts*, *hijlik* in *huwelijk*, of *Pekyn* in *Peking* te veranderen. Hij duldde dat Vondel *bij* schreef, als wij *door*, en *om* als wij *voor* schrijven, en hij vergde hem niet aan *ope*, *behoude* en diergelijke de *n* toevoegen, die ons op school werd ingeprent.

Van Elring daarentegen heeft alles gedaan wat Van Vloten heeft nagelaten, zoodat de lijst van zijn *onnutte* wijzigingen nog aanmerkelijk is te vermeerderen.

Enkel onnut? Neen, mijns inziens ook schadelijk. Ieder kent de regels uit *Beekzang*: „Erf je niet als heil en zegen? Ben je juist van pas geregen —” en ieder zal voelen dat het onnutte wijzigen van *als* in *dan* hier het vers ook zijn lenigheid ontnemt. De *Triomfstoorts* begint: „’t Gewapend Scheldging t’zeil met dit geschreeuw: Dat geldt, dat geldt den Leeuw”: — de heer v. E., vaag beseffende dat de uitdrukking *t’zeil gaan* ons vreemd is, breekt de *t* en daarmee de ruggegraat uit die regels.

Dit zijn voorbeelden die zelfs buiten het verband en de stemming van het gedicht gezien, op den lezer indruk maken. Een aantal andere spreekt op zichzelf niet sterk genoeg om ze hier aan te halen. Toch zal ik trachten door een enkel staal duidelijk te maken hoe zelfs een kleine wijziging een voor den dichter waardevolle fijnheid kan doen verloren gaan. In *Vredezing* schrijft Vondel: „Neerlands Vrede schrijft nu wetten Allen Vorstendommen voor, Licht ze veur op ’t heilrijk spoor —” Het is duidelijk dat Vondel dit *veur* opzettelijk schrijft, ten eerste om zich niet te herhalen, ten tweede om zijn rijm niet te bederven. De heer van Elring evenwel noemt in zijn *Voorwoord* het veranderen van de *eu* in *o* nadrukkelijk als een van de kleine wijzigingen die hij ongevaarlijk acht, en verandert dan ook dit *veur* in *voor*.

Eén gedicht wil ik afzonderlijk bespreken. Ik bedoel het *Lijfgevecht tusschen Kuischheid en Minne*.

Als men eerst in de woorden de klanken verandert, en daarna de eenigszins verouderde woorden vervangt door hun nieuwere synoniemen (stal door stand, slaloos door achtloos etc.), dan kan het niet falen of men voelt zich in Vondels plaats geschoven en meent dat men nog wel meer kan doen.

Zoo ging het den heer van Elring toen hij te kiezen kreeg tusschen, van dit gedicht, twee lezingen.

„Twee lezingen” — zegt hij in een noot — „welke beide geraadpleegd zijn. Ik trachtte de voordeelen die beide aanboden te benutten.” De mededeeling lijkt onschuldig. Men denkt dat de een of andere drukker, of een onhandige overschrijver, zijn fouten mee in den tekst vereeuwigd heeft en daardoor de lezing onzeker maakte. Men denkt desnoods dat Vondel, weifelende tusschen verschillende woorden, de keus uit zijn handschriften overliet aan de nakomelingschap. Ja, misschien, misschien denkt men zelfs: een kleine verandering die Vondel zelf later gemaakt zou hebben en waarin men het waagt geen verbetering te zien . . . Maar als men de lezingen voor zich heeft ziet men het anders. De eene is van een nog-jongen, de andere is van een al-ouderen Vondel. De herziening is een overbrengen geweest in een anderen stijl.

De vrijheid die de bloemlezer, naar zijn eigen bekentenis, genomen heeft, is dus deze: dat hij twee geheel verschillende bewerkingen door elkaar heeft geward.

De eene bewerking is van omstreeks 1625, uit den tijd van de *Geboortklok*; de andere van omstreeks 1645, uit den tijd van de *Altaargeheimenissen*. De eene uit de jaren van Vondels bloeiende zinnelijkheid, de andere uit die van een edele vroomheid. Het laat zich denken dat het verschil groot zal zijn.

Het eigenaardige van den *Geboortklok*-stijl is een overvloed van kleine trekjes die de dichter stuk voor stuk even belangrijk vindt. Na 1640 ontstaat er evenwicht tusschen die onderdeelen en de algemeene volzin-lijn. Als Vondel dan ook dit gedicht omwerkt, begint hij met alle te zeer voor zichzelf levende woorden te wijzigen of ze te vervangen door andere. En hier en daar zelfs niet alleen woorden, maar heele beelden, heele voorstellingen.

Om u dit te laten zien, druk ik den aanhef van beide bewerkingen nevens elkaar.

Eerste bewerking.

Aan het beekjen dat er dwers
 Lekt door 't boschjen, altijd versch,
 En in 't vijfvertje terstond
 Zinkt de viskens in den mond;
 Aan het beekje dat steeds ebt
 En in duin zijn leven schept;
 Op wiens oever goedes moeds
 Nymphjes lobbren barrevoets;
 In wiens kil natuur verleent
 Keitjes die men met 't gcsteent
 Van een welgebore vrouw
 Nimmermeer verwisslen zou;
 Op dit beekjen heeft op 't lest
 Kuischheid zich een burg gevest,
 En daar uit zorgvuldigheid,
 't Water driemaal om gcleid.
 Wit albast de vesten zijn
 Die men best bij zonneshijn
 Uit de toppen blinken ziet
 Van rieboordetjes en riet.
 Op dit slot staat een kapel
 Daar, met wind en snarenspeel,
 Een spierwitte maagdenrei
 Mengt een goddelijk geschrei.

Latere bewerking.

Aan het beekje dat zoo dwers
 Door het bosch lekt, even versch
 En in 't vijfvertje terstond
 Zinkt de visschen in den mond:
 Aan de beek die eeuwig ebt,
 En in duin haar leven schept,
 Op wiens oever goedes moeds
 Nymphen lobbren barrevoets:
 In wiens kil Natuur verleent
 Kaitjes die men met gesteent
 Van cen welgebore Vrouw
 Al te noode wisslen zou:
 Op dit Beekje klaar en kuisch
 Bouwde Kuischheid zelf haar huis;
 En zij leide uit angst en zorg
 't Water driemaal om dien borg.
 Al de muur is wit albast:
 Als de dag in 't Oosten wast
 Blinkt het slot, met kunst gebouwd,
 Uit den top van 't lauwervoud.
 Op dit slot omringt de palm
 Een kapel waarin de galm
 Antwoordt op het Maagdekoor
 En vermaakt het kuisch gchoor.

Een minder levendige, maar bredere slag, vermindering van het aantal verkleinwoorden, invoering van woorden die den ernst van de voorstelling verhoogden (de beek die *eeuwig* ebt; de Kuischheid die niet uit zorgvuldigheid, maar uit *angst en zorg* het water driemaal om de burg leidt), eindelijk van het kasteel van de Kuischheid een schildering die in niets meer aan het boven riet en lischdodden uitblinkende landhuisje van de Baecken denken doet, maar het ons — men verbeeldt zich sommige middeleeuwsche schilderijen — toont als, met kunst gebouwd, boven de toppen van een lauwervoud blinkend, terwijl palm de kapel omringt. Geen wonder dat in dezen nieuwen aanleg ook de spierwitte maagdenrei met zijn goddelijk geschrei verdwijnen moest, om plaats te maken voor het maagdekoor dat met zijn galm het kuisch gehoor vermaakt.

Van deze twee bewerkingen nu houdt Van Elring in hoofdzaak de eerste, wat niet wegneemt dat hij de trekken *angst*

en zorg en het maagdekoor dat het kuisch gehoor vermaakt erin doet overgaan.

Verder in het gedicht, als Kuischheid ten kamp gaat tegen Minne (Geilheid zei Vondel in de eerste, maar niet in de tweede lezing) zijn de bewerkingen de volgende.

Alle vensters lagen vol
Nonne-troniën, blank en bol,
Als haar vrouw, ten vederspel
Uitreed op een witte tel,
Met een rijdrok hagelwit;
't Kleed dat voegt haar daar ze zit
Met haar speer, omgord wel stijf;
Pijlen ramlen aan haar lijf.

Alle vensters lagen vol
Reine nonnen, blank en bol,
Als mevrouw ten wapenspel
Uitreed op een witte tel,
Met een rijrok, net en wit.
't Kleed dat voegt haar daar ze zit
En de speer voert. Van haar rug
Ramlen pijlen scherp en vlug.

Men ziet wel: dezelfde soort wijziging. De pittoreske nonnetroniën zijn door reine nonnen vervangen, 't al te sprekende woord *hagelwit*, een penseelstreek uit zijn eerste tijdperk, is hier even onverbiddelijk geschrapt als het *spierwit* in den aanhef. De *aan haar lijf* ramlende pijlen hebben zich moeten voegen in een juister teekening.

Van Elring doet tegenover dit fragment juist andersom als tegenover het vorige. Hij volgt nu de tweede lezing, waarin hij dan evenwel niet scheiden kan van het woord *hagelwit*.

Dit is wat ik noem twee bewerkingen door elkaar warren en ik geloof dat de lezer het met me eens zal zijn.

Van Elring heeft, zooals ik zei, deze wijs van doen in een aantekening meegedeeld. Wat hij niet heeft meegedeeld is, dat hij overal waar de brokjes van Vondel niet aan elkaar pasten, de gapingen heeft bijgeborduurd; en ook nog elders hier en daar woorden van Vondel vervangen heeft door zijn eigene. Het gedicht werd daardoor een broddellap, waarin niet alleen fragmenten van twee onvereinigbare lezingen door Vondel maar ook brokstukken van Van Elring voorkomen. En van de laatste zelfs niet weinige. Immers — tenzij er een derde mij onbekende lezing van Vondel bestaat — tel ik veertien regels die gedeelten van den heer Van Elring inhouden.

Veel zelfvertrouwen, en niet genoeg zorg om al de ver-eischten voor een uitgaaf als deze vooraf nategaan! Zelfs de verzorging van de drukproeven laat te wenschen. Hier is een

gedicht (*Speelstrijd van Apollo en Pan*) onverstaanbaar geworden door het uitvallen van een strofe; daar een strofe (*Op de Neerlaag der Turksche Vloot* str. 2. o. a.) onbegrijpelijk door de fout van een woord. Te weinig is bedacht dat een slordigheid in woord of leesteecken een wijziging in vers of volzin ten gevolge heeft.

Van Dr. Kalffs lezingen, die ik de vorige maand besproken heb, vond ik hier ééne al overgenomen: die van *Wildzang*.

Moderne Kunstwerken, onder Redactie van H. P. Bremmer. Uitgave van W. Versluys, Amsterdam. 1904.

Vincent van Gogh 40 Photocollographies d'après ses tableaux et dessins. Amsterdam, W. Versluys.

Vincent van Gogh 100 teekeningen uit de Verzameling Hidde Nyland in het Museum te Dordrecht. Eerste aflevering. W. Versluys, Amsterdam 1905.

De reeks van plaatwerken die bij den uitgever W. Versluys verschijnen, bleef in dit en het vorige jaar geregeld toenemen. Aan de *Moderne Kunstwerken* van Bremmer werd juist dat toegevoegd wat menigeen eraan miste: korte beschouwingen van den redakteur, die bij elke plaat aanwijst wat hem opmerkelijk erin voorkomt, en het verband toont tusschen het besproken kunstwerk en de algemeene denkbeelden betrekkelijk kunst, die hem tot zijn uitgaaf drijven. Verschillende van die stukjes wierpen, voor mij althans, een onverwacht licht op platen, die mij anders eenigszins vaag hadden toegeschemerd. Nog een weinig tijd gewijd, ook aan hun typografische verzorging, en ik zou niet weten wat de lezer meer wenschen kon. — Na het album met veertig photocollographiën naar schilderijen en teekeningen van Vincent van Gogh, verscheen nu de eerste aflevering van een uitgaaf die honderd platen naar teekeningen van dien meester uit de verzameling Hidde Nyland bevatten zal. Voor een leek is het altijd een geruststelling te weten dat de hem voorgelegde weergaven

naar teekeningen en niet naar schilderijen genomen zijn. De kans is zooveel grooter dat het oorspronkelijk erin benaderd is. Ja, een teekening spreekt in zulk een weergave tenminste door haar lijnen bijna onmiddelijk. Zoo in deze aflevering de nos. 1 en 4: de vrouw die met alleen nog maar de gedachte in haar moede lijf op een bank zit, — de knoestige boom, die zijn barbaarsche grilligheid voor aarde en hemel steekt en nauwelijks een uithoek vrij laat voor de tengere bescheiden boompjes die op een landpunt in het water hun ijlen schroom naar boven reiken. — Van Gogh heeft het karakter van de dingen liefgehad en zijn innerlijke onrust dreef hem achter het gegrepen karakter altijd weer naar een dieper te peilen. Wist hij niet dat het karakter van het leven de Onrust zelf is, en dat men daaraan ondergaat, tenzij men in de eeuwigheid van die onrust een beginsel van rust en schoonheid vindt? —

Met verlangen zien wij de verdere afleveringen tegemoet van een uitgaaf, die ons, buiten het museum-lokaal, in de stilte van onze eigen vertrekken, tot beschouwing en overweging van dien bijzonderen geest vermag uittelokken.

Het Hooglied van Salomo, verlicht
en versierd door B. A. van der Leek
en P. J. C. Klarhamer. Uitgegeven
door W. Versluys, Amsterdam.

In band van zilvergrijs linnen met kloeke zwarte rug-, hoek- en midden-stempels, bieden B. A. van der Leek en P. J. C. Klarhamer ons *Het Hooglied van Salomo* aan, zooals zij het in groot-kwarto formaat met op steen gebrachte letters en versieringen, bij Scherjon en Versluys deden afdrukken.

Wij vergissen ons wel niet als wij in dit werk de voortzetting zien van pogingen, als indertijd door Derkinderen en Berlage met een uitgaaf van de Gijsbrecht van Amstel zijn aangewend. Nu, evenals toen, werken een bouwmeester en een fantazeerend kunstenaar samen om het boek een eenheid te doen zijn van tekst en versiering, zoowel naar den zin als naar het uiterlijk.

Eenheid van tekst en versiering naar den zin wordt derwijze

gezocht dat de idee die geacht wordt in den tekst te leven, met andere middelen door den teekenaar wordt tot uiting gebracht. Eenheid tusschen beide naar het uiterlijk bestaat daarin dat de met letters bedrukte en de met figuren bedrukte bladen of gedeelten van bladen, naar een bepaalden smaak, of volgens een bepaald stelsel, in harmonie met elkaar gebracht worden en tot een boek gevormd.

Het ligt voor de hand dat de eerste taak bijzonderlijk aan den fantazeerenden, de laatste meer eigenlijk aan den bouwkunstenaar toekomt, — en een duidelijk onderscheid tusschen deze proeve en de vorige vinden we dan hierin dat nu ook de bouw-kunstenaar in staat is gesteld aan zijn opdracht naar den eisch te voldoen.

B. A. van der Leek heeft de platen en versieringen gemaakt die den zin, welken men in het Hooglied legde, in plastische vormen, maar met vrije behandeling uitdrukken. P. J. C. Klaarhamer heeft naar een vaste kwadraatverhouding niet alleen de bladzijden tusschen tekst en versiering verdeeld, maar ook met eigen letter den geheelen tekst op steen gebracht. Niets meer dan de keus van een bronsgroen voor de letter en een geelbruin voor de teekeningen was daarna noodig om het harmonisch geheel te krijgen dat hij zich gedacht had.

Er spreekt uit het boek een gelukkige rust en een belangelooze liefde om iets goeds tot stand te brengen. Eenerzijds zijn de maat waaraan hij zich gebonden, de genegenheid waarmee hij zijn arbeid volvoerd heeft, elementen die ons uit het aandeel van den eenen bewerker weldadig aandoen, — anderzijds treffen ons in het deel van den anderen de zekerheid waarmee hij zich hecht aan de idee van Het Hooglied en de vastheid waarmee hij haar in een beperkte verscheidenheid van vormen ter uitbeelding brengt.

De Idee van het Hooglied, zeg ik. Het Hooglied is niets dan het hooge lied van de liefde. Of men het naar zijn oorsprong, naar zijn dichtvorm, of zinnebeeldig verstaan wil, dat verandert niets aan de waarheid dat het de liefde uitspreekt, de liefde, en niets anders. „Ik ben krank van liefde. Zijne linkerhand zij onder mijn hoofd en zijne rechterhand omhelze mij.” „Ik vond hem dien mijn ziele liefheeft; ik hield hem vast en liet hem niet gaan, totdat ik hem in mijner moeders huis

gebracht had." „Ik sliep, maar mijn hart waakte. De stemme mijns liefsten die klopte, was: Doe mij open, mijne zuster, mijne vriendin, mijne duive, mijne volmaakte, want mijn hoofd is vervuld met dauw, mijne haarlokken met nachtdruppen. Ik heb mijnen rok uitgetogen, hoe zal ik hem weder aantrekken? Ik heb mijne voeten gewasschen, hoe zal ik ze weder bezoedelen? Mijn liefste trok zijne hand van het gat der deur; en mijn ingewand werd ontroerd om zijnentwille. Ik stond op, om mijnen liefste open te doen; en mijne handen drupten van mirre, en mijne vingers van vloeiende mirre, op de handhaven des slots. Ik deed mijnen liefste open; maar mijn liefste was geweken, hij was doorgestaan; mijne ziele ging uit vanwege zijn spreken; ik zocht hem, maar ik vond hem niet, ik riep hem, doch hij antwoordde mij niet. De wachters, die in de stad omgingen, vonden mij; zij sloegen mij, zij verwonden mij; de wachters op de muren namen mijnen sluier van mij. Ik bezweer u, gij dochters van Jeruzalem, indien gij mijnen liefste vindt, wat zult gij hem aanzeggen? Dat ik krank ben van liefde." „Dat ik u op de straat vond, ik zoude u kussen — ik zoude u leiden, ik zoude u brengen in mijner moeders huis."

Dit is de liefde, dezelfde waarvan in dat andere Oostersehe Boek, de Arabische Nachtvertellingen, geschreven is, die het meisje waanzinnig deed schijnen, zoodat haar ouders haar aan een ketting legden, maar toen zij bericht kreeg dat achter de gordijn haar minnaar stond, toen zette zij haar voeten tegen den muur en brak den halsband, en ze wierp zich op hem en zoende hem zooals de duiven die trekkebekken.

Dit is de liefde, versta haar zinnelijk, versta haar geestelijk, — ze is immers eene, de onveranderlijke drang van het leven dat zich naar het leven stort.

Het Hooglied van Salomo is door de heele Christenheid zinnebeeldig, als de liefde tusschen Christus en zijn Kerk uitgelegd, en aan dien zin heeft de versierende kunstenaar zich gehouden en de elementen ervan gebruikt voor zijn verluchtingen. Wij laten ons dat gaarne welgevallen en genieten rondom deze diepe fontein van liefde de zinrijke en klare vertooningen, die op het architectonische kader zijn aangebracht.

ALBERT VERWEY.

DICHTERS NACHTGEZANG

DOOR

ALBERT VERWEY.

Heldere avond komt en luistert
Wijl ik met mijn hoofd in 't koele
Kijk hoe 't water vonkt en duistert —
Duister vonkt wat ik bedoele
In den hemel die mij kluistert.

Mijn gedachten spreken zachtjes,
Weet ik of mijn mond iets fluistert,
Pren droomen langs de grachtjes,
En langs wallekantjes ruischt er 't
Water mee met hun gedachtjes.

En ik weet dat droom en sterren,
Donkre gracht en heldre harten
Zich vereenen in den verren,
Zich verwarren in den zwarten
Hemel, dien geen vonken sperren.

Heldere avond komt en luistert
Wijl ik met mijn hoofd in 't open
Hoor hoe 't water ruischt en fluistert.

Mijn gedachten breken open —
 Hemel hoort ze, vonk-doorluisterd

* * *

I

Zooals Christen * eens zijn zware * Toespeling op den
 Pak van zonde van zijn schouders *Christian van Bu-*
 Vallen voelde toen de Hemel *nyan's Pilgrimage.*
 Oopening om hem te ontvangen,
 Zoo is 't mij nu andre zangen
 Uit de klaarheid, na 't gewemel
 Tusschen wordenden en ouders,
 Wenschen dat ik ze openbare.

Uit de klaarheid, uit de stralen
 Van het strijdens-moede duiken
 Dat de stam doet, kool geworden
 In de donkre diepe schachten,
 Uit de lichtbron, uit de krachten
 Van — herschapenen gedorden —
 Diamant, aan 't licht te ontluiken:
 Andre liedren, andre talen.

Uit de blijdschap, uit het blanke
 Van de erkentnis dat het lichte
 Schoone leven niet kan wezen
 Dan in 't schijnsel van de wonden
 Die we op 't arme lijf bevonden,
 Komen liedren opgerezen
 Waarin 't hart zijn dienst verrichte —
 Waar 'k voor danke, die 'k verklanke.

2

Ik heb u nooit naar waarde liefgehad
Mijn arme wonden-volle Man van Smarten:
Hoe glanst uw lijf, gehangen voor den zwarten
Verbolgen hemel, naar de zondge stad.

Nu ben ik zelf als gij en heb gevonden
Dat geen heelal is dan waar gij in woont.
Hebben zij u met doornen niet gekroond
En om een rietstaf niet uw hand gewonden

Alleen opdat elk zien zou dat gij stierft
Een Koning, maar niet een alleen van Joden,
Doch van ons allen die verslagen vloten
Daar 't donker werd toen gij het daglicht dieft.

3

Buig u, o mijn zielsbeminde,
Naar het woord dat ik misgun
Aan wie zienderoogen blinde
't Beeld niet zien al toon ik 't hun.

't Is geen weergalm, maar een wezen,
Diep in 't hart mij losgeraakt,
Lippen mogen 't luchtig lezen
Maar een machtge vorm ontwaakt

Die als een dier reuzengeesten
In 't arabisch nachtverhaal
Voor u oprijst dat ge vreest en
Vruchtloos teeken zoekt of taal

Om hen weer omlaag te bannen
In den bodem, in de zee,
Wondre vrouwen, wreede mannen,
Maar hulpvaardig en gedwee

Zoo de rechte daad gij dede
Of hun noemt den rechten naam —
U te dienen zijn zij reede,
Schatten dragen zij u saam.

Zulk een geest komt uit mijn woorden
Tot u en gij vindt in 't hart
Daad en naam en, graag-bekoorde,
Deelt hij wat verborgen werd.

4

Anders niet dan zulk een visscher
Wachtend voor de donkre zee,
Die het net werpt en — wat is er? —
Visch of vuilnis? wel of wee? —

Of misschien een kruik met stempel
Van den wijzen Solomon,
Bouwer van den gouden tempel,
Die de geesten bannen kon,

Geest die nu komt uitgestegen
Nu ik roekloos 't stempel breek,
En mijn noodlot grimt mij tegen
En ik wankel koud en bleek, —

Anders niet dan zulk een visscher
Die het net werpt hopensvol —
Zij 't een treffer, zij 't een misser —
En dan voelt hoe 't weefsel zwol,

En het ophaalt, zonder weten
Of er lust of dood in leit —
Anders niet wacht ik gezeten
Levens donkre onpeilbaarheid.

5

Gij weet wel, kind, dat ik in vroegre dagen
Zooveel verwachtte van mijn groot verstand,
Of van de gaven die diep in mij lagen,
Of van 't vermogen van mijn zachte hand, —

En 'k zeg u dit: ik had mij niet bedrogen,
Mijn menschegeest doorzag 't aanschouwd heelal,
En wonderbaar werd door mijn droom bewogen
Wie 't oor ontsloot voor zang en woordenva, —

En ik genoot me en juichte en zag mijn krachten,
Totdat ik voelde hoe aan hoogen boom,
Een blad, ik hing en schreef in de aardsche nachten
In 't zand de teekens van eens grootren droom.

6

Liefde is meer dan alle dingen
Die in 't daglicht lokkend staan,
Liefde is dan de erinneringen
Meer die schoonst in schemer gaan,
Liefde is meer dan alle wezens
Die begeeren veel en lang
Dat na min of meer belezens
De eene gaat des andren gang,
Liefde is meer dan al 't geziene
Dat door werelds weefstoel drijft,
Nu een warling van 't misschiene
Dan figuur die feilloos blijft, —
Liefde is dat, beweegloos schijnend,
Doet bewegen al wat is,
Nooit verschijnend, nooit verdwijnend,
Helderste en geheimenis, —
Liefde is dat in alle dingen
Leeft en weeft zoodat ze zijn,
Liefde is in de erinneringen
De onveranderlijke lijn, —
Liefde is wat in alle wezens
't Hart doet gaan naar andren heen
Zoodat zonder iet belezens
De eene d'aêr zoekt, de ander de een, —
Liefde is wat in al 't geziene
De eene drift is waar 't door drijft,
Liefde is achter al 't misschiene
De een figuur die feilloos blijft.

7

Zij zeggen dat in spraak en zang
Ik meester ben en vast van hand
De tonen van mijn hart ontvang
En samenslinger tot een band
Die met een ongebroken dwang
De harten snoert naar ik 't verlang
De harten voert van land tot land; —

Maar 't is een waan, een waan als geen,
Dat iemand leeft die vast en vrij
De klanken van zijn hart tot één,
Eén band snoert die onbreekbaar zij, —
Dat kan geen één, geen één alleen,
Dat kan alleen wie 't levend leen
Van 't hart verheergewaadde aan mij.

*

8

Ik ben een blad,
Gedord, in 't nat .
Langs 't slijkkrig pad
Gevallen, haast vertreden,
En dat, nu zon
Zijn vocht nog won,
Dacht of het kon,
Misschien, zijn pronk nog breedden.

9

In 't verborgen is de lichtglans
Waarnaarheen gericht ik leef,
Geeft die schijn ook mijn gedicht glans
Prijs mij zalig dat ik 't schreef.

Prijs mij zalig, dan ook zalig
Als ik staande voor dat licht
Schaduw werp waardoor opalig
Glanst uw blinkend aangezicht.

10

Met de zon gaan mijn gedichten:
Met den morgen 't klare lied,
Als de droppen 't loof doorschichten
En de leeuwrik lucht-in schiet.

Als de zon steeg 't felle blinken,
Zwoel en zwaar van klank op klank, —
Tot een matheid scheen te zinken
In de heetheid van mijn zank.

Met het koelre 't breeder deinen
Als ontspannen 't woord zich spreidt
En een nagalm naar de pleinen
Van den avond mij geleidt.

Tot op 't laatst een scheemrend neuren
In den nacht zijn helheid hoogt
En een liedpijl voor de deuren
Van den hemel 't vuurwerk boogt.

11

De velden, bosschen, dorp en stad
Zijn achter mij: de zee
Is voor me en lokt en troost mij wat
Van wat mij 't land misdeê.
Zij ruischt, zij lokt, zij trekt, zij deint,
Zij murmelt: mee, kom mee,
En als uw voet op 't land u pijnjt
Wees dan een golf in zee.

12

Van dat ik aanhef tot ik eindig
Schouw ik Uw licht, mijn Lief.
Van dat ik aanhef tot ik eindig.

Van dat ik aanhef tot ik eindig
Voel 'k U nabij, mijn Lief.
Van dat ik aanhef tot ik eindig.

Van dat ik aanhef tot ik eindig
Hoor ik naar U, mijn Lief.
Van dat ik aanhef tot ik eindig.

13

Gelijk een kind gezeten
Aan vaders knie
Hoor ik gefluisterd weten :
Zinrijke melodie.
En ik antwoord: Wat is er, vader?
Maar zie dan wel
Dat noch blauwe ader
In blankend vel,
Noch bruine haren
Noch lichtblauw oog
Mij openbaren
Wie mij bewoog.
Toch zag 'k — zoo was 't — een gestalte
Dicht neven mij,
En niets dan deze smalte,
Tot den muur, bleef vrij.

14

Er is een droom
Die ik bemin:
Hij is een stroom,
Ik ben erin.

Hij is van sterren
Melkige weg:
Die draagt mij verre en
Toch dwaalloos weg.

Hij is van ether
Onzichtbre zee:
Voert stillen weter
Om alles meê.

*

15

O mijn Beeld dat heldre Schaduw,
Lichtbron en Geboorte zijt,
Door den melkweg, door den ether,
Straalt Ge uw tegenwoordigheid.

En ik ben een klein, een duister
Wezen, duikende aan Uw hand,
En vergeefs zoek ik me ontsteken
Aan Uw onuitbluschbren brand.

16

Door alle landen
Ben ik gegaan,
Talen en standen
Heb ik verstaan, —
Overal heb ik gevonden
U, U en nogmaals U.

Oovral belijdenis,
Oovral verloochening,
Want van alle tijden is
Trots en ontgoocheling, —

Trots die het leed niet wil,
Leed dat tot deemoed stemt,
Tot, meer dan mensche-gril,
Gij ons èn troost èn temt, —
Eeuwig alleen aan U
Zijn wij gebonden.

17

Men kan langs de aarde gaan
En U verliezen.
't Is of Gij stil blijft staan
Totdat we U kiezen.

Gij die de aanschouwde
Gedachte zijt
En wie vertrouwdde
Op schijn, vermijdt.

Men kan langs de aarde gaan
En U verliezen.
't Is of Gij stil blijft staan
Totdat we U kiezen.

18

Wat is een woord!
Een zucht, gesmoord

Op weg van hart naar lippen,
Maar die dan toch de lucht beweegt
En ziel waar Gij U over neegt
Een weer-zucht doet ontglippen.

19

Al onze zielen zijn rondom Eene,
Al onze zielen begrijpen elkaar.
Zie, in het schijnsel als 't op ons schene,
Zagen we ons aller wezen waar.

Al onze zielen zijn rondom Eene,
Al onze zielen begrijpen Haar.
Zie, in het schijnsel als 't op ons schene,
Zien we in het onze Haar wezen waar.

20

Men kan in 't vele 't Eene vinden
Zoo wij 't zien als ziende blinden,
Blinden door één Licht geblind;
Want in d' éenen Schijn verwinden
Stralen die we in dingen minden
Zich, wen 't oog die blindheid bindt.

Kom dan, wereld, met uw werken,
Helder als op de' eersten dag,
Ik bemin ze en wil mij sterken
Aan uw frischheid, aan uw lach;

Aan de blijheid van uw kleuren,
Aan de klaarheid van uw lijn,
Aan de zoetheid van uw geuren,
Aan uw heelen schoonen schijn;

Aan uw volheid, aan uw veelheid,
Aan de vastheid van uw drang,
Aan uw bolheid, aan uw heelheid,
Aan den rolgalm van uw zang;

Aan uw beeldspraak, aan uw denkvorm,
Aan 't karakter van elk ding, —
Schenk me, o eeuwge schoone schenkvorm,
Laafnis, lust en zegening.

* * *

Zie de dag komt en zijn flonkring
Speelt met paarlemoeren schijn
Voor mijn venster door de donkring
Van gordijn op 't raamkozijn.

Zie de dag komt en verbleeken
Doen de sterren, flauw en hoog,
't Water glimt en luid verbreken
Stemmen 't fluistrend nachtbedoog.

Zie de dag komt: in de straat wijkt
't Laatste paar dat langzaamst ging:
Lief die liefste in 't lief gelaat kijkt:
Droom van minne en mijmering.

Zie de dag komt: al 't gewemel
Dringt tot mij door 't open raam.
Hoog schouw 'k op naar d' open hemel,
En geen woord, geen beeld, geen naam.

SANTOS EN LYPRA

DOOR

T. VAN DER SCHAAF.

In koningin Ferie's gretig, onrustig hart verzonken de gevoelens van voldoening en blijven trots zoo spoedig, dat haar reeds in de eerste, schitterende dagen van koningschap, verscheidene uren van honger overbleven.

Honger was het, die haar dreef, wanneer ze, na fier en opgewekt langs de mannen op de bergen te hebben gereden, plotseling nukkig het paard wendde naar de verder liggende, eenzame streken.

Daar verveelde ze zich dan gewoonlijk, behalve wanneer ze den lust had om te draven en te galoppeeren, als vroeger. Maar ze had nu geen toekomst meer om over te fantazeeren; de eierzuchtige gedachten, die bij haar opkwamen, voerden haar spoedig terug naar het dal, naar de hooge plaats in haar koninkrijk.

Ze gaf veel feesten en woonde veel feesten bij. En al dat geschitter streelde, bevredigde haar; ze had wel waarlijk het hoogste bereikt, dat ze ooit verlangen kon, . . . maar omdat die dagen zoo lang waren, daarom bleven haar uren van honger over.

Wat een gril haar ingaf om te doen, dat deed ze en het waren mee haar beste uren, die uren, waarin ze toegaf aan grillen. Want dan ook — ja dan 't meest, voelde ze, dat ze machtig was.

Zulk een gril wekte het plan bij haar op, om nog eens terug te gaan naar de plek, waar ze den geheimzinnigen vijand ontdekt had. Ze had een tijdlang in haar overmoed geloofd, dat

die vijand zich zeker, na haar aanval, wel uit de bergen zou hebben verwijderd, maar langzamerhand, als ze weer dacht aan het ernstige bezig-zijn van al die menschen, aan die geluiden, aan de vreemde, gegraven weg, waarlangs men gevluht was, dan geloofde ze, dat hij toch te groot, te sterk moest zijn, om zich zoo spoedig te laten verslaan. Heel alleen met haar trouw paard, wou ze nu naar dien vijand gaan zoeken, en als ze hem nog vond, wou ze als spion in z'n midden dringen, om hem gade te slaan.

Onmiddellijk voerde ze haar plan uit.

Ze was enkel maar nieuwsgierig, ze was niet bezorgd meer. Zoo de vijand al kwam, zoo hij al sterk was, hij zou toch de dalbewoners met de gewapende mannen op de bergen samen, niet overwinnen? En een felle strijd had toch ook z'n heerlijkheid voor eene koningin, die geen vrees kent en door haar volk wordt toegejuicht!

Op den langen rit dacht ze aan Faar. Faar kapte hout in het bergland, maar ze durfde hem niet opzoeken, want wat moesten de vreemde mannen, die zoo eerbiedig groetten, wel denken van eene koningin, die een houthakker opzoekt om mee te praten?

Ze dacht aan hem, onbezorgd en met een plagend lachje om de lippen. Die Faar, wanneer zou hij eens den moed hebben, tot z'n voorname vriendin door te dringen? Hoe zou 't hem meevallen....

Ze hoorde eindelijk de vreemde geluiden van den spoorwegarbeid weer, en ze ging nu de menschen, die werkten, sluipend, op een afstand, voorbij.

Ze begaf zich diep in de geheimzinnigheden van het vijandelijk gebied, langs menschen, die groeven, menschen, die werktuigen bestuurden, noodig om openingen te maken in de steenige berg-massa's, menschen, die vorschend rondkeken en een gesprek voerden onder veel gebaren, zware wagens, die den grond deden dreunen, stapels balken, tenten, dat alles kwam ze voorbij.

Ze bereikte de pleisterplaats, waar men gewonden verpleegd had. Hier liet ze zich afglijden van haar paard, dat ze met enkele woorden beduidde, stil op haar te blijven wachten; ze sloop ongemerkt langs de houten gebouwen en tenten, die hier in groep bijeen stonden.

De meeste gebouwen waren voorraadschuren, Ferie zag daar enkele menschen in en uitgaan, en de tenten, waarvan ze het doek een weinig van den grond lichtte, om er in te gluren, vond ze leeg.

Alle gewonden, behalve Beppo, waren beter en aan den arbeid; de verpleegsters waren heengegaan.

Het was nog enkele uren vóór Beppo's dood, toen Ferie daar zoo rondloop. En in de stilte, die haar omgaf, onderscheidde ze wel de zachte geluiden van Beppo's klagende stem, die uit een der kleinste gebouwen tot haar kwamen.

Maar ze wilde niet ontdekt worden en bedwong daarom haar nieuwsgierigheid, die haar raadde, om te kijken door een der kleine raampjes, aangebracht in het houten beschot, en te zien, wie daarbinnen die geluiden veroorzaakte.

Ze begaf zich nog verder dan de pleisterplaats, aldoor langs den bewerkten weg, waar hier en daar nog enkele menschen zich bewogen.

Het snuffelen en spieden beviel haar, het leidde haar af, evenals een feest en gaf haar nieuwe, opgewekte gedachten.

Met den schemer-avond kwam ze terug in de pleisterplaats en terug bij het houten beschot met de kleine raampjes, waar achter nu een lamp brandde, die de raampjes kleurde met geel-rood licht.

Ferie begreep, dat ze nu wel naar binnen kon gluren, zonder ontdekt te worden; op haar teenen sloop ze nader en plaatste zich voor een der raampjes.

Beppo was gestorven en de vrienden stonden fluisterend om hem heen. Deze groep zag Ferie, en ze zou na eenige minuten wel heengegaan zijn, als niet het prachtige kleed, uitgespreid over den deken, haar oogen had doen op-gloeien van begeerte en haar verlokte tot heel andere plannen. De vrienden spraken juist over dat kleed. Het moest aan Lypra gebracht worden, zooals de doode 't gewild had en Santos werd gekozen voor die taak, omdat niemand, zoo goed als hij, haar kende en haar woonplaats wist.

Plotseling hoorden ze het luide gehinnik van een paard, komende van een geheel anderen kant, dan waar hun paarden op stal stonden.

Het was Ferie's paard, dat 't geluid deed hooren. Vrees-

achtig geworden door het lange wachten en den aanwinnenden schemer, schrok het geweldig van een voorbijspringend wild konijn en uitte dien schrik.

En de vrienden, terstond denkende aan een nieuwen aanval, een nieuw onheil, snelden naar buiten om te zien, wat er gaande was.

Ferie bleef koelbloedig aan het raam. Haar paard zou wel vluchten, als ze het wilden vangen en toch later weer terugkomen, om haar te zoeken. En niemand zag haar. Santos alleen was binnen gebleven, bij den doode.

Hij was veel te triest en te onverschillig na z'n laatste, diepe teleurstelling, dan dat hij zou opschrikken van 't hinniken van een paard.

Hij stond daar, dof en zonder gedachten, met alleen het vage gevoel, dat alle treurige dingen op hem neerdrukten.

Hij keek eerst op, toen hij een zachte, sluipende tred hoorde naderen en geschaduw op den wand van 't vertrek bemerkte.

Hij verwachtte, toen hij opkeek, een dier in z'n nabijheid te zien, doch het was Ferie, die zich naar binnen waagde, door de deuren, welke men had opengelaten. Langzaam en voorzichtig kwam ze, doch felle begeerte en dolle moed dreven haar.

Ze bleef zwijgend staan voor Santos en leidde met haar oogen de zijne, die verbaasd haar aanstaarden, mee naar het witte kleed.

„Geef het mij,” zei ze, gebiedend en smeekend tegelijk.

Santos nam haar kalm op van het hoofd tot de voeten. Hij kende haar niet, bijna niemand had haar bij den woesten aanval duidelijk gezien, en hij hield haar voor een rooverskind uit de bergen.

Als hij de felheid van haar begeerte gezien, begrepen had, dan zou hij haar niet zóó hebben aangestaard. Dan zou hij gezwicht zijn voor die begeerte, of zich dadelijk vijandig hebben getoond!

Zij wilde, toen hij onverschillig zweeg, het kleed van het bed wegrukken, doch dat belette hij haar. Zij trok haar dolk, — ook hij had een wapen en hield zich gereed om haar af te slaan. Maar het was hem heel onaangenaam, zoo z'n aandacht te moeten spannen en zich tot handelen gereed te

houden. Als gehoorzamed aan een bevel, vouwde hij het kleed op, om het te bergen in een geel koffertje, dat geopend op een stoel lag en eenige van Beppo's snuisterijen had bevat.

Wel kwam bij Ferie de gedachte op, hem te verwonden, terwijl hij daar stond te vouwen, om zoo misschien het kleed te kunnen bemachtigen, maar ze weifelde nog, toen het koffertje dichtflapte en Santos zich weer oprichtte.

Nu zagen ze elkander opnieuw aan, doch reeds kwamen de vrienden terug en toen Ferie hun naderende stemmen hoorde, week ze naar de deur. En terwijl ze langzaam heenging, hield ze haar oogen strak gericht op het koffertje, tot ze nog even een blik op Santos wierp, een blik, die hem zei, dat ze dat kleed toch verkrijgen moest, omdat ze het wilde hebben.

Iets later stond Ferie, op een hoogte, uit te zien naar haar paard, en tevens zochten haar scherpe oogen vandaar de geelroode raampjes terug. Haar paard zag ze nog niet, maar ze vond wel de raampjes, ze onderscheidde zelfs de omtrekken van het kleine, houten gebouw en peinzend lette ze op, of ook iemand daaruit kwam.

Ze wachtte en spiedde in donkerheid en stilte en het omhaar-heen-liggende werd al duidelijker voor haar.

Na eenigen tijd waren er twee dingen tegelijk, die haar aandacht trokken. Iets zwarts kwam uit de verte op haar toe: dat moest wel haar paard zijn, en een man, met het gele koffertje aan de hand, kwam opduiken uit het houten gebouw.

Hij verdween, doch weldra zag ze hem weer, met een gezadeld paard naast zich.

Ferie's laatste, waarschuwend blik was voor Santos een bevel geweest om zich te haasten met z'n taak. Dat wilde kind had hem gewekt uit z'n dofheid en hem doen besluiten, nog dezen nacht op reis te gaan. Wie weet hoe spoedig ze terug zou komen met helpers, om te trachten het begeerde te stelen! Bovendien, de weg was goed, de maan kwam op, . . . waarvoor zou het dienen, langer te talmen? Het was misschien noodig voor hem, dat een toeval hem opjoeg uit z'n willoosheid.

Ferie herkende nu duidelijk haar paard, dat haar dicht was genaderd, en ze zag den man met het koffertje 't zijne bestijgen. Traag ging ze haar trouwe kameraad een weinig tegemoet,

traag vatte ze den teugel en hief zich op z'n rug. Maar in haar groote oogen fonkelde een onweestaanbare avonturen-lust.

Onwillig als een koppig kind, keek ze den kant uit, waar ze 't dal wist, over de daarliggende, grauwe, saaie bergen.

Ferie vond nergens anders de bergen saai!

De man op het andere paard draafde voort langs den pas gegraven weg van de Mirjastad door het bergland.

Was Ferie van weifelen zoo traag? Dacht ze er even aan, dat het dwaas was, tegen den nacht nog verder weg te gaan van haar koninkrijk?

Woest draafde ze den ruiter na, zóó woest, dat ze hem tot op enkele meters inhaalde. Hij scheen iets te hooren, keek om en herkende haar duidelijk, want de maan, nog verscholen achter de bergen, temperde reeds de donkerheid.

Doch hij stoorde zich niet aan z'n vervolgster en draafde in gelijke kalmte door. Ook Ferie hield zich nu een weinig in, en den geheelen nacht volgde ze hem op eenzelfde afstand, stapvoets rijdende als hij stapvoets reed, dravende als hij draafde.

Met het aanbreken van den morgen, bereikten ze de Mirjastad. Ferie zag vreemde huizen, vreemde menschen, vreemde beweeglijkheid, doch ze verloor den ruiter geen oogenblik uit 't oog. Men gaapte haar aan en riep haar na, doch ze bekommerde zich om niemand, dan om den ruiter.

Hij gaf ergens z'n paard af en liep naar een station, waar hij binnentrad. Dit was een groote moeilijkheid voor Ferie: ze kon hem te paard in dat gebouw niet volgen, doch ze sprong zonder bedenken over een hek en reed midden de vele menschen rondom het gebouw. Zoo trachtte ze Santos te bewaken. Beambten wilden haar tegenhouden, maar haar paard was wild en sterk en steigerde bij de minste aanraking van vreemden.

En gelukkig zag ze Santos spoedig zich mengen onder de andere menschen; hij begaf zich met groote schreden naar een spoortrein. — Ferie wist niets van een spoortrein! — Ze volgde Santos, nagezet door schreeuwende beambten, die beurtelings haar naderden en terugweken; oogenblikken van spanning en gevaar doorleefde ze, — toen floot de spoortrein en bewoog zich.

Ferie vluchtte, kwam terug, — de trein had reeds eenige vaart genomen en wees haar een richting aan, — Ferie vloog in die richting het zwarte ding vooruit, om te ontkomen aan 't lastige menschengewoel — en weldra was ze alleen met den recht-voort-vliegenden trein op de wijde, dorre vlakke, die de Mirjastad scheidde van de zee.

Ferie verbaasde zich over de vaart van het zwarte ding, ze wanhoopde spoedig het te kunnen bijhouden, haar paard was moe en verlangde te rusten, het zwarte ding vloog haar ver vooruit, tot ze er niets meer van zag dan een donkere stip, — tot ze 't geheel uit 't oog verloor.

Maar lange, ijzeren lijnen, recht voor haar uitgespannen, wezen haar den weg, dien ze te volgen had.

Ze begreep, dat ze haar paard moest laten rusten, en ze zocht een plek waar lange, droge halmen groeiden, die het dier tot voedsel konden dienen. Zelf at ze van brood, 't welk ze meegenomen had voor den tocht.

Waarheen voerden haar die ijzeren lijnen? Zou ze ooit het zwarte ding terugzien, dat zooveel sneller voortkwam dan zij? Ze dacht daaraan, terwijl ze wachtende toezag op het rustig gekauw van haar metgezel.

Ze bedacht ook hoe de menschen in het dal zouden meenen dat ze gedood, of gevangen genomen was.

Maar nu, in avontuurlijk streven, in onzekerheid, was er zulk een machtige rust, zulk een taai geduld, zulk een sterke wil in haar. Ze weerstond de gedachten-kwellingen: er was iets dat haar gebod niet op te geven wat ze begonnen was en toen haar paard lang genoeg verpoosd had, draafde ze weer met kalme snelheid langs de rechte, ijzeren lijnen voort. Het beviel haar zoo goed, zulk een leven!

Maar de rit was lang en vermoeiend, — wanneer zou er eens een einde komen aan die lange lijnen? Het zwarte ding leek voorgoed verdwenen. . . .

De lijnen liepen tot aan een stad aan zee. Weer een stad, vol vreemde menschen en vreemde, drukke beweging!

Doch ook de man met het koffertje moest hier zijn! Ferie wist niet, hoe ze hem 't best zou kunnen vinden; ze hoopte op 't toeval en reed vele straten door.

Maar de avond kwam en ze vond hem niet; de menschen

die zich achter haar verzamelden, benauwdten haar en deden haar wegvluchten uit de stad.

En ze bracht den nacht door, rustende in een verborgen plek tusschen de steile bergen, die zich uitstrekten van de stad langs de zee.

Ze sliep daar in, hoorende, zonder te luisteren, de muziek van de golven, welke ze niet zag en nooit gezien had.

Met den morgen werd ze wakker, de morgen bracht haar geluk! De morgen gaf haar den goeden inval, om op een der hoogste rotsentoppen te klimmen en zoo de stad en haar omtrek te overzien.

— 't Eerste wat ze zag was de zee. Voor 't eerst van haar leven zag ze zulk een wonderlijk, glanzend, woest-bewegend veld, en ze was zoo verrukt, dat ze even het doel van haar tocht vergat.

Denzelfden morgen had Santos een paard gehoord en reed nu stapvoets langs de rotsenkust naar Lypra's huis.

Hij was niet ver van den hoogen top, waarop Ferie stond. Zoo vonden haar oogen hem weer en ze had wel willen juichen, omdat alles haar diende en haar gelukte, nu ze koningin was en geen vrees meer kende . . .

De wind en de zee maakten muziek, Ferie hield van die muziek: op de maat daarvan dacht ze haar trotsche, eierzuchtige gedachten, terwijl ze Santos volgde.

Die muziek vernieuwde haar koninginne-heerlijkheid en was zoo breed en krachtig dat ze er dronken van werd. Ze was dronken van trots en eierzucht, toen ze even na Santos, het eenzame huis bereikte, waar Lypra gewoond had.

Santos was er in lang niet geweest; hij vond nu het huis leeg, en een nieuw ontzettend iets dook voor hem op.

Hij dacht Lypra verdronken in de golven, die zoo lang en zoo luid haar hadden gesmeekt, om uit haar verschrikkelijk-eenzaam huis in hun midden te komen. Hij dacht aan geen enkele andere mogelijkheid, die oorzaak zou kunnen zijn van haar verdwijnen. Hij vond het zoo natuurlijk, dat zware, droeve dingen een voor een op hem vielen, om hem langzaam te vernietigen. Hij meende reeds een wonde plek te voelen, waaruit het bloed, dat z'n leven en z'n kracht was, langzaam wegvloede . . .

Hij voelde geen schrijnende pijn over 't verlies van Lypra, hij staarde alleen somber op de waarheid, dat zooveel schoons verdwijnen moest in den dood. . . .

Hij verliet spoedig het huis en wandelde naar de zee, om te peinzen over Lypra en over zichzelf.

En toen hij daar nauwelijks was, stond het wezen, half vrouw, half roofdier, te paard naast hem, met haar dolk opgeheven in de hand!

Wat ze zei verstond hij niet, maar hij begreep, dat ze hem dreigde met een fellen strijd, als hij haar het koffertje, dat hij nog aan de hand hield, niet gaf.

Ze ergerde hem met haar roofdier-begeerlijkheid, die hem stoorde en hem alweer dwong tot handelen, waar hij niets wenschte, dan zich stil over te geven aan gepeins.

Hij beschouwde haar koel: ze was op haar paard meer geschikt den strijd te winnen dan hij en 't leek hem dwaasheid z'n leven te wagen, het leek hem zelfs een dwaasheid, z'n gepeins op te offeren aan een ding van gaas en kanten.

Het behoorde aan Lypra, nu was Lypra er niet meer en het behoorde aan niemand.

En z'n vervolgstster stond dreigend vóór hem, gereed hem te vermoorden, als ze kon.

Hij slingerde haar het koffertje minachtend toe en wendde zich van haar af. Hij staarde toen lang op de wreedheid, die het schoone had doen verdwijnen in dood; hij ging de wreedheid zien als een ijzige, grootsche vrouw, wier aanraking, als ze niet doodde, een felle pijn gaf om te harden, die ze aanraakte. Ze wilde van hem een mensch maken, gehard tegen alles en ongevoelig voor veel. Dat was het heil en het onheilge, dat ze hem bracht. . . .

Ferie scheurde kleine, gouden knoopjes af van haar kleeren en wierp ze hem toe. Ze had het wolkige kleed uit het koffertje genomen en droeg het over haar schouder, met de wijde kanten strooken neerhangende over haar voeten. In haar opgewektheid vergaf ze aan Santos de lange moeite, die hij haar veroorzaakt had; ze voelde zich nu zelfs dankbaar jegens hem.

Hij keek verstoord om, toen hij die gouden dingetjes zag glinsteren; Ferie hinderde hem met haar nabij-zijn: hij wilde ongestoord peinzen en staren.

Ferie verliet hem en beschouwde de zee, het onbekende, waarvan de muziek haar gevangen hield in een roes.

En ze stelde zich even voor, hoe het zijn zou, als die monsters met witte schuimkoppen om haar heen brulden, en als ze zoo omstuwd terugkwam in 't dal! Een oogenblik kreeg ze lust om met haar paard in het levende water te springen, maar het dier week angstig achteruit bij den rand van de steile kust.

Zou dit water zijn als het water, dat ze kende in de beken van het dal? Zou ze verdrinken, als ze zich er in waagde?

Maar het leefde, het sprong omhoog! Het zou haar opheffen!

Wat een sterk en geweldig gebrul ging er van uit! Vreemde, wilde, sterke dieren! Wonderlijke beesten, die veranderden van vorm en die blonken als water, uiteen vielen als water en zich toch weer ophieven!

En ze leefden! ze leefden! — hoe konden ze anders zoo brullen en opspringen?

Ferie keek naar Santos. Santos staarde en peinsde. Wat zou hij daar zien, zoo ver? Ferie zag niets dan één groote dierenmassa, tot den horizon.

Doch Santos' onbeweeglijk-naar-één-punt-starende oogen maakten haar nieuwsgierig. Ze ging naar hem toe en vroeg luid, om de muziek te overstemmen: „Wat is daar?”

Hij haalde de schouders op. Hij verstond haar wel: de vraag was duidelijk in de uitdrukking van haar oogen, maar wat verstond zij van hem?

Waarom liet ze hem niet met vreê, nu ze haar doel bereikt had?

Ze reed weg, maar spoedig kwam ze hem weer voorbij en hij voelde haar nieuwsgierige blik op hem branden.

Doch hij trachtte niets van haar te zien. De zee bracht hem voedende gedachten, de zee speelde alle liederen uit, die hij in z'n leven gehoord had. Een bezielend kameraad was de zee voor hem geworden.

Hij had de zee gekend als een godheid, de draagster van alleen grootsche gedachten. Hij had haar veel diepen eerbied en vurige hulde bewezen.

Nu was hij ongevoelig geworden voor het hooge, het gewijde, — nu was de zee hem enkel een bezielend kameraad, een die lacht, die een schrijnende scheur in z'n gemoed toe-

stopt met z'n lachen, een, wiens stem krachtig en ferm klinkt, wiens hand z'n schouder omvat, zóó dat 't hem pijn geeft en goed doet tegelijk, een, wiens lachen in hem lachen opwekt, een, die de akelig-ziekelijke gedachte van hem afschudt, — dat hij een wonde plek zou voelen, waaruit z'n kracht wegvloede!

Ferie was afgestegen en liep nu, met het hoofd leunende tegen de zijde van het paard, langzaam heen en weer.

Ze voedde en bestreed beurtelings het dol-roekeloze plan, dat in haar opgewonden hersens spookte.

.... Zou ze haar paard met geweld aanzetten, om in het levende water te springen? Zou ze pogen zich door die vreemde, wilde dieren te laten dragen? Ze liep heen en weer, en zonder dat ze er op gelet had, was ze opnieuw nabij Santos. Nog altijd staarde hij op eene plek in de diepte. En ze vroeg hem nog eens nieuwsgierig, wat daar was.

Nu wendde hij zich toch naar haar toe en plotseling beviel ze hem, zooals ze, haar hoofd terzij leunend, hem aanzag met oogen vol driestheid en naieve geluksdroomen.

Hij had er nu wel luid om willen lachen, hoe ze hem daareven bijna wou vermoorden! Hij had wel luid willen lachen, bij de gedachte, wat hij haar zeggen kon, als ze het verstond....

Als hij dat wreede, volbloedige kind eens vertellen kon van de ijzige, grootsche vrouw, die hij gezien had in vizioenen en wier aanraken zoo geducht was.... Maar ze verstond niets van hem en hij haalde weer de schouders op. Als ze nu boos was geworden en hem nog eens had willen vermoorden, dan zou hij zich 't liefst verdedigd hebben, door haar hoofd te omklemmen en uit haar oogen jeugd te drinken! Ze beviel hem, ze deed hem lachen, in z'n hart luid lachen, zooals hij noodig had. En 't was, alsof zij, blikkende in z'n gezicht, iets van haar naiefheid verloor.

Toen ze zich weer naar de zee wendde, wanhoopde ze er aan, dat ze daar gedragen zou worden, als ze zich waagde aan haar plan.

En nu 't geloof aan haar macht en haar geluk niet meer zoo sterk was, voelde ze zich eindelijk afgemat, haar opgezweepte lust slonk tot dofheid. Santos mompelde iets tegen haar in zijn taal, die ze niet verstond. Ze keek nog eens vluchtig-

nieuwsgierig naar den horizon, om te raden wat hij daar zag, . . . daarna haalde ook zij de schouders op en ging heen, beschaamd, dat ze niet terstond tevreden geweest was, toen ze 't kleed had buit gemaakt.

Ferie kwam terug in het dal op een stillen, mistigen avond; niemand zag haar, toen ze langs den breeden weg naar beneden draafde. Ze zocht daarna een stil pad langs bouwlanden en boomgaarden, om het koningshuis te bereiken.

De enkele menschen die ze daar ontmoette, herkenden haar niet in den grijzen nevel. Ze dook plotseling op voor een schildwacht, die heen en weer wandelde voor de pilaren van het koningshuis. Hij schrok van haar, en op z'n korten roep kwamen eenige mannen aanloopen, die zich naast hem plaatsten, vóór Ferie.

Ze zeiden haar niets, maar toen ze wilde doorgaan, versperden ze haar den weg.

Nu bekreep haar een huiverig gevoel, een voorgevoel van iets verschrikkelijks. Maar het week snel, ze was niet bang nog, ze wierp op de zwijgende mannen gloeiende, woeste blikken — en ze vroeg niets.

Na eenige oogenblikken van stijf stilstaan, keerde ze zich vastberaden om en met een trotsch en dreigend: „Tot morgen!” ging ze heen.

Ze sliep dien nacht in het oude, verlaten huis van haar vader, waar het even mistig en donker was als buiten, want de ramen waren gebroken en de muren gescheurd.

Geen beangstigend voorgevoel kwam bij haar terug, toen ze zich daar legde te slapen; ze dacht eenvoudig: ik ben koningin en die mij kwaad wil doen, zal ik straffen.

Dien nacht drong het gerucht van Ferie's terugkomst in vele der rotssteenen huizen door. En nog vóór den morgen bevonden zich in het koningshuis bijna al de voornamen menschen, die er waren, toen de oude koning stierf.

Zij hadden den jongen koning overgehaald, Ferie te verstootten, daar ze blijk gaf, meer van de bergen te houden, waar ze vroeger zooveel bezems en bloemen gezocht had, dan van de rust en de statie van een koningshuis.

Ze hadden hem herinnerd, hoe onbeschaamd ze het konings-

huis eens was binnengedrongen, toen z'n vader op sterven lag, — aan z'n eigen belofte, gegeven aan Hohinde. Men zeide dat hij aan die beiden, z'n vader, den ouden, waardigen koning, en Hohinde, verplicht was Ferie te verstooten als ze terugkwam. En misschien kwam ze niet eens meer terug

Zoo hadden ze den koning er toe gebracht, berichten het land door te zenden, die z'n onderdanen meldden, dat Ferie geen koningin meer was.

En dezen nacht, nu geheimzinnige boden van het koningshuis uitgingen, om van Ferie's terugkomst te vertellen, omringde men den koning, om hem te beletten zwak te zijn en zich door Ferie te laten meeslepen.

Ook Hohinde was bij hem, om mee te waken over haar koninginne-toekomst.

Den volgenden morgen vroeg, reed Ferie tot aan de breede pilaren en wachtte, dat men haar zou binnenlaten. Maar ze wilde niet lang wachten, aanstonds zou ze wild het huis binnenstormen en de rechten hernemen, die men haar weigerde

Zoo deed ze. Ze kwam tot de wijde, open deur der middenzaal, waar gewapende mannen haar keerden. Achter die mannen waren de vijandige, aanzienlijke menschen, met den koning in hun midden.

„Zeg haar, dat ze geen koningin meer is”, drong men den koning. Maar hij kon niets uiten, hij beefde.

Toen plaatste men Hohinde naast hem en dat was voor Ferie even duidelijk, als woorden konden zijn.

Een weeke aandoening van heimwee beroerde Ferie: heimwee naar de wilde, sterke dieren, die ze gezien had! O, als ze omstuw'd van zulke dieren was teruggekomen, dan zou dit niet gebeurd zijn

Nog begreep ze niet, dat ze geheel machteloos was. Ze had een vage gedachte, dat dit alles zoo aanstonds veranderen moest.

Toen kwam Faar, haar oude bekende, plotseling zich bij haar voegen, hijgend van vermoeienis. Hij had van haar terugkomst hooren fluisteren en dadelijk was hij hierheen gesneld. Hij smeekte haar om met hem te gaan, maar zij werd woedend. Zij wilde den koning naderen, ze drong de mannen voor haar op zij. Faar hield haar tegen en ging voort haar te

smeekèn mee terug te gaan. „Ga weg”, schreeuwde Ferie hem toe in haar woede.

— En Faar zag haar reeds hem voorbij dringen, — den koning dreigend naderen, — hij zag reeds haar dolk, — hij zag de gewapende mannen haar dooden, om den koning te beschermen

— Het noodlot had z'n geluk verscheurd, scheurde nu alles stuk in hem, — maar hij wou nog redden, — hij wou nog pogen zich te verzetten tegen het noodlot

„Ik zal wel den koning zeggen, dat hij een ellendeling is,” riep hij tot Ferie en hij drong haar met kracht terug. Zoo bleek en zoo verschrikkelijk-vastberaden zag hij er uit, dat Ferie stokstijf bleef staan.

Doch men had z'n woorden gehoord en hij werd, voor hij den koning bereikte, gegrepen en vastgehouden. En men ging hem wegsleepen, de gevangenis wachtte hem

Ferie uitte een kreet. Plotseling werd het haar helder, — geloofde ze, dat dit het verschrikkelijke was, dat ze gisteravond een oogenblik voorvoeld had!

En wat ze verder deed had slechts 't ééne doel: Faar te redden.

Het ging alles zoo snel, wat volgde. — Was ze te zwak, te zwak? — Hield men haar arm terug, toen ze dooden wou met haar dolk? — En vloeide er toch bloed? — O God, er vloeide toch bloed, — door een stoot van haar dolk, — bloed van Faar!

Niet zij, — een ander, — een valschaard had met haar dolk gestoken, — en Faar's bloed vloeide weg

Ook zij werd nu weggesleept; ze riep: „Dag, Faar! dag Faar!” — en ze voelde, dat ze verloren, dat ze dood, dat ze erger dan dood was, nu Faar niet meer antwoordde

De dolk, ontdaan van bloed, werd geboden aan den koning, door den valschaard, die Faar vermoord had. Hij hoopte nu op een belooning: zulk een beleediging, als die van Faar, werd toch meest met den dood gestraft, — en nu had een onderdaan uit vrijen wil z'n koning gewroken

Hij beviel aan Hohinde, ze knikte hem toe en zij nam den dolk aan, dien de koning niet zag. Want de koning was duizelig geworden en zag niets meer.

Ferie reed weg in razende vaart. Als het paard wou vertragen, schreeuwde ze het ruw toe en sloeg het met haar vuist. Ze had nog maar één gedachte, die haar reddde voor het ontzettende: het zien van Faar's bloed. Ze wilde in het kleine bosch, waar Faar hout kapte, doodelijk-vergiftigde bessen gaan eten.

— Haar oogen schitterden nog eens van blijdschap, toen ze die bessen proefde, — maar dat, ach dat was krankzinnig. Blijdschap, blijdschap!

Jonge menschen, groote kinderen nog, gingen haar stil zoeken in de bergen, waarheen ze gevluht was. — Niemand wist er iets van, niemand mocht het ook weten.

Maar zij wilden de verstootene koningin opzoeken. Ze hadden haar gezien, zoo trotsch en gelukkig en mooi, — nu was ze diep ongelukkig en ze wilden haar opzoeken, om met haar te praten, zooals ze dat niet konden, toen ze nog omgeven was van pracht en hoogheid. Ze wilden haar vragen, hoe het kwam, dat ze van bloemenmeisje koningin geworden was en ze wilden haar helpen in haar ongeluk, als ze konden.

Ze vonden haar stervende in het bosch; met groote oogen vol leed lag ze de jonge menschen aan te zien....

„Koningin Ferie!” fluisterden ze haar zacht toe. Maar ze kreunde en bewoog zich.

Spoedig was ze dood. En de jonge menschen namen het veroverde kleed, dat ineengerold naast haar lag; ze ontrolden het en wikkelden de doode er in.

Want ze bewonderden koningin Ferie en ze wilden haar eer geven, al was ze verstooten en dood.

Ze besloten, dat ze haar heimelijk een graf zouden geven in 't dal.

In den nacht werd ze op een baar weggedragen, den breeden weg langs naar beneden. Naast een oude molen groeven de jonge menschen een graf voor haar en legden haar daarin. Ze waren allen heel ontroerd, toen ze dat deden....

.... Ze hadden haar gevonden in diep lijden; met groote oogen had ze hen aangezien, alsof ze smeekte om hulp. Met haar bevende handen plukte ze aan haar kleeren en ze kreunde....

Toen ze stierf was er niemand, om haar eer te geven: daarom hadden zij haar begraven, . . . stil, dat niemand 't zag.

. . . . Eens leed ze kou en armoede, toen zij speelden en pret hadden, want ze was maar een arm meisje, dat bloemen en bezems moest zoeken.

Nu leefde ze niet meer en toch was ze nog zoo jong en zoo mooi.

Alleen een korten tijd was ze rijker en gelukkiger dan zij, was ze hun koningin geweest.

Vijf koninginnen telde men, vanaf 't ontstaan van 't koninkrijkje, vijf schoone, stralende vrouwen, geboren onder de rijksten en voornaamsten van 't land.

Als koude winterzonnen waren ze voorbij de menschen gereden van den kroningsdag tot haar laatste ziekte, — en nooit hadden ze bewonderende jonge menschen verwarmd of geroerd.

Arm was het land aan sprookjes. Daarom moest Ferie den kroonprins ontmoeten, met hem trouwen en niet met Faar; daarom moesten Beppo en Randan en zooveel anderen sterven.

— En ze hadden haar gezien met een mooi, wit gezicht en een zwarte bos haren daaromheen. Ze hadden haar gewikkeld in een zeldzaam fijn kleed van gaas en kanten, heel wit en lang. Want de kleeren, die ze droeg, waren vuil

Ze hadden haar niet meer kunnen vragen, hoe ze kort geleden van bloemenmeisje koningin werd

Was het wreed van de jonge menschen, dat ze zich trotsch op haar voelden, toen ze daar zoo in hun midden lag? Ze zouden haar beeld niet vergeten, ze zouden haar graf niet vergeten, het was aan den Oostkant van een oude molen, waar de maan veel licht gaf, toen ze den kuil groeven.

Santos woonde weer als vroeger op z'n kamers in de Mirjastad. De spoorweg was gereed. Hij werkte nu aan teekeningen van toekomstige gebouwen. Hij moest wel werken. Niets dat meer vrede gaf dan werken. Hij was in z'n humeur, als hij werkte, hij voelde zich gezond en krachtig als hij

werkte. Arbeid wiegde z'n eerezucht in slaap, arbeid wiegde alle mistroostige gevoelens in slaap. Een dag van arbeid was een goede dag, een dag van ledigheid en verstrooiing was een slechte dag.

Zoo peinsde Santos op een laten Zaterdagavond over 't heil van den arbeid.

Voor hij ging slapen, stak hij nog even 't hoofd uit een raam, en merkte op, dat de hemel helder was en licht van sterren; dat er niets bewoog, dan de sterren zelf, die flonkerden.

Een stille, prachtige nacht!

Hij dacht even aan den Zondagmorgen, die komen zou, daarna ging hij naar bed en sliep.

Hij werd vroeg wakker en dacht weer aan den Zondagmorgen, die nu gekomen was. Een prettig zonlicht scheen op de geheel-neergelaten gordijnen.

Hij zou een vroege wandeling gaan doen. In z'n laatste, sobere leven, had hij weinig genoten van buiten-frischheid, had hij zich alleen maar verkwikt door 's avonds langs flauw verlichte, stille straten te loopen, om daarna opnieuw z'n genoegen in den arbeid te zoeken.

Doch deze geheele week was er een vage lust in hem geweest, om in den morgen uit te gaan naar buitenwegen; hij had dien lust aldoor verschoven naar den komenden Zondagmorgen: zoo was hij nu vastbesloten.

't Was midden in den vrolijksten zomertijd van de Mirjastad; vandaag werd er een zeilwedstrijd gehouden, de volgende week een harddraverij en een gondeltocht, daarna volgden: de kermis, groote buitenpartijen, en veldtochten naar bloemenakkers.

Santos wandelde langs kreupelhout en graanvelden, hij hoorde vogels zingen en twijgjes ritselen. Hij legde zich te rusten onder gebladerte, om naar den blauwen hemel te kijken. . . .

De natuurbekoring lag als een heel teer weefsel over z'n ziel, één storende gedachte kon het doen breken. Toen Santos eindelijk op z'n horloge keek, en ontdekte dat het half elf was en onwillekeurig de uren telde, die deze mooiweers-Zondag nog moest duren, — toen was, vóór hij 't wist, dat

weefsel al gebroken, al weggewaaid, en hij bleef met een zóó onaangenaam ledig, dat hij zuchtte.

En hij gaf zich over aan de trieste gedachte, dat hij oud werd. Had hij zich vroeger ooit verveeld als nu? Hij had zich verveeld, soms, als z'n werk hem weghield van gezelligheid en genot, waarnaar hij verlangde. Maar hij had nog nooit de uren van een zomer-Zondag geteld als nu.

Hij droeg z'n sombere gedachten mee door de lommerige paden, die hij ging bewandelen.

Verstrooiing? De namen zijner vrienden hadden geen klank voor hem, geen huis in de Mirjastad lokte hem uit, om er heen te gaan, 't minst van alle, z'n eigen huis, waar z'n werk was.

Hij liep eenigen tijd rondom eenzelfde akker, aarzelend in bepaalde richting voort te gaan en de stilte te verlaten.

Aan de eene zijde der graanvelden en kreupelboschjes, op het open veld tusschen deze en de Mirja, was levendigheid, vroolijkheid.

Op de Mirja zelf, werd de zeilwedstrijd begonnen. Maar de rivier lag in een diepen slaap, de schepen beroerden haar oppervlak, — zij effende zich en sloop opnieuw. De wind alleen kon haar wakker maken en vroolijk doen worden en de zeilen der schepen bol zetten, maar de wind kwam niet en de zeilen fladderden slap heen en weer, de schepen schoven moeilijk vooruit, het water stoorde zich niet aan hun streven.

Doch op het veld, tusschen de graanvelden en de Mirja, op het dansveld, vierde men feest. Daar waren 's morgens vroeg tenten opgeslagen en karvrachten bloemen heengereden. Daar speelde nu de muziek en de menschen dansten om de tenten heen, het geheele veld over.

— Doof voor klanken en blind voor kleuren, zoemde in Santos de stem van z'n melancolie.

Hij kwam langzaam tot 't begrijpen, dat hij toch verstrooiing moest zoeken en dacht aan den zeilwedstrijd, die gegeven werd.

Traag richtte hij zich naar het dansveld, vanwaar hem de muziek nauw hoorbaar bereikte, doch hoe meer hij nabij kwam, hoe meer ze hem als wanklank in de ooren klonk.

Men speelde zoo uitgelaten, zoo hard, zoo kwetsend.

Hij was al dicht bij het veld en zag reeds door geboomte 't gewemel van lichte japonnen, — toen opeens zweeg de

muziek, en een geruisch van stemmen, een vroolijk lachen breidde zich vrij over den omtrek uit.

Hij voelde zich prettig verrast door die verandering. Men danste toch maar door, al zweeg de muziek, en de beweging van lichte kleedjes in de zon, 't gejoel en gelach trok hem plotseling aan. Hij meende iets goeds gevonden te hebben; die frissche vroolijkheid zou juist zijn, wat hij noodig had tot verstrooiing.

— Had hij 't zich misschien toch maar verbeeld? Hij stond nu vlak bij de dansenden en z'n oogen troffen dadelijk het onzinnig-opgewonden gezicht van een meisje, dat luid-heldere, nerveuze lachjes uitstootte. Had hij dat lachen gehoord? En hij zocht en vond nu, in eenige andere lach-volle gezichten, naakte duivels. Geen schimp of minachting welde in hem op, hij had niet de minste neiging, zich te stellen boven wie ook — maar een doffe wolk schoof zich voor z'n pas ontwaakte lust. Daar hoorde hij z'n naam noemen, en hij bemerkte onder de dansers in z'n nabijheid een vriend, die hem groette met vroolijk gewuit, en luchtig schertsend hem toewenkte met de oogen. Hij danste met een mooi, bleek onderwijzeresje dat in Santos' buurt woonde.

Iedereen danste hier op zulk een feestdag, iedereen, die pret wou hebben en die geld had voor een duur entree-kaartje, een kleurig danskleed en een bouquet bloemen. Vlak achter den vriend, volgden een gezonde, vroolijke brunette, een rijke koopmansdochter met haar verloofde, een jong, statig officier.

Na die twee paren ontdekte Santos veel frischheid, veel bevalligs en aantrekkelijks en hij verweet zich, dat hij sentimenteel was. Hij besloot mee te gaan doen, om gezond van geest te worden.

De dans, die volgde, duurde heel lang en werd met veel ongedwongenheid uitgevoerd; men verwisselde nu en dan van dame; wie moe was rustte uit op een der banken, midden de dansenden verspreid, — en begon daarna opnieuw.

Santos begon dien dans met een verstandig-uitziend, knap jong meisje, — en onder 't dansen vond hij haar wanhopig-alledaagsch.

Als tweede dame trof hij een leelijke jodin met geel vel en

lange, wijde mouwen van bestoven, witte kanten, die over de handen vielen; hij walgde.

De derde was een meisje met een mooi gezichtje en héél mooie oogen, doch ze had gebrande krullen om haar voorhoofd, en hij zag niet veel anders van haar dan dat.

De vierde was een bekende van hem, een jonge dame, die hij wel bij kennissen ontmoet had; ze droeg een japon van luchtige, grijze stof en vertelde, dat ze met haar broer hier was. En ze klaagde over de warmte van het weer en over de slechtheid van de limonade hier.

Met deze vierde rustte hij op een bank; zij waaierde zich frissche lucht toe en hij verstikte een uitroep van afkeer.

Dat gewriemel om hem heen, dat hem leek een gebrekkig, belachelijk naäpen van ideale mooiheid, liefheid, geestigheid, bevalligheid, — maar waarom, waarom zag hij dat alles zoo? waarom brokkelde hij alles af en liet hij z'n honger al grooter en grooter worden?

Hij verlangde met bitterheid om eindelijk eens iets te zien dat hij niet schenden kon; te vinden, iets dat hem boeide en dat genoeg macht over hem had, om hem z'n ellendig ik van dezen dag te ontrukken. En hij verlangde weeg naar een zachte hand, die zich over z'n oogen legde, om hem zóó te dwingen, niet meer te zien, zooals hij zag

Z'n gezellin klapperde met haar waaier en hij moest weer dansen. Hij wisselde nog eens van dame, en nog eens

Toen verraste hem op eens een geur hij dacht terstond aan een klein, groen plantje, waarvan hij den naam niet wist en dat hij in overvloed had zien groeien, ergens in een tuin. Hij dacht aan dien tuin. Vrouwen, die hij daar gezien had, droegen soms de ronde blaadjes van dat plantje in 't haar. Hij kon niet nalaten zich over te buigen tot het meisje met wie hij nu danste; hij wenschte de zoete ontroering van dien geur te blijven genieten.

Hij liet nu z'n dame niet meer los. Wel eischte dit de grilligheid van den dans, en er stond reeds spoedig iemand gereed, haar aan hem te ontnemen, maar Santos deed of hij 't niet merkte en danste met haar voort. En zij spotlachte in z'n gezicht, maar ze was toch tevreden over hem.

Zij danste zooals geen andere hier danste. Geheel haar zijn

uitte ze in dat dansen en ze dwong Santos met haar lachende oogen, om naar haar te zien en het onhoorbare te verstaan Ze danste: ik ben vurig en onvermoeid en onbezorgd! — en Santos geloofde haar. Hij werd meegesleept, hij danste niet meer op de maat van harde, schetterende muziek, hij danste om zich te voegen naar het rythme van haar bewegen en hij voelde, dat 't hem gelukte.

Zij knikte hem toe. „Ik heb je in lang niet gezien, Santos,” sprak ze vrijmoedig, alsof ze een heel goede bekende van hem was.

„En ik was u bijna vergeten, juffrouw Dallon.”

Santos bedoelde niet haar te beleedigen, doch wat hij zei, klonk als een lomtheid; — zij keek hem bruut aan en herinnerde hem met dien blik, dat hij wel beleefder tegen haar geweest was en dat hij haar ook wel Lisette genoemd had. En ze lachte hem uit, alsof hij een onnoozele dwaas was in haar oogen.

„Hoe heb ik me verveeld,” klaagde hij met een zucht.

Zij haalde de schouders op. „Denk je dat iemand oud kan worden, zonder zich te vervelen? Ben je de lessen van onzen wijzen Ikeron vergeten? Lang leven of kort leven. Lang leven en veel ellende, of eigenlijk maar ééne groote ellende, dat is verveling, — of kort leven en enkel zaligheid. Je moet me niet kwalijk nemen, ik weet niet veel namen. Al die dingen: smart, eenzaamheid, geluk, liefde-geluk, liefde-smart, — ik weet ze niet. Jeugd en zaligheid en vrijheid zijn namen genoeg voor mij.”

Haar woorden dansten luchtig voor Santos op, dansten met hem weg naar een tooverland. Hij glimlachte en knikte dat ze zoo voort moest gaan.

En ze begon opnieuw: „Ik herinner me nog Santos, 't was op een avond, dat onze Ikeron er over sprak. Jullie speelden kaart, ik zat aan de piano en er werd gedanst en gezongen.

Toen hield je op met kaartspelen; je was bleek en ernstig en je verklaarde, het lange leven te kiezen. Die dansten bleven staan en lachten je uit en je ging weg. Hoe zou je je nu niet vervelen? En ik moet je ook wel uitlachen, omdat je nu zoo bedrukt bent en klaagt.”

„Ik weet 't nog heel goed,” zei Santos droomerig.

„Maar willen we nu niet ophouden met dansen?” vroeg ze.
„Bijna niemand doet meer mee en de muziek is al lang stil.”

„Nee, nog niet. 'k Vind 't heerlijk.”

„Maar je hebt me al moe laten dansen.”

Hij bleef verschikt staan. „Ik ben lomp, vergeef me,” zei hij.

„Vergeef me,” bootste ze hem even deemoedig na.

„M'n God, ik heb me zoo verveeld,” zuchtte hij weer.

„Nou, ga dan mee! Ik ben waarlijk niet van plan hier langer te blijven.”

„Ja goed. Maar laten we nog even staan kijken. Leun maar op mij, als je moe bent. Ik wil me toch nog even reken-schap geven, waarom ik met je meega.”

.... Z'n blik trof de rivier Mirja en het effene, blinkende water onthutste hem. Waarom ging hij niet roeien of zwemmen? Of waarom zocht hij geen boek om te lezen of te studeeren?

Z'n gezellin lachte hem weer uit. Kon hij dan niet lezen, studeeren, roeien of zwemmen als hij meeinging? Wist hij dan niet meer, dat er een gulden vrijheid heerschte in 't huis waar ze heengingen?

Het ergste wat gebeuren kon, was, dat men hem plaagde met z'n kniezerigheid, — en dat was nog niet zoo heel erg. Niemand was er immers vervelend?

Santos liep opgewekt met Lisette voort. Hij schertste met haar, hij voelde zich op z'n gemak met haar.

Zij was hem een welkome bode uit een andere wereld; hij was blij deze Zondagswereld, met z'n eentonige mooiweerslucht boven vroolijk-doende menschen, den rug toe te keeren en die andere te naderen, waar getemperd lampelicht was en een schaduwtuin aan stil water en waar andere menschen waren, bruto en waar als Lisette.

Het sprak vanzelf, dat hij met haar een luchtig gesprek voerde over vrouwenschoonheid. Zij zelf was mooi. Misschien wel niet zoo bijzonder mooi, maar wie dacht daaraan, die haar zag? Hij brokkelde niet meer af en hij was gered.

Hij noemde haar nu Lisette en hij vleide haar nu, omdat hij een man was en zij een vrouw. Ze nam z'n vleierijen aan, levenslustig en spotziek.

Haar glimlach was even cynisch als de zijne, zij behoorden bij elkaar, wist hij dat niet?

Ze was langen tijd op reis geweest in gezelschap van Ikeron, de wijsgeer, diens vrouw en Charlon, een tooneelspeler, dien Santos nog niet kende.

Lisette vertelde van hem: „Charlon houdt van ons leven. Hij is een braaf huichelaar, die Charlon. Hij beweegt zich, als hij z'n rollen speelt, in diepten van menschenhellen, maar zulk hellevuur raakt hemzelf nooit. Er leven honderd tragediën in hem, als hij zich langzaam opheft, zooals ik hem dat vaak heb zien doen en evenzoo leven ze in z'n trekken om mond en neus. Niet in z'n oogen. Z'n oogen zijn geheimzinnigheden, die niets zeggen, of alles wat de menschen zich maar verbeelden. Hij is de beste vriend geworden van Ikeron, en kiest een kort leven van zaligheid.”

„Een gevaarlijk man,” spotte Santos.

Lisette haalde de schouders op. „Hij wandelde veel met me, toen we op reis waren. Was dat gevaarlijk? 't Bracht ons samen. Later heeft hij een andere, mooiere vrouw gevonden. Die noemt hij nu z'n vrouw en zij noemt hem haar man. En ik leef nog. Voor menschen, zooals ik, bestaat geen gevaar. Wij geven ons immers niet aan iets? Onophoudelijk bewegen, zóó dat men zich nooit vasthecht. Weet je wat gevaarlijk is? Droomend en peinzend ergens blijven staan. De wereld is een soort van drijfzand, en die ergens rusten gaat, zakt er in weg.”

„Ja,” beaamde Santos. „Ja, ja!” klonk het in hem, luider naarmate ze het huis naderden. Een bevend, snakkend „ja,” van driftig verlangen.

„Ik heb dit allemaal van onzen Ikeron”, zei Lisette lachend. „Wat was ik zonder m'n vrienden? Zij kenden me, gaven me een plaats in hun huis.”

„We zullen samen aan de piano gaan zitten en om beurten iets spelen, wil je?” vroeg Santos.

„Mij goed.”

Ze kwamen in een groot huis, omgeven van tuin. De vertrekken daar waren frisch, en ineen-loopend; die aan den tuingrensdren, waren vol bloemengeur; de groote binnenzaal was verlicht, en riekte naar wijn en sigaren.

Toen Santos die zaal binnentrad, was het hem als zweefden in een lichte rookwolk, oude herinneringen en nieuwe beelden voor hem op.

-- Hij zag Ikeron, als altijd in deze zaal tronend als een koning en het leek, alsof van diens krachtige, origineele trekken vonken overspatten, het geheele huis door, den tuin door, tot aan het stille water.

Maar Ikeron lachte met een vroolijke trilling van borst en schouders; hij lachte de dichters uit, hij, de wijsgeer! Z'n vrouw was een zacht, fijn, bleek wezentje, altijd stil en onopgemerkt, als er veel menschen om haar heen waren, doch mooi en bekorend in klein, intiem gezelschap.

Mannen en vrouwen van naam en aanzien bewogen zich als altijd in dit huis, kwamen hier, gesluierd, gemaskerd, om hier zich te onthullen en te leven.

Leven was hier genot. Liefde-geheimzinnigheid gaf groote beking aan den schaduwvollen tuin en aan de bloemgeurige vertrekken die niet verlicht werden in den schemer.

Wijn werd er gedronken om de gezichten te doen gloeien en oogen te doen schitteren, maar niemand waagde het, dronken te worden.

Eén mensch slechts was er verloren gegaan door den wijn. Hij kwam in het huis als een bleek man met mooie oogen; de taal die hij sprak was heerlijk, z'n stem had een trillenden, zuiver-metalen klank; hij was een redenaar vol idealen, een kunstenaar, — en hij zocht, snakte tevens naar genot. . . .

't Werd hem gastvrij geboden, doch z'n oogen verrieden, dat hij ziels-ziek was en eenige keeren vond men hem dronken in een schemerhoek.

En eindelijk had men hem, bewusteloos van dronkenschap, laten neerzinken in het stille water achter den tuin: voor wie ziek was had het leven toch geen waarde meer; de zieke behoort niet meer te zijn onder de gezonden, hij behoort aan den dood. 't Was niet afschuwelijk, 't was geen moord, hem zoo te doen verdwijnen, 't was wijsheid, goede wijsheid.

In een hoek van de middenzaal stond een piano, en nadat Santos z'n bekenden begroet had, ging hij daar met Lisette heen.

Zij konden gemakkelijk door gordijnen dien hoek afschutten en schaduwen; daarna gingen ze spelen bij kaarslicht, — en in dat zachte, trillende licht, leken hun blanke handen die over de toetsen gleden, matter van tint en weeker.

Ze speelden elkaar schalke liedjes toe, en ze speelden ze

traag, achteloos-slepend soms of met zachten nadruk op enkele tonen, — en dan verscholen hun blikken zich; maar als ze helder en levendig speelden, ontmoetten ze elkander in een lachje.

Haar oogen waren nog even spotziek, honend bijna, als daarstraks, maar ze trok ze nu grillig-snel terug, als ze de zijne ontmoetten, en wendde ze af, als hij ze zocht.

Toen zij lang aaneen speelde, woelde hij met de hand door haar haren, hij trok er de spelden uit om de kroezige lokken over z'n hand te doen glijden.

Zij eindigde, het haar ontglipte hem door een beweging van haar hoofd, ze schoot een korten, vlamigen blik op hem en wenkte hem daarna tot de toetsen. Maar hij had geen zin meer in spelen, hij wou gaan wandelen met haar. Of hij wou met haar ergens gaan staan, waar ze vrij uitzicht hadden op den tuin, om samen al de bekende en de vreemde menschen, die daar rondwandelden, te beschouwen.

Ze gingen naar een vensternis en keken vandaar den tuin in: een tuin met grootsche boomen, als van een bosch en donker-vochtige paden.

Hij vroeg haar naar bijzonderheden van alle wandelaars, die opdoken en verdwenen tusschen de boomen en hij woelde weer met z'n hand door haar lokken en wendde haar hoofd telkens met z'n hand naar de richting, waarheen hij wenschte, dat ze zien zou.

Het prikkelde en vermaakte hem, al die menschen daar in dien tuin waar te nemen en van allen bijzonderheden te vernemen uit Lisette's geestigen mond.

Ze wees hem ook den tooneelspeler Charlon, die met een jong meisje aan den arm liep; ze kwamen dicht in hun nabijheid en Santos zag van het meisje, hoe ze blank was van hals en voorhoofd, en wangen had als van een prachtigen appel: een donzig kernrood, gespikkeld met heel-fijne, gele adertjes. Zwarte krullen en zwarte, levenslustige oogen had ze....

„Is het deze, die hij z'n vrouw noemt?” vroeg Santos aan Lisette.

„Welneen. Dit is nog een kind. Niet zoo onschuldig en naief als ze er uitziet, maar toch nog een kind. Charlon heeft haar hier gebracht, ze gaat ook aan 't tooneel waar hij is en

ze zal mee hier een blijspelletje opvoeren, de volgende maand."

Santos bleef het jonge meisje na-oogen en zei peinzend, om het gesprek niet te doen stilstaan: „Het is me of ze ergens op lijkt."

„Op een vrucht, nietwaar?" spotlachte Lisette, maar tegelijk onttrok ze hem haar hand.

Haar gezicht echter bleef even speelsch, en Santos zocht opnieuw de lokken, welker streeling hij niet ontberen wou.

„Komt ze hier vaak?"

„Wel ja. En ik ben heel goeie vrienden met haar. Ik speel ook mee en we studeeren 't stukje samen in en we lezen mekaar wel voor. Maar ze houdt ook veel van roeien, Santos, evenals jij. Ik heb ze vaak zien roeien met groote schooljongens, die ze allen voor den gek houdt."

Santos wendde zich plotseling van den tuin af en keek Lisette in de oogen, om met haar te schertsen.

Maar zij plaagde hem met het frischwangige meisje, bracht hem in de war en joeg hem een kleur op 't gezicht.

Daarna werd hij langzamerhand overmoedig en deed z'n oogen tot haar spreken van z'n ontwaakte neiging voor het jonge meisje, daagde haar met z'n oogen uit, hem door haar plagerijen 't genieten te verhinderen.

Het werd hem een lust, haar getuige te maken van z'n opborrelenden hartstocht, z'n vizioenen van liefdegenot.

— De stil-blauwe lucht van den beginnenden schemeravond ontstelde hem een oogenblik, doch het beeld van 't jonge meisje had meer macht over hem, dan de eene ontstellende gewaarwording; het geklank van de woorden: „ze lijkt op een vrucht!" danste op en neer in z'n bloed.

Het korte leven van genot verdreef al 't andere uit hem, vervulde hem geheel, sidderde door z'n leden.

Dien avond, toen alle gasten in de middenzaal bijeen waren, trachtte hij aller aandacht te trekken, om zoo ook de zwarte oogen tot zich te lokken.

't Waren oogen, die zich spoedig aan de zijne vasthechtten en hem schenen te naderen, toen hij er inkeek.

Dien nacht toen de meesten waren heengegaan, speelde hij kaart en dronk wijn met Ikeron de wijsgeer, en Charlon, en een paar anderen, die er den nacht bleven doorbrengen.

Den geheelen volgenden morgen sliep hij; 's namiddags kwam het jonge meisje weer en bespiedde hij haar, overal waar ze ging.

Dien avond zat hij naast haar en noodigde hij haar fluis-terend uit, met hem te gaan roeien, morgen.

Toen ging er een gerucht door de zaal, dat Blanche, de mooie vrouw van Charlon, die zich zoolang verscholen had, in haar kamer bezig was zich te kleeden, om beneden te komen.

„Ze noemen haar Blanche, omdat ze zoo blank is,” fluisterde het jonge meisje Santos toe.

Hij keek op, toen de vreemde binnenkwam en er voer een schok door hem heen.

Ze was een heilige voor hem: ze was Lypra! — en háár noemde men Charlon's vrouw! En zij noemde Charlon haar man. . . .

Lypra zocht Santos met de oogen, alleen hem en ze keken elkander aan.

Er was stilte en verwondering om hen heen. Santos en Lypra peilden elkander's oogen, strak en zwijgend. Eenzelfde gespannen ernst was op beider gezichten. Santos stond op.

Zij keerde zich om en ging terug naar de deur. Santos voegde zich naast haar. Als betooverde wezens gleden ze weg uit de zaal. Geen woord, geen geluid uitten ze tot de menschen daar.

Ze ijlden donkere vertrekken door naar de voordeur. Lypra sprak het eerst en haar stem was dof en kalm. Ze sprak alsof alles gewoon was.

„Je moet je hoed opzetten, Santos,” zei ze.

Zelf nam ze een witten strooiedoed, die haar op een stoel tegenblonk.

Gerucht was achter hen: men kwam nieuwsgierig uit de zaal loopen, om te zien wat er gebeurde met het zonderlinge paar.

Lypra huiverde en snelde het voorportaal door, rukte de deur open, . . . en Santos haalde haar weer in op de stoep.

Buiten den tuin gekomen zei ze haastig: „Ik hoorde je gisteravond reeds, en van daag weer.”

Hij antwoordde niet. Ze liepen zwijgend door een lange straat en voelden zich verruimd, toen ze daarna op een buiten-

weg kwamen, waar de avondhemel zichtbaar was tot den horizon. Ze liepen snel, aldoor.

„Het is koel,” begon zij een gesprek.

„Erg koel.”

„Dit is een weg, die prettig loopt.”

„'t Is een heel goeie weg.”

„Een eenzame weg. Hier komen aanstonds nog een paar huizen.”

„Daarginds stond vroeger een oude schuur met een woonhuis. Dat is afgebrand. Nu staat er niets meer, een uur ver niet.”

„Ik heb hier geloopt als kind. Ik ging alleen, om wilde bessen te zoeken. Ik ging in den zomer, en dan heel vroeg, vóór het warm was.”

„Ik kwam hier nooit. Alleen met dien brand ben ik hier geweest. Maar 't is me alles geheel vreemd.”

„Weinig menschen kwamen hier. Nu is er ook niemand, vóór ons niet en achter ons niet.”

„'t Is hier heerlijk ruim. Prettiger dan in de bosschen. Maar ik wou, dat 't morgen was. 's Morgens lijkt een dag soms een blijde oneindigheid.”

„Ik niet! Ik niet! Als kind ben ik hier 's morgens geweest. M'n schoenen werden vuil, want alles was vochtig van dauw. Ik zie nog de droppels vallen, als ik een tak van een wilgestruik afbrak.”

„Ik vind ook de avond wel goed. Een mooie, vredige avond, zooals deze. Maar 'n avond heeft geen frischheid, niet de frischheid, waar ik aan denk.”

„Ook niet de frischheid, waar ik aan denk! We denken aan dezelfde frischheid, Santos!”

Lypra lachte opgewonden en helder.

„Je stem heeft een mooien klank, Lypra,” zei Santos droomerig.

„Ja? Ik heb ook veel gezongen. Ik heb dol gezongen. Alle dagen!”

Zij verhaastte nog haar stap; Santos deed evenzoo.

„Wat gaat alles voorbij, wat is alles vreemd,” zei ze.

„We loopen als dwazen. Maar 'k vind 't toch prettig zoo.”

„Als dwazen . . . We willen iets bereiken — In een uur komt er geen huis? En wat komt er dan? Ik weet 't niet, want ik was nog zoo klein, toen ik hier kwam.”

„Dan moet er een boerderij zijn. Maar de menschen zullen er wel slapen.”

„En dan eindelijk een stad of een dorp? We loopen als dwazen. Als moeten we 't einde bereiken.”

Lypra lachte weer, denzelfden lach als daareven. Toen volgde een stilzwijgen en daarna begon Santos, alsof hem iets inviel:

„Lypra . . . !”

„Wat is er?”

„Heb je niets voor me? Geen lied na dat andere?”

„Dat lied was heerlijk, nietwaar?”

„Beppo, de vioolspeler, heeft nog aan dat lied gedacht, kort voor z'n dood!”

„Ja? Ik zal je alles geven, wat ik later gemaakt heb. Het is niet zoo veel. — Misschien toch ook niet zoo weinig”

Lypra zei dit langzaam, alsof ze er over peinsde of het veel was of weinig.

Plotseling bleef ze staan en zocht om zich heen naar een plek, waar ze kon gaan zitten.

„Ik ben moe,” sprak ze kalm.

En toen ze samen op een grasheuveltje zaten, vervolgde ze, even kalm: „Ik ga moeder worden. Ik mag mij niet zoo vermoeien. Ik zal het niet meer doen.”

En Santos mompelde ontroerd haar naam

„Ik zal wel een goeie moeder worden. Ik zal wel m'n best doen. Waarom niet?”

Haar woorden, nauw hoorbaar, als sprak ze tot zichzelf, verstond Santos niet in z'n ontroering; hij dwong zich tot nadenken en zei toen:

„Lypra, ik zal dien boer wakker maken en hem een rijtuig vragen, als je terug wilt. — Je mag niet terug loopen. — We zijn veel te ver gegaan. — Ik heb aan niets gedacht. — Ik heb niet gedacht!”

Lypra glimlachte. „Ik ga niet terug, Santos! Men moet nooit teruggaan. Ik heb immers niemand trouw beloofd? Hoe zou ik dat gedaan hebben? Ik ben vrij. En men moet werkelijk niet teruggaan! Jij moet alles wat van mij is, uit het huis halen, dat moet je voor mij doen, Santos! Maar ik ga niet terug!”

„Ik zal toch een rijtuig vragen. Ik zal je dan ergens anders brengen. Ergens, waar 't warm en veilig is.”

„Dat is goed, — als je dat kunt.”

Santos verliet haar. Hij bleef lang weg, veel langer dan noodig was om een rijtuig te halen. En toen hij eindelijk terug kwam, zag hij er ontstemd uit.

„Ik heb veel moeite gehad,” zei hij. „Ik heb beledigingen kalm aangehoord. 'k Heb zoolang volgehouden tot 't me gelukte. 'k Kwam eerst smeekend als een bedelaar, want 'k had maar weinig geld; daarna heb ik gedreigd en toen is 't me gelukt.”

Lypra bleef stil zitten, met een weemoedigen glimlach op 't gezicht.

„Kom nu,” noodde haar Santos.

Maar zij draalde, en vroeg: „Je denkt aan m'n kind en dat maakt je somber? Waarom Santos?”

„Ik denk dat 't een verstooten schepseltje zal worden. Ik denk dat het veel ellende zal leeren kennen!... Heb je nog geld, Lypra?”

„Niet veel meer. M'n kind zal verstooten zijn en 't zal veel ellende kennen, als jij 't zoo voorspelt. Ik heb zooveel helderheid, zooveel moedigs in je gezien, Santos, dat ik je liefhebben moest en als 't nu in jou dof en donker is om m'n kind, dan, — dan zal 'k je misschien moeten gelooven!”

Hartstochtelijk en bitter riep ze hem die woorden toe. Santos kon niet antwoorden. Hij streed vergeefs tegen z'n sombere gedachten. Haar woorden veranderden hem niet.

Toen zei Lypra, weemoedig-kalm: „Je verstaat mij niet. Je zult mij in m'n liefde voor jou nooit verstaan. Maar luister dan nu naar me. Zal m'n kind ongelukkig worden, omdat het geen vader heeft, omdat het tot moeder heeft een zonderlinge vrouw, omdat het geen geld heeft, omdat het misschien een vroeg, huiverig voorgevoel hebben zal? Of zal het gelukkig worden, omdat ik kunstnares ben en omdat het van heel vroeg af m'n muziek kan hooren, of omdat een mooie vrouw z'n moeder is, of omdat z'n moeder het liefheeft? Weet je dat, Santos? Weet je dat?”

Haar oogen waren vochtig en drukten een jubeling uit. Al het blij en rijke zong voor haar, in teere, heldere sopraan-

zang, en de diepe begeleiding, als van aarde-gedreun, was zacht, heel zacht.

En ze joeg Santos' somberheid weg! Iets lichts en heerlijks kwam in hem: hij stond naast Lypra in den nacht en hij geloofde niet, dat er weer een dag zou komen, die was als de vorige. . . .

Dankbaar en bewonderend drukte hij Lypra's hand en streekte die. En Lypra was nu de eerste, die van weggaan sprak.

Santos reed haar in het boeren-rijtuig naar een vreemde, kleine stad en huurde daar een kamer voor haar.

Eenige dagen later kocht hij van haar geld een klein huis in die stad en daarin zou ze verder gaan wonen.

Hij wilde haar helpen voor 't in orde brengen van al 't nieuwe, maar Lypra vond beter, dat hij trachtte haar muziek te verkoopen.

Voor hij heenging, sprak hij nog aarzelend met haar over haar toekomst. — Of ze hier zou kunnen blijven zonder zich te vervelen, — zonder heimwee te krijgen. . . .

Maar zij antwoordde rustig, dat ze 't niet noodig vond, daarover te denken.

„Je zal immers later wel zien, wat ik doe, Santos. Ik weet 't nu niet. Ik wil trachten goed te zijn voor m'n kind en voor dat andere.”

Santos begreep, dat ze aan vage melodieën dacht.

In den tijd dat Santos alleen heil zocht in z'n arbeid, had hij zich van z'n vrienden teruggetrokken. Bezochten ze hem, dan voelde hij zich gestoord en toen ze hem bijna niet meer bezochten, miste hij ze niet.

Nu echter beviel hem die afzondering niet meer en daarom ging hij opnieuw deelnemen aan hun bijeenkomsten.

Nog ontmoette men elkander in het hotel Den Desem en de kring bestond nog uit dezelfde menschen van voor jaren; alleen de dooden werden er gemist.

Op een avond, dat het donker en koud was en de wind een weeg verlangen naar licht en warmte door de straten hilde, liep Santos dwars over een klein, slijkerig plantsoentje, in 't midden der stad.

Een paar lantaarns deden er de plassen glinsteren en hun flauw licht opende de diepe duisternis onder de boomen aan weerskanten.

Santos was op weg naar het hotel Den Desem en op een der banken in het plantsoen zag hij een man zitten, die op weg was naar hetzelfde hotel.

Santos schrok, toen hij dien man zag en tegelijk diens oogen ontmoette.

Ze kenden elkander heel goed, ze waren zelfs schoolkameraden geweest en Brinas Weringer, dadelijk opstaande, zond Santos een jovialen groet toe.

Santos had aarzelend z'n stap vertraagd en de ander was in een oogenblik naast hem.

„We gaan samen,” besloot hij luchtig en deed achteloos-ruw het water opspatten uit de plassen, terwijl hij met Santos het plantsoentje verder doorliep. Ze kwamen spoedig in een straat, waar het iets minder donker en iets minder vuil was.

Santos zag er stug en gesloten uit en sprak geen woord. Toen de ander schuins naar hem opkeek, wendde hij met tegenzin de oogen naar hem toe en weer ontmoetten ze elkander in een stillen blik.

Brinas Weringer had oogen, waarover een flauwe glans van geilheid lag, onderbroken soms door kleine flikkeringen, als hij glimlachte.

Uit z'n mond steeg jeneverlucht naar Santos op — en in z'n blik was verwondering over de stugheid van een oud vriend.

Santos werd driftig bij de gedachte, dat deze man nog geduld werd in hun kring! Brinas Weringer was eens een vroolijke jongen geweest, een schrandere, wonderlijke jongen, met evenveel lust tot kwinkslagen als tot wijsgeerige gesprekken. Nu was hij laag gezonken en Santos viel tegen hem uit in z'n drift: „Ik begrijp niet, waarom je eigenlijk met mij daar naar toe gaat!”

„Hoe bedoel je dat?” vroeg Brinas, even de wenkbrauwen fronsend.

„Ik bedoel, dat je eigenlijk niet veel bijzonders meer bent.”

Het leek een oogenblik, dat Brinas ook driftig zou worden, doch hij bezon zich, staarde eenige oogenblikken zoekend voor zich uit, wendde zich toen weer tot Santos, met een flikkering

in de oogen en een grijns om de lippen en zei sarrend-langzaam: „Wel Santos, ik had niet gedacht, dat ik jou onder de onnoozelen moest rekenen. Alleen onnoozelen spreken schande van me.”

„Onzin”, gromde Santos, minachtend.

„Der is misschien niemand van den troep zoo slecht als ik, maar de anderen bemoeien zich toch liever niet met m'n zonden. Ik loop naar kroegen, de anderen smokkelen wijn of jenever in hun kamers en doen zich in hun eentje daaraan te goed. Ik ken veel vrouwen van de straat, maar die vrouwen van de straat kennen soms m'n vrienden.”

„Noem namen!” beval Santos onwillekeurig en toen hij namen hoorde, kleurde hij, omdat hij zich z'n vrienden liet ontmaskeren door dezen man.

Brinas ging voort, sprekende met de volle overtuiging van den wijsgeer, die ontdekt heeft:

„Een zaak van meer of minder is het, anders niets. Ik kan je niet van iedereen wat vertellen. Maar jij dan, dring jij eens door tot hun geheimen, ga ze bespieden en je zult weten, als je het soms nog niet weet, dat er niets anders bestaat, dan een zaak van meer of minder.”

Santos huiverde bij het hooren van den lach, dien de ander deed volgen op z'n woorden: een afschuwelijke hoonlach, die nog heller licht op hun vrienden moest werpen dan z'n woorden.

Iets looms kwam over Santos' gedachten; in stugge geslotenheid, doch zonder tegenweer hoorde hij den ander aan; hij trachtte waarheid van laster te onderscheiden, doch hij vond noch waarheid, noch laster.

Het weemoedig besef drong zich aan hem op, dat hij eigenlijk z'n vrienden, zelfs de beste niet meer kende en dat het ook niet meer mogelijk was, dat iemand hem nog kende.

Alles veranderde en alles ging voorbij! Er was toch een tijd geweest, dat hij voor enkelen van z'n vrienden geen geheimen had en zij niet voor hem. En daarna was er een tijd gekomen, dat hij zich als vanzelf verschool en dat zij zich voor hem verscholen.

Omdat niets jarenlang aan zichzelf gelijk bleef, omdat op elke vloed ebbe volgde en dus na den opbruisenden lust om één te zijn met anderen, de trage ontstemming was

gekomen, die hem dreef om met zichzelf alleen te leven.

Brinas' zekerheid kreeg macht over hem, nu hij zichzelf zoo onzeker voelde, omtrent alles wat z'n vrienden betrof.

Hij walgde en toch zag hij die vrienden, en daaronder de beste, in vizioen als onbekenden voor zich, de gezichten verlicht door het schijnsel van lantaarns en een lach vertoonend, die geleek op den lach van dezen man.

Toen kwam een koele berusting over hem en een norsche onverschilligheid tegenover z'n metgezel, die hem omzwangerde met jeneverlucht en hem de geilheid van z'n binnenste tegen glansde met z'n oogen.

Een klein half uur liep hij zoo met Brinas voort, die zwijgend de lippen bewoog en de oogen deed flikkeren, zich verkneukelend in z'n eigen beschouwingen.

Doch dicht bij het hotel Den Desem verbrak deze het zwijgen en zei zacht, met sarrenden nadruk: „Maar ik geloof toch ook niet, dat jij tot de onnoozelen hoort, Santos! Zeg mij eens, wat jij wel bent, Santos!”

En vóór Santos antwoordde, fluisterde hij er haastig en met leedvermaak aan toe: „Ik weet dat je bij Ikeron in huis komt. Mij wijzen ze daar de deur. Een zaak van meer of minder, is het niet zoo?”

Brinas lachte weer en keek op om Santos' oogen te ontmoeten; Santos' driftig-minachtende blik, die zich op hem richtte, had geen macht over hem.

Spoedig zei hij sussend, en z'n voldoening verbergend: „Jij bent begonnen met je uitval, Santos! We kunnen nu verder wel zwijgen.”

Maar Santos zei niets. Hij voelde nu den laster van die hoon-woorden en dat hoon-lachen, hij wilde dit niet dulden, hij wilde dezen man niet dulden! Hij perste de lippen open en nam een besluit. Wat rot was moest weggegooid worden, dacht hij woedend.

Aan het hotel Den Desem gekomen, bleef hij staan en toen de ander hem aankeek, wenkte hij naar de openstaande deur en was z'n korte bescheid: „Jij of ik.”

Maar Brinas schrok en wilde niet alleen naar binnen gaan. Hij vreesde een twist en deed z'n best om Santos te sussen en te verzoenen.

En toen deze zag dat Brinas niet ging, stapte hijzelf den drempel over, duwde den ander terug en sloeg de deur achter zich dicht. Hij hoorde Brinas vloeken, schoof den grendel op de deur en beval aan een bediende, die toeschoot, dat hij den vloekende buiten zou laten.

Santos liep de trappen op. Het was stil boven en toch was het niet vroeg meer, toch moesten er al velen bijeen zijn. Maar men had iets gehoord, men luisterde en keek Santos vragend aan, toen hij de zaal binnentrad.

En Santos gaf haastig en trotsch te kennen, dat men hem niet meer hier zien zou, als men dien Weringer nog langer hier duldde. Hij had hem met geweld weggeduwd bij de deur, bekende hij. Een gegons ven wrevel ontstond om hem heen. Hij ging zitten, luisterde en keek rond.

Brinas had vrienden die hem niet wenschten te verloochenen. Het waren er maar heel weinig.

Doch velen sloten zich bij hen aan, en dat waren geen vrienden van Weringer, dat waren vijanden van Santos. Santos zag nu helder en duidelijk, hoe hij vijanden had onder z'n vrienden.

Zoo scherp verweten ze hem, zich op een voetstuk te plaatsen, dat hij hun vijandschap in z'n gezicht voelde schrammen.

Van al de anderen was het wel zeker dat ze hem zouden verkiezen boven den verlopen Weringer, maar velen trokken rimpels en mompelden, dat niemand immers zonder zonde was, ook Santos niet. En hijzelf peinsde er over, of hij tot z'n handelen wel 't recht had gehad, en of het wel noodig geweest was.

Misschien zou 't hem ook ontstemd hebben, wanneer een ander gedaan had zooals hij. Het kon wel zijn, meende hij, dat hij dan juist gewenscht had, zoo'n verstoote trouw te blijven!

Maar Lypra's woorden klonken tot hem, haar leven-volle, zacht-trillende woorden: dat men niet moest teruggaan!

En hij verklaarde kalm tegenover de verwijten, hoe Weringer's cynisme hem beleedigd had vanavond en hoe hij toen plotseling besloten was, dien man niet meer te dulden....

Onmerkbaar glimlachte hij, nu hij z'n aarzelen voelde wijken, voor de klaarheid van z'n herinneren. Hij zag, hoe hij dien man had móeten wegduwen....

Hij hoorde na z'n woorden onderdrukte spottlachjes en zag spottrekken op veler gezichten, die onmiddellijk weer weg-trokken.

Daarna zag hij niets duidelijk meer. Hij voelde iets benauwends om zich heen; hij wenschte niets liever dan naar buiten te gaan, om zich te verfrisschen.

En toen hij spoedig daarop het gezelschap verliet, gingen enkelen met hem mee en vergezelden hem naar z'n huis.

Daar schikten ze zich bijeen in de oude, bekende kamer van Santos en schoven vervolgens op hun stoelen heen en weer, om over alles in 't rond goedig en prettig te kritiseeren. Santos floot zacht nu en dan tusschen de gesprekjes door; hij had z'n eigen hartelijk vriendschapsgevoel en z'n beste vrienden teruggevonden en voelde zich dankbaar en opgewekt.

„Toch wel een goed ding van je, Santos, om dien Weringer er uit te gooien,” zei Magnus Eegholm, jongensachtig-ruw en innig-tevreden, terwijl hij zich ver achterover wipte in z'n stoel.

Hij was niet zoo heel jong meer, maar hield nog altijd in z'n manier van doen het midden tusschen een jongen en een man.

Santos glimlachte en herinnerde zich hoe Magnus vroeger altijd lachen opwekte als hij zong met z'n vroeg-ontwikkelde, krachtige bariton-stem; die levensdiepten kon aanraken, — en waarmee z'n houding en trekken een zoo kluchtig contrast vormden.

Maar dat was toch al jaren geleden! Nu moest hij toch wel veel veranderd zijn!

Weer floot Santos zacht in een korte zwijgensstille. Toen kwam Magnus langzaam weer overeind zitten, nam een boek van de tafel om het tusschen z'n vingers heen en weer te laten glijden, en vroeg heel gemoedelijk: „Kom laten we nou es wat over ouwe dingen gaan praten allemaal!”

Toen Santos de dingen aanroerde, die hem 't meest gekweld hadden: z'n teleurgestelde eerezucht met den spoorwegbouw en z'n vergeefsche liefde, was het hem eerst, als sprak hij in een veilig, warm huisje, van koude en woeste storm. Hij glimlachte onder z'n vertellen, hij dróomde van leed, hij voelde 't dezen avond niet. Het was zoo iets genoeglijks, er mee bezig

te zijn, het te zien en te streelen en toch geen pijn te lijden!

Doch een vlaag van de oude spijt kwam hem beroeren, z'n gezicht betrok.

Toen hoorde hij zacht naast zich zeggen: „Er zullen wel meer even-bekoorlijke vrouwen zijn, en er zal wel eens weer een spoorweg gegraven worden.”

Santos keek terzijde en ontmoette een paar vriendelijke grijsblauwe oogen van dengeen, die gesproken had.

Diens woorden hadden ernstig geklonken, maar nu hield hij zich, alsof hij schertste.

Santos glimlachte, omdat hij wel hield van de grijsblauwe oogen, — maar hij stelde immers geen belang in andere, even-bekoorlijke vrouwen, die hij niet kende en een spoorwegbouw was niet meer zoo bepaald het doel van z'n eierzucht.

Alles veranderde en alles ging voorbij. Zou iets terug kunnen komen van wat geweest was?

Het lange, rijke leven begon boosaardig door z'n hoofd te flitsen, schokte en ontzette hem.

Voorstellingen wemelden voor hem, of ze hem wilden doen duizelen, maar hij wilde zich goed houden en keek strak en starend.

Het werd om hem een zee van helle, wreedfonkelende lichtjes, en hij rilde even van pijnlijk ontroeren.

Hij bleef koel in ééne richting staren en langzaam gingen de lichtjes om hem uit. Hij was nu alleen, in een leege ruimte.

Het deed hem goed, na dit gepeins z'n vrienden om hem heen weer te vinden.

Deze eene oude kamer en deze enkele oude vrienden waren iets warmes en goeds in de leege ruimte!

Magnus Eegholm had de laatste minuten 't meest gesproken en hij sprak nog, maar Santos had in z'n gepeins niets verstaan.

Nu wendde hij zich luisterend naar Magnus en trof hem in diens gezicht een geheel vreemde ernst, — maar een ernst, die hem denken deed aan de bariton-stem, zooals hij die gehoord had, jaren geleden.

EEN MINNEZANG

DOOR

FREDERIK VAN EEDEN.

Vraagt ge mij zangen? — Maar wie
maakte mijn leven tot een harmonisch lied?
Weinigen die de melodieën er van verstaan,
maar gij toch wel?

Als ik aan u denk, denk ik aan de leeuw'rik,
de leeuw'rik die des nachts zingt onder de sterren,
alleen tusschen de zwarte, stille wolken,
gansch alleen boven de duistere aarde, —
de maan sluit slaaprig 't oog aan de kimme —
hij waakt en zingt.

Als ik aan u denk zingen zóó mijn gedachten,
de duistere aarde luistert niet.

Wie heeft mij de troost gebracht en de verzoening
toen ik mat was van strijden,
niet verslagen, maar duldend zonder vreugde?
Wie heeft mijn wintersche dagen verkeerd in luwte?
Wie heeft mij liefde doen kennen zonder bitterheid?
Wie heeft mijn blijdschap hersteld?

Gij weet hoe zwaar het is God te gedenken
in alle donkere gangen des levens.
Maar door u heb ik Hem niet vergeten.
Verlangt ge nóg meer?

Verzoenster! met u vond ik de zee
de groote zee des vredes —
en in de verre hemelen van rust heb ik gestaard,
zij het maar éven.

En mijn deemoed is ontbloeid naast de uwe
en mijn getrouwheid is door de uwe geboren
en uw geduld is het mijne geworden
onder den zegen uwer liefde.

Uw oprechte oogen volgden al mijn bewegen
en hebben mijn hart en handen verlicht —
en de trage nevelen zijn opgeklaard
van mijn voorhoofd.

Welk heerlijk wonder als de vlagen staken,
als het gedonder der stormen ophoudt en de koude regen
niet meer striemt,
als de zon door de langzaam verzwindende wolken
warmte zendt op het verstillde loof,
als dan de regenware halmen zich rechten,
en de eerste vogelstemmetjes bedeesd weer klinken
en het leven van de ontelbare teedere wezentjes
die wat vreugde zoeken op 't gras, in de lucht, in 't water,
schuchterlijk hèr-begint —

Ach, zoo zoet was het weder opleven
onder den grooten zegen uwer liefde,
sedert zijn mijn dagen zangen geweest.
Verlangt ge nóg meer?

Neem dan deze ordelooze strofen,
ook de leeuw'rik zingt wild en zonder regelmaat,
hij breekt af en herhaalt en herhaalt, als door te machtigen
aandrang
van zijn innigheid —

MADAME DE STAËL'S CORINNA

DOOR

J. KOOPMANS.

Wie is *zij*?

Een zeldzame vrouw, half van Germaanse, half van Romaanse oorsprong, doch geboren en opgevoed in Italie, het land van haar trots en haar liefde; — een schitterende schoonheid, de roem der vrouwen, de gebiedster der mannen; — 'n talentvol genie, gevierd als schrijfster en improvatrice, koningin van 't bal, vorstin in de salons; — 'n schat van geest en gevoel; 't brandpunt van de kringen, die mannen van smaak en geleerdheid zich beijveren om haar te vormen; en aan wie ten slotte, door de vurige verering en de innige dankbaarheid van 'n ganse natie, de hoge eer te beurt valt, door de uitgelezenen van Rome's geleerden, Rome's prelaten en Rome's prinsen, over de heilige wegen van 't Forum, op 'n zegekar, in feestelijke optocht, naar 't Kapitoel te worden geleid, en daar, onder eerbiedige hulde, met de onsterfelijke lauwerkrans van de hoogste dichterroem te worden gekroond.

Haar naam? — Het was niet noodig, die te weten. Niemand vroeg er naar, niemand vond het nodig die te vragen. In háár vaderland is de kunstenaarsroem onafhankelijk van geboorte en stand. Dáár moet de kunstenaarsroem de mens kunnen emanciperen van alle tijdelijke dingen en van alle traditionele verhoudingen. Daar zal de mens vrij zijn, alleen krachtens z'n geestesadel. Al 't overige zal bijzaak blijven, mag zelfs in 't duister zijn gehuld. Zelfs moet dit gelden van 'n vrouw-op-zich-zelf, die jong is en schoon, zich overal wil vertonen, en dat nog wel onder 'n schuilnaam verkiest te doen.

't Land waar dit mogelijk is, en waar dit alleen mogelijk mag zijn, is Italië, dat, schoon in 't staatkundige onzelfstandig en aan de vreemdeling overgeleverd, — de geschiedenis speelt omstreeks 1800 — het land is van de traditionele vrijheid van gedachte, van geestelike onafhankelijkheid, van schitterende roem.

Zo wilde het Madame De Staël, en zij zelf, de onafhankelijke van geest, heeft haar wensen en begeren, haar smachten en verlangen, haar liefde en haar leed neergelegd in dit merkwaardige boek. 1) Het is een roep aan de volken, een beroep op 't nageslacht. Het is 'n zielekreet van 't sentiment, aangeheven door de vrouw als tolk van de vrouwelike mensheid, om haar recht; een stem, waarvan ze in haar worstelend ondergaan met 'n tot zekerheid naderende twijfel weet, dat ze niet verhoord zal worden, maar die klinkt en terugschalt tegen de wolken en rotsen van de op eenmaal stilgeworden schepping; en die, nu alle oren in stilte zijn blijven luisteren, het voorrecht heeft, verstaan en gevoeld te worden door het eeuwig meetrillend menselijk gemoed.

Want Corinna gaat onder! Deze vrouw, vol geest en zelfbewustzijn, met open oog en met psychologische zin voor al wat op de brede linie van menselijke openbaringen en levensuitingen bestaat en deze herleidende tot op de door de natuur gelegde gronden, deze vrouw verkwijnt en versterft, omdat zij, tegelijkertijd met 'n diep gevoelig hart begiftigd, dat in hevige hartstocht voor een ander blaakt, door het leed van deze hartstocht, dat zij in bestendige zelfanalyse zich klaar als een overstelpende en vernietigende overmacht bewust is, ten laatste vermoeid en verwonnen de kamp tegen 't leven opgeeft en berustend zich overgeeft aan de dood. Zo is Corinna de heerlijk bloeiende roos, waaraan de worm van 't harteleed langzaam, doch onherroepelijk, het zware en bange vonnis des doods voltrekt.

Wil men Corinna's verdiensten kennen? Haar de rollen zien vertolken in 'n treur- of blijspel van Shakespeare; haar zien dansen als 'n nimf, of haar 't penseel zien hanteren met evenveel gratie als vernuft? Haar improvisaties zijn met goud en

1) Corinna, ou l'Italie. In „Oeuvres Complètes de Madame la Baronne de Staël-Holstein”. Parijs 1836. Ie Dl.

bloemen doorstikte oden; haar conversaties zijn inleidingen op litteratuur en kunst. Van haar roem zijn de straten vol; de dag van haar kroning is 'n Romeinse feestdag. Ieder Romein weet 'n trek te voegen bij het beeld dat de vereniging vormt van alle talenten, die de geest kunnen boeien. De huizen zijn versierd; het volk loopt te hoop en vervult de pleinen met gejuich; de muziek speelt; de kanonnen laten zich horen; — daar nadert de zegewagen, door vier smetteeloos witte paarden getrokken, en geflankeerd door in 't wit geklede maagden. De lucht wordt, haar ter eer, vervuld met welriekende geuren; de vensters begroeten haar met bloemen, de balkons laten tapijten af. Kortom, geheel Rome schijnt zich te hebben verbonden om haar wierook te brengen aan de schoonste gaven, die de natuur, de geest, de verbeelding en 't gevoel in één schepsel op harmoniese wijze verenigd had.

Als de Sibylle van Domenichuino in 'n wit gewaad; met 'n Indiese sjaal om haar hoofd gewonden, waarin de donkere lokken zich strengelden door de kleurige zijde; getooid met 'n onder de boezem vastgehechte draperie in 't blauw, was haar kledij schilderachtig, zonder als opschik gekunsteld te zijn. Met 'n uitdrukking van adel in haar gelaat als van 'n koningin, doch met de nedrigheid van 'n beschroomde maagd, paarde zij aan de stille blijdschap, die de verering van anderen in ons opwekt, 'n gepast gevoel van bescheidenheid door de openlikheid van de hulde, alsof de blooheid der vrouw vergiffenis vroeg voor de triomf van 't genie. Haar rijzige gestalte beeldde op krachtige wijze de jeugd en 't geluk van haar leven af; de uitdrukking van haar gelaat vroeg de onmiddellike belangstelling; een blik van haar oogen gaf leven en bezieling. Zelfs in de manier waarop ze groette en dankte voor de haar opgedrongen eerbewijzen, kwamen haar natuur en geaardheid onverbloemd uit, welke op haar beurt weer kleur gaven aan de glans van haar feestelike verschijning. Zo naderde zij in triomf de heilige plek, de indruk gevende van 'n priesteres van Apollo, voorttrekkende naar de Zonnetempel, en tevens van 'n vrouw uit de samenleving, welke in 'n slechts gewone betrekking stond tot haar overige medeschepselen, doch met 'n bekoorlikheid in haar doen en laten, die overal de bewondering en de genegenheid wekten.

Onder fanfares en onder 't gebulder van de kanonnen beklimt Corinna de treden van 't Kapitoel, dat met z'n overweldigende majesteit in goedaardige welwillendheid de lichte schreden van 'n vrouw schijnt te ontvangen. Doch deze vrouw wordt, eenmaal te midden van 'n drom van magistraatspersonen, kardinalen en geleerden geplaatst, eensklaps de triumferende Sibylle, die op 'n verhevenheid gezeteld, van al de om haar geschaarde talenten de eerbied der kunsten en wetenschappen afdwingt. Poëten beginnen haar te omstuwen met sonnetten en oden; men prijst haar grondige studie der buitenlandse litteratuur; wijst op haar vermogen om het vernuft, de kleurengloed en geestesschittering van 't zuiden op de meest volkomen wijze te paren aan de kennis van 't menselijk hart, welke 't erfdeel schijnt te zijn van die landen, waar minder dan elders de uitwendige dingen de belangstelling vergen. Daar roemt men haar bevalligheid, en haar levenslust, die zonder in 'n enkel opzicht in spotlust haar luim te vieren, enkel voortvloeit uit de zuivere bron van haar vlugge geest en de frisheid van haar verbeelding. Gewezen wordt op de hartstochtelijke gevoeligheid van Corinna's poëzie, op haar gave de treffende harmonie te vatten tussen de schoonheden der natuur en de innigste gewaarwordingen der ziel. Men verheft de oorspronkelijkheid van haar wijze van uitdrukken, welke haar oorsprong heeft in haar karakter en haar wijze van voelen, zonder dat 'n zweem van gekunsteldheid ooit 'n onzuivere toets vermocht te brengen in de bekoring van haar taal, welke niet alleen natuurlijk is te noemen, maar ook van 'n louter spontaan karakter is. Niets is er wat niet in de lofzang op Corinna betrokken wordt. Haar welsprekendheid: — van 'n alvermogende kracht, die zooveel te meer de macht heeft de luisteraars te boeien, naarmate ze zelf rijker in geest en waarachtige gevoelens zijn, en boven 'n zeker peil van verstands- en gemoedsontwikkeling zowel door de glans als door het omhulsel tot de kern van haar wezen kunnen doordringen. Haar improviserend talent: — ongeëvenaard, en op niets gelijkende wat men tot heden onder de benaming pleegt te verstaan; voortkomende uit 'n zeldzame vruchtbaarheid van haar geest en de diepe emotie welke haar edele denkbeelden in haar zelve verwekken; één enkel woord, welke die beelden oproept, ontsluit in haar binnenste 'n onuitputtelijke

bron van gedachten en gevoelens, welke haar gloed en leven geven. Haar taal: — zuiver en welluidend; haar poëzie: — 'n geestelike melodie, welke op zich zelf reeds als door 'n tovermacht de onnaspeurbaarste en teederste indrukken weet te geven. Kortom, ieder die 't voorrecht heeft gehad, met Corinna de tempels der kunsten te bezoeken, en met haar 't genot der muziek en der lektuur te delen, heeft in al deze onderwerpen van gezamenlike beschouwing de vonk van haar geest kunnen opmerken; en vindt hij, die na haar kennismaking zich voor korter of langer tijd het genot van haar bijzijn heeft moeten ontzeggen, het op z'n minst nodig z'n toevlucht tot de eenmaal bezochte oorden te nemen, om, in de zekerheid van nergens elders enig spoor van dit vuur terug te kunnen vinden, altans dáár de levensvonk nog aan te zullen treffen op de plaats waar Corinna heeft vertoefd. Alleen dan, zei men, wanneer men voor lange tijd verzekerd was van 't geluk van 'n verdubbeld levensgevoel, dat haar bijzijn gaf, was 't geraden, haar vriendschap te zoeken; was men daarentegen genoodzaakt, haar na 'n eerste kennismaking voor goed te verlaten, dan was 't ongeraden haar te leren kennen; immers, eenmaal met 'n wezen als zij was bevriend, zou men door heel de wereld, doch vruchteloos, 'n scheppende geest willen terugvinden, die zozeer als zij in staat was iemands gedachten en gevoelens te verstaan, ze te delen, en ze in oneindige vertakkingen te vermenigvuldigen. Zulk 'n wezen te bezitten, was voor Rome 'n weldaad, door de Italiaanse hemel gegeven, door de bezielde natuur verleend. Zij, roemde men, was 't beeld van 't schone Italië; het ideaal dat de Romeinen van heden zouden kunnen bereiken, zonder hun tekortkomingen vanwege de onwetendheid, naijver, tweedracht en onlust, waarmee het lot hun ter kwader ure had bedeed. Ieder Romein, betuigde men, moest er behagen in scheppen haar te vereren als de wondervolle telg van de Italiaanse natuur en 't Italiaanse kunstgenie, als de nieuwe loot op de oude stam van 't verleden, welke 'n profetie voor 'n verre toekomst beloofde te zijn. En als de vreemdeling kwam, zonder medelijden als hij was voor de tekortkomingen die voortvloeiden uit hun rampen, — en durfde schimpen op het land, van waaruit de zon der beschaving het ganse Europa eens had verlicht, — men zou hem

de Onvergelijkelijke Corinna tonen; de band, die hen samensnoerde; de harteklop van hun leven, de zon van hun hoop, de trots en de toekomst van 't Volk; en hem toeroepen: „Zie Corinna, vereer haar, die 't symbool is van 't schone Italië!”

Wanneer wij de beschrijving van Corinna's vrouwelijk genie, door ons samengelezen uit hare roemruchtige apotheose door Rome's dichtrental op 't eervolle Kapitoel, vergelijken met de gegevens welke Madame de Staëls levensbeschrijvers ons bieden, dan bewonderen we des te meer deze vrouw, die in de meesterlike zelf-analyse de bewustheid van haar eigen waarde heeft gelegd. Zij was inderdaad een buitengewone geest. Zij elektriseerde haar omgeving. Allen, die zij tot zich trok, meenden in haar 'n wonder te hebben gezien. Terwijl echter wonderen worden gezien en vergeten, beheerste zij degenen, die haar leerden kennen, ook voor 'n gans volgend tijdperk. De levend borrelende woordenstroom in haar conversaties liet nooit na de oren te betoveren; de rijke ontwikkeling van haar denkbeelden, haar gunstige schakering van licht en schaduw, de schat van diepe en edele gevoelens die zij te voorschijn riep, werkten niet alleen imponerend, maar ook bevruchtend op de geesten die haar onringden. Zò kon het gebeuren, dat mannen van onsterfelijke roem, wanneer zij van deze vrouw het licht van 'n nieuw idee in hun brein hadden opgevangen, met het kostbaar kleinood in zich zelve keerden, om vervolgens met het gelaat naar de wereld gewend, door middel van de door hen zorgvol vermenigvuldigde lichtvlakken de volken deelgenoot te maken van de onschatbare winst. Daarbij had zij de gave om als éniġ middelpunt van 't gezelschap, de verschillende karakters te beheersen, zonder zich op die heerschappij te laten voorstaan; de uiteenlopendste elementen tot elkander te brengen, en met vaardigheid en fijne takt, bevalligheid en gratie, in hare soireés, de bontste groeperingen, waar ook en wanneer ook, in de door haar gewenste geestesstroom te leiden. Zij was als de karbonkel uit de sprookjeswereld: de lichtstroom hield niet op met vloeien, ook als de steen op 't plotselingst voor 't oog verholen werd; de gouden en kristallen wanden blonken jarenlang na van de schittering van 't oorspronkelijke licht, dat in de schrijn

gekneeld, z'n kerkering wraakte met 'n onuitdoofbare gloed.

In de verbloemde zelfbeschrijving dan, vinden we trekjes genoeg terug, welke Corinna in onze ogen tot 'n afdruk maken van de gevierde schrijfster zelf. Geeft Corinna's grootste lofredenaar, de prins van Castel-Forte, aan de gevierde vrouw de eer, dat zij door haar universele belezenheid en haar historische zin, recht weet te geven aan de schitterende geestesgaven van 't Zuiden, zowel als aan de wijsgerige en zielkundige denkkraft van 't Noorden, dan heeft hij 'n trek toegevoegd aan de kennis van haar, die in de nationale litteraturen de afspiegeling vond van de eigenaardige klimatologische en sociale condities der volken. Verheft dezelfde panegyrist Corinna's gave, om onmiddellik en nauwkeurig de verhouding op te kunnen sporen tussen de schoonheid van de natuur en de gevoeligste zielsindrukken, dan levert hij wederom 'n bijdrage tot de kennis van haar, die in diepe verering voor Rousseau 't eerst waagde het karakter en de geschriften van deze naturalist in 't ware licht te stellen. Feitelijk zijn dit natuurgevoel en de psychologische waardering van de in broederschap tredende volken, loten van één stam; beide hebben hun grond in de behoefte van het vrijgeworsteld en onbevooroordeeld gemoed, om aan al wat zich in de werkelijkheid als nauw zichtbare levenskiem durft vertonen, eveneens z'n *recht* van optreden te geven; beide ontlenen hun cultus aan de onafwijsbare drang, om bij 't voortdurend appeleren op de causale orde in de voor ons liggende schepping, tevens 't *levens*-beginsel in al 't gecreëerde, 't menselijk ingeschapene mede, tegen inbeeldingen en traditiën te ontvouwen. Dit Rechtsgevoel voor de Kosmos, groot en klein, is een der grootste triomfen van de bewustwordende mensheid; veel meer dan de politieke en sociale nivellering die men honderd jaar geleden met meer of minder sukses in praktijk trachtte te brengen, betekent de vrijheid, gelijkheid en broederschap in de konsekwentie van de lijn van Rousseau; en 't is zo waar niet aan Mevrouw de Staël te wijten, zo na haar eeuw, hier en daar de herleiding der litteraire verschijnselen op haar historiespsychologische factoren, met onvoldoende erkenning van de rechten der in oorsprong natuurlijke en daardoor alleen geldige grondregels is geschied. Zo iemand, dan is zij onbevooroor-

deeld geweest; heeft zij, op 'n tot haar tijd ongekend breed terrein, gestreden voor de rechten van het menselijke in de Mens.

De jonge, schone, geleerde en talentvolle Corinna, fier en onafhankelijk, rijk en milddadig, gaat, zoals gezegd is, onder door 't leed van 'n onuitblusbare liefde. Vergeeflike tekortkoming, lief te hebben; vergeeflik in 'n vrouw van talent, die, aangetrokken door de overeenstemming in 't gevoelsleven met 'n beschaafd en welgemaakt man, nog te meer geprikkeld wordt tot toenadering, wegens een van haar in richting afwijkende geestesvorming, 'n andere levensopvatting en een van andere beschouwingen uitgaande kunstsmaak. Doch deze sympathie en deze verscheidenheid, welke in staat zijn de hechtste liefde te kweken, zijn tevens de voorwaarden van 'n andere en helaas uiterste tragiese waarheid. Ze is deze, dat de rijkst aangelegde geesten ook 't diepste de smarten voelen; dat voor 't in droefenis verzinkende hart de schitterendste gaven niet eens vermogen 'n toevlucht te zijn, aangezien de geest eerst z'n licht kan uitstralen bij 'n volkomen evenwicht en 'n volstreckte kalmte van 't gemoed; dat juist de rijkdom der denkbeelden de oorzaak is, dat in 'n gevoelige ziel het aantal verdrietelikheden vermeerdert, omdat het genie, zo goed als het in de omringende natuur ontdekkingen doet, evenzo z'n bevindingen schept uit de borrelende bron van z'n eigen heftige beroeringen, en 't hopeloos, onoverkomelijk ongeluk van z'n hart in alle reflexiën voelt. Zo wreekt zich de verhevenheid van 't verstand op de gevoeligheid van 't gemoed. De misplaatste genegenheid voor de man, is bij de vrouw de steeds voortwoekerende schimmelpant, die op de gunstige bodem van 'n kies en fijn gevoel, begint met al de vermogens van de geest te verdorren, om ten slotte, na 't intellektuele leven te hebben verstikt, de door strijd vermoeide ook nog in 't fysieke organisme aan te tasten, en in 'n onverwinbaar leed te doen verteren. De schitterende roos Corinna, draagt, verscholen voor 't oog van de oppervlakkige toeschouwer, in haar levenskern het nauweliks merkbare, maar toch onmiskenbare teken dat de noodlottige steek aanwijst van de verderfaanbrengende engel ener dodelike liefde. Juist op 't oogenblik van Corinna's schoonste ontwikkeling, als de

triomf van haar gratie van geest en verschijning, om haar slapen de krans der eeuwige onsterfelijkheid spant, sluipt het bedwelmende gif in 't weeldevolle hart van de gevierde vrouw, welke het zich als haar hoogste ideaal blijft rekenen, alle hulde die het haar mogelijk is te omvatten, eenmaal als 'n offer neer te mogen leggen voor de voeten van 'n door haar aangebeden man.... En — deze man komt.

* * *

Wie is *hij*?

Ginds op de steile hoogten van de Tiroler bergen, langs duizelingwekkende kloven en loodrechte bergwanden, beweegt zich, op z'n reis van 't Noorden naar 't zonnig Italië, de koene ruiter met z'n slanke gestalte en z'n edel voorkomen. De bewoners der dalen zien de vermete reiziger en 't gevaar waaraan hij zich roekeloos blootstelt; aan de grond genageld van ontzetting, waarschuwen ze hem met angstig geroep; doch de stoutmoedige vreemdeling schijnt alle bezwaren te kunnen overwinnen; plotseling toch weerklinken de hellingen der bergen van 't gejuich en 't handgeklap van de landlieden, verrukt over zoveel tegenwoordigheid van geest. Tevoren heeft hij, op z'n reis over de zee, de harten der schepelingen gewonnen wegens z'n hulpvaardigheid, die hij jegens de passagiers zoowel als jegens de bemanning betoonde; grijsaards steunde hij wanneer ze wankelden op het wrakke vaartuig; in 't noodweer hielp hij 't matrozevolk het scheepje koers houden door de woeste golven; nam zelfs het roer over, en bracht, onder de toejuiching en de zegenwensen van z'n opgetogen lotgenoten, hen in de veilige haven. Zo aanstonds, als hij over de sneeuwpaden van de Alpen in de groene valleien van Italië zal afgedaald zijn, zal hij te Ancona, in 'n geduchte brand welke de halve stad verwoest, de Joden uit hun stads-kwartier, en de krankzinnigen uit 't dolhuis redden; de door traagheid en bijgeloof in de aanvang werkeloze stadsbevolking zal op zijn wakker voorbeeld, onder gejuich, hem de behulpzame hand bieden in 't behouden van wat er nog overschoot; de vrouwen zullen hem te voet vallen, en tot hem opziende als tot 'n uit de hemel gedaalde engel, z'n bemiddeling en z'n wondermacht inroepen tot genezing en behoud van hare echtgenoten en kinderen. De faam van z'n heldenmoed en z'n zelfopoffering

vliegt hem vooruit, en baant hem de triomfweg, waarlangs de scharen hem begroeten. Trekt hij, later naar Engeland teruggekeerd, aan 't hoofd van 'n regiment naar de koloniën, om er de vijand te bevechten, dan wint hij de achting en liefde van z'n soldaten door z'n onversaagdheid en z'n minzaamheid; ze dragen hem op de handen en storten tranen bij 't nemen van z'n afscheid. Waar hij komt en gaat, overal geeft hij z'n steun, door z'n persoonlijk optreden en z'n ruime middelen; niets is hem te veel; niemand hem te onaanzienlik; en bij al z'n gereserveerdheid, z'n beschaafdheid, z'n edele manieren, toont hij in z'n handelingen zoveel belangeloosheid en zelfverlochening, dat zij die getuige van z'n daden zijn, niet weten wat zij meer moeten bewonderen, of de bereidwilligheid en de toewijding van de slanke edele lord, of wel de schier naar hooghartige koelheid zwemende kalme eenvoud, waarmee hij voor z'n opofferingen de dank van z'n medemens afwijzend ontwijkt.

Desondanks draagt de edele Schotse lord Nelvil de kiemen in zich van 'n dodelijke melancholie. Over z'n jonge leven hangt 'n somber wolkenfloers van droefgeestigheid. Zwak en besluiteloos van karakter; van z'n vroegste jeugd af sterk gehecht aan 'n voorbeeldige, zorgvolle vader, heeft hij door 'n lange afwezigheid in Frankrijk het hart van die vader bedroefd, en, eenmaal teruggekeerd in de ouderlike woning, waaruit de in kwijning vervallen bewoner kort te voren grafwaarts gedragen was, grijpt hem de angstige kwelling aan van z'n schuldbesef, en bant de twijfel, of hij wel ooit de schim van de overledene z'n zielsrust kan geven, z'n eigen waken en slapen de gemoedsrust ten enemale uit. De reis, die hij, op aanraden van z'n doktoren, naar Italië onderneemt, en die hij, in de hoop, aan z'n voor hem waardeloos geworden leven altans nog enige afwisseling te kunnen geven, na lang twijfelen en talmen aanvaardt, blijkt hem niet te baten. In den vreemde voelt hij z'n eenzaamheid des te drukkender, en in de moedeloze gelatenheid zijner afzondering, vindt de verscheurende twijfel, bij de totale afwezigheid van de wil, 'n steeds vruchtbaarder bodem voor nieuwe folteringen. 't Is deze zielsgesteldheid, welke z'n belangeloze doodsverachting verklaart. Z'n levensmoetheid maakt hem het meest vertrouwd met die ogen-

blikken, waarin hij als 't ware staat op de rand van z'n ondergang, omdat enerzijds het vege leven, hangende aan 'n draad, bij de minste vingerverroering is prijs te geven, en anderzijds dit verlies te veel aan 't toeval overlaat, om zich met het zelfverwijt ener vrijwillige vernietiging behoeven te belasten. Zo wordt het besef van gevaar voor hem 'n verzoening met het leven; en ontheft deze toestand van evenwicht het gemoed van z'n schrijnende smart. Doch zo het waar is, dat het tarten van de doodsnood 'n blijde toevlucht kan zijn, dan is de belangeloosheid van deze vermetele moed slechts de roem van de zelfzucht, en is de onverschilligheid waarmee het juichend misverstand der menigte wordt ontweken, in zooverre 'n vorm van geblaseerdheid, dat ze van deze heldhaftigen de tegenzin in hun eigen bestaan openbaart.

De „wereldsmart” geworden droefgeestigheid heeft haar eigenaardige prikkel op sentimentele gemoederen. Eenzaam staat lord Nelvil in de vrolijk drukke marsgang van 't leven, en velen die hem voorbijtrekken en omkijken, nemen op hun lippen de vraag naar 'n waarom. De éénling wordt interessant. Bij de feesten en in de salons, bij de maskerades en bij de processies, staat, afgezonderd van de bonte beweging, half verscholen achter 'n pijler, in de schaduw, de peinzende jongeling, met de hand aan de kin, met starende ogen en droefgeestige blik; 't luidruchtige leven gaat hem voorbij; schone vrouwen, blinkende kurassen, heilige zangen, heldere klaroenen, bloemenpracht, alles houdt schilderachtig défilé Doch te meer trekt hij zich terug; walgt hij van alles; de zorgeloze vrolijkheid en de zucht naar 't levensgenot om hem heen versombert te meer nog de zwartheid van z'n gemoed, sluit hem te nauwer nog op in zich zelf, verbittert hem tegen de levensuitingen zelve, verhardt hem tegen de vrije en onge Kunstelde openbaring zelfs in die levensvormen, ja, stelt deze openbaringen tegenover die levensvoorwaarden, waaruit z'n eigen opvattingen haar oorsprong nemen, en die in dromende geest terugvoeren naar de kalme eenvormigheid, waarin z'n oud-Engelse opvoeding in de nationale begrippen z'n kinder- en jongelingsjaren op vreedzame wijze hebben doen slijten.

Overgedragen op deze misanthropiese lord, komen als van zelf de exclusivistiese opvattingen van het Engelse ras in 'n

zo schrill mogelijk contrast met z'n nieuwe Italiaanse omgeving. In hem kan het Noorden met z'n intiem huiselijk leven, noodwendig gevolg van de physiese voorwaarden van bodem en luchtstreek, zich onmogelijk met het openbare leven van 't Zuiden verstaan. In 't land van storm en sneeuw, regen en mist drijft de sombere natuur de landzaat in 'n welbesloten huis, waarin z'n noeste vlijt de nooddrift voor de komende winter heeft vergaard; in 't lachend Italië drijft de natuur de kinderen des lands naar buiten, waar de weelderige bodem met overdaad in hun luttele behoeften voorziet, en hen de dagen, als in 'n eeuwige lente, in spel en dans doet slijten. De verscheidenheid in leefwijze en in temperament doet deze verschillende natiën de raadselen en vragen der wereld op 'n uiteenlopende wijze beschouwen, en hun gaven van geest, bij onderscheiden aanleg, op verschillende wijzen openbaren. In haar verhoudingen, neigingen en gevoelens, in haar godsdienst, in haar kunstgevoel, overal wijkt de Italiaanse wereld af van de begrippen die de lord uit Engeland heeft meegebracht. Als produkt van z'n ras, z'n rechtzinnig Protestantisme en de moraliserende kritiek van 'n tijd, staat hij zo scheef mogelijk tegenover 'n kunst, die, onder de vleugelen van 't zuidelijk Katholicisme tot 'n ongekeerde hoogte gestegen, in haar waarderling 'n onbevooroordeeldheid vergt welke vrij is van nationale en tijdelijke leerstelling en moraal. Daarbij hindert z'n Germaanse ernst de levendigheid der Zuideliken, die hem als vluchtigheid en aanstellerigheid voorkomt; als Protestant ziet hij in 't Katholicisme 't liefst het bijgeloof; als beredeneerd moralist geldt bij hem alleen datgene wat het verstand bevestigt, en wat klopt met z'n vormelijk begrip van deugd. Doch boven dit alles stelt lord Nelvil z'n politieke maatstaf van 't constitutioneel ontwikkelde Britse volk. Tegenover de mannelijke zelfstandigheid van z'n natie, is, bij de individuele zelfbewustheid van elk Engelsman, voor hem de Italiaan 'n ongelukkig wezen zonder vaderland; iemand die tot geen organies gegroeid volk behoort; iemand die geen nationale instellingen kan dienen, noch 'n militaire loopbaan kan volgen; een slaaf dus, krachteloos, zonder besef van en zonder recht op eigenwaarde. Zulke mannen, meent de lord, zullen 't leven nooit als ernstigs en iets waardigs, daarentegen altijd 't als 'n

spel beschouwen, en dit leven spelen als 'n speler op 'n schaakbord, met 't ijdele sukses als enig doel. Zonder ernstige bezigheid, zal 't karakter van de Italiaan verslappen, en 't lijkt de vreemdeling geen wonder dat hun spreekwoord: wie niet weet te veinzen, weet ook niet te leven, — gans en al 'n vrouwen-spraakwoord is. De mannen immers, meent hij, werden vrouwen; en terwijl de natuurlijke orde van de dingen meebrengt, dat de man beschermer is en de vrouw beschermeling, wier zwakheid vereerd wordt door hem die haar verdedigt, brengt de omgekeerde wereld in Italie mee, dat de vrouwen niets voor de verering der mannen gevoelen, en 't dit gebrek aan eerbied is, wat de liefde van de man voor de vrouw verwoest. Een tweede omstandigheid, welke de lichtzinnigheid in zake de liefde bevordert, komt lord Nelvil voor, is de tegenzin in elke inspanning en de bestendige jacht naar 't allesverlokkende geluk. Zulke mannen kunnen, volgens hem, niet ernstig beminnen; zij zoeken alleen het aroma, met hetwelk de in wuftheid opgevatte genegenheid vervliegt; even licht zullen dezulken hun dode vergeten, omdat hun vluchtigheid alreeds het denkbeeld van de dood ontvliedt. Kortom, besluit lord Nelvil, al wat er verder voor ernstigs aan sommige levensvormen mag overblijven, wordt eenvoudig overgelaten aan daarvoor betaalde priesters; zelfs laat men 't voldoen aan de eisen ener verplichte galanterie over aan *cavaliers servants*; en daar er de vormen en gebruiken, als van te voren besteld, worden vervuld, hebben de droefheid, nòch de rouw, nòch de geestdrift, nòch de liefde er enige wezenlike waarde, en zijn en blijven slechts ijdele, holle klanken.

Zo nauw zelfs sluit de wereldwarsheid van lord Nelvil hem op in z'n nationale trots, dat de rechtmatige en uit hun kunstgevoel geboren trots van de Romeinen op de herinneringen van hun roemrijk verleden, in de ruïnen van hun gebouwen en de overblijfselen der antieke kunst, niet eens vermag hen in de ogen van de Engelsman te verheffen. De onevenredigheid tussen wat de Romeinen waren, en wat ze zijn, doet hem onaestheties aan; de uitwendige pracht, waarmee de groten de ogen van de vreemdeling uitsteken, en het hoogdravende in hun uitdrukkingen, doen hem des te meer walgen van de lage soort hunner genietingen, en het onachtzame en slordige

in hun huiselijke zaken. Doch ook als hij gerechtigd is, het volk en 't land van heden uit z'n gedachten te zetten, en de kunst der ouden of de roem der Renaissance te genieten als historische beschavingsuiting, staan hun z'n beredenerende en moraliserende tendenzen telkens in de weg. Tussen hem en de kunst schuiven zich het verstand, het gemoed, het feit, de anekdote. Niet de kunst zien wij, maar lord Nelvil; evenals tussen hem en 't voorwerp der kunst de door hem nooit te overspringen schaduw zijner vooroordelen ligt. Ziet hij op de deuren van de St. Pieterskerk de basreliefs, welke tonelen uit de *metamorphosen* voorstellen, dan kwetst z'n waarheidsgevoel zich aan 'n smakeloosheid welke 'n christelijke tempel door middel van heidense motieven ontwijdt. Ziet hij de plafonds van de sixtijsche kapel beschilderd met de krachtige mannen- en vrouwenfiguren der profeten en sibyllen, dan ergert hij zich over het gemis aan deemoed in deze gestalten, en ziet hij in hun stoute groeperingen 'n vloekend contrast met de devote bestemming van 'n christenkapel. Bij 't Coloseum belet hem ten enemale de herinnering aan 't worstelperk, de indrukwekkende grootheid van 't gebouw te bewonderen; het bloed van de hier gevallen christenoffers maakt z'n ogen troebel voor de waardering van dit monument der kunst. Hij ziet niet in dat 'n kunstwerk als zodanig beoordeeld moet worden, met terzijdestelling van door religie en moraal gekweekte opvattingen; dat men eerst door studie en door opzettelijke inleving zich 'n inzicht kan verschaffen in de tendenzen van 't humanisme, met z'n overgeleverde inhoud en z'n opgewekte vormendienst; dat men zich allereerst reenschap moet geven van de oorzaken en de gang eener verplaatsing van 't cultuurbezielend overwicht, uit de Middeleeuwen op de Nieuwe Tijd: — eertijds had de kunst de grondwaarheden der godsdienst, en daarmee 't geloofsleven verdiept; tijdens de Renaissance diende de inhoud van de religie de kunst, welke, door 'n in zelf-openbaring hoog-geestdriftvolle cultus van 't individu, zelf 'n bezielende religie werd.

Voor hem, die 't voorrecht heeft gehad, eenvoudige samenlevingen in stilte gade te slaan, worden bekrompenheid en onbeschaafdheid zeer betrekkelijke begrippen. Aan te nemen

is daarom, zo we slechts rekening houden met de afwijkende beschaving van z'n geboorteland, dat aan Oswald Nelvils afkeer van de geest der antiëken, in zoverre ze de scheppingen van de christelike kunst dooradert, dezelfde lichtgeraakte kiesheid ten grondslag legt, welke hem, onder de vormen van teruggetrokken bedeerdheid en minzame voorkomendheid, in z'n omgang de sympathie en de verering van z'n medemenschen verzekert. Deze overgevoeligheid nu is bestemd evenzeer de aandacht van 'n andere met diep gevoel begaafde ziel te trekken, als z'n degelijke verstandelike vorming gehouden is de geest te boeien van 'n rijk ontwikkeld genie. Zo is het dan de wil der goden, dat de schone, onafhankelike, begaafde, in deugden schitterende, doch droefgeestige jongeling het hart bekoort van de evenzeer schone, onafhankelike, vernuftige en levendige Corinna. Zoals hij, Corinna ziende, zich dadelik tot haar voelt aangetrokken, zo ook houdt Corinna, hem ziende, z'n beeld voor immer vast. 't Is Corinna's feestdag, welke de vriendschapsband om hen slingert. Als zij op 't Kapitoel, bij 't ontvangen van de bedwelmende hulde, met haar ogen in de eenvormige ruimte der algemeene verering 'n vast steunpunt tot bescherming zoekt, valt haar oog eensklaps op Oswald; en alsof bij 't herkennen van de zee van weemoed die er in de diepte van z'n wezen ligt, de wereld voor haar 'n plotselinge ommezwaai neemt, zwenkt op staande voet, als op hoger last, de lijn van haar improvisatie, en wordt het jubelend recitatief, dat de lof op 't van geest en schoonheid schitterend Ausonië inhoudt, ineens doortrild van 'n toon van weemoed, en opent in haar troostend lied, 't gelukkig Italië meelijdend de armen ook voor hem, die met 'n droevig hart gekomen, er balsem voor zijn wonden zoekt. Bij deze troostelike toezegging van de schone Sibylle Corinna, wordt haar zonnig vaderland voor hem 'n belofte, haar bijzijn hem 'n behoefte; doch aan de andere kant krijgen Corinna's stemmingen allengs 'n klank en 'n kleur, die haar nader brengen aan de zielsgesteldheid van de gemoedsrust zoekende Oswald. Zo worden Corinna en Oswald elkanders echo; en de hemel, de ruïnen en de zuilen kaatsen hun ontboezemingen terug. Het heilig Italië is hun de tempel, waar hun wederzijdse liefde hun gemeenschappelik geluk, hun troost en leed ten offer brengt. De pijlers en stenen van Rome zijn

voor hen de snaren en toetsen; en de galm van 't vermanend verleden, in één richting van gedachten en gevoelens geleid, en versterkt door de grondklank van hun diepste sentiment, beroert de wereld, en roept appel aan de eeuwigheid en de natuur. Steeds wandelen zij, zich hoe langer hoe meer aan 't bedrijvig leven onttrekkend, nu eens vertrouwelik onderrichtend, dan weer droefgeestig zuchtend, over de ruïnen van Rome, of trekken over 't door 't maanlicht beschenen dromenland van de Campagna; tochten, die eensdeels 't karakter dragen van pelgrimages naar door de kunst en de historie gewijde oorden, anderdeels speelreisjes zijn van twee minnenden door een teder-bekoorlike natuur. Doch onderwijl sluipt in deze onafscheidelik verbonden harten, wier zuiverheid en adel van gevoelen geen andere kroning vergt dan 'n eeuwig samenzijn door de band van de echtelike trouw, — de onrust van de twijfel aan de bestendige duur van hun genegenheid; in beider gemoederen zweeft het vage voorgevoel van 't naderend einde van hun ogenblikkelijk geluk; en terwijl zij, door de vrees voor 't verlies, hun onderlinge waarde gedurig hoger schatten, en de op hun achting gegronde genegenheid steeds dieper wortel schiet, krijgen de beschrijvingen van de hevige verlangens en de geweldige smarten, met hun historie- en natuurberoep, heroïese proporties, en treden door de hoge sfeer van de wereldpoëzie in 't kader van 't onsterfelike boek.

* * *

Datgene wat een nauwere verbintenis van deze twee minnenden in de weg ligt, is het bestaan van persoonlijke geheimen, waarvan bij beiden 'n reeks van voorafgaande gebeurtenissen, maar toch in de eerste instantie het verschil van hun natuur de grondslag vormt. De lijn van Corinna's geschiedenis heeft namelijk vóór hun ontmoeting op 't Kapitoel reeds raakpunten gehad met Oswalds levensweg. Corinna is niemand minder dan de spruit van 'n Engelsman, lord Edgermond, en van 'n Italiaanse vrouw. In 't Zuiden geboren, genoot zij er 'n voortreffelike opvoeding, en met de ontwikkeling van haar schitterende talenten hield haar steeds toenemende liefde voor haar geboorteland, het vaderland der kunsten, gelijke tred. Na de dood van z'n eerste vrouw had lord Edgermond z'n dochter,

ter voltooiing van haar opvoeding, in Italië bij 'n verwante van haar moederszijde, achtergelaten, en was zelf naar Engeland teruggekeerd; later, toen hij 'n tweede huwelijk had aangegaan, kreeg hij het in z'n hoofd, ook z'n voorkind in het nieuwe gezin op te nemen, en riep z'n dochter naar z'n kasteel in Northumberland. Hier, in 't koude Noorden, leidde het talentvolle en levendige kind, te midden van de overgeleverde begrippen en de alledaagse toonloze conversatie van de oude landadel, 'n ongelukkig leven. Geen enkele gelegenheid vond zij, haar talent te ontwikkelen of 'n geestig gesprek te voeren; elk woord of elk denkbeeld van haar, dat maar even buiten de sleur van de ingeroeste opvattingen van haar omgeving viel, wekte bevreemding, en werd met stilzwijgen ontvangen. Niemand bemoeide zich met haar; de enige die belangstelling voor haar toonde, was haar vader; en de enige, aan wie zij al haar genegenheid en toewijding kon schenken, was haar jongere zuster Lucile, het kind uit haar vaders tweede huwelijk. Ten slotte, wanneer lord Edgermond het oog voor goed gesloten heeft, en zijn dochter enige eenzame jaren in vertwijfeling heeft gesleten, waagt zij het, tegenover haar stiefmoeder het voornemen uit te spreken, weer naar Italië terug te keren. Lady Edgermond, die het voorbeeld is van oud-adellike trots en huiselijke plichtsopvatting, eist, zo haar stiefdochter ooit aan dit plan gevolg zou willen geven, een volledige afstand van haar tittel en familierechten. Na 'n lange tweestrijd onderneemt zij de stap, en scheidt zich heimelijk met haar trouw gebleven kamenier naar Italië in, waar zij, onder de naam van Corinna na vijf jaar vertoevens, door haar geleerdheid en haar kunstsmaak tot die eer en dat aanzien komt, welke haar, als de gevierdste geest van 't nieuwe vaderland, op 't Kapitoel de onsterfelijke roem van 'n Dante en 'n Tasso doet verwerven.

Tijdens haar verblijf in Northumberland, was Corinna's vader door 'n oud vriend van hem, die niemand anders was dan lord Nelvil, Oswalds vader, aangezocht tot 'n correspondentie over 'n mogelijk huwelijk tussen Oswald en lord Edgermonds oudste dochter. De eerste onderhandelingen leidden er toe, dat lord Nelvil, die z'n goederen in Schotland had, naar Northumberland overkwam, om nader met de eventuele bruid kennis te maken. Ofschoon Oswalds vader niets had af te

dingen op de vele goede eigenschappen van het schrandere en ontwikkelde meisje, achtte hij haar toch 'n minder geschikte partij voor z'n zoon; aan 't onvaste karakter van Oswald zou eer 'n streng huiselijk opgevoede vrouw ten goede komen dan iemand, wier schitterende gaven haar in verleiding zouden brengen, eenmaal in de wereld op te treden. Om nu met het opgeven van het eerste plan, de oude connecties niet te verbreken, werd er op 'n aanstaande verbintenis van Oswald met lord Edgermonds jongste dochter Lucile gedoeld, welk meisje destijds nog maar 'n kind was, maar die eenmaal beloofde, door haar zeldzame schoonheid en de zorgvuldige opvoeding van de plichtvolle lady Edgermond, een sieraad onder de edele dochteren des lands te worden. 't Is deze hartewens van z'n vader nu, welke Oswald, voor wiens ogen nog altijd de onverzoende schim van lord Nelvil zweeft, bij al de afleiding en voldoening, welke z'n verhouding tot Corinna hem verschaft, z'n verscheurd gemoed dag aan dag in tweestrijd houdt. Van haar kant vreest Corinna, dat wanneer zij zal openbaren, hoe zij, van haar nabestaanden en haar tietel als verstorven, in Italië kwam rond te zwerven, deze ontdekking de volgens de conscientieuze Engelse begrippen opgevoede lord Oswald ten enemale van haar zal verwijderen. Zo, met het geheim van haar leven belast, welke de rechtschapenheid echter eenmaal zal gebieden te onthullen; anderdeels gekweld door het denkbeeld van 'n mogelijke scheiding, gevolgd door 'n eeuwigdurend afzijn, doet zij al het mogelijke om Oswald zo nauw doenlik aan haar te verbinden door zich onontbeerlik te maken, en hem in de nog voor hem beschikbare tijd — binnenkort wordt hij opgeroepen om z'n regiment aan te voeren — in haar nabijheid te houden. Om deze reden is het, dat zij hem voorslaat onder haar geleide de merkwaardigheden van Rome te gaan beschouwen, trekt daarna met hem naar Napels en naar Venetië, en wordt op deze wijze z'n cicerone op z'n pelgrims-tochten door de Romeinse ruïnen en door het Paradijs van de schone zuidelike natuur. Op deze zwerftochten, waarbij ze, als 't ware hand aan hand, onder 't weemoedig melodiëren van hun onbestemde gevoelens en verlangens, zich in hun stemmingen hoe langer hoe meer van hun aardse omgeving laten ontvoeren, zoekt de vaagheid van hun dromen 'n toe-

vlucht en 'n weergalm in de oneindigheid van de schepping en in de onbegrenstheid van de historie, waarbij de reeks der vergankelijkheden van de Eeuwige stad het naar onsterfelijkheid smachtende schepsel op de broosheid der menselijke vermogens en 't vluchtige van z'n wezen wijst. Onder 't stijgend roepen om 'n onverbreekbaar levensgeluk, manen de klokken der kerken aan het bloot tijdelike van hun samenzijn. Door de zachte zefir der liefde suist de dodende adem van de twijfel, tot zoverre ze de minnenden, bij elk gemis van 'n verklaarde verhouding, tot de averechtse vervoering brengt, hun genegenheid, door 't plotseling afbreken van hun leven, tot in eeuwigheid te willen bestendigen. Zo klinkt door de idylle van 't zacht jubelend gemoed de angstschreeuw van de dreigend opkomende misanthropie. Het boek Corinna betaalt de tol van z'n tijd. Ook hier verdringen zich stormend de levenstochten. Ook hierin spiegelt zich af het machtige verschijnsel van de eeuw, waarin de breideloze, van de rots van 't rationalisme hoogafgestoten fantasie, na wijde bogen van brede vlucht, moe van haar zwerftochten afgemat neerzeeg, haar onvoldaanheid ging wreken op de rust van 't gemoed, en steeds voortging in wilde vlagen haar krachten te beproeven in 't tartend uitbuiten van de beelden en de schokkende verschijnselen in de Natuur. Nog lange tijd blijven haar wilde wiekslagen het tragiese hulpmiddel bij elke heldhaftige poging tot 'n vernieuwde hemelbestorming.

Oswald te genezen van z'n vooroordeelen tegen de Italianen, is tevens Oswald winnen voor Corinna, die in haar persoon het land en het volk van Italië symboliseert. Het tournooiveld is Rome, het brandpunt van hen die de kunsten en wetenschappen in hun bronnen willen leren kennen. Daar ontmoeten elkaar de voor Engeland pleitende lord Oswald, de lichtzinnige oppervlakkige Fransman d'Erfeuil, en Corinna, die 't voor Italië opneemt. Feitelijk is Corinna met haar kennis van de noordelijke en zuidelijke beschavingen, de universele spiegel, waarin de stralen van de veelzijdigste opvattingen samenkomen, en de lichtkern van haar eigen persoonlijke mening de nevelen van de nationale vooroordeelen der woordvoerende volken verduistert. In haar is het genie, leidend omkranst door de liefde, aan 't woord. Oswalds blik moet in die mate worden

verruimd, dat zij als vrouw met hem kan leven, zonder dat hij met de in Engeland heersende begrippen over 't geen 'n huisvrouw zou passen, in botsing komt. Zo wordt elk gesprek met Corinna 'n onderdeel van 'n cursus over algemeene geestesvorming, en komen in haar woordenvloed haar kosmopolitische ideeën, geëmancipeerd van 't plaatselijke en tijdelijke, als algemeene waarheden aan 't licht. Het middelpunt van haar pleidooi vormt het vrije standpunt van de vrouw in Italië. Stoutweg neemt ze Oswalds eigen oordeel in deze, toegepast op haar zelve over, en begint van hier als steunpunt, haar weg. Zij weet hoe Oswald haar ziet: diep van gevoel weliswaar, maar lichtzinnig in haar genietingen; onafhankelijk door de fierheid van haar geest, zeker, maar onderworpen aan haar verkleefdheid aan afleiding; in staat om één alleen lief te hebben, maar toch de omgang van allen eisende, en daardoor bij machte het hart te verontrusten van hem, die haar zal beminnen. Deze openbaringen van haar wezen in verschillende richtingen nu, wil zij tegenover Oswald noch verbloemen, noch verdedigen; uiteenlopende meningen en afwijkende gevoelens op gekunstelde wijze overeen te willen stemmen, is, meent zij, niets anders dan 'n zich zelve opgelegde dwang; openhartige karakters zijn meestal inkonsekwent; en juist de terughouding der engelse vrouwen en de kokette manieren der franse, zullen dikwels de helft verbergen van wat er in hun binnenste woelt. Toegeven moet zij, dat waar geen vaderland is, de mannen geen hoge belangen kunnen dienen; dat waar geen openbare meening, doch 'n intellektuele samenleving is, de vrouwen minder eerbied voor de mannen moeten hebben en zelfs bij machte zijn 'n zeker overwicht over hen uit te oefenen. Doch zou om die reden in haar verhouding tot de mannen minder kiesheid en toewijding zijn? Waarheid is het, dat in Engeland de huiselijke deugden de roem en 't geluk van de vrouwen uitmaken; maar zo er landen zijn, waar de liefde buiten de heilige banden van de echt kan bestaan, moet onder die landen, waar 't geluk der vrouwen het meeste wordt ontzien, in de eerste plaats Italië worden genoemd. Daar juist hebben de mannen zich een moraal gesteld voor verhoudingen buiten 't morele; daar zijn ze altans in de verdeling der plichten billik en edelmoedig geweest, en hebben ze, waar ze de banden der liefde

verbraken, zich steeds schuldiger dan de vrouwen beschouwd, omdat de vrouwen er meer bij hadden opgeofferd en er meer bij verloren; zij delen de vaste mening, dat voor de rechtbank van 't hart, zij, die 't meeste kwaad doen, de misdadigsten zijn; zij weten dat wanneer de mannen ongelijk hebben, dit is om hun hardvochtigheid, en zo de vrouwen ongelijk hebben, het is door haar zwakheid. Een samenleving die onmeedogend is voor die tekortkomingen welke ongelukken na zich slepen, oordeelt zij terecht, *moet* wel strenger voor de vrouwen zijn; moet daarom in 'n land als Italië, zonder openbare mening en samenleving, de natuurlijke welwillendheid dan niet van overwegende invloed zijn? Veelszins toch wordt, door 't gemis van 'n alles onder haar oordeel trekkende openbare mening in 't sociale verkeer, in de besloten kringen de verhouding tussen de seksen lossen, en de vrijheid in 't onderling verkeer en in de omgang natuurliker. Niet, zooals in Engeland, ergert men er zich aan; niet, zooals in Frankrijk, fluistert men achter de rug. 't Is juist het gemis aan wantrouwen, de onverschilligheid omtrent wat de wereld er van zal zeggen, wat aan die verhouding in Italië de bekende ongedwongenheid geeft. Men is er oprechter met z'n hart en met z'n mond; men veinst niet tegenover 'n ander, noch verhovaardigt zich op zich zelf; doch toont elkaar de ongekunsteldste en oprechtste gevoelens. Zo komt het ook, dat de vrouwen, — door haar leven te midden van de gevallen en de betuigingen van liefde aan hartegevoelens gewoon, — haar innerlike gevoelens niet nodig oordelen voor zich te houden, maar ze openhartig uitspreken, zonder enige bijgedachte dat ze hiermee zich ooit belachelik zouden kunnen maken. Dus wordt, wat voor de vreemdeling als immoreel of onbeschaamd toeschijnt, in Italië 'n naïef uitvloeisel van de aangeboren aard: ononderwezen meisjes dicteren aan de openbare weg aan de schrijvers haar met de innigste liefdesbetuigingen vervulde brieven; anderzijds geeft er de vrouwelijke geleerde aan de akademie lessen in 't openbaar; en niemand vindt het er dwaas, dat zij grieks kennen, en er met eerlike arbeid zich 'n bestaan zoeken te verschaffen.

Corinna personifiëert niet alleen de beschaving en de zeden van de Italiaanse vrouw, maar in haar schoonheid en genie ligt ook het symbool — men lette steeds op de tietel! —

van de pracht der natuur en de roem van de historie bij de hoogstontwikkelde menselijke geest. Staat dus Corinna eensdeels, voor de oogen van de Engelsman en de Fransman, gezuiverd door haar apologie van de vrouw, — nog blijft er over, aan de vreemdeling eerbied in te boezemen voor land en volk, door te wijzen op Rome's verleden. Zooals 'n moeder haar kwijnend jongske met des te tederder liefde aan 't harte drukt, zo is aan Corinna 't Italië van haar tijd, dromend liggend onder de schone hemel, des te dierbaarder door haar hulpeloosheid. Nu de vreemdeling 't onbillik veracht, zal zij het des te zorgvoller beschermen! Krijgshaftig onder de Romeinen, vrijheidlievend onder de middeleeuwsche republieken, beroemd in kunsten en wetenschappen in de 16e eeuw, heeft het de roem in al z'n vormen nagejaagd; en tans, nu de vreemdeling het voorwerp van z'n bestendige begeerte om strijd heeft verheerd en verdeeld, en het met bitterheid haar achterstand bij de twistende en buit bejagende volken heeft verweten, zou hij het arme volk van Italië ook nog de enige roem willen benemen, welke 'n natie zonder politieke vrijheid en militaire macht kan worden toegestaan: n.l. z'n roem in kunsten en wetenschappen. Veeleer moesten de verongelijkingen, Italië aangedaan, bij de vreemdeling 'n gevoel van mededogen verwekken!

Met dezelfde grondgedachte nu, dat te midden van 'n natuur, die meer dan elders doet peinzen en dromen, Italië hulpeloos als 'n met bloemen getooid slachtoffer neergestrekt ligt, worden de tochten over de Romeinse monumenten ondernomen, en de gesprekken over poëzie, godsdienst en litteratuur gevoerd. De stemming is gegeven: gebannen moeten worden uit den geest alle wereldse en politieke belangen, welke 't hart verkoelen; gebannen ook de genietingen welke de samenleving pleegt te geven, en welke het hart verdorren. Hiermee zijn bij voorbaat Engelse en Franse vooroordelen geweerd; de geest moet vrij zijn, en 't hart moet, onder de indruk van de wereldschatten, zich neigen tot de eredienst van 't ideale schoon, dat 't voordeel heeft alle erediensten te omvatten, in 't heilige Rome z'n hoogaltaar opricht, en tevens 't vermogen heeft de mens te troosten over 't verlies van elk menselijk aanzien en

elke menselijke ijdelheid. Zelfs koningen troosten zich, bij de aanblik van de macht der eeuwigheid boven de tijdelijke en plaatselijke belangen, over 't verlies van hun kroon. Hier is de stad geen groep van menselijke woningen; ze is 'n panorama der wereldgeschiedenis, voorgesteld in uiteenlopende symbolen, vertegenwoordigd in verschillende vormen. Alles doet er 'n beroep op de eeuwigheid; alles is er belangwekkend alléén door dit beroep. De geest der Oudheid doet er in mee. Wilden de Antieken niet het leven vergoddelijken? Zochten ze 't denkbeeld van de vergankelijkheid niet te verzachten? De urn met de asch van Agrippa plaatsten ze vóór de voet van 't standbeeld dat hij voor zich zelf had opgericht: de machtige schoonheid van het porphieren vat moest elk denkbeeld van vernietiging opheffen, en de sombere en verschrikkelijke gedachten aan de dood op zijde zetten. De pracht van hun tomben wiste de tegenstelling uit tussen de glans van 't leven en de vernietiging door 't graf. Door hun zwakkere hoop op 'n toekomstige wereld betwistten zij te gemakkelijker aan de dood de gedachtenis, welke de Christen zonder vreze aan de schoot van de eeuwigheid toevertrouwt. De uitgestrektheid van hun grafplaatsen buiten de poort van St. Sebastiaan, roept de sympathie van het nakroost wakker. De Ouden toch kenden niet het dorre nuttigheidsbejag, 't welk er zich op toelegt enige stukken gronds meer aan 'n winstgevende exploitatie toe te voegen, en daarmee 't gebied van de gedachte en 't gevoel met 'n dorre onvruchtbaarheid te slaan. Dan voert de via Appia het tweetal naar 't grenzeloos dromenland van de Campagna. Hier vooral waart in hun oogen de geest van Italië: hier vertrouwelijkt zich het leven met de dood. Op deze vlakke doodse woestijn, waar de blik nòch bomen nòch woningen van mensen ontwaart, hernieuwt de krachtige wasdom van de bodem zonder ophouden het kleed van 'n oorspronkelijk wilde plantengroei; daar wringen zich de parasitese kruiden in de graven; kruipen op tegen de ruïnen om ze te bekransen, en bestaan alleen om hulde te brengen aan de dood. Daar zien Corinna en Oswald in, de wraak der natuur. Fier op de herinnering van de tijden, toen Cincinnatus de ploeg door de vore dreef, wijst ze alle menselijke arbeid af; de gewassen die ze in 't wilde opstuwt, weigeren aan de

levende schepselen elk hulpbetoon. Alle wezens, die hier de grond als winstgevend zouden willen benuttigen, wijken van deze onbebouwbare plekken. Doch zoveel te gretiger scheppen de peinzende geesten, voor wie zowel de dood als 't leven het voorwerp van hun gedachten zijn, er behagen in de vlakten te bewandelen, waarop de tijd van 't heden geen enkel spoor kan laten. Zij voelen zich thuis op de grond die z'n doden liefheeft; zij kussen de bodem die de afgestorvenen met bloemen en planten bedekt, welke kruipen over de aarde, en zich nooit hoog genoeg verheffen om van de asch te scheiden, welke er liefkozend door wordt beschermd. Zij zoeken de wildernissen, vaag als de zich in eeuwigheid verliezende gedachte; zij ontvluchten de mensen; voor de eenzaamheid der sneeuwwoestijnen op de toppen der Alpen, of die der oerwouden van Overzee, zoeken deze twee de ruïnenwereld der herinneringen en gevoelens, en vergen voor zich die peinzende eenzaamheid, waarin de deelneming aan de lotgevallen der volken en in de aandoeningen der mensheid de eigenaardige stemming geeft. „Corinna”, „René” en „Oberman” herinneren ons, welke omwegen soms de historie kiest om tot 'n onmiddellik in de nabijheid gelegen doelwit te komen. Welk raadsel toch in onze ogen, deze oudste Romantiek! Het menselijk hart ging uit om zich zelf in 't volkshart te zoeken; doch meende dit niet beter te kunnen doen, dan door, afgezonderd van de massa, in z'n eigen geïsoleerde ruimte de echo te laten weerklinken uit de ruïnen, de graven en de woestijnen, en deze galm te noemen de stem der historie of die der natuur! . . . Wat zijn wij veel eenvoudiger mensen, door ons meelevende in het Leven, en de Volks-spraak te laten grijpen in ons stil-luisterend Gemoed!

* * *

De jubelende muziek van Corinna's leven, welke op 't Kapitol ernstig-weemoedige motieven heeft opgenomen, gaat door het voortwerken van de „Weltschmerz”-bacil, langzamerhand over in de mineur. Naarmate de hartstocht haar meester wordt, woekert het gif voort van 't harteleed. Zoals haar trots en haar roem strekken tot 'n offergave voor de voeten van Oswald, zo lossen, bij 't prijsgeven van alle zelfstandigheid, allens haar persoonlijke gedachten en gevoelens zich op in de droef-

geestige meditatie en stemmingen met Oswald als middelpunt. Als de gids van haar geliefde de weg naar de ruïnen ingeslagen, stemt ze al dadelik de snaren, en geeft de gang en de toon aan. Men komt aan 't Pantheon. Al dadelik wijst ze op 't van boven invallende daglicht, als symbool van de opperste Godheid. Deze plaats moet namelijk zijn 'n gewijde. De heidense symboliek, „meer dan 't gesproken woord de taal van de godsdienst,” de sobere lijnen, moeten er de kalmte vertolken, er de feestelike stemming aan geven. Hier is 't oord der onsterfelikheid. In de nissen, waarin weleer de goden der Ouden stonden, pralen tans de beelden van Rome's beroemde mannen. Moest nu de vreemdeling, meent Corinna, geen edeler lot toewensen aan 'n *volk*, dat z'n talenten eert, en waar 't genie de enige trots is? Zo niet, dan moest hij altans z'n hart vertederen voor 't schone lijdende *land*. Oswald altans, moest het zich herinneren, dat het haar en haarsgelijken „mede beoefenaars van de kunst en liefhebbers van de roem,” 'n zoete hoop zal blijven, in dit heiligdom te mogen rusten. „Zie hier de plek, welke ik voor mij bestemd heb,” is haar overgang, wijzende op 'n nog ledige nis. Wie weet, Oswald, of gij niet eenmaal zult wederkomen in deze zelfde ruimte, en er mijn borstbeeld vinden. Dan . . .” Maar Oswald, levendig ontroerd, valt haar in de rede: „Hoe kunt gij, schitterend van jeugd en schoonheid, zo spreken tot iemand, die door z'n ongeluk en z'n harteleed, z'n hoofd reeds ten grave nijgt?” — „Ach,” herneemt Corinna, „hoe kan niet in 'n korte spanne de storm „het bloempje knakken, dat tans nog het hoofd omhoog houdt. „Oswald, beste Oswald, waarom zoudt gij niet gelukkig zijn, „waarom . . .” — „Doe nooit meer die vraag!” is 't geheimzinnige antwoord; „gij hebt uw geheimen, en ik de mijne; „laten we elkanders zwijgen eerbiedigen. Neen, gij weet niet, „welke aandoeningen ik zou moeten doorstaan, zo ik U m'n „rampzaligheden moest mededelen! . . .” Corinna zweeg; en toen ze 't heiligdom verliet, had zij haar schreden vertraagd, en stonden haar ogen peinzend . . .

Zo hier, zo elders. De monumenten, de kerken, de ruïnen, gans Rome, ja, heel de schepping lost zich op in beelden, vergelijkingen, stemmingen en zuchten. Op de eenzaam geworden aarde, onder 't zwijgend luisteren van 'n in stilte pra-

lende natuur, staat, als weleer, de mens, de enige Adam, de ogen en de handen ten hemel geheven, roepend tot God, om hem in te lichten omtrent 'et raadsel van 't Levensgeluk. God zwijgt, en de echoën der bergen antwoorden niet. Aldus, zonder steun van buiten, verteert de vertwijfelde zich zelf in onnutte krachtsverspilling, en ondermijnt de doffe moeheid de geestkracht en het levensvuur. 't Genie, door de onrust verjaagd, verdooft voorgoed door 't drukkendste zieleleed.

En 't gif werkt voort.

Wanneer — als appèl van 't dromende heden aan de roem van 't voorgeslacht, — Rome in 't licht der oudheid is gezien, onttrekt zich Oswald, altijd even onvast van karakter, aan Corinna's bekoring; hij wordt ineens de bedoelingen van z'n vader indachtig; en ofschoon hij z'n woord nog niet aan de jonge lady Edgermond heeft verpand, voelt hij maar al te goed, dat 'n verbintenis met de geniale en onafhankelijke Corinna, wier ware naam niemand kende, nooit de goedkeuring van de streng-zedelijke en patriarchale lord Nelvil had kunnen wegdragen. Evenwel blijkt z'n opzettelijke verwijdering uit Corinna's nabijheid, voor z'n zwakheid 'n te sterke proef te zijn; en reeds op de avond van de vierde dag, dwalen beide, de vertwijfelende Oswald en de door onrust gekwelde Corinna, bij 't heldere maanlicht tusschen de schaduwen der ruïnen. Daar waar de eeuwig ruisende wateren van de fontein Trevi het droefgeestig accompagnement vormen van de dromerige stilte der slapende omgeving, vinden ze elkaar terug; over de rand van 't heldere water gebogen, zien ze in de „Bron der kuisheid”, heftig bewogen, elkanders aangezicht. — „Corinna, dierbare Corinna,” roept hij, „heeft mijn afzijn u zó rampzalig gemaakt?” — „Ach ja,” antwoordt zij, „ge moest dit weten. Waarom hebt ge mij dit aangedaan! Moest ik lijden door u?...” — „Nee,” roept hij uit, „neen, betwijfel het niet. Maar.... als ik mij hier binnen niet vrij gevoel, als m'n hart met onrust en droefheid vervuld is, waartoe zou ik u dan deelgenoot maken van m'n kwellingen en bekommernissen? Waarom....” — „'t Is te laat,” antwoordt Corinna, „'t Is te laat; de smart knaagt reeds aan mijn boezem. Spaar mij!...” — „Gij voelt smart?” herneemt Oswald, „en dat trots 'n schitterende loopbaan, zulk 'n levendige verbeelding

en-zulk 'n roem?" — „Houd op," roept Corinna, „gij kent „mij niet; van al m'n vermogens is de machtigste die van te „lijden. Ik ben geboren tot het geluk; m'n karakter is open, „m'n verbeelding levendig; maar de zorgen wekken in mij „zulke hevige gemoedsbewegingen, dat ze in staat zijn m'n „verstand te verduisteren en mij de dood te veroorzaken. „Spaar mij! De vrolikheid en de levendigheid staan slechts in „schijn tot mijn dienst. In mijn ziel zijn afgronden van droef- „heid, waarvan ik mij slechts zou kunnen ontslaan door mij „te wachten voor de liefde."

Oswald werd levendig ontroerd door de toon van Corinna's woorden. „Twijfel niet aan mij, Corinna," riep hij; „morgen „kom ik weer bij u!" — „Zweert gij 't mij?" vroeg ze met 'n onrust, welke ze vruchteloos trachtte te verbergen. — „Ja, „ik zweer 't u," riep lord Oswald, en hij verdween in de nacht.

„Spaar mij!" — 't Is vruchteloos.

Elke keer, als ze hem ontmoet, neemt haar onrust toe; onrust over hem, wie ze de oorzaak van z'n droefgeestigheid niet vragen mag; onrust over haar zelf, omdat ze haar geheim niet zeggen kan. Uur aan uur roept hij 't uit: „Ach, hoe „gelukkig is 't kroost, dat in den arm van z'n vader sterft, „en de dood ontvangt in de schoot die het z'n leven gaf! — „Ach, hoe schokt de droefheid die m'n ziel doorschrijnt, voor „altijd m'n ganse levensbestaan! — Ach, Corinna, wat zal er „volgen op deze dagen, die gelukkiger zijn dan m'n lot en „m'n hart veroorloven mogen! — Of wel, de prikkel der „onvoldaanheid werkt in 'n andere richting: „Ach Corinna, „heeft uw kuise ziel zich niets te verwijten? Zo ik de vrije „beschikking over me zelve had, zou ik dan in uw verleden „ook mededinging vinden? Zou, in m'n trots op m'n keuze, geen „verscheurende jaloezie m'n geluk ooit kunnen verstoren?" — Tevergeefs zal 't zijn, dat zij hem zegt, vrij te zijn en hem lief te hebben; hij zal haar niet nemen; hij kan haar niet nemen; deze man loopt, erger dan z'n borstkwaal, met de teringziekte van z'n eeuw door Europa, en lijdt, anderen door z'n twijfel verscheurend, zelf aan 't zwartste en vernietigendste egoïsme. Zelf onvoldaan en onbevredigd, blijft ook z'n liefdesproces in 't zelfde stadium van weemoedig glimlachen en droef-

geestig zuchten. Een schijn zelfs van stoornis prikkelt hem. Te Tivoli, komt hij, na eindeloze vaagheden, tot 'n positieve vorm: hij wil Corinna's lot aan 't zijne verbinden. Corinna, instinctmatig beseffende, dat elke beslissing een acte buiten z'n rol is, die zich later des te wanhopiger zal wreken, wil alles zo laten, opdat 'n verandering altans haar geluk niet moge verminderen; — hij wordt ontstemd en door dit antwoord gekwetst. — Gelukkig maken kan hij niet; hij brengt vernietiging. Wanneer hij eenmaal tot 'n bekentenis van z'n leven komt; aan Corinna 't geheim van z'n bestendige gewetenswroeging verklaart; en de onverzoende schim van z'n vader als de sleutel van z'n bekommering en onstandvastigheid erkent, roept hij uit: „Beschuldig me niet van zwakheid; de moed kan niets „tegen 't geweten; daar neemt hij z'n oorsprong; hoe zou hij „'t kunnen beheersen? Tans, nu de duisternis toeneemt, schijnt „het me toe, dat ik in deze wolken de schichten zie van 't „bliksemvuur dat mij bedreigt! Corinna, Corinna, geef aan uw „ongelukkige vriend de gemoedsrust, of laat mij hier, uitge- „strekt op deze bodem, die zich waarschijnlijk op m'n jammer- „kreten zal openen, en mij 'n doortocht zal verlenen naar 't verblijf des doods!”

De mise-en-scène gaf de Vesuvius, die ze des avonds beklommen. Achter hen in de vlakte ligt Napels; de stralen van de ondergaande zon doen de zee als edelgesteenten vonkelen. Voor hen houdt allengs de pracht van 't betoverend landschap op. Ze naderen de streek, waar de asch en de rook de nabijheid van de vulkaan aankondigen. De ijzerhoudende lava der vorige eeuwen wordt getekend door 'n zwarte streep. Alles is er dor. De vogels vliegen niet meer; langzamerhand houdt alle plantengroei op; zelfs de insecten vinden in deze uitgeputte natuur niets meer tot hun levensonderhoud. Eindelijk verdwijnt alle leven, en heerst er 't rijk des doods; wat zich nog beweegt is de asch van de tot stof vergane bodem, die onder de onvaste voeten wegglijdt. Op deze grens van 't leven en de dood staat de eenzame hut van 'n kluizenaar. Onder de schaduw van 't vaal gebladerte van 'n spaarzame boom, wachten de reizigers de nacht af. Daags toch vertoont zich het vuur van de Vesuvius als 'n rookwolk, en de lava heeft bij 't licht van de zon slechts 'n grauwe tint. Doch treedt de duisternis in,

dan verandert het toneel. De rookzuilen zijn vurige vlammen, de lava wordt 'n laaiende stroom. Door haar gloed weerkaatst zich de aarde in de lucht, en geeft de hemel 't aanzien van 'n gestadig onweer; de hemel weerspiegelt zich in de zee, zodat deze driedubbele vlammenzee de ganse natuur in gloed zet. De aarde beeft, en 't schepsel, bevreesd over wat in haar schoot gebeurt, ducht de ongekende driften die onder z'n voeten woelen. De rotsen die de krater omgeven, zijn met 'n doodskleurige zwavel en aardhars bedekt. Een vaal groen, 'n donker geel en 'n somber rood vormen 'n dissonant voor de ogen en storen 't gezicht op dezelfde wijs, als 't gehoor verscheurd wordt door de scherpe kreten der heksen, als ze de hulp van de maan inroepen. Deze omgeving is 't, welke Oswald kiest voor 't verhaal van z'n wedervaren. Uit zulk een afgrond des verderfs, borrelt z'n wereldsmart. De natuur schrijft er het vonnis des doods in ijzer en vuur; ijzer en vuur zijn ook z'n *nooit* en *nimmer*, waarmee hij de onmogelijkheid van z'n geluk, 't onherstelbare van z'n vernietiging uitroept. De wereldbrand staat in dienst van 't zich zelf verterende vuur; de kolken van de hel weerspiegelen de afgrond des twijfels. Het verschrikkelijke is 't raamwerk voor 't verbijsterende; de natuur is het orgaan van 't hart. De overspannen geest eist 't heelal tot reflector; 't woest geworden genie kommandeert de schepping als decoratief. In dit toneel reikt de leerlinge de meester de hand. Hier ook waart de schim van Rousseau, die voor 't eerst de natuur opriep om mee in te stemmen in 't lief en leed van 't menselijk voelen, en wiens geest een Chateaubriand, 'n Goethe, 'n De Staël, in 'n ontzettender strijd van heroëser helden met 'n dieper subjectivisme, de donder en de bliksem in de hand geeft, om de tijdgenoten te verbazen, en met geweldige gemoedsevoluties de lijn van de cultuur te breken.

Na Oswalds bekentenis voelt Corinna, aan wie de loop van de omstandigheden onherroepelijk 't oogenblik opdringt, dat zij haar levensgeheimen moet openbaren, zich door 'n stijgende en hopeloze onrust bevangen. Op 't Kapitoel eens met de krans der ere gekroond, beseft zij maar al te goed, dat het leed van haar liefde haar met de rozen van 't offerlam tooit. Het genie, dat eenmaal haar roem was, werd in haar pogingen

om Oswald aan zich te binden, een middel; doch weigert bij 't ondergaan van de zon van 't geluk, 'n toevlucht te zijn. Niettemin worden, wanneer zij haar langzame ondergang aan de natuur en de historie van 't treurend Italië bindt, poëtiese ontboezemingen van 'n reine adem geboren. Eindelijk komt de dag. De beker moet geledigd worden. De natuur zelf geeft het sein. Op 'n heerlike avond wandelen ze in 't maanlicht aan het strand van Terracine; de natuur ademt weelde; 'n visser bezoekt z'n bruid, en terwijl trots 't innigste liefdegevoel, de onderlinge eerbied elke onzuiverheid in hun hartstocht vermag te voorkomen, voelen ze toch intuïtief, dat 't hoogste liefdesgeluk niet voor hen is weggelegd. De maan schuift eensklaps achter 'n wolk. Dit onderschepete licht, 't welk zoeven nog 't paradijs van de gelukkigste Campagna verguldde, is voor Corinna 't onmisduidbare symbool van 't voor haar verduisterde levensgeluk. Nog eenmaal wil zij, voor ze zich verklaart, de hoogste triomf van haar genie paren aan de triomf van 't lijdend Italië. Daar, aan de spits van kaap Mycene, met de eilanden Ischia en Procida in 't verschiet, vóór zich de heldere golf, de Vesuvius op de achtergrond, daartussen de door 't maanlicht bestraalde vlakke, waarop 'n landelik feest de bewoners in spel en dans heeft verenigd, — houdt Corinna haar laatste improvisatie, om de beroemde plek te bezingen, waar 't vuur van de vulkaan, de poëzie en de historie zoveel sporen laten aan 't nageslacht. Onder de inspiratie van de gewijde oorden, en door de gloed van haar zinnelike verbeelding, vereenzelvigt haar geest zich, door 't noodlot gedreven, met de doorlopende tragiek der eeuwen; een sibylle tokkelt de lier; zij voelt zich Porcia, Cornelia, Agrippina, de eenzaam dolende minnaressen van de helden, die ze eenmaal aanbaden; en in haar laatste verzuchting aan de macht, die haar 't geluk bleef onthouden, dringt zich nog op, de profetie van haar onontkombare verlatenheid:

„O liefde, o machtig gevoel, wier geestdrift de mystiese „bron is der helden en dichters, en 't schepsel 't hoofd doet „buigen voor de Eeuwigheid! . . . Wat zijn wij, zo 't lot ons „scheidt van die ons hartsgeheim met ons deelt, die 't leven „der ziel, het hemels geluk ons gaf? Wat is de eenzame vrouw bij „z'n dood of z'n afzijn? . . . Ze kwijnt, ze bezwijkt. De stenige

„rotsen om ons, vermochten slechts 'n toevlucht te bieden aan „de verlaten geliefden, die eertijds rustten aan 't hart van 'n „vriend of in de arm van 'n held!”

Dit is het einde.

De volgende dag weet Oswald, dat Corinna de doodgezwegen oudere zuster van Lucile Edgermond is.

* * *

Oswald reist, na lange strijd, naar Engeland om bij lady Edgermond pogingen te doen tot weder-erkenning van Corinna. Als zij in haar naam is hersteld, zal hij zich met haar verbinden. Hij verlaat haar te Venetië. Het afscheid valt zwaar. Corinna weet, dat hij voor haar verloren is; dat z'n zwakheid van karakter z'n onvoldaanheid zal voeden, en hij zich in wrevel terugtrekken zal in de traditionele opvattingen van z'n aloude omgeving. Wat zij vreest, wordt bewaarheid. Als hij terugkomt, is 't te laat. Als hij zich gebroken voor haar voeten werpt, staren haar stervende ogen voor 't laatst naar Italië's hemel, die bij deze afscheidsgroet, zich treurend achter de noodlottige wolk verschuilt.

Oswald heeft in Northumberland de inmiddels zorgzaam opgevoede, en tot 'n schoonheid ontwikkelde Lucile aangetroffen. Haar verschijning bekoort hem, en ook Lucile vat voor de welgemanierde en teergevoelige jonkman 'n stille genegenheid op. Hij wordt er de huisvriend; moeder en dochter vergezellen hem naar Londen, waar hij, bij 'n grote revue, als kolonel z'n regiment inspecteert; daarna keert hij met lady Edgermond naar 't noorden terug. In 't eerst echter, houdt hij wel degelijk de belangen van Corinna in 't oog, en voelt, bij al z'n bewondering voor Lucile, in z'n hart niet de minste ontrouw. Ongelukkig worden Oswalds brieven in Italië achtergehouden, en krijgt hij op z'n beurt geen tijding van Corinna. Langzamerhand komt er twijfel bij hem op aan de oprechtheid van Corinna, ook zij immers is 'n Italiaanse, fluistert het oude vooroordeel; hij vreest dat hij bij lady Edgermond, met over Corinna te spreken, de belangen van 'n ondankbare bepleit. Daarbij komt hij van 'n voormalig vriend en zaakwaarnemer van z'n overleden vader te weten, dat lord Nelvil zich beslist tegen 'n huwelijk van Oswald met de oudste miss Edgermond had verklaard.

In die omstandigheden en de opkomende onrust, wordt hem van lieverlee het gezelschap zoeter van de schuchtere blonde Lucile. Een bezwaar echter is nog, dat Corinna haar trouw niet heeft opgezegd. Doch Corinna komt. Uit heimwee is ze naar Engeland gereisd: zij heeft bij gelegenheid van de revue, tot haar smart, Oswald attenties voor Lucile gezien; is daarop, ziek van onrust en harteleed, naar Northumberland getrokken; hoort daar, als 'n toeval op reis haar in 't gezelschap van de spraakzame zaakwaarnemer brengt, door haar reisgenoot breedvoerig uitweiden over de familieaangelegenheden der Nelvils, en begrijpt nu, dat 'n huwelijk met Oswald voor goed onmogelijk is. Tersluiks komt zij aan 't kasteel Edgermond, ziet 's avonds, dwalende in 't park, in de verlichte zalen Oswald en Lucile gepaard in den dans; haar besluit is genomen, en — terwijl één woord uit haar mond genoeg zou zijn geweest om 't gelaat van haar wereld voor de toekomst te veranderen, — brengt zij, in zijn onmiddellike nabijheid, het offer; zij laat de ring aan haar vinger door 'n blinde grijsaard aan Oswald ter hand stellen, gaat heen en ontwijkt Engeland. — Oswald, tans van Corinna's ontrouw overtuigd, tracht haar uit 't hart te rukken; niets ligt tans z'n verbintenis met Lucile in de weg; alleen, hij doet z'n plicht; hij verkrijgt, nu Lucile lady Nelvil staat te worden, van de tans tot toenadering bereide moeder, de erkenning van Corinna als de in haar geboorterecht herstelde oudste dochter van lord Edgermond. Kort daarna wordt Oswald naar 't krijgstoneel geroepen; in de West strijdt hij enige jaren met groote dapperheid, om de onrust van z'n hart te verdrijven door 'n drukke bedrijvigheid in dienst van 't vaderland. Doch als hij terugkomt, en 't eentonige leven in de Schotse dalen begint, doemt steeds weer helderder 't beeld van de eenmaal zo zeer beminde Corinna weer op. Hij gaat vergelijken: de ingetogen Lucile is niet de geestvolle Corinna. Lucile merkt z'n teruggetrokkenheid, en gist de oorzaak; de omgang wordt er nog koeler door. Eindelijk, als de ziekelijk geworden lady Edgermond is gestorven, is er geen houden meer aan; de geneesheeren hebben Oswald 'n verblijf in 't zuiden voorgeschreven; z'n aarzelingen om de wille van de lont ruikende Lucile zijn gedaan; ook Lucile tracht het reisplan niet langer op te houden; en 't gezin vertrekt over de Alpen naar Italië.

Doch zo zonnig het land van Corinna hem in haar gulden tijd toescheen, zo koel en somber ontvangen de droeve luchten en regenvlagen hem tans. De natuur heeft zich geplooid naar de troosteloze stemmingen van haar creaturen. Immers leeft daar nog altijd de kwijnende, van hartzeer verterende Corinna, de droeve schim, van wat ze weleer was! Nog enkele dagen, en zij geeft, verstoken van de adem, 't voedsel van haar leven, 't welk zij in haar al te zware offer vrijwillig prijs gaf, haar heldengeest. Tot in haar laatste dagen, zal zij zich, in haar edele zelfopoffering, gelijk blijven. Zij zal weigeren Oswald te ontvangen om haar de aandoening, en hem de vertwijfeling te besparen; doch wel zal ze zijn kind en Lucile ontvangen, om haar te onderrichten, hoe zij haar leven nauwer aan dat van Oswald kan verbinden, en 't met haar toewijding kan veraangenamen. Zo zal ze sterven, verzoend met het leven, getroost tot de dood. Haar biechtvader zal, op haar laatste bede, het portret van Oswald verwijderen, en op haar borst leggen het beeld van Christus, die niet ter wille van het genie en de macht op aarde kwam, maar wel ter wille van het lijden en de dood, omdat het leed en de dood de Christus 't meeste behoeven.

Deze uitgang van Corinna's leven past geheel in 't kader van haar gevoelens. Voor haar, die breed en mild in haar oordeel, oog heeft voor 't eigenaardige in de verschillende volken, en zich rekenschap geeft van hun geestesprodukten in verband met hun aanleg en de physiese invloeden van de natuur, kon geen andere religie bevrediging schenken, dan die zacht en toegevend voor menselijke zwakheden is; en Corinna's universeel karakter zou geen godsverering kunnen gedogen, welke zich opsluitende achter de bolwerken van 'n onverzoenlike dogmatiek en 'n strenge zedeleer, positie nam tegen 'n in kunst en leven zo veelzijdig zich openbarende wereldgodsdienst als 't Katholicisme. Juist omdat Rome in haar nieuwe godsdienst de Oudheid en haar kultuurvormen opnam, kon ze zich de vrijheid veroorloven onder velerlei aspiraties en in velerlei opvattingen de bestaande motieven uit te werken. Juist omdat de Kerk door middel van geleidelijk in 't werk gestelde transacties 'n volkerengodsdienst was geworden, kon ze, waar geen scheuring of afscheiding haar tot behoedzaamheid maande, de

meest verscheidene levensuitingen omvatten. Vandaar dat zij het kunstgenot kon bieden aan Corinna de talentvolle, het geoorloofde levensgenot aan de levendig gearde, de vergevende liefde en de belofte des Hemels aan haar religieus gevoel. Doch naast deze harmonie tussen de Kerk en de als Corinna aangelegde naturen van alle tijden, bindt het psychologies proces dat Corinna doormaakt, haar telkens vaster aan de idee der oneindigheid, welke 't geloof aan 'n eeuwig Goddelik Wezen aan 't bestaan van 't schepsel verleent. De ingetreden melancholie, welke de vervulling van haar aspiraties niet binnen de grenzen van deze wereld mag verhoppen, zoekt zich illusies in de vage nevelen van oorden en tijden buiten 't werkelijke levensgebied. De onvoldaanheid van 't leven valt samen met de tendenzen van 't openbaringsgeloof, en naarmate Corinna's stemmingen in toon en gehalte met die van Oswald overeenkomen, neemt ook haar beroep toe op de godsdienstige waarheden en symbolen, welke de overpeinzingen voet geven aan 'n troostaanbrengende eeuwige onsterfelijkheid. Allengs valt tegenover deze oneindigheid van God en de schepping, de broosheid van 's mensen leven zelf in 't niet, en wordt hoe langer hoe meer de gedachte haar levendig aan 't kortstondige en vergankelijke van haar bestaan. Als wereldling, met haar wereldse betrekkingen en wereldse sympathieën ziet ze zich zelf in kontrast met zichzelf als draagster van 't goddelik levensvuur. De tijdelijke menselijke gevoelens zelfs, haar liefde, haar hoop, haar leed, komen in de minderheid te staan bij de liefde van 't schepsel tot de Schepper, bij de hoop der goddelijke vertroosting en 't leed van 'n te lang verzuimde overgave aan God. Zo komt zij er toe, bij al haar beschouwingen, aan 't denkbeeld van de eeuwigheid dat van de dood te verbinden. Zo komt het, dat ze in de St. Pieter, overstelpt door de diepe indruk van 't reusachtig monument, in die onmetelijke ruimte de grijsaard gewichtig acht door de broosheid van z'n natuur. Daarom treft het haar, dat het juist op de altaren des doods is, dat de meesterstukken van 't genie herinneren aan de onsterfelijkheid. Elke keer moet het haar van 't hart hoe gering de mensch is bij de godsdienst zelf, ja zelfs bij elk stoffelijk zinnebeeld; hoe snel hij zelf voorbijgaat, en zich zelf slechts kan overleven door de betrekkelijke duur van 't monument

zijner kunst. Daarom ziet zij in de geschiedenis der mensheid dan ook bij voorkeur de eeuwige vergankelijkheid, welke de macht heeft ons te troosten en tegelijkertijd ons met schaamte te vervullen, zo we ons willen beroemen op onze nietigheid. Rome zelf wordt de geschiedenis der eeuwen, welke 't werk van hun voorgangers hebben omvergeworpen. De wereld is 'n ruïne. Eén bouwwerk staat er, waaraan de sterfelijke geslachten, het een na het ander, met onverdroten volharding hebben gearbeid; één onwankelbaar monument, 't welk opgericht is door een even duurzame gedachte. 't Is de St. Pieter, het geïllumineerde kruis, voor haar 't symbool van haar wereldreligie; in wier zware lijnen en overladen versiering voor haar gekarakteriseerd wordt het samengaan van de sombere dogma's met de schitterende ceremoniën der Kerk; in wier denkbeelden voor haar 'n schat van droefgeestigheid ligt, doch die in de toepassing de zachtheid en levendigheid van 't zuiden vertolken; strenge begrippen, maar in de verwezenliking verzacht; christelijke theologie gehuwd aan de geest der Antieken. De architectuur, 't gedempte licht, de gehele aanblik van 't heiligdom verbeelden haar 't mysterie der oneindigheid, dat zij in haar binnenste voelt rijzen, zonder er zich van te kunnen ontdoen, en zonder het ooit te kunnen begrijpen.

Het Christen-kerkgebouw nu staat haar troost te worden. Indachtig, dat weleer de liefde haar 't edelst natuurgenet deed waarden, beproeft ze, te Florence toevend, de smart over Oswalds scheiding, na lange onlust en marteling, te verzetten door 'n wandeling in Gods schepping. 't Was 'n verrukkelijke avond in Juni; de lucht was vervuld met rozegeur; van alle wandelaars straalden de aangezichten van geluk. Helaas! de algemene blijheid, welke de Voorzienigheid aan 't merendeel van haar schepsels vergunde, deed haar met dubbele droefheid haar eigen uitsluiting gevoelen. Meer dan anders, wist zij de sombere gave van het lijden alleen aan haar verleend; meer dan ooit vertwijfeld, aangewezen te zijn om alleen de last te dragen; en voelt zij zich, als de Godszoon, gedrongen, geknield om de onthouding van deze zware giftbeker te smeken.

Op deze wijze, weet zij nu zeker, is voor haar geen genot meer weggelegd. De natuur eist liefde, geen smart. De angst achtervolgt haar, wegens 't sluiten van die levensader. Ver-

twijfeling grijpt haar aan. Daar zet zij de voet in de Sancte-Croce. O vreugde! in deze gewijde tempel breekt dan eindelijk weer eens de zon van de geestdrift door het floers van de jagende onrust, en voert de strijd om de zielevrede op 't eindelijk gevonden terrein. Wat de ontmoedigende aanblik der levenden niet bij machte was, dat doet het zwijgend bijzijn der doden. Op haar gelaat komt 'n rustige glimlach; nog eenmaal kan ze zich zelf herkennen in 't wegstervend licht van haar roem; in haar stille bevrediging ziet ze de biddende en lijkzangen zingende priesters als broeders, in de afscheidsgroeten op de zerken der graven haar eigen gedachten. Als 'n laatste levenstaak komt het haar voor, haar doornige lijdensweg met het begrip van 'n goedertieren en wijs-beschikkend Opperwezen te verzoenen. Tans ziet ze in de onverbiddelijkheid van haar levenswoestijn, die ze zo dikwils zich onmachtig voelde te doorwandelen, de wijze leiding van 't Lot. Uitgezonden door de Hemel om haar te beminnen en haar aan te hangen, is de engel Oswald voor haar de engel geweest met het vlammende zwaard, geroepen om haar lot te beslissen. Hij, — heeft haar 't leven geleerd, — die men liefheeft, wordt de wreker van de misslagen die men op aarde heeft begaan; hij is de arm waaraan de Voorzienigheid Z'n macht heeft verleend.

Bij dit denkbeeld, dat de gelukkige ogenblikken ons gegeven, slechts kort en vergankelijk zijn; dat de natuurlikste van onze stemmingen de onrust des levens is; dat het lichamelik lijden maar 'n vlaag, 'n korte kramptrekking is, maar 't lijden van de ziel 'n duurzame gemoedsgesteldheid; in dit denkbeeld komt Corinna er toe 'n beroep te doen op het leven aan de overzijde van 't graf. De onsterfelijkheid, die ze voortaan begeert, is niet langer die, welke de mensen haar kunnen geven; in hen, die — de uitdrukking is van Dante, — de tegenwoordige tijd antiek zullen noemen, stelt ze niet langer belang. Aan één ding houdt ze zich vast; ze kan niet geloven aan de volkomen vernietiging van haar hart. Dit hart, dat de mensen niet hebben gewild, zal ze wijden aan God, die zich verwaardigen zal het te ontvangen, nadat 'n sterfelijk wezen het heeft versmaad.

De mens blijft immer mens, en draagt z'n Adamsgeest mee tot de rand van 't graf. Ook in Corinna, als zij de voldoening

heeft gehad, haar tekortkomingen aan haar rampen te hebben kunnen verbinden, komt toch nog, als 'n laatste poging, de vraag op naar 't onbegrijpelijk levensraadsel, zoals die vraag in de mens is weggelegd, en dat geen vernuft en geen passie ooit heeft kunnen oplossen. Vaag vermoedt ze, dat 's levens verborgenheden verklaard zouden kunnen worden met de eenvoudigste gedachten, en dat men in z'n overpeinzingen de zelfopenbaring van 't mysterie duizend maal nabij kan zijn geweest.... Doch ook zij komt tot rust. Zij voelt de mens zwevende tussen 't Eindige en 't Oneindige; ze beseft dat de laatste schrede voor de mensen niet te doen is, en de ziel zich in haar ijdele pogingen tot het uiterste vermoeit. En gelaten legt zij het hoofd ter ruste....

De geest van Corinna 'n geest van haar eeuw. Zeker, er waren die hadden bevonden, dat zo 't bestaan een raadsel was, en de taak van 't denkend brein, het raadsel van dit bestaan te ontwarren, de stilstand van de harteklop een uitkomst moet zijn. Doch deze vorm van misanthropie was slechts één tak uit 'n rijkere bron. De oorzaak zat dieper. Het leven was, volgens de grondtoon hunner wereldbeschouwing, 'n lijdensweg; en hij, die met 'n diepaangelegd gemoed de afgrond van 't leed moest peilen, vond de dood 'n verlossing, en de gedachte aan de dood 'n troost, die de afstand van 't geluk vergoedt. Zo mismoedig waren de geesten geworden die in de vrijheidseeuw het volle recht hadden geëischt voor 't individu, om zich zelf door de gelukkige velden 'n eigen triomfweg te banen. Hun menselijke stoutheid had op 't terrein van de politiek, de koningen onttroond; het Goddelik recht der souverainen onder de voet gehaald, om de souvereiniteit van 't schepsel zelf ten troon te zetten; tans beklommen zij de Olympus om aan de Goddelike Voorzienigheid tevens 't uitsluitend beleid van hun wel en wee te betwisten. Doch deze hemelbestorming faalde. Het individu, schoon reeds gedeeltelijk geëmancipeerd, kon geen rechten vragen, waarop de Almacht blijft zwijgen. Het Goddelik recht, ook al wisten ze 't in hun overwinningsroes niet, heeft óók z'n eigen domein. De menselijke kortzichtigheid, ook al vermoedde hun rationalisme het niet, bouwt zelf zich om 't Raadsel 'n muur. Zo

vielen dan, nu de twijfel de grondslagen van de gevaarten hunner verbeelding ondermijnde, hun luchtkasteelen in scherven en sleepten de naneven van Prometheus in hun ondergang mee. Zij die als overmoedigen waren gegaan, kwamen als ontgochelden terug. Zo ontstond 't geslacht der Réné's. Ze zochten hun troost in een klooster. Toen volgden op de geëmancipeerde mannen de eveneens emancipatie begerende vrouwen. Eén van haar schreef ook haar lijdensgeschiedenis, betogende dat de schoonste, talentvolste, onafhankelijkste vrouw, sieraad van haar eeuw, roem van de kunsten en wetenschappen, maar fijngevoelig, en hartstochtelijk aangelegd, in haar geestdriftvollen opmars naar wat ze haar hoogste geluk acht: — de lauweren van haar roem aan de voeten te leggen van de held van haar hart, — ten slotte zich zal stoten aan 't Vooroordeel der wereld, als een der vormen van 't Noodlot; en dodeliker gewond, naarmate haar subtiliteit haar de smart van haar verlies doet gevoelen, onverbiddelijk haar val tegemoet gaat. De vrouw wordt, leert ons haar lot, zo ze tevens 'n genie is, door de wereld; en zo ze tevens vol passie is, door haar aanleg gevonnist. Met deze uitspraak voor ogen, krijgt dit boek de betekenis van 'n zielekreet. Doch nooit hief de Roos der wigwams, door de stroom in de afgrond meegesleept, schoner doodsang aan; nooit vingen van de stervende zwaan de oevers van 't woudmeer liefeliker klanken op. De noodkreet werd 'n elegie; de lijkzang 'n triomf. Onder de verheffing van gedachten en gemoed, welke haar hoogstaande arbeid ons geeft, reiken de mannen en vrouwen die met Corinna de jubel van 't hoogste geluk en de droefenis van 't dodelijkste lijden hebben gekend, onder het vaandel van haar volken-verbroedering, elkander in 't diepste zwijgen de vriendenhand, om daarna, verrijkt met de ervaring die ze putten uit de lessen van haar en haarsgelijken, hun krachten te sterken in 'n zegenaanbrengende arbeid, welke zij, die bout 'et Eden voor zich eisten, hebben gemeend te mogen verzaken, maar welke zij, die 't Paradijs voor zich gesloten wisten, hebben leren beschouwen als 'n troost en 'n toevlucht, hun in liefderijke wijsheid verleend.

Doch laten we ons wachten, ons te verhoovaardigen! Wie onzer vond ooit tussen z'n voldoening en z'n verlangens het blijvend evenwicht?

EEN CRISIS VAN IMPOTENTIE

DOOR

MR. P. J. TROELSTRA.

Het is, terwijl ik dit artikel schrijf (begin Juli), niet te zeggen, of de crisis, veroorzaakt door den val van het Kabinet-Kuyper, bij de verschijning van het Augustus-nummer van dit tijdschrift al dan niet tot een oplossing is geraakt. Tenminste niet, als men onder „oplossing” verstaat de vorming van een nieuw Kabinet. Wèl, wanneer men de wezenlijke beteekenis van deze *parlementaire* crisis in het oog vat, haar beschouwt als symptoom van de *politieke* crisis, waarin de verwording der burgerlijke partijen en de te langzame groei der internationale Arbeiderspartij, hier nog meer dan elders, ons land heeft doen vastloopen. Het woord crisis in dien zin nemende mag men zeggen, dat de huidige crisis permanent is; dat wij een toestand van stagnatie in het politieke leven zijn ingegaan, waaruit slechts krachten ons kunnen redden, die nog bezig zijn, zich te vormen; dat Nederland in een politiek moeras zit, welks droogmaking misschien even lang op zich zal laten wachten als de droogmaking van de Zuiderzee.

Laten wij, ter nadere toelichting dezer opvatting, den blik slaan op 1°. de oorzaken en beteekenis van den val der Kuyperiaansche regeering, 2°. de parlementaire impasse, waarin dit heuchelijke feit ons heeft gebracht en 3°. de vooruitzichten, die de huidige toestand voor ons opent. Voor hen, die langs de lijn der historische ontwikkeling vooruit willen — en *kunnen* willen! — zal na deze beschouwing de vraag, waarop voor de naaste toekomst hun streven dient gericht te zijn, gemakkelijk zijn te beantwoorden.

„Kuyper gevallen!” — dat was de kreet van verademing, die op den avond van 28 Juni van de Dollard tot de Schelde opging. Ik heb gestaan onder de twintig duizenden, die op de „Pijpemarkt” te Amsterdam de uitkomst der verkiezingen afwachtten. Voor mij is de politiek, ook die mijner eigen partij, nog iets anders dan de uitwerking of botsing van een of meer filosofische of sociaal-ekonomische formules, al ken ik aan de theoretische formuleering en verklaring van politieke stroomingen gaarne de waarde toe van werkhypothesen, die men, zoolang ze nog gelden, niet ongestraft ter zijde kan laten. De formules maken de beweging niet, doch de beweging maakt — en verwerpt, als zij betere vindt — de formules. De politiek is een stuk menschenleven, een uiting van het massa-leven der menschen, waarbij „la psychologie de la foule”, met hare, nog niet gansch verklaarde, instincten minstens zooveel meespreekt, als de steeds min of meer gebrekkige en eenzijdige sociale theoriën, die gewoonlijk slechts „in laatste instantie” de bewegingen der massa verklaren. Daarom liet ik, die op mijne gebrekkige manier nu en dan de massa tracht te onderrichten, op 16 en 28 Juni mij door de massa onderrichten in de gevoelens, die haar bij deze verkiezingen beheerschten.

Den 16en was het er wee en onbestemd, als in een vertrek bij valsch licht. Geen geestdrift, bij niemand; óók niet bij de talrijke Kuypermannen, die opzettelijk, provoocerend, obligaats juichten, zelfs wanneer de uitslag in een katholiek distrikt de verkiezing van een katholiek meldde; doch die, bij gemis aan elke nieuwe verovering en bij verlies of bedreiging van eenige anti-revolutionaire distrikten, geen wezenlijke vreugde konden gevoelen. Evenmin kon er een vast, bestemd gevoel zijn bij de aanhangers der vrijzinnige en sociaal-demokratische partijen. Wel was voor de eersten het beeld iets gunstiger dan in 1901 (16 verkozenen in plaats van 11); maar dat de herstemmingen zooveel winst zouden opleveren, dat daardoor de politieke balans van rechts naar links zou doorslaan, kon toen niemand vermoeden. En wat de sociaal-demokraten betreft, tegenover de te verwachten winst van Franeker stond het verwachte, maar toch zeer smartelijke verlies van Lochem en dat Amsterdam III tegen de verwachting in geen direkte overwinning had opgeleverd, was al evenmin geschikt om bij

hen de vlammen der vreugde te doen uitslaan. Zoo hing er een loome dikke lucht over de menschenmassa op 16 Juni, waarin de gewilde juichkreten der rechtschen erg valsch deden, het gemis aan wezenlijke „stemming” te duidelijker aangaven.

Hoe geheel anders op den herstemmingsavond! Welk een spanning; welk een dramatische ontwikkeling, die groei der linkerzijde, die afbrokkeling van rechts! De bedreigde liberale zetels, Utrecht, Leiden, Haarlem behouden, Zierikzee voor rechts verloren. Reeds steeg links tot 50. Geen meerderheid meer mogelijk voor rechts. Maar daarom nog geen val van Kuyper. Twee distrikten zouden beslissen, Kampen en Enkhuizen; Kampen, waar de Christelijk-historischen en Enkhuizen, waar de Christen-demokraten den doorslag gaven.

Tot nog toe hadden de „vrijzinnigen” en zuivere „anti-Kuypermannen” gejuicht. De socialisten versterkten dat gejuich bij Amsterdam III, Franeker, Weststellingwerf, Appingadam, Schoterland, Hoogezand, Enschedee. Toen was de geestdrift algemeen. Ook was er veel gejuich bij Utrecht, Haarlem, Leiden; maar minder sterk: de socialisten kónden niet juichen voor een Van Karnebeek, Roëll, Van Styrum, Van der Vlucht.

Reed hing de vlag uit vóór het *Handelsblad* en zette de heer Boissevain in eigen persoon de menigte aan tot vreugdebetoon. De liberale heeren trachtten te vergeefs de massa tot één algemeene spontane manifestatie op te schroeven.

Wel klonk daar gejuich, echt en goed gemeend; maar het brak los dan hier, dan daar, van groep tot groep. En daar was óók wel gezang, maar evenmin algemeen. Hoe kon het ook, daar de liberalen geen lied hebben, dat het volk zingt. „Ja wel,” schreef *het Handelsblad*, „het Wilhelmus.” Maar hoe kan een liberaal, die *met* socialisten een overwinning behaalt op kalvinisten, zijn triomf uitzingen in het Wilhelmuslied? De liberalen dus zwegen of zongen „hi-ha-ho”, en „Kuyper moet gaan zakkies-plakken”. Daartusschen klonken dan de Socialistenmarsch en de Internationale, populaire wijzen, waarvan echter de woorden slechts door een deel der massa gevoeld en gezongen werden. Ieder voelde het: hoezeer de spanning klom en de geestdrift aanwies — daar was nog geen eenheid, geen alles-overweldigend feit, dat de massa bezielde.

Daar kwam Kampen. Ademlooze stilte. „Reyne gekozen” . . .

Mijn nieuwe collega Reyne zal 't mij wel niet kwalijk nemen, wanneer ik hier betuig, dat nòch zijn „koninklijke intocht” in Kampen, nòch de huldebetuigingen der liberale heeren te Haarlem aan zijn adres, zijne persoonlijkheid belangrijker en merkwaardiger voor mij hebben gemaakt, dan zij vóór den 28 Juni was. Maar toen zijne verkiezing bekend werd, ja, toen greep ook mij een soort van duizeling aan, toen dacht ik niet aan Reyne, of aan Kampen, of aan liberaal en sociaal — toen schoot het als een warme bloedgolf in mij op en straalde het schitterend feit mij in de oogen: *Kuyper gevallen*.

En zóó was het algemeen. Van toen af was er eenheid in de massa en feestelijk gejubel en een wilde vreugderoes. „Kuyper weg,” zoo daverde het de hoofden over. En toen Enkhuizen bekend was, sloeg de jubel hoog-uit in laaiende vlammen en golfde de juichende, zingende menschenzee door- een, zoekend naar een punt, een feit, een persoon, waaraan zij de geestdrift van het oogenblik kon koelen.

„Kuyper gevallen.” Voor zoover een gemeenschappelijke negatie in staat is, de meest heterogene elementen tot eenheid te brengen, heeft dit negatieve feit op 28 Juni een groot deel van ons volk, van het anarchistische *Volksdagblad* tot het conservatieve *Utrechtsch Dagblad*, in één diepgevoelde juich- kreet doen uitbarsten.

Ziehier *een feit* — een feit, dat de teleurgestelde politici der rechterzijde kunnen trachten te gebruiken als schijn-argu- ment ter verdediging der doodgeslagen antithese — een feit, dat enkele onbeholpen dogmatici, voor wie de klassenstrijd meer een formule is dan een stuk warm menschenleven, als niet-passend bij een door hen vooruit klaar geknipt model mogen beschoolmeesteren —; maar met dat al: *een feit*, dat elke politieke uitbuiting van rechts trotseert en de alarmisten van links vlak in het gezicht uitlacht.

Vraagt men mij naar de verklaring van dat feit, dan zoek ik die minder in den *aard* van het verschil tusschen de gesla- gen regeeringspartijen en de andere deelen des volks, dan wel in de *wijze*, waarop dat verschil geformuleerd en van die zijde uitgevochten werd.

Ik wil hiermede niet zeggen, dat het kalvinisme, zooals het in het anti-revolutionair program, met name in dr. Kuyper's

geschriften, is uitgewerkt, op zich zelf niet den meest verwonden tegenstand van alle modern denkende, vooruitstrevende, niet-reaktionaire "volksgroepen zou verdienen. Integendeel; elke richting, die bedoelt, „tegen den geest des tijds in te gaan,” zooals Kuyper de zijne in zijne Stone-lezingen heeft gekwalificeerd, is voor allen, die een vrije ontwikkeling der volkskrachten, in de historische lijn, objectief-noodzakelijk achten, onaannemelijk, reaktionaire krachtverspilling, dom duf gedoe, uit den booze. Maar eerstens zijn er onder de anti-Kuyperiaansche overwinnaars van 28 Juni, die, zoo niet in hun *denken*, dan toch in hun politiek *willen* en *doen*, minstens zoo reaktionair zijn als Kuyper; en anderzijds weet ieder, dat het ministerie-Kuyper het kalvinisme als oude plunje heeft opgeborgen in de koalitie-kleerkast en dat in ons land het kalvinistische program, bij totale onmogelijkheid eener eventueele anti-revolutionaire meerderheid, in geen geval en nimmer grootere beteekenis zal hebben dan die eener ijle illusie, dienende om een klein deel „getrouwen” immuun te maken tegen invloeden van buiten; doch aan welker wezenlijkheid en uitvoerbaarheid door geen politiek-toerekenbaar kalvinist wordt geloofd.

Hoe bar dat kalvinisme er op 't papier uitziet, het is bestemd, bij de eerste aanraking met de werkelijkheid tot een christelijke koalitie-politiek te vervloeien, waarin van zijn eigenlijk program niets dan de naam overblijft.

Hetzelfde geldt van het katholicisme, dat, waar het zich, als in 't program onzer katholieke Kamerleden, „op den bodem van den Syllabus” plaatst, in staat is, elk vriend der vrijheid van denken en belijden de haren te berge te doen rijzen; doch dat in ons land nooit meer dan een vierde der kamerzetels kan bezetten en dan ook al meer dan tevreden is, als het de Nederlandsche politiek in protektionistische, konservatieve banen zou kunnen leiden en de noodige betrekkingen en ambten voor zijne aanhangers kan machtig worden. Ende deze twee, in wezen tegenstrijdige, elkander in vele opzichten neutraliseerende richtingen worden samen weer gemuilband en geneutraliseerd door de christelijk-historische, die zoo tegen het „papisme” der eene als tegen het gereformeerd-demagogische der andere de gezeten Nederlandsch-Hervormde burgerij-

verdedigt en op haar beurt in haar eigenaardig streven, de verheffing der Ned.-Hervormde kerk tot staatskerk, of iets wat daarop gelijkt, door beide evengemelde bondgenooten weer wordt lamgeslagen.

Dit alles is reden te over, om de gevaren, waarmede de „Christelijke politiek„ ons land bedreigde, niet af te meten naar de fantastische plannetjes, door het politiek dilettantisme van „Ons Program” verzonnen; noch naar de houtmijtgeur, die er uit den Syllabus opstijgt; noch naar de liefhebberijen op kerkelijk staatkundig gebied, zooals die in het brein van eenige rechtzinnige dominees en ouderlingen zijn opgekomen.

Dat daarom die Christelijke politiek uit zichzelf totaal ongevaarlijk zou zijn, zou ik niet gaarne beweren. Krachtens haar wezen gedwongen, iets would-be-Christelijks te leveren, is zij een voortdurende bedreiging van de oprechtheid en de natuurlijke blijmoedigheid van ons volksleven. Men denke aan de Zondagsheiliging, de drankwet en de voorgenomen belemmering der propaganda voor zaken als de Nieuw Malthusiaansche Bond, waartegen een Christen altans voor het oog der wereld de pijlen zijner desnoods gehuichelde verontwaardiging behoort te richten. Het is waar, dat ook zelfs bij deze zaken de oprechtheid vaak wordt gered door de liberalistische afkeer van „staatsdwang” bij een deel der Christelijk-historischen (de vrij-anti-revolutionairen), en de blijmoedigheid door de levenslustige gezindheid van het volkje in het Zuiden, dat zijn biertje en borrel daags en zijn dansje Zondags en zijn kermispret tegen de vasten moeilijk missen kan.

Toch bewijst de drankwet, welk onooglijk geknutsel van zedelijkheids-huichelarij er desniettemin uit de wederzijdsche werking dezer inter-christelijke antithesen kan terechtkomen en de strafrecht-novelle, met het postwetje, welke wangedrochten van reaktionaire wetgeving zelfs uit de impotentie hunner onderlinge gemeenschap kunnen geboren worden. Maar gevaarlijk is deze politiek vooral om hetgeen zij van het door de ontwikkeling onzer maatschappij onder liberaal régime gewrochte kan bederven. Ware de strijd voor de „vrijmaking van het onderwijs”, zoowel in bedoeling als in uitwerking, niet anders dan een verzet tegen het opleggen eener voor een deel van het volk onaannemelijke richting —

of gebrek aan richting, wat voor den kalvinist in dezen op hetzelfde neerkomt — van het lager onderwijs, men zou hem kunnen billijken, ja toejuichen. In paedagogisch opzicht schijnt het onwenschelijk, dat ouderhuis en school in levensopvatting met elkander overhoop liggen. Vertrouwen bij de ouders in den geest van het gegeven onderwijs, voor den leeftijd, waarin dit een deel der opvoeding uitmaakt en het kind niet in staat is, bij rijzende conflicten zelf te beslissen, komt mij voor, eerste voorwaarde te zijn voor de deugdelijkheid van het lager onderwijs. Een openbare school, zooveel mogelijk van richting verschillend al naar de praktisch vervulbare eischen der groepen, waarvoor zij dient, schijnt mij daarom het meest wenschelijke compromis ter oplossing der schoolkwestie.

Hiermede komt feitelijk overeen de regeling, door de Soc. Dem. Arbeiderspartij in hare Groninger motie ontworpen, waarbij de „openbaarheid” der „bijzondere school” gevonden wordt in de waarborgen voor de deugdelijkheid en vrijheid van het onderwijs en de rechtspositie der onderwijzers. Subsidieering der confessioneele school onder die voorwaarden kan zeer zeker de bestaande staatsschool schaden; doch schade aan de staatsschool beteekent, als de waarborgen reëel en het toezicht op hunne naleving voldoende is, niet tevens: schade aan het onderwijs. Het geld, aan de bijzondere school onder die voorwaarden gegeven, wordt niet voor de kerk, of voor den godsdienst, doch voor het onderwijs besteed — terwijl het, zoodra die voorwaarden ontbreken, in strijd met den eisch van „scheiding van kerk en staat” voor kerkelijke doeleinden uit de staatskas zou worden genomen.

Het laatste is ook het geval, zoodra de staat officiële erkenning en geld geeft aan hoogeschoolen, die promotie zouden weigeren aan studenten, wier examen blijk gaf, dat zij een wetenschappelijk standpunt innemen, afwijkende van eenig officiëel standpunt, door die hoogeschool als eenig ware of toelaatbare grondslag van weten aangenomen, of in wier proefschrift van dat standpunt werd afgeweken.

De staat, die zelf neutraal moet zijn, kan die neutraliteit het best handhaven, niet door het uitvinden eener nieuwe richting van onderwijs: de „neutrale”; doch door alle richtingen aan zijne universiteiten te laten doceeren; de professoren naar

wetenschappelijk gehalte en niet naar richting te benoemen; aan afwijkende scholen de gelegenheid te geven, zich door eigen bevoegde hoogleeraren aan de staats-universiteiten te doen vertegenwoordigen. Zoodra een inrichting van hooger onderwijs een deel der studeerenden buitensluit, door slechts aan belijders eener bepaalde leer toegang of promotie toe te staan, treedt het wetenschappelijk openbaar karakter dier inrichting op den achtergrond en haar propagandistisch karakter van partij-instituut op den voorgrond. Op gelijkstelling met openbare universiteiten en steun uit de staatskas kan zij dan geen aanspraak maken.

Nu denken ook over deze zaken departijen ter rechterzijde zeer verschillend; maar de ervaring dezer vier jaren bewees, dat zij het in dezen eens konden worden over maatregelen, die de gansche oppositie in het geweer brachten.

Toch is hieruit de felheid van den tegenstand, door het ministerie-Kuyper opgewekt, niet voldoende te verklaren. Evenmin uit het tariefontwerp, hoe ook gevreesd en bestreden door breede volkskringen. En wat de „dwangwetten”, de strafbepalingen tegen de vakbeweging betreft, deze hebben zeer zeker in arbeiderskringen groote verontwaardiging gewekt en ten slotte zelfs anarchisten „tegen Kuyper” naar de stembus gedreven; maar daar staat tegenover, dat zij anderzijds juist in konservatieve kringen de eenige creditpost op Kuyper's regeringsbalans uitmaakten.

Naar mijne meening moet dan ook de buitengewone geestdrift, die bij Kuyper's val liberale konservatieven en vooruitstrevers, vrijzinnige- en sociaal-demokraten en anarchisten in één jubelkreet deed uitbarsten, worden toegeschreven aan het *morcele terrorisme*, waarmede deze man zijn positie heeft trachten te handhaven.

Ik bedoel hiermede de zedelijke minderwaardigheidsverklaring, waarmede alle tegenstanders van het ministerie werden getroffen en die, waar het den socialisten gold, zelfs in een „buiten de zedelijke volksgemeenschap”-stellen ontaardde. En daartegenover hij, Kuyper, met zijne mede-christenen, met een heiligen-glorie omglansd, als Handhaver van de „Oppermacht Gods op elk gebied des levens” in letterlijken zin opge-hemeld, van een bovenaardsche volmacht voorzien, als voltrekker van

„de ordinantiën Gods” en woordvoerder der Openbaring, in mystieke zelfvolkomenheid gerechtigd, over zijne tegenstanders naast de aardsche, ook de Eeuwige verdoemenis uit te spreken.

Het liberalisme is door dezen zonderlingen anachronist nooit opgevat in zijne historische beteekenis: als een noodzakelijke uiting en sanctionneering van de opkomst der moderne bourgeoisie, een vrijmaking van industrie en handel uit boeien, die dezen niet drukten in den tijd van het klein bedrijf; niet als een doorwerking der aldus opgekomen vrijheidsbeginselen op het gebied des geestes, als een stuk internationalen groei op sociaal, politiek, intellektueel gebied. Neen, het is steeds voorgesteld als een onheilig, willekeurig breken met God en zijn gebod; als een uiting van wat Kuyper, zelfs in zijn ministerschap durfde noemen „den onheiligen geest uit de diepte”; als een zedelijke afwijking à la Sodom en Ghomorra; als een strooming van onzedelijkheid, van losmaking aller banden, van geestelijk verderf. En uit dat liberalisme kwam noodzakelijkerwijze, met steeds misdadiger konsekventie voort: radicalisme, socialisme, anarchisme en nihilisme! Alle zonden van ons moderne leven wortelen in die ontkenning van de Opperhoogheid Gods door het liberalisme, waartegen ten onzent het eerst Bilderdijk — dat vrome broekje!! — heeft gewaarschuwd, waartegen het Reveil is ontwaakt, de Afgescheidenen hebben getuigd, Groen van Prinsterer heeft gereageerd, „van wiens schouders de profetenmantel op Kuyper is neergedaald.” En achter Bilderdijk, van hem gescheiden door een lacune, waarin de onheilige geest uit de diepte de grondslagen zijner heerschappij heeft gelegd, komt het glorietijdperk onzer historie, de bloeitijd van het Calvinisme, dat in dwaze omkeering van oorzaak en gevolg niet als de geestelijke belichaming van onze sociale en politieke opkomst, doch als de oorzaak daarvan wordt voorgesteld. Zóó wortelt de geestelijke stamboom van Kuyper, den „van God gegeven Leider”, in de glorie van ons nationaal verleden; zoo verschijnt hij als de aangewezen Redder van ons volk in deze, naar het heet zoo donkere dagen, eerst in geestelijk-zedelijk, dan ook in sociaal, politiek en materiëel opzicht.

Hoe ver, tot een paroxysme van godsdienstwaanzin, de eigengerechtigheid van dezen „profeet” is gegaan, blijkt wel

het felst uit die beruchte Deputaten-rede van 1891, zijn „Maranatha”: „Wat toch ligt in dit *Maranatha*? Immers dit, dat als de historie der volkeren zich zelve zal hebben uitgeput en niet verder kan, de van God gezalfde Koning verschijnen zal, om in het leven van alle natiën, en dus ook van *ons* volk, in te grijpen; den sikkel ook in den oogst van *ons* nationale leven te slaan; en de anti-Christelijke wereldmacht, gelijk de apostel getuigt, *te verdoen met den adem zijnsmonds*. (2 Thess. 2 : 8).” Voor den belijder van „den Christus naar de Schriften” staat vast, „dat deze van God gezalfde Koning, wiens gezag en macht nu nog door den geest des tijds geloochend, miskend en tegengestaan wordt, op den dag en op het uur, dat God hiervoor heeft vastgesteld, uit dien hemel naar deze aarde terug zal keeren, om allen tegenstand te breken; te verdoen, wie zich tegen hem stelt; en dit aardrijk ten erve te geven aan de Zachtmoedigen, die het „kust den Zoon” (Psalm 2 : 12) hebben verstaan en in practijk gebracht. Doch dit bepaalt dan ook in de vaderlandsche politiek hun *gedraglijn* ;” enz.

Een dergelijke opvatting van „vaderlandsche politiek,” die Kuyper voorstelt als den „Zachtmoedige,” die daar straks met de zijnen het aardrijk zal beërven en de staatsmacht moet veroveren op de „anti-Christelijke wereldmacht,” die door Jezus zelf zal worden „verdaan,” moest wel leiden tot een toon van regeeren, als we onder Kuyper hebben moeten waarnemen en leeren verafschuwen. Wie zóó in zijn hart zijne politieke tegenstanders buiten de Christelijke gemeenschap plaatst, kan er weinig bezwaar in zien, hen die hem het ergst tegenstaan, reeds thans „te verdoen,” als voorproefje van wat hun allen eenmaal te wachten staat. Op dit standpunt *moest* wel de korte, zuiver economische eenheidsuiting der spoorwegarbeiders op 31 Januari 1903, als een aanslag verschijnen op de van God gewilde opperhoogheid van „het Gezag;” op hetzelfde standpunt kon aan de werkstaking der Overijsselsche liberale Staten-leden geen andere beteekenis worden toegekend; in deze lijn kon, mèt de spoorweg-organisaties, gerustelijk de liberale Eerste Kamer worden „verdaan.” Ambtenaren, die opraden, als burgers, tegen de Regeering; miliciens en matrozen, die zoo vrij waren, deel te nemen in hun vrijen tijd aan de politieke

aktie hunner klasse, of door middel hunner vakvereniging bij de autoriteiten voor hunne rechten opkwamen, zij konden, als bezield met den anti-christelijken geest van verzet tegen „de gestelde machten”, gerustelijk gestraft, ontslagen, ontrecht en gekneveld worden.

En over al, wat op den bodem van de bestaande maatschappelijke verhoudingen nieuw ontspruit, over al de eischen van het moderne leven, al mogen zij ook de eenig mogelijke vervulling zijn van christelijke idealen in onzen tijd, kon, naarmate het te pas kwam, het odium der goddeloosheid worden gespreid. Zóó het openbaar onderwijs, het algemeen kiesrecht, het kathedersocialisme (thans tot schrik van konseratieve mede-christenen in verschillende staats-socialistische ontwerpen van sociale wetgeving aanvaard), de verplichte vaccinatie (thans ter eere der katholieken niet meer op „christelijke” gronden bestreden), de Nieuw Malthusiaansche Bond (slechts schijnbaar, ter stilling van christelijke conscienties) bestreden, evenals de „speelhartstocht” en de drankzucht. Over dat alles ligt een stank van eigengerechtigheid, die, waar de praktijk geen *werkelijke* kalvinistische politiek toeliet, met een walm van onoprechtheid, van politieke huichelarij werd vermengd, waar een mensch met gezonde reukorganen en gezonde zinnen wee van worden moest.

Die eigengerechtigheid, uit binnenkamer, oefenlokaal, kerk en pers naar de regeeringstafel overgebracht, begon al wat niet klerikaal was, al nijpender te drukken. Het werd in de regeerings-koalitie niet algemeen goedgevonden. De heer Lohman waarschuwde wel tegen de antithese van „christenen” en „paganistische factoren”, zonder haar evenwel te verwerpen, daar ze voor hem het eenige middel was, om Kuyper aan het lijntje te houden. En dat onder de christelijk-historischen de afkeer van dit Kuyperiaansche gedoe groeide, hebben Leiden en Kampen bewezen en, bij de besprekingen omtrent den afloop der verkiezingen, dr. G. H. Wagenaar en anderen. Alleen de katholieken, die geen afkeer van ketterjacht hebben, zoolang die hen zelve niet treffen kan, gevoelden zich onder dit echt-klerikale regiem bijster op hun gemak.

„Kuyper weg” — en met hem de regeeringspolitiek der eigengerechtigheid, de leugen der „christelijke beginselen”, de in mystieke gewaden gehulde Reactie; de wereldsche Gezagslust, met bijbelspreuken beplakt; de permanente vernedering, de diskwalifikatie, terroriseering van andersdenkenden. Met hem — o opluchting! — óók een lesje tot wat meerder ingetogenheid en waarheidsliefde toegediend aan die Kuyperijes in duo-decimo, die onder de namen van Sybrandi, Wisse, Van Lummel en hoe ze verder heeten mogen, des meesters fantasiën populariseerden, door zijn succes tot nog grooter vertoon van eigengerechtigheid werden geprikkeld en in de Nederlandsche politiek het vergif eener demagogie druppelden, als waarmede in Oostenrijk de antisemieten en in Frankrijk de nationalisten haar hebben bedorven.

Maar thans komt, na dien vreugdekreet, de vraag: *Wat nu?* De Christelijke leugen der overwonnenen ligt verslagen; thans staat het Nederlandsche volk voor een andere leugen, die geen vier jaar noodig heeft, om zich zelf te ontmaskeren; die waarschijnlijk tot ontmaskering verplicht wordt, nog vóórdat zij in praktijk wordt gebracht. De leugen der vrijzinnige concentratie, der blanko-politiek — het parool, waaronder de partijen, die de grootste overwinning behaalden, de blanko-vrijzinnigen, de kiezers tegen Kuyper in 't vuur hebben gejaagd.

Laten wij, als ondergrond onzer redeneeringen en berekeningen, eerst eens den politieken toestand in cijfers voorstellen. De rechterzijde behaalde 277.000 stemmen en behield 48 distrikten, beide aldus verdeeld: 1)

Katholieken	69.600 stemm.	en 25 distrikten,	tegen 25 in 1901/5
Anti-revol.	140.800	„ „ 15	„ „ „ 24 „ „
Christ.-hist.	59.000	„ „ 8	„ „ „ 9 „ „

De oppositie behaalde 246.000 stemmen en veroverde 52 distrikten, beide aldus verdeeld:

Oud-liberalen	17.600 stemm.	en 10 distrikten,	tegen 8 in 1901/5
Unie-liberalen	110.800	„ „ 24	„ „ „ 17 „ „
Vrijz.-demokr.	52.400	„ „ 11	„ „ „ 9 „ „
Soc. democr.	65.500	„ „ 7	„ „ „ 8 „ „

1) Ik neem de cijfers van de eerste stemming; die van de herstemming zijn natuurlijk zeer onzuiver.

Wat den toestand voor de burgerlijke partijen zoo précair maakt, is, dat geen der burgerlijke groepen zelfstandig een meerderheid heeft in de nieuwe Kamer. De vrijzinnigen hebben zelfs nog drie zetels minder dan de christelijke groepen: van *regeeren uit eigen kracht* kan voor hen dus geen sprake zijn.

In Nederland is het parlementaire stelsel zoo zuiver mogelijk ingevoerd. De kiezers regeeren hier — nl. de kiezers der meerderheidspartijen. De Kroon is hoogstens „vliegwiél”; als de hand, die haar aan 't draaiën bracht, wegvalt, wentelt zij nog een tijd door, totdat de nieuwe hand is gevonden, die haar verder draaiën doet. De Kroon heeft formeel het recht, die hand zelf te zoeken; maar steviger dan geschreven recht staat het vast, dat zij die hand zal vinden, die omhoog wordt gestoken uit de politieke groep, die bij de stembus overwinnaar is gebleven. Het advies der kiezers bepaalt de adviezen, ter oplossing der crisis aan de Kroon gegeven. Zelfs onder Kuyper, die in „Ons Program” dit systeem van kiezers-regeering zoo ver mogelijk verwerpt en daarin droomt van een „Souvereiniteit van het Huis van Oranje”, uit eigen historische, door God gesanktioneerde zending opgekomen, is dat systeem — en dan wel zoo bruut mogelijk — in praktijk gebracht. Zijn advies aan de Kroon omtrent de ontbinding der Eerste Kamer, waarin als eenig argument de uitspraak der kiezers in 1901 en 1904 moet dienst doen, is de meest krasse huldiging der volks- of kiezers-souvereiniteit.

Juist daarom is de toestand thans zoo ingewikkeld. Want men spreekt wel van „rechts” en „links”, beide naar de Christelijke antithese gerangschikt; maar daar die antithese een leugen is, kon haar doorwerking in den strijd wel moeilijk iets anders dan verwarring baren. Onder „rechts” komen elementen voor, die — tenzij voor enkele, de politiek niet beheerschende, onderwerpen — gemeenlijk bij links, onder de konservatieve groepen, hun geestverwanten vinden. Het verschil tusschen Roëll en zijn geslagen Christelijk-historischen tegenkandidaat zit feitelijk slechts in het *etiket*; ieder voelt, dat Van Karnebeek en Van Idsinga dichter bij elkander staan dan Van Vliet en Van Idsinga of Ketelaar en Van Karnebeek. Zoodra Lohman zijn Christelijk jasje uittrekt staat hij in liberale hemdsmouwen — zijn onderkleeren zijn, zoo niet van

hetzelfde merk, dan toch precies van dezelfde stof en dezelfde snit als die van Van der Vlugt. De wijze, die deze heeren zingen, moge nu en dan verschillen — het lied is hetzelfde. Zij zijn door politieke traditiën meer dan door politieke be-
ginselen en wenschen tegenover elkander geplaatst. Van het oogeblik af, dat — met de „antithese” — die politieke traditiën hunne tijdelijke beteekenis verliezen, ontmoeten deze, in sociaal opzicht nauwe geestverwanten elkander op wat zij dan euphemistisch noemen „de neutrale zône” — op, zooals ik en vele anderen het noemen, het terrein van het Behoud.

Minder sterk — het moet erkend — toonde zich in de laatste jaren de geestverwantschap op sociaal-politiek terrein aan de linkerzijde der beide burgerlijke groepen. Talma (Van Vliet vervulde steeds de zwijgende rol) bleek door de „antithese” zóó sterk bevangen, dat zijne democratie en zijn sociaal streven er ganschelijk bij zijn ingeschoten. Kuypers heeft met zijne koalitie-politiek de christelijke democratie totaal gedemoraliseerd.

Toch blijft het feit bestaan, dat de christelijke arbeiders van anti-revolutionairen huize in de laatste jaren bezig zijn, zich van veel oude vooroordeelen los te maken; dat zij een kiesrecht-formule hebben gevonden, die in de praktijk feitelijk neerkomt op algemeen kiesrecht; dat zij bij de agitatie in zake het arbeidskontraakt, hoewel uit geheel anderen *toon* sprekende, metterdaad de leiding der neutrale vakbeweging en der sociaaldemocratie zijn gevolgd; dat werkstakingen en uitsluitingen als bij Van Heek en Jannink, de diamantarbeiders en de glasblazers, het sociaal besef onder hen hebben versterkt. Ook is, nu de schoolstrijd, na aanneming van Kuypers novelle, voorloopig weer latent schijnt te worden, een op den voorgrond stellen der sociale eischen onder deze groep zeker te verwachten.

Daar komt bij, dat de aktie van Staalman, waarvan de rechterzijde politieke gevolgen heeft ondervonden en die aan den opvallenden achteruitgang juist der anti-revolutionaire partij zeker niet vreemd is, de democratische kalvinisten tot nadenken zal moeten aansporen. Men kan — dit moge de heer Talma o. a. bedenken! — op een Deputatenvergadering, onder de officieele kopstukken en afgezanten der Partij, Staalman en de gansche democratie met groot succes in een hoek zetten, zonder daarom juist een overwinning te hebben behaald.

Staalman is ten slotte minstens zooveel *verschijnsel* als *oorzaak*; nu de politieke constellatie is veranderd, zal een Talma, als hij tenminste in zijn hart demokraat is gebleven en politiek inzicht heeft, de wateren zijner democratie met nieuwe vaart doen rollen, als de Rijn, „ontslagen van den winterboei”.

Wat blijft er dan echter over van den politieken band, die hem aan Lohman bindt?

Dat er aan katholieke zijde dergelijke breuken sluimeren, dergelijke verschillen bestaan, is nu en dan wel gebleken. Maar — het is wel nooit zoo duidelijk geworden als bij deze verkiezingen — aan die zijde is een kunstmatige eenheid van hooger orde — die der pastoors. En deze zal nog lang in staat blijken, de katholieke partij als één bolwerk van konservatisme bijeen te houden. De elementen onder de katholieken, die hierdoor niet worden bevredigd, zullen in de Katholieke Volkspartij hun toevlucht moeten vinden of bij de socialisten, zooals dr. Jan ten Brink en de zijnen.

Aan de linkerzijde vormt de blanko-concentratie thans een centrum van 24 Unie-liberalen plus 11 Vrijzinnig-demokraten.

Niet genoeg, om een regeering te kunnen vormen buiten andere elementen. Zij moeten dus elders steun zoeken. Het eerst richt zich hun oog natuurlijk naar de oud-liberalen, waarmede zij in verscheidene distrikten, zelfs bij gemis aan een gemeenschappelijk *program*, een gemeenschappelijke actie tegen de christelijken en de sociaaldemokraten hebben gevoerd. Slechts in enkele distrikten stond een vrijzinnig-demokraat tegenover een oud-liberaal (Haarlem, Beverwijk, Alkmaar, Leiden, Utrecht I en II, den Haag I, Tiel, Winschoten en Groningen); behalve in den Haag II en III stond nergens een Unie-liberaal tegenover een oud-liberaal — daar is grotendeels, ook bij uitgesproken programverschil, samenwerking tusschen alle vrijzinnigen geweest. Daarom ligt het voor de hand, dat de heer Goeman Borgesius, naar verluidt de Kabinets-formateur, zal trachten, aan die zijde medewerking te vinden. Die medewerking zal hem echter *niet* worden toegezegd op het concentratie-program. Om te kunnen nagaan, welke verschillen er tusschen hem en de oud-liberalen, op het punt der praktische politiek, bestaan, druk ik hier naast elkander af, wát er in het *Manifest der 75* en, wát er in het concentratie-

program omtrent bepaalde punten van praktische politiek voorkomt:

In het Concentratieprogram.

Onderwijs: Met handhaving van de openbare school verheffing van het volksonderwijs in zijne verschillende betrekkingen.

Belastingen: Ter voorziening in de financiële behoeften, ook ter verkrijging van eene betere verhouding tusschen de geldmiddelen van Rijk en Gemeente — in de eerste plaats, bezuiniging op militaire en andere uitgaven en verder, met handhaving van de vrijzinnige handelspolitiek, een meer rationeele regeling van de directe belastingen door welke, zij het ook thans in gesplitsten vorm, de inkomsten worden getroffen, alsmede uitbreiding der progressie; billijker regeling en verhooging der successiebelasting; voorts belasting op voorwerpen van weelde.

In het program der Manifest-Liberalen.

De grondwettelijke waarborgen voor de handhaving der van overheidswege ingerichte volksschool, die aller godsdienstige overtuiging eerbiedigt, behooren onverzwakt te worden toegepast. Nauwere aansluiting van het lager onderwijs aan het praktische leven verdient bevorderd te worden, niet daarentegen verscheidenheid van middelbare en hogere scholen naar richtingen des geloofs en allerminst begunstiging van zoogenaamde „universiteiten” met leerstellig gebonden personeel.

Naar bezuiniging op de staatsuitgaven moet worden gestreefd, in de eerste plaats door verbetering van het beheer in vele takken van dienst. De technische verbetering van de bestaande belastingwetten moet, ook met het oog op vermeerdering van opbrengst, ter hand worden genomen. Voorzover daarna versterking der Rijksinkomsten onvermijdelijk is, moeten verhooging van de successiebelasting in de zijlijnen en belasting op voorwerpen van weelde in de eerste plaats in aanmerking genomen worden.

Militarisme: Hervorming van het defensiewezen in de richting van een volksleger.

Sociale Wetgeving: Verzekeringswetten, waaronder in het bijzonder de verplichte invaliditeits- en ouderdom-verzekering met geldelijke bijdrage van den Staat; herziening der armenwet, waarbij de openbare armenverzorging niet blijft uitsluitend politiezorg.

Kiesrecht: Daarnevens worde, zonder dat andere wetgevende arbeid hierbij behoeft achter te staan, wijziging in de Grondwet — in dien zin dat aan den gewonen wetgever volkomen vrijheid bij de regeling van het kiesrecht wordt toegekend — ter hand genomen, terwijl het vertrouwen wordt uitgesproken, dat deze zoodanig worde voorbereid, dat vóór het einde van het vierjarig tijdvak de eerste beslissing over een daartoe strekkend voorstel kan genomen worden.

Bij de inrichting onzer levende strijdkrachten moet worden uitgegaan van het beginsel, dat een zoo groot mogelijk deel van het volk geoefend wordt om aan de verdediging des vaderlands mede te werken.

De „sociale wetgeving” inzonderheid de arbeiders-verzekeringswetgeving eischt vooralsnog uitbreiding en herziening. Een meer praktische geest behoort deze wetgeving te doordringen. Kosten en ambtenaarsbemoeiing met de daaraan verknochte toeneming van strafvervolgingen moeten binnen redelijke grenzen worden gehouden en teruggebracht.

Het op den voorgrond brengen van een nieuwe regeling van kiesrecht met een daaraan voorafgaande en daarvoor noodzakelijke Grondwetsherziening achten zij thans niet gewenscht. Voor een Grondwetsherziening waarbij het kiesrechtvraagstuk in zijn geheelen omvang, dus ook het gemeenteraadskiesrecht, het vrouwenkiesrecht en de evenredige vertegenwoordiging, alsmede andere belangrijke onderwerpen diedaarmede samenhangen, zooals de samenstelling en de bevoegdheden der Eerste Kamer worden in behandeling genomen, achten zij de denkbeelden niet rijp. Een poging daartoe is bij voorbaat met onvruchtbaarheid

geslagen en zoude slechts eene ongewenschte stremming in den wetgevenden arbeid te weeg brengen. Een grondwetsherziening uitsluitend strekkende, om den gewonen wetgever algeheele vrijheid te geven voor de regeling van het kiesrecht, ontleent in de gegeven omstandigheden hare beteekenis aan den wensch, om tot spoedige invoering van algemeen kiesrecht over te gaan. Waar, afgezien van het vermoedelijk onvruchtbare ook van deze poging, die wensch door ondergeteekenden niet gedeeld wordt, achten zij het weinig aanbevelenswaardig op zoodanige grondwetsherziening aan te dringen, te minder waar een samenwerking op dit stuk van hen wier gevoelens over de kiesrechtregeling zelve uiteenloopen, weinig bevorderlijk schijnt aan klaarheid in de politieke verhoudingen.

Of er uit deze verschillende programs één regeeringsprogram zal kunnen gedistilleerd worden, staat te bezien. Natuurlijk wèl, indien de heer Van Houten zijn zin krijgt, die uit de stembus-uitspraak afleidt, dat de natie genoeg heeft van nieuwe sociale wetgeving, zich tegen de verzekeringswetgeving heeft uitgesproken en nu niets liever heeft, dan wat rust, wat werken op de neutrale zône, aan dingen als administratieve rechtspraak, aan de techniek van ons staatswezen, enz. Ging deze bewering op, dan zou Borgesius een *ministerie van stilstand* moeten vormen, dat zich buiten de sociale strooming van onzen tijd plaatst en als hoogste deugd, vrede en zuinigheid betracht. Het behoeft echter geen betoog, dat zulk een ministerie, waar zoovele sociale ontwerpen van zijn Christelijken voorganger gereed liggen, niets anders zou zijn dan de doodkist, waarin

het liberalisme, na zijne jongste stuiptrekking, zich zelf onder het vreugdegezag der christelijke groepen zou gaan begraven. Willen de liberalen, na eerst Kuyper wegens zijn gemis aan sociale wetten te hebben uitgefloten, zich nu met fatsoen staande houden, dan *moeten* zij onderwerpen als bijv. *arbeiderspensioneering* en daarmee samenhangende *belastinghervorming* ter hand nemen en tot een goed einde brengen. En dat *kunnen* zij niet, zonder de kiesrechtkwestie op te lossen en daardoor den tegenstand van het Behoud tegen een voldoende regeling dezer sociale onderwerpen te breken. Maar juist daarover loopt — het blijkt uit bovenstaande vergelijking — de strijd tusschen de mannen van het Manifest en van de liberale concentratie.

Hier wortelt de groote moeilijkheid bij de oplossing der aanhangige crisis. Een ministerie van oud-liberalen, Christelijk-historischen en Roomschen, zou, ware het onder de huidige omstandigheden mogelijk (wat niet het geval is), een konserватieve politiek kunnen voeren. Een ministerie van concentratie-liberalen en anti-revolutionairen zou, stond niet de scherpe strijd juist tusschen deze groepen, als een muur tusschen hen, een democratische politiek kunnen aanvangen, indien Kuyper daarvoor een nieuwen afval van „mannen met twee namen” uit zijne Partij wilde riskeeren. Natuurlijk is hiervan geen sprake. Maar een „vrijzinnige” politiek is, bij de onmacht van getal en van heterogeniteit, thans uitgesloten, evenzeer als eene „Christelijke” politiek.

Zoo verkeeren wij in een crisis van impotentie, waarbij, zooals trouwens de gansche blanko-opzet van den strijd moest doen voorzien, slechts het *negatieve* duidelijk en het *positieve* één groot vraagteken is.

Welke uitzichten deze toestand opent, hoop ik te bespreken in een volgens artikel, waarin tevens de houding der sociaal-demokraten bij de herstemmingen en hunne positie in de nieuwe Kamer zullen worden behandeld.

BOEKBEOORDEELING

Hugo Grotius und die religiösen Bewegungen im Protestantismus seiner Zeit.
Von Dr. K. Krogh-Tønning. Köln, 1904.

Het Protestantisme der 17de eeuw vertoont in zijn leerstellingen en levensopvattingen een oneindige reeks van schakeringen. Van eenheid in leer en praktijk binnen de grenzen van eenzelfde belijdenis is geen sprake. Elke gevestigde Kerk toont een bonte verscheidenheid van afwijkende begrippen, nu eens vreedzaam naast elkander geplaatst, meestal heftig van weerszijden bestreden. Ook de grondleer der Kerken zelve wijzigt zich. Het principe van 't Protestantisme teelt zijn eigen kroost. Het geloof alleen zou zalig maken, de Bijbel alleen zou de geloofsnorm zijn. Vandaar de afwijkingen van hetgeen het leven met goede werken zou heiligen; vandaar ook, dat bij het schrappen van de traditie als fichtsnoer der bijbelverklaring, zo talrijke wegen geopend werden voor subjectieve opvattingen en uiteenlopende vertolkingen, die op haar beurt aanleiding gaven tot nieuwe tweedracht, en nieuwe afscheidingen en sekte-vormingen.

De voortdurende verbrokkeling der kerken moest ten slotte wel de ogen openen van degenen, wien de zaak van het Protestantisme te midden van zo veel verworping nog lief was gebleven. Wel mochten ze vragen: Waar is de kerk van Christus? De Heer had, oordeelde men terecht, niet met zijn Kerk bedoeld wat de toenmalige wereld te aanschouwen bood, en met den naam van Christelik leven had hij niet kunnen bestempelen, wat de leer en de praktijk aan twistziek woele en aan ontheiligende levenswandel bij de leden openbaarde. Al talrijker werden de klagers, met dit gevolg, dat de teleurstelling die de wending der zaken scheen te nemen,

tot pogingen voerde om het kwaad te stuiten en tegen een verder verloop van het ontbindingsproces te reageren. Deze reactie was echter niet altijd negatief. Zo wilde de lutherse prediker Johann Arndt het leven in Christus hernieuwen, het geloof verinnerliken door het doden van de oude mens. Zijn streven is dus asceties en mysties. Valentijn Wiegel, de voorloper van Böhme, verwerpt de oude voorstelling als zou het lijden en sterven van Christus een voldoende boete voor onze zonden zijn; hij wil dat elk individu zich opnieuw als Christus laat kruisigen en doden. Deze zienswijze, welke Böhme door speculatief denken en intuïtief waarnemen tot een organisch stelsel weet op te voeren, is eensdeels mysties, anderdeels theosofies: men kent zijn pogingen om het dualistische met één blik te omvatten. Beide richtingen, die van Arndt en die van Böhme doen niet mee aan dogmatische haarkloverijen; waar de liefde groot genoeg is, meenen zij, is geen ruimte voor ketterijen. Ook in een ander opzicht staan ze vreemd tegenover de heersende kerken en de bestaande secten; en 't is hun subjectief beginsel, dat, actief wordend, hen van de schoolse dogma's ontbindt. De oude Protestanten, met name de lutherse Kerk, had het wezen van 't Christendom gezocht in *de rechtvaardiging door 't geloof*, zonder de werken der wet, d. i. in de objectieve toekenning van de gerechtigheid van Christus, door middel van 'Christus' verlossing. Hiernaast stellen de mystieken als Arndt als een nog hoger beginsel de vernieuwing van het beeld Gods *in* de mens. Deze ontkenning van de stelling, als zou het geloof alleen als voorwaarde tot zaligmaking volstaan, benevens de zin voor een teruggetrokken leven in Christus, gepaard aan een afkeer van 't leerstellige, voerden de geesten hoe langer hoe meer buiten de wanden van 't erkende Protestantisme, waartoe de verketteringen, welke uit de Lutherse strijdschriften en academieën naar de piëtistische en böhmistische mystiek werden geslingerd, ook het hare zullen hebben bijgedragen. Zo kon het syncretisme ontstaan, waarvan de hoofdvertegenwoordiger Calixtus is, en dat zich voorstelde, met terzijdestelling van brandende kwesties, eenheid en vrede te brengen in de strijdende partijen; niet alleen in het verdeelde Protestantisme, maar ook, door middel van een verzoenende overeenkomst tussen de Katholieken en

de van de Moederkerk afgevallen partijen, in de geheele Christenheid zelf. Men stelde zich daarbij voor, in 't belang van een mogelijke unie, het zwaartepunt te leggen op hetgeen in de verschillende belijdenissen gemeenschappelijk voorkwam, en zou dit gemeenschappelijke het wezenlike van 't Christendom uitmaken; terwijl dat, wat tot heden twist en verdeeldheid had gebracht, als iets louter bijkomstigs zou worden verzwegen. Wat moest het natuurlijk gevolg van deze pogingen tot bemiddeling zijn? Vooreerst, dat men de leerregelen van de eventueel geunieerde Kerk ging bouwen op den inhoud der oudste apostolische geschriften, en dat men, om de eenmaal verworven eenheid ook voor het vervolg der tijden vast te leggen, en alle mogelijke vrije exegese te weren, er toe kwam naast de Bijbel de oud-katholieke traditie weer in ere te brengen. Ten tweede, dat men met het beginsel „de Bijbel alleen” ook het principe „het geloof alleen” liet varen; dat men ook de goede werken noodwendig begon te achten; ja, dat men zelfs, waar sprake was van „het geloof”, hier niet langer den zin aan hechtte, die Luther er aan placht te geven, maar waaraan men, overeenkomstig de nieuwe tijdgeest, de betekenis van een „in liefde werkzaam” geloof toekende. Naast deze punten werden door Calixtus andere aangeroerd, die tegen de verdorvenheid der menselijke natuur, de erfzonde, de alomtegenwoordigheid van 't lichaam van Christus, waren gekant. Men voelt, welken weg het syncretisme opging; — de geweldige beweging in de Protestantse wereld, die het dan ook te voorschijn riep; de vervolging in woorden en daden, waaronder Calixtus en zijn school gingen gebukt, bewijzen, hoe vruchteloos destijds elke poging moest zijn, om het Protestantisme met de Moederkerk te verzoenen. Want men wist het: de Kerk kon niet een partij in zich opnemen, die haar op opzettelijk verzwegen punten bestreed; zij zou alles nemen of niets; terwijl de Protestanten, door consessies naar de kant van het *opus operatum* en de *traditie* te doen, haar eigenlijk levensbeginsel: „Onderzoek de Schriften” en „'t Geloof alleen maakt zalig” zouden moeten prijsgeven of laten verstikken.

Van de achtergrond af van deze syncretistische reactie tegen

de Protestantse geloofsverdeeldheid komen als merkwaardige mannen naar voren, Hendrik van Navarre en Sully, in lateren tijd Spener en Leibnitz, en omstreeks 1640 onze Hugo de Groot. Hij stond in briefwisseling met de uiterst vreedzame Calixtus. Met de geleerde Jezuiet Petavius, aan wie hij z'n theologiese manuscripten ter beoordeeling zond, stond hij op een bijzondere voet van vriendschap. Christina van Zweden gaf aan Grotius' weduwe haar wens te kennen z'n nagelaten handschriften te mogen bezitten, verzekerende, dat de schat bij haar in goede handen zou zijn. Hij is de universeelste man van z'n tijd. Kundig in alle wetenschappen, is hij 'n boven alles geleerde en ijverig theoloog. Bij alle boeken van 't Oude en Nieuwe Testament was hij in staat commentaren in de grondtalen te leveren, waarmee men nog heden rekening moet houden; hij leverde bijdragen over dogmatiek, kerkgeschiedenis, symboliek en theologiese polemieek, welke tans nog hun waarde laten gelden. Dat alles werd geschreven in een keurig, helder, zakelijk betogend Latijn, waarin hij zich naar de schrijfrant van Tacitus had geschoold.

Wat aan De Groot als theoloog de meeste betekenis geeft, is zijn zichtbaar streven om bij te dragen tot de vereniging van alle gelovigen tot ééne Kerk. Dit is de roem van z'n leven. Het bepaalt reeds z'n standpunt in de Arminiaanse kwestie. Hij acht elk schisma een ramp. De steile orthodoxie van 't Calvinisme stoot hem, als te onverzoenlik, af. Het punt van uitgang te nemen in 's mensen totale zelfvernietiging, is hem een te grote afstand van de barmhartigheid, die in Gods rechtvaardigheid wordt verondersteld. Aanvankelijk is hij er op uit, in z'n eigen gewesten de verhouding tussen Kerk en Staat in dier voege te regelen, dat de stenden van een territorium in hoogste instantie te beslissen hebben over de uitspraken van een nationaal concilie, ook omtrent de godsdienstige geloofskwesties; met het toezicht van de Staat op de Kerken (circa sacra) zou dan tevens de kerkelijke eenheid binnen het gewest gewaarborgd zijn. Eenmaal uit het vaderland gebannen, en burger van de Christenheid geworden, laat hij zijn gedachten weiden op breder terrein, verdedigt de primatuur, al is het met de beperking, dat het algemeen kerkbestuur in handen dient te komen van op vaste

tijden te vergaderen conciliën. 1) Hier staan we reeds midden in z'n arbeid voor de eenheid der kerken. Wij zien hem de afval betreuren, waartoe de afwijking van de Roomse leer had geleid. Hem hindert het *schisma*, niet zozeer de *haeresie* der kerken. Hij wil binnen de muren wijde grenzen. Onderlinge liefde en verdraagzaamheid is het eerste artikel; al het andere, de eenheid in de dogma's incluis, geldt als het bijkomstige. Zo zal de verst strekkende lijdzaamheid het cement zijn voor de optrek van 't gebouw; de dogmatiese stelsels, welke de muursteen moeten vormen, bestaan voor hem niet. Kundig als hij is in zake de geschilpunten in het leerstellige, vermijdt hij opzettelijk, de brandende kwesties aan te roeren; in plaats van de doornen der neteligste twistpunten in het vuur van den haat te werpen, begraaft hij ze onder z'n voet, en draagt het water aan van de tweedracht-blussende liefde.

Waarom zou hij niet? Brandt het krijgsvuur niet in half Europa? Nooit had de Christenwereld er zoo uitgezien als in zijn tijd? De akkers waren woestijnen geworden; de steden stonden in vlam. Overal heerste nood en ellende. En het waren Christenen, die elkander bekwamen. Was dat nu het rijk van Vrede, dat Christus tot in eeuwigheid voorspeld had? Zo kon het toch langer niet doorgaan. Een verdeeldheid als deze, met zulke nootlottige gevolgen, en een eindeloze zee van bloed en tranen in een nooit eindigend verschiet, zou tot waanzinigheid voeren. Er moest iets op gevonden worden. Zo er geen sprake kon zijn van een terugkeer tot de algemene Kerk, dan diende altans door een of ander middel de kloof tussen de verdeelde hoofdpunten te worden overbrugd!

Daarbij kwam, voor De Groot persoonlijk, een nog treuriger omstandigheid. Tot dusverre had er ten onzent van een Protestantse eenheid tegenover Rome sprake kunnen zijn; de Europese oorlog toch, waarin de Nederlanders ook waren betrokken, had het antagonisme tussen de beide Kerken zoo scherp mogelijk naar buiten laten treden. In Duitsland was die eenheid in de Protestantse wereld wel reeds lang verbroken; met

1) De summo, De dogmatibus, ritibus et gubernatione Ecclesiae.

name de Lutherse kerk had zich schrap gezet tegenover de dissidenten; niettemin kon men er zich blijven beroemen op een afgesloten Lutherse confessie. Doch erger ging het binnen onze eigen landpalen. Hier ontbrandde de strijd in het Calvinisme, zo sterk aaneengesloten door de strijd tegen Spanje, zelf, en deed zich het betreuenswaardige feit voor, dat men elkander wegens een verschil van meening over een betrekkelijk ondergeschikt punt, vervolgde en verbande. De catastrofe, waarop het theologies verschil in 1618 uitliep, werd voor ons geestesleven een ramp. Een van hen die het vaderland voor altijd moest prijsgeven, was De Groot. Bij vele anderen zou de onduldbare willekeur en niet te rechtvaardigen dwang, ergernis, afval en een door de herinnering geprikkelde tegenwerking hebben veroorzaakt. Bij Grotius vertoont zich de weemoed, de afkeer van het menschelik drijven en het verlangen naar een mildere geest; het beroep op de apostoliese liefde; de zin voor eenheid en orde, te dekken door een verlicht primatuur en een door de traditie gesanctioneerde exegetische. Vandaar zijn pleidooien voor algemeene tolerantie; z'n studieën over het pausdom; z'n denkbeelden over de vrede der kerken, vooral neergelegd in z'n Brieven, en waarbij hij hoe langer hoe meer het Katholicisme als de eenige basis van onderhandeling en overeenstemming gaat beschouwen. 1) Op den avond van z'n leven erkent hij geen eenheid mogelijk dan op een Katholieke grondslag, en staat hij met z'n persoonlijke sympathieën eveneens aan de zijde van de Moederkerk. Het voor ons liggende werkje refereert de inhoud van Grotius' theologiese werken en brieven aan de verschillende kerkelike leerstukken; een verdienstelike arbeid, welke de beoefenaars der vaderlandse litteratuurgeschiedenis in staat stelt, met meer kennis van zaken zich een oordeel te vormen in de strijd tussen Vondel en Rivet over het kerkelike standpunt van Hugo de Groot, 2) welke strijd, zoals men weet slechts een der fazen is geweest in de wereldkamp om 't bezit van Grotius' laatste wil. In dit opzicht staat de vermaarde Delvenaar weinig ten achteren bij Homerus, voor wiens eerst snik zeven steden hebben geharreward.

1) *Votum pro pace. Arnotata ad Consultandum Cassandri.*

2) Grotius' Testament,

Of Grotius, met z'n katholieke sympathieën, er ooit toe kon komen, zich bij Rome aan te sluiten? De vraag wordt door Dr. Krogh-Tonning evenzeer aan de orde gebracht. De Jezuïet Petavius verklaart, dat het De Groots bedoeling was geweest, na z'n reis in 1645, te Parijs z'n communie te doen; z'n onverwachte dood had de toetreding alleen in den weg gestaan; Petavius liet dan ook na de doodstijding zielmissen voor de afgestorvene lezen. Hier te lande heeft Vondel hem voorgesteld als Katholiek gestorven. Dr. Krogh-Tonning toont aan, dat dit niet het geval is geweest. Wat heeft hem, die bij de noodlottige schipbreuk aan de Pommerse kust 62 jaar telde, weerhouden om zich te geven? Hield hem z'n liefde voor het vaderland terug, z'n piëteit voor het ouderhuis en het vaderlijk geloof? De auteur van het naast ons liggende boekje heeft, ons inziens, in het irenies karakter van onze beroemde landgenoot, de ware reden gezien. Grotius' streven naar de eenheid der kerken bracht mee, dat hij zich voorlopig niet heeft kunnen of willen uitspreken. Het liefst hield hij zich buiten de partijen, en communiëerde langen tijd noch bij de Hervormden, noch bij de Luthersen. Steeds hield hem de delicate kwestie van een toekomstige vereniging van alle Christenen in spanning; het verzoeningswerk zou worden vertraagd, en de illusie worden verstoord, wanneer de twistende partijen van de gevoeligste kant wisten, dat het denkbeeld uit moest gaan van iemand, die zich als een belijder van de Oude Kerk had verklaard.

Besluiten wij met de opmerking dat het bovenstaande werkje ook voor de vaderlandse litteratuur van zijdelings belang is. Grotius toch is de medestichter en handhaver van de School, die met Barnevelts val een gevoelige knak heeft gekregen, maar die haar uitspraak heeft gedaan in de werken van Hooft, en langs de lijn van Grotius' syncretisme ten slotte in Vondels didactiese werken, een van het nationaal leven afwijkend hoogtepunt heeft bereikt. Doch waar Vondels ideaal, los van de Staatse oorsprong, in 't onbereikbare doodloopt, vraagt Hooft in streven een welkome toepassing in de praktijk. In de Bæto is het Libertijnse principe nagenoeg volledig uitgewerkt en de verhouding van de clerus tot de Staat even

nauwkeurig aangegeven als de verhouding van de stenden tot de Souverein. 1) Hierin staan Hooft en De Groot, de een met zijn ideaal als vorm in 't verleden gelegd, de ander met zijn strijdschrift als dam tegen de theocratie, hand aan hand. Als uitgewekene staat Grotius in nauwer broederschap met Vondel. De sympathieën worden steeds inniger; en ofschoon de strijdlustige zanger in z'n schoonste poëzie klanken heeft opgenomen, die zijn vriend en bewonderaar in den vreemde nooit zou hebben geuit, voelen beide buitengewone mannen elkanders waarde, niet het minst in hun streven om bij de aanblik van wat de wereld aan twist en verkettering aanbood, en waarin zij beide zo nauw waren betrokken, in hun werken hun pleidooien te leggen voor een algemeen „Christenrijk”, waarin de volkeren in eensgezindheid zullen samenwonen, en het idyllies Arcadië van Homerus en Virgilius zal worden vernieuwd.

J. KOOPMANS.

1) Taal en Letteren. 1895.

DE KLEINE JOHANNES

DERDE EN LAATSTE DEEL

DOOR

FREDERIK VAN EEDEN.

I

Nog vloeiden de warme tranen om vader Pan langs Johannes' wangen, toen hij zijn oogen opsloeg, met een gevoel van ontwaken. Wat hij zag, was nog geheel hetzelfde als wat hij 't laatst gezien had. Het troostende gelaat van zijn verheven broeder, een vale walm of smook rondom. Maar het zag nu anders, of 't met andere zintuigen werd waargenomen — als 't zelfde verhaal in een andere taal, dezelfde muziek uit een ander instrument met een anderen toonaard. Niet schooner en werkelijker, maar meer nuchter, hard en plat.

Hij bevond zich op een berghelling en zag Markus over hem heen gebogen. De zon was ondergegaan en het dal lag in schemering. Maar in dien schemer zag men vurige hoogovens gloeien, en lange fabrieks-schoorsteen, wier zware rook in dikke geelachtig zwarte kronkels, als vuile wol, uit hun hooge monding golfde. Het gansche dal was met de rook vervuld en wat er groeide op de berghelling, was zwartachtig aangeslagen. Een gestadig brommen en gonzen, stampen en dreunen, steeg op uit die stad van naakte, zwartige bouwsels. Uit de hoogovens wapperden telkens blauwig-gele en violette vlammen, als opstroomende gloeiende wimpels, en nu en dan joeg een wentel-oven mijlenverlichtende felle vonkenstroomen in de grauwe lucht. Het land zag somber en troosteloos als een land door lava verwoest.

— „Markus!” zeide Johannes, met nog steeds beklemd gemoed. „Pan is dood!”

— „Pan is dood!” zeide Markus terug. „Maar uw broeder leeft.”

— „Goddank, dat gij hier zijt. Wat doet ge hier?” —

— „Ik ben bij de mijn-werkers, Johannes, en bij de fabrieksarbeiders. Die hebben mij noodig.” —

— „O, mijn broeder! maar ik heb u ook noodig. Ik weet geen weg in 't leven . . . en Pan is dood.” —

Johannes omvatte den rechter-arm van Markus, en bleef een geruimen tijd zwijgend naast hem zitten, 't hoofd tegen zijn schouder.

Hij staarde in 't nevelige dal, met het reusachtige mijn-rad, de zwarte schoorsteen en ovens, de zwarte, gelige en blauw witte damppluimen, — de groote, ijzeren hallen en veel-vensterige gebouwen zonder sier of kleur.

Rondom kon hij nog zien hoe de flanken der bergen waren geschonden als met groote gapende wonden, de boomen geveld, de schoone groene natuur als uitgebrand, de rotsen gekloofd en verbrijzeld. Nog stonden enkele dennen op den bergkruin, vlak aan den rand van de groeve, waardoor den berg was uitgehold, als een door wespen aangevreten vrucht. Spoedig zouden ook die laatste woudkinderen vallen. En ginder galmden door 't gebergte de echo van de ontploffingen, gevolgd door luid geraas van neerstortende steenen — als de bergwerkers door dynamiet de rotsen deden springen.

Pan is dood, zijn schoon wonderland ging te gronde.

En in het nieuwe leven, dat groeien ging op de bouwvallen van het oude, wist Johannes geen weg. Het verschrikte en verbijsterde hem.

Maar had hij zijn broeder niet weergevonden en hem voor de tweede maal in verheerlijkte gestalte, met glinsterend gewaad aanschouwd? En voelde hij nu niet zijn warme troosten-de nabijheid?

Dit bedaarde en versterkte hem.

— „Mijn broeder,” vroeg hij, „wie heeft Pan gedood?” —

— „Niemand. Zijn tijd was vervuld.” —

— „Maar waarom werd hij dan zoo bedroefd, toen ik hem naar u vroeg?” —

— „De bloem moet sterven wil de vrucht rijpen. Ook een kind schreit als de nacht komt en de goede slaap, want het wil langer spelen en weet niet hoe de rust beter is. Alle menschen, die nog als kinderen zijn, schreien om den dood, die toch maar een geboorte is, en vol heuchelike verwachting.” —

— „Hebben Pan en Windekind u gekend, Broeder!”

— „Neen, maar ze hebben mij gevreesd, zooals de mindere den meerdere vreest.” —

— „Zal dan uw rijk schooner zijn dan het hunne?” —

— „Zooveel als de zon schooner is dan de maan. Maar het weeke en teedere en schuwe, wat 's nachts leeft, zal dit niet erkennen en de heerlijke zon vreezen.”

Hierover dacht Johannes lang. In het wijde, rookerige dal met de mijnen en fabrieken sloeg een klok, ginder weer één, in de verte nog één. Daarop krijschten schrille stoomfluiten en luidden klinkende bellen. Men zag het volk uit de werkplaatsen stroomen.

— „Hoe somber!” zei Johannes.

Markus glimlachte. — „Somber is ook het zwarte zaad in de donkere aarde, toch wordt het een blijde zonnebloem.” —

— „Mijn Broeder,” zei Johannes smeekend, „raad mij nu toch, wat moet ik doen? De schoonheid komt van den Vader, is 't niet?” —

— „Zoo is 't, Johannes.” —

— „Moet ik dan nu niet 't allerschoonste volgen wat ik in de menschenwereld heb gezien? Zeg het mij dan!” —

— „Ik zeg u niet dan dit: gij moet de stem des Vaders volgen, waar die u 't luidst schijnt te spreken.” —

— „En als ik nu twijfel? —

— „Dan moet gij vragen met al uw innigheid en luisteren, doodstil als een bloem, met al uw aandacht.” —

— „Maar als ik dan moet handelen? —

— „En dan geen oogwenk weifelen, maar wagen in des Vaders naam, vertrouwend op uwe en zijne liefde, die één is.” —

— „En kan ik dan niet dolen?”

— „Ja — maar als ge om zijnentwil doolt zal hij u de oogen en ooren openen. Vreest ge om uwzelfs wil en vergeet Hem, dan alleen kunt ge verloren gaan.”

— „Wijs mij dan nu wat úw weg is, mijn Broeder!” —

— „Goed, Johannes, kom mede!” —

Zij daalden samen af in het dal. De grond was er overal zwart, zwart door kolen, asch en sintels, en het water dat in de plassen stond was als inkt.

Aan alle zijden klonk het gerucht van zware voetstappen. Het scheen wel of de zwarte stad zou leegstroomen. Honderden mannen liepen her en der, allen met zwaren, vermoelden maar toch haastigen tred. Schijnbaar liepen ze allen door elkaar, ieder in andere richting, maar er was toch geen wanorde. Ieder scheen goed te weten waar hij heen moest.

De meesten zagen zwart, gansch besmeurd met kool en en smook. Hun kielen en hoeden glommen van zwartachtig water. Ze zwegen meest, maar nu en dan riepen ze elkander toe, ruw en kortaf, als menschen die al hun kracht verbruikt hebben en niets meer óver voor praten of schertsen.

Enkelen kwamen reeds uit de waschhuizen, gereinigd en in gewone, donkere kleederen. In 't oog vallend bleek zagen hun gewasschen gezichten in den schemer, tusschen hun nog vuile kameraads, maar hun oogen hadden donkere randen, die waren niet schoon te krijgen.

Johannes en Markus gingen langs de bergwerken, de kolenmijn, de smelterijen, tot zij aan de lange reeks huisjes kwamen waar de duizende arbeidersgezinnen woonden. Daarheen stroomde nu ook het volk. De lichtjes achter de kleine venstertjes begonnen overal te schijnen, waar de vrouw wachtte met het maal.

Toen gingen Markus en Johannes in een groote kale zaal, met lage houten zoldering. Er brandden vooraan twee gaspitten met flakkerend licht, de rest van 't vertrek was in halfdonker. Er stonden vele banken, maar er was nog niemand. De muren waren smoezelig en naakt, met enkele spreuken en aanplakbiljetten.

Een half uur zaten de twee daar zonder spreken. Een akelige indruk van leelijkheid en naargeestigheid prentte zich van dit verblijf in Johannes' ziel. Het was erger dan zijn saaie school-vertrek, het scheen hem een vreeslijker ding hier te moeten leven dan in de wildste en barste woestenij van Pan's rijk. Daar was het altijd schoon en grootsch — hoe verschrikkelijk ook. Hier was het erger, eng, saai, naakt en leelijk. Hier was de gruwel van een bangen droom, het vreeslijkste wat Johannes kende.

Het duurde een uur, toen vulde zich langzamerhand de groote zaal met arbeiders. Ze kwamen slenterend, wat verle-

gen, met hun pijpen in den mond, hun petten en hoeden op, bleven eerst achter in 't donker staan, zetten zich toen hier en daar op de banken, links en rechts en achterom kijkend, nu en dan op den grond spuwend. Grove, vermoeide gezichten, ruwe, breede handen die meest open neerhingen, met zwarte nagelranden. Gedempt gepraat, een weinig gelach nu en dan. Ook vrouwen kwamen met hun kind op den arm, sommigen nog frisch en jong, met wat kleurigen opschik, sommigen teere vervallen moedertjes met misvormd lichaam, spitsen neus, bleeke wangen en holle oogen, anderen bitse wijven met harde trekken en zelfzuchtige blikken.

De zaal was vol en de rijen gezichten tuurden door den tabakswalm, oplettend en gespannen wat er komen zou.

Een arbeider, een groot,forsch man met rooden baard, kwam onder de gaslichten staan en begon te spreken. Eerst hakkelde hij en stompte met zijn rechterarm in de lucht of hij de woorden er uit wou pompen. Maar het ging al vlotter en vlotter en de honderde gezichten in de zaal volgden met bleeke spanning zijn gebaren en mienen, zoodat men zijn toorn en zijn lach in al die aangezichten als weerspiegeld zag. En als hij een zin afbrak met een scherp uitgestooten vragend woord, dan begonnen de voeten in de zaal te rommelen en te stompen met een geraas, dat soms tot hevig gedonder steeg, waartusschen luide kreten en „ja! ja!” terwijl de gezichten met lach en blik vol beteekenis zich heen en weer wendden, als om bijval te toonen en te zoeken onder hun medehoorders.

Johannes verstond het gesprokene niet goed. Hij had wel Duitsch geleerd maar dat baatte hem hier niet veel, om de radheid en het volks-taaleigen. Ook werd zijn aandacht evenzeer getrokken door de hoorders als door den spreker.

Maar niettemin drong al duidelijker tot hem dóór, de groote zaak waar 't om ging.

De aandoeningen van den spreker gingen over op de hoorders en werden daar honderde malen versterkt tot een groote golf van gemoedsbeweging, die alle aanwezigen meesleurde en ook den kleinen Johannes.

Hij zag de gelaten al bleeker, en de trekken al meer gespannen worden, de oogen begonnen feller en feller te glinsteren

en de lippen bewogen zich onwillekeurig in medespraak. Nu en dan begon een kind te dreinen. Maar dat stoorde niet. Integendeel, de spreker scheen dat geluid als 't ware op te nemen in zijn rede en het te gebruiken voor zijn bedoelingen. Met vorschende aandacht zag Johannes hoe twee tranen in den rooden knevel dropen en hij hoorde de grove stem sidderen, toen de spreker met beide handen wees naar het griennende wicht, zoodat al het grappige of hinderlijke van dat kindergeluid verdween.

Dit werd Johannes duidelijk, dat deze menschen onrecht leden, dat zij zich wilden verzetten, en dat dit verzet gevaarlijk was, ja, zeer gevaarlijk, zoodat het ging om hun leven en bestaan, en dat van hun vrouwen en kinderen.

Hij zag 't gevoel van 't lang-verkropte onrecht in hun hartstochtelijke blikken en driftige gebaren, hij zag de ademlooze vrees bij de gedachte aan 't gevaar dat hen en hun dierbaren dreigde, als ze zich zouden verzetten, hij zag de fiere schittering in de oogen en de trots-opgerichte hoofden als de innerlijke strijd was beslecht, als de vrees was verwonnen en de heldhaftigheid had gezegevierd. Ze zouden strijden, nu wisten ze het. De groote gloedgolf van moed en geestdrift liet geen weifelaar onbewogen. Nauw-lettend overzag Johannes de gezichten, maar er was er géén waarop nog angst en twijfel leesbaar stond. De ontstoken geest verlichtte allen als een machtige vlam.

Toen werd ook Johannes' ziel vurig en zijn hart verhelderd. De eerste stralen der schoonheid, die sluimerend gloorde onder deze akeligen sluier van sombere leelijkheid, begonnen hem te bereiken.

Na dezen spreker spraken er nog anderen die opstonden van hun plaats, maar niet naar voren kwamen. Geen een waagde het, het heilig vuur te willen blusschen. Zij spraken allen over den komenden strijd, als over een uitgemaakte zaak. Maar nu zag Johannes, met een gevoel dat hem de vuisten deed ballen, als lag hem reeds des vijands hand aan de keel, hoe een zware, stoere kerel midden in zijn rede bleef haperen en begon te snikken — en het was niet van vrees, neen! maar van bitteren toorn om de geleden smaad en vernedering, en om den ondragelijken schijn dat hij ontrouw zou zijn aan

zijn kamaraads. Johannes verstond zijn verhaal al zonder woorden. Men had hem bedrogen en in een tijd van groote ellende, toen zijn vrouw ziek was, zijn deelname aan dezen strijd van zijn makkers door beloften verhinderd.

En het jubelde in Johannes toen hij zag hoe in een vlaag van zuivere aandoening ook schoone bewegingen van zelf ontstaan, en hoe de gansche, ernstige menigte in één, éénstemmigen edelmoed den schijnbaren verrader vergaf en gerust stelde.

En toen de arbeiders uiteen zouden gaan met de strenge, maar opgewekte ernst van wie vast-besloten is tot een rechtvaardigen strijd, toen zag Johannes tot zijn groote vreugde, dat ook Markus spreken wou. Men kende hem en dadelijk ontstond diepe stilte. Er was iets in de blijde gewilligheid waarmee deze Duitsche mijnwerkers hun plaatsen weder innamen om te luisteren, een kinderlijk vertrouwen en een goeddenkende ernst die Johannes nooit onder 't kermisvolk, ja nergens in zijn eigen land gezien had.

En daar Markus het Duitsch sprak met de zorgvuldige langzaamheid en zuiverheid van een die niet tot het land behoort, verstond Johannes nu alles.

„Mijn vrienden” zeide Markus „men heeft u in uwe scholen en kerken geleerd van eenen geest der Waarheid, die zou komen als trooster der menschheid.

„Welaan, wat u zooeven bevangen heeft, wat uw aller harten heeft versterkt, uw aller oogen heeft verhelderd, dat is die Trooster, de geest der waarheid, de heilige geest.

„Want Waarheid en Gerechtigheid zijn één, en komen van Eéne. En aan uw blijde en moedige oogen zie ik, dat gij weet, zeker weet, met uw geheele geweten, dat het de waarheid is die u bewogen heeft, en de gerechtigheid waarvoor gij uw leven wagen gaat.

„En dat die geest een Trooster is, gij zult het ondervinden, zoo gij getrouwelijk stand houdt.

„Maar dit zeg ik u nu, omdat gij het niet weet, zoals ik het weet, dat de waarheid is als een bergpad tusschen twee afgronden, en dat haar zuiverheid nauwer luistert dan de toon eener viool.

„Gij hebt onrecht geleden, maar gij hebt ook onrecht gedaan.

Want het is onrecht verdrukking te doen, maar het is ook onrecht verdrukking te gedoogen.

„Men heeft u anders geleerd, en u gezegd dat geschreven is dat men onrecht zal gedoogen. Maar zoo dit al geschreven ware, de geest der Waarheid zal het ongeschreven maken. Ik zeg u, wie onrecht doet is een boosdoener en wie onrecht gedooft is zijn medeplichtige.

„Maar er is fierheid die den mensch eere brengt, in Gods oog, en er is trots die hem zal doen struikelen en verpletteren.

„Dit zegt de geest der Waarheid: gij zult uw waarde kennen en geen kleineering dulden, die tegen de waarheid is. Maar wie zich overschat zal vallen en God zal hem niet oprichten.” — —

Na deze woorden, die sterk en doordringend schalden, als een bijna dreigend vermaan, ging Markus zitten met het hoofd op de hand. Na een wijle gewacht te hebben, in groote stilte, ging de menigte, zonder teekenen van bijval of instemming, fluisterend en met slepend voetgeschuifel uiteen.

— „Mag ik bij u blijven, Markus,” vroeg Johannes zacht, vreezend zijn geleider te storen. Deze zag vriendelijk op.

— „En je kamaraadje dan?” zei Markus. „Zou die niet ongerust worden? Ga mee, ik zal je den terugweg wijzen.”

Samen vonden zij den nachtelijken weg door 't bosch, naar 't badplaatsje en het volkslogement. Maar er werd behalve 't goenacht geen woord meer tusschen hen gewisseld. In zijn groot ontzag durfde Johannes ook niet vragen hoe Markus al zijn wedervaren wist.

II

Den volgenden morgen rook het, behalve naar versche koffie en oude tabakswalm, alweder naar muskus en bosch-viooltjes in het gore gezelschapskamertje van 't volkslogement — en een teeder-paarsch briefje met blauwe inkt beschreven wachtte Johannes op.

Hij opende het en las het volgende:

„Heele lieve ziele-broeder!

„Kom vandaag zoo spoedig je kunt eens bij me, op de

„vleugelen onzer dichter-vriendschap. Gravin Dolores is gisteren „afgereisd met haar dochtertjes en Dienerschaft, maar ze heeft „iets voor je achtergelaten dat je genoeg zal doen, en dat „ik je persoonlijk wil ter hand stellen.

„Het volgende is de eerste teedere en donzige vrucht van „onze ziele-hereeniging:

„Hymen Mysticum

„Aan den kleinen Johannes

„Met zwier'ge Staatsie zwemmen onze twee
„koolzwarte zielen als Mysterie-zwanen
„op ondoorgroendelijke passie-zee
„van zilte, nooit-geweende weemoeds-tranen.

„O opperste aller bittere Oceanen!
„Ontwiekend straks uw eindloos lelie-wee
„Voeren wij nog langs 's hemels donkre Banen
„heel 't duister wicht van 's werelds Weedom mee.

„Omstrengel, broeder, met uw ranken hals
„den mijnen, dat wij zijwmlend verder zwemmen,
„en onze Zang 't verblind geslacht verbaze,

„laat ons in vlinder-weeke teerheid als
„verbloeide Leliën aan elkander klemmen
„in stervens-snik van opperst blanke Extaze.

„Zou je vriendin hier geen muziek bij kunnen maken? Ik „hoop ook haar spoedig beter te leeren kennen.

„Kurhotel

„8 Sept.

je ziels-verwant

Walter v. L. t. E.

(van Lieverlee tot Endegeest.)”

Ik zou hier nu wel gaarne bij willen vertellen dat Johannes dit briefje met gedicht dadelijk aan Marjon liet lezen en er zich tesamen met haar vroolijk over maakte. Maar dit laat helaas! de waarheid niet toe. En ik zou daarover, terwille van mijn kleinen held, zeer beschaamd zijn voor u, als ik er zeker van was dat niemand van u bij lezing zoo naief is geweest

als hij, om het namelijk hoogst ernstig op te nemen en zelfs in twijfel te verkeerem of het eigenlijk niet een prachtig vers was, een weinig te hoog voor zijn bevassing en daarom niet zoo treffend en begrijpelijk op 't eerste gezicht.

Zou geen van u er nog zoo dom inloopen? Stellig niet? — Nu goed! wilt dan in vriendelijke aanmerking nemen dat Johannes nog zoo jong was en dat de tijden zijn vooruit gegaan, dank zij de volijverige en onvermoeide pogingen onzer talrijke letterkundige beoordeelaars.

Johannes sprak niet van het briefje, maar zeide, toen hij Marjon zag komen:

„Nou wie denk je, dat ik gister gevonden heb?”

Daar werd plotseling Marjon's bleeke en slaperige gezicht wakker, haar oogen begonnen helder en vast te staan en ze staarde Johannes strak aan.

— „Markus!” zei ze. Johannes knikte en toen zij weder:

— „Goddank! ik dacht het. Ik hoorde dat de arbeiders in strijd gingen hier kort bij, en toen had ik zoo'n idee... Nou komt 't wel weer goed, alles.”

Daarop zweeg ze en at haar brood, met bevredigde blikken.

„Wanneer gaan we? is 't ver? Wat heb je afgesproken?” vroeg ze toen.

„Ik heb niks afgesproken,” zei Johannes. „Maar ik wil dadelijk met je naar hem toe. Het is niet ver.” Toen voegde hij er wat gemaakt luchtig bij, „Ik heb nog even een boodschap aan 't hotel.”

„O Jeezes, dat wordt weer dondere,” zei Marjon binnensmonds.

In het park ontmoette Johannes den heer van Lieverlee reeds. Hij stond op het gras naar de bergen te staren, vóór een verwelkend heester-boschje, en was gekleed in room-wit flanel, met een zijden zakdoekje van helder-paarsch uit den borstzak. Met de eene hand steunde hij op den ebbenhouten wandelstok, met de andere maakte hij rhytmische bewegingen in de lucht, duim en wijsvinger aanéén, pink in de hoogte.

Toen hij Johannes zag, groette hij met een hoofdknik en een oogluiking, als in stille verstandhouding.

— „Superber! vin-je-niet? Superber!”

Johannes wist niet recht wat werd bedoeld, het vers dat hij

ontvangen had, de bergen aan de overzij, of de werkelijk zeer fraaie Septembermorgen. Hij koos het meest gewone en zei:

— „Ja, heerlijk weer, meneer!”

Van Lieverlee keek hem op strakke wijze aan, als ware hij niet zeker of hij voor de mal gehouden werd, — daarop zei hij langzaam:

— „Je schijnt niet gevoelig te zijn voor het accoord wit-mauve-geelbruin.”

Johannes meende zeer gevoelig te zijn voor kleuren. Hij schaamde zich dus omdat hij het bedoelde accoord niet had opgemerkt. Nu zag hij het best: het witte flanel, het paarsche zakdoekje, de geelbruine verwelkende heester. Dat van Lieverlee zichzelf aldus als kleur-schakeering mee-telde, scheen hem een hooge beschouwingswijze.

— „Ik was bezig in harmonie met dat kleur-accoord een pantoem te maken” zei van Lieverlee, en toen, op het vage kijken van Johannes, „weet je niet wat een pantoem is?”

— „Nee, meneer!”

— „Jongen! jongen! en dat heet een dichter. En wat je van morgen gekregen hebt, weet je wat *dat* is?”

— „Een sonnet,” zei Johannes verheugd.

— „O zoo! — vond je 't mooi?” —

Dat was een benauwende vraag. Johannes werd er verlegen door. Maar het scheen dat men onder dichters zulke vragen mocht doen. Hij overwon dus wat hij zijn kinderachtigheid dacht en zei:

— „Ik geloof dat het prachtig is.” —

— „Gelóóf je dat? — Nu ik wéét het. — Wij behoeven daar onder ons geen geheim van te maken. — Wat goed is noem ik goed, of *ik* 't gemaakt heb of een ander.”

Dat scheen Johannes zeer juist en oprecht. Nu hij weer bij Van Lieverlee was en hem hoorde praten op zulk een vaste wijze, met die gemakkelijke en vaardige uitspraak, met die elegante gebaren — nu vond hij hem weer in 't geheel niet mal, maar integendeel voornaam en bewonderenswaardig. Hij wist dat Marjon het anders vinden zou, maar zijn vertrouwen op haar oordeel daalde naarmate zijn vertrouwen in Van Lieverlee toenam.

— „Nu heb ik iets voor je, Johannes, waarmee je heel blij

moogt zijn," zei van Lieverlee, terwijl hij uit een fraaie rood-lederen portefeuille, die heerlijk naar juchtleider rook, een met blauw lak gezegeld en met een kroon versierd briefje te voorschijn haalde. „Dit is eigenhandig door gravin Dolores geschreven, en ik weet wat er in staat. Behandel het met eerbied."

En eer Van Lieverlee het hem overreikte, bracht hij het met een zwierig gebaar aan de lippen. Johannes vond zichzelf een lummel omdat hij voelde dat hij dit onmogelijk zou kunnen nadoen.

Het briefje bevatte een zeer korte, maar vriendelijke uitnoodiging om over eenigen tijd, als zij met haar kinderen op haar landhuis in Engeland zou zijn, bij haar te komen logeeren. Ook was er een mooi papiertje in den brief, zooals Johannes er nooit een gezien had. Dat beteekende geld.

— „Hoe goed van haar" riep hij opgetogen. Dat was een groote eer voor hem. Dadelijk dacht hij echter aan Markus, aan Marjon en Keesje. Hoe zou dat alles gaan? Maar er moest iets op gevonden worden, weigeren was onmogelijk.

— „Nu?" zei van Lieverlee. „Je schijnt het nog maar half aardig te vinden. Of geloof je 't nog niet? 't Is heusch geen mopje van me, hoor!"

— „Nee! nee!" zei Johannes. „Dat weet ik wel,.... maar...."

— „Je vriend mag mee, dat weet je . . . of wil ie niet?"

— „Ik heb het nog niet gevraagd," zei Johannes, „want, ziet-u, wij hebben nu eindelijk . . . we hebben hem gevonden..."

— „Wat bedoel je? Waar heb je 't over? Spreek ronduit jongen. Je hoeft immers voor mij geen geheimen te hebben." —

— „'t Zijn ook geen geheimen, meneer," zei Johannes in groote verlegenheid.

— „Nu, waarom stotter je dan zoo? en waarom zeg je „meneer"? Heb ik je mijn naam niet geschreven? Of neem je mijn broederschap niet aan?"

— „Ik wil uw broederschap graag aannemen. Maar ik heb nog een broeder, daar ik heel veel van houd. Die was 't die wij zochten, mijn kameraad en ik. En nu hebben we hem gevonden."

— „Een heusche, gewone broer?"

— „O nee!" zei Johannes. En toen, na een weifeling, zacht

en nadrukkelijk: „...het is... Markus, ... weet u wien ik meen?” —

— „Markus? — wie is Markus?” zei Van Lieverlee, bijna ongeduldig, alsof hij er in 't geheel niets van wist.

— „Wie hij is weet ik niet,” zei Johannes teleurgesteld. „Ik hoopte dat u het zou weten, omdat u zoo knap bent en zooveel gezien hebt.”

Toen vertelde hij wat er met hem gebeurd was, nadat hij met de donkere gestalte den weg was ingeslagen naar de stad waar de menschheid was en haar weedom.

Van Lieverlee luisterde, eerst met ietwat ongeloovig en ongeduldig gezicht in de lucht starend, van tijd tot tijd Johannes onderzoekend aanzierend. Eindelijk glimlachte hij.

— „Het is heel duidelijk wie dat is,” zeide hij toen langzaam en beslist.

— „Wie dan?” vroeg Johannes in ademlooze verwachting.

— „Wel natuurlijk een Mahatma. Een lid van de heilige broederschap uit Tibet. Die zullen wij bepaald ook in de Plejaden introduceeren. Daar zal hij zich thuis voelen.”

Dat klonk alles zeer heuchelrijk en geruststellend. Zou dan nu het groote raadsel zijn opgelost en alle moeilijkheden vereffend?

— „Maar,” ... zei Johannes weifelend, „Markus voelt zich eigenlijk alleen onder arme en geringe menschen thuis, onder kermislui en werkvolk. Hij ziet er ook heelemaal uit als een arbeider ... haast als een landlooper, .. zoo arm! zoo arm! ik kan 't nog nooit aanzien zonder lust om te gaan huilen. Heel anders als u. Heel anders!”

— „Dat's niets. Dat beteekent niets,” zei Van Lieverlee, met ongeduldig hoofdschudden. „Dat is vermomming.”

— „Maar u vindt toch ook ...” zei Johannes weifelend, en met eenige inspanning hervattend: „je vindt toch ook, Walter, dat de armen verdrukt worden en dat rijkdom onrechtvaardig is?”

Van Lieverlee wierp het hoofd achterover en maakte een breed gebaar met den rechterarm.

„O, beste jongen! op dat punt behoef je mij niets te leeren. Ik was al socialist eer jij begon te denken. Natuurlijk! welk goedhartig mensch begint niet met zulke kinderlijke denkbeelden. De armen worden bedrogen en de rijken zijn slecht.

Dat weet tegenwoordig iedere kranten-jongen. Maar als je wat ouder en wijzer wordt, en de dingen van esoterisch standpunt gaat bezien, dan is de zaak zoo eenvoudig niet."

Daar had je 't al, dacht Johannes. Zooals Markus het zei, was de zaak ook veel te eenvoudig om waar te zijn.

„Vergeet niet" hervatte Van Lieverlee „dat wij allen met een eigen Karma ter wereld komen. Daaraan is niets te veranderen. Ieder moet zijn verleden meedragen, en ervoor boeten of erdoor genieten. Wij krijgen allen een opgegeven taak mee, die we hebben af te maken. De armen en verdrukten hebben hun treurig lot te wijten aan de onvermijdelijke uitkomst van vorige handelingen, en hun beproevingen zijn het beste middel om ze te louteren en te ontzondigen. Anderen daarentegen zien hun levensloop lichter en effener voor zich, omdat ze den zwaarsten strijd al achter zich hebben. Ik heb natuurlijk diep meelijden met den ongelukkigen proletariër, maar daarom mag ik mij volstrekt niet tot zijn jammerlijken toestand verlagen. Het wereldbestuur wil hem daar, en mij hier, ieder op zijn post. Hij behoeft nog stoffelijke ellende, om wijzer te worden, ik niet meer, omdat ik al in vorige incarnatiën genoeg geleerd heb. Mijn taak daarentegen is het instandhouden en verhoogen en verfijnen der schoonheid. Daarvoor ben ik aangewezen en in meer bevoorrechte positie geplaatst. Ik ben een wachter in het heilige domein der kunst. Die moet rein en ongeschonden blijven in de groote, gore rommel van grove vuile en ongevoelige lieden die de meerderheid der menschheid uitmaken. Deze schoonheids-cultuur is mijn gewijde roeping. Daaraan moet ik voldoen, in alles en ten allen tijde. Schoonheid! Schoonheid! in opperste verfijning, bij opstaan en slapen gaan, in stem, in beweging, in voeding en kleeding, dat is mijn bestaan — en daaraan moet ik al het overige ondergeschikt achten." —

Deze rede werd met grooten nadruk uitgesproken, onder langzaam voorttreden over 't korte, zachte gras, begeleid door breede maatslagen van den ebbenhouten wandelstok, bij den kadans der welgekozen zinnen.

Johannes was geheel overtuigd. Zoozeer zelfs, dat hij meende hierin niets anders te hooren dan een aanvulling en voltooiing van wat Markus hem tot nog toe had geleerd.

Ja, nu mocht hij naar zijn kinderen gaan. Hij wist 't zeker. Markus zou het goed vinden.

— „Ik wou dat Marjon u eens hoorde” zeide hij.

— „Marjon? is dat je kameraadje? Nu, waarom komt-ie dan niet? — Drommels! dat's waar, het was immers een meisje? Hoe zit dat eigenlijk met jelui?”

Van Lieverlee stond stil, keek Johannes weer strak aan, en trok aan zijn klein vlassig baardje.

„... Vin je eigenlijk niet, Johannes...” ging hij voort, met gerekte stem, en veelbeteekenende blikken: — „vin je niet, hm?— dat jelui rijkelijk... ik zal maar zeggen... voorbarig zijn?...”

— „Wat bedoelt u?” vroeg Johannes, hem rechtuit en zonder erg aankijkend.

Weer keek Van Lieverlee of hij meende in 't ootje genomen te worden.

— „Je bent een oolijk gastje, Johannes, en je kunt je merkwaardig goed houden. Maar je hoeft je heusch voor mij zooveel moeite niet te geven. Ik ben niet van het bekrompen alle-daagsche soort. Die dingen zijn voor mij niets, niet zooveel als een dor blad. Het heeft niets te beteekenen. Maar ik wou je alleen maar herinneren aan de moeielijkheden. Wij moeten ons esoterisch standpunt niet verraden. Er zijn er te veel die er niets van begrijpen en ons in allerlei onaangenaamheden zouden brengen. Gravin Dolores bijvoorbeeld is op dat punt nog achterlijk.”

Van deze toespraak begreep Johannes nagenoeg niets. Maar hij was bang voor erg dom gehouden te worden als hij dit liet blijken. Hij zei dus maar zeer in 't algemeen:

— „Ik zal mijn best doen.”

Van Lieverlee schoot in een lach en Johannes lachte mee, tevreden dat hij iets aardigs scheen gezegd te hebben. Daarop nam hij afscheid en zocht Marjon op, om met haar naar de mijnwerkers-stad te gaan.

III

Het huisje had veel dikker muren dan Hollandsche arbeidershuisjes. De kleine vensters met wit-moesselien gordijntjes

lagen diep in de venstergaten en op elk breed kozijn, in den dikken muur, stond een bloeiende plant, een geranium, en een begonia.

Markus zat aan tafel, toen Johannes en Marjon door 't raam naar binnen zagen. De huisvrouw stond bij hem, met opgestroopte mouwen, op den linkerarm droeg zij een half slapend kind, met de rechterhand schepte zij gekookt eten op Markus' bord. Een wat ouder kind stond bij zijn knie en keek naar 't dampende eten.

Moeder's wangen waren bleek en getrokken van verdriet, haar oogen schreiden stil.

— „Er komt toch niks van,” zuchtte ze. „Was hij maar wijzer geweest. Die beroerlingen hebben hem bepraat. Dat komt van die vergaderingen. Was hij maar thuis gebleven. De man hoort thuis.”

— „Niet zoo bang zijn, moeder,” zei Markus, „hij heeft gedaan wat hij oprecht voor goed hield. En die dat doen kunnen altijd rustig zijn.”

— „Al sterven ze van honger?” vroeg de vrouw bitter.

— „Ja, al sterven ze van honger. Toch beter sterven te goeder trouw, dan leven van bedrog aan je eigen.”

De vrouw zweeg even, onder den indruk. Toen zei ze: „Als 't niet om de kinderen was . . .” en de tranen vloeiden milder.

— „'t Is juist om de kinderen, moeder. Als 't goeie kinderen zijn, danken ze den vader, die voor hun streed, al was 't te vergeefs. En er is toch nog wat voor hen. Anders zou je 't mij niet mogen geven, den vreemde . . .”

Markus keek haar glimlachend aan, en de vrouw glimlachte terug.

— „Jij . . . jij krijgt onze laatste portie,” zei ze hartelijk. En toen, naar 't venster ziende: „wat staan daar voor bengels aan 't raam? Een aap óók al!”

Toen zag Markus naar hen om, en zoodra de twee daar buiten zijn gelaat herkenden riepen ze „hoera!” en stormden haastig zonder kloppen binnen.

Marjon vloog Markus om den hals en kustte hem. Johannes hield zijn hand, wat meer beschroomd. Keesje zag onderzoekend het vertrekje rond, vooral wantrouwend om de kleine kinderen.

Toen volgden drukke verwarde mededeelingen, in 't Hollandsch. Al het wedervaren moest verteld en Marjon was blijde en spraakzaam. De moeder bleef stil en keek toe met ontevreden blik, vervuld van eigen leed. Het half-slapende kind was door 't gerucht wakker geworden en dreinde.

Daar kwam de man thuis, norsch en wrevelig.

— „Wat is dat hier voor verdomde drukte!” riep hij, en de twee zweggen, langzaam begrijpend dat zij in een met zorg vervulde woning waren. Aandachtig keek Johannes nu naar het vermoeide, overspannen gezicht van den man, en de bleeke angstige trekken van de moeder, afwachting of er nieuws zou komen.

— „Hollanders?” vroeg de mijnwerker, zich aan tafel zettend en een bord ophoudend.

— „Ja, vrinden van Markus,” antwoordde de vrouw, en toen, met gemaakte kalmte, „is er nieuws?”

— „Alles best, hoor!” zei de man, zeer gedwongen vroolijk. „We winnen. We winnen vast. 't Kan niet anders. Wat zeg jij, Markus?”

Maar Markus zweeg en staarde naar buiten. Toen vloekte de man, omdat de spijs niet naar zijn zin was en begon te eten. Marjon's vroolijkheid was bedaard. De vrouw schudde droevig het hoofd en kuste haar kind.

— „Jelui moogt wel oppassen, bengels,” zei de man op eens „er wordt naar jelui gezocht. Heb jelui gegapt? En wie is 't verkleede meisje van jelui twee?”

— „Ik!” zei Marjon. „Wat willen ze van me? Als ik nu toch geen ander pakje heb.”

— „Ben jij een meisje?” vroeg de vrouw. „Schaam je wat.”

— „Zou vrouw Huber geen kleedje voor haar over hebben?” zei Markus. „Die heeft zooveel dochters.”

— „'t Zal wel alles verpand zijn,” meende de vrouw. Maar Johannes riep met gewichtig gebaar. „Wij kunnen betalen. Ik heb geld.”

„Ei! ei!” zeiden de anderen, en Markus glimlachte. Toen kreeg Marjon haar meisjesdracht weer, een leelijk, roodgeruit japonnetje. Alleen Keesje was tevreden met de verandering.

— „Heb jelui veel gezongen?” vroeg Markus.

— „Ja, wij zingen elken dag,” zei Marjon „en Johannes heeft aardige nieuwe liedjes gemaakt.” —

— „Dat is goed” zei Markus. En toen, tot man en vrouw: „mogen ze hier wat zingen?”

— „Zingen? 't Is nog al zingenstijd!” zei de vrouw schamper.

— „Waarom niet?” zei de man. „Een aardig liedje is nooit ongelegen.”

— „Juist zoo,” zei Markus. „Je wilt toch niet enkel zuchten hooren?”

Marjon stemde zachtjens haar gitaar en terwijl de man bij den steenen kachel zijn pijp zat te rooken en de vrouw haar jongste kind in bed lei, begonnen de twee hun liedje te zingen, het laatste wat zij samen gemaakt hadden. Het was een weemoedig liedje, zooals alles wat zij in de laatste weken zongen, en de woorden waren aldus:

„Als ik wil zeggen wat mij deert
verstaat mij ieder mensch verkeerd,
maar rozebloem en nachtegaal
die zeggen 't mij, in schooner taal.

De nachtwind met haar zacht geluid
die spreekt het duid'lijk voor mij uit.
Ik zie het, in een helder schrift,
hoog aan den hemelwand gegrift.

Ik ken een land waar elk verdriet
verandert in een gouden lied,
Waar rozen met hun rooden mond
genezen elke hartewond.

Dat land is hier niet ver vandaan
toch mag ik er niet binnengaan.
Waar ik nu ben, daar is het niet,
en niemand weet wat mij verdriet.

— „Is dat nou Hollandsch?” vroeg de mijnwerker. „Ik versta er niks van. Jij wel, vrouw?”

De vrouw, schreiende, schudde van neen.

— „Waarom grien je dan zoo, als je 't toch niet verstaat?”

— „Ik versta 't wel niet, maar ik moet er toch om huilen, en dat doet me goed” zei de vrouw.

— „Allo dan, als het je goed doet, dan nog maar eens.”
En de kinderen zongen het nogmaals.

Toen zij weggingen was er meer vrede in het gezin.

Markus liep in 't midden tusschen de twee kinderen in, Keesje zat op zijn schouder met een handje vertrouwelijk op zijn pet, en keek belangstellend in het dik donker haar bij zijn slapen.

„Markus!” vroeg Johannes, „dat begrijp ik niet. Wat heeft nu mijn verdriet eigenlijk met hun verdriet te maken? En toch leek het wel of ze om mijn vers huilden. En dat is toch maar een heel klein verdrietje van mij, en zij hebben zorg om zulke groote dingen.”

— „Dat begrijp ik best,” zei Marjon. „Ze konden me vroeger zoo hard slaan als ze wouën, dan gaf ik geen kik. Maar toen ze me eens hard geslagen hadden zag ik een klein miezerig katje, dat er net zoo ongelukkig uitzag als ik, en toen begon ik verschrikkelijk te huilen en dat hielp.”

— „Voel je dan kinderen,” zei Markus, „dat alle leed wat geleden wordt één leed is? Maar zoo is ook alle vreugde één vreugde. De Vader lijdt alles mee, en wie een arm katje troost, troost den Vader.”

Dit zeggen trof Johannes met een wonderbaarlijk licht en gaf hem veel en diep te peinzen. Hij zag niets meer om zich heen, tot ze in hun logies waren, twee kamertjes in een ouden onbewoonde molen. De dochter uit een naburig logement bracht er hen wat slaapgerei. Nu sliep Marjon afzonderlijk en Johannes met Markus op één kamer.

Den volgenden morgen, toen ze koffie dronken in het donkere gelagkamertje van 't logement, moest het toch wel gezegd, wat hem op 't hart lag. Het geurige bleek-paarsche briefje kwam voor den dag, en ook dat met kroon en blauw zegel-lak versierde. Johannes was verlegen, zelfs zijn verwachting op instemming van Markus was weder gedaald.

— „Ik ruik het al!” riep Marjon. „Dat's weer dat kappers-luchtje van die kwiebes met zijn kuif.”

Johannes werd kregel. „Je mocht willen dat je zulke verzen kon maken als die kwiebes.”

En geprikkeld door de belediging van zijn nieuwen vriend, stond hij op en begon met grooten ernst het vers voor te dragen. Het werk viel hem niet mee. Markus luisterde toe met onbewogen gelaat, Marjon was eenigszins van haar stuk gebracht en keek naar Markus. Maar die zweeg.

— „Wil ik je eens wat zeggen,” riep ze eindelijk uit, „ik geloof er niks van. Geen bliksem!”

— „En dan zeg ik,” zei Johannes vinnig terug, „dat jij te ruw en te grof bent om verheven dingen te begrijpen.”

— „Dat kan wel,” zei Marjon, met haar onverschilligste, koelste gezicht.

Toen sprak Johannes maar alleen tot Markus, hopende dat deze hem begrijpen zou. Wat hij zei, kwam er hartstochtelijk uit, als ware 't lang opgekropt, en met een stem die op schreien stond:

— „Ik heb 't al lang gedacht, Markus, al lang. Dat kan zoo niet goed zijn. Ik houd niet van ruw en grof, en zij is ruw en grof. En alles wat ik nog van menschen zie is ruw en grof. Dat is toch niet mooi en niet goed. Dat kan de Vader niet willen. En nu zie ik iets heerlijks, dat fijn is, en teer en edel, moet ik dat dan niet zoeken? Ik had niet gedacht dat er onder de menschen nog zoo iets moois zou zijn. Het is het mooiste wat ik er gezien heb, Markus. Het haar van mijn kinderen is als goud, Markus, de elven hebben het niet mooier. En hun voetjes zijn zoo slank, en hun halsjes zoo tener. Ik moet er aldoor aan denken, hoe aardig trotsch ze hun hoofd kunnen oprichten, en aan die fijne lippen en die mooie opgaande lijn bij de hoeken van hun mond, en aan dat zangetje in hun stem als ze mij iets vragen. Ze dansten samen bij de muziek, met de handen in elkaar, en dan kwamen die keurige gladder kousjes onder hun fluweelen kleedje zoo telkens tegelijk naar voren. Ik werd er duizelig van. De een heeft blauwe oogen en dikker rooder lippen. Die is 't zachtst en 't onschuldigst. De ander heeft meer grijze, slimme oogen en een smaller mond, die is wijzer en oolijker. Ze is ook de blankste. Die heeft ook fijne zomersproetjes vlak onder haar oogen. En dan moest je ze zien als ze haar moeder anvleien,

ieder van een kant, en dan valt al dat haar over haar heen, in twee tinten van goud, bruingoud en lichtgoud, en dat kronkelt over elkaar als een heele rivier, en ik zag de diamanten op haar moeders hals er doorhéén schemeren. Je moest hun Engelsch hooren spreken, zoo vlot en zuiver, maar ze spreken Hollandsch ook, en dat hoor ik haast nog liever. De eene, de onschuldigste, lispelt wat, die heeft ook het zwaarste haar met de mooiste golven. Maar met de andere zou ik beter kunnen praten, die is verstandiger. En de moeder is zoo voornaam, in alles wat ze doet. Alles wat ze zegt is fijn en edel, en elke beweging is bevallig. Je voelt zoo dat ze vèr boven je staat, vèr, en toch doet ze aldoor of ze de minste is. Is dat niet mooi, Markus, zoo hoort het toch, is 't niet?"

Markus antwoordde niet maar zag hem recht aan, met een diepe innigheid, en met een raadselige uitdrukking. Vriendelijk maar voor Johannes geheel onverstaanbaar.

In zijn opgewondenheid ging Johannes door: „Nu heb ik pas iets gemerkt van een menschen-wereld waar ik heelemaal niets van wist. Daar leeft hij in, mijn vriend Walter, die dat vers gemaakt heeft. Van die wereld heeft zij geen begrip" — op Marjon wijzend. „Dat kan ze niet helpen en ik had er ook geen begrip van. Maar ik doe niet bokkig, zooals zij, ik ga er niet op schimpen, omdat ik er nog niet bij kan. Dat is een wereld van schoonheid en verfijning, een dichterlijke wereld, van verhevenheid en kunst. Daar wil Walter mij in inwijden en nu vind ik het flauw van haar, daarmee te spotten. Is dat nu niet flauw, Markus?"

Maar Markus' oogen bleven hem even innig en raadselig aanzien, en zijn mond zweeg. Johannes blikken gingen van den een naar de ander, om antwoord vragend.

Eindelijk zei Markus: „Wat zegt Marjon?"

Deze, die voorover gebogen had gezeten, richtte het hoofd op. Zij zag nu niet onverschillig meer. Haar wangen gloeiden en haar oogen schenen te branden met droge, roode randen. Ze staarde alsof ze koortsig was met harde blikken, en zei:

— „Wat ik zeg? Ik heb niets te zeggen. Hij vind mij te ruw en te grof. Dat's best mogelijk. Ik vloek wel eens en Keesje stinkt. Bij die lui houd ik het niet uit, en ze willen mij ook niet, en Kees stellig niet. — Als Jo nu fijner ge-

zelschap noodig heeft, dan moet hij zelf maar kiezen”

— „Nee, Marjon, je begrijpt me niet, of wil je me niet begrijpen?” zei Johannes verdrietig. „’t Is niet omdat ik ze noodig heb, maar omdat het goed is. Het is goed in een mooier leven te komen, in een verhevener wereld. Is ’t niet zoo, Markus? Jij begrijpt mij toch?”

— „Ik begrijp,” zeide Markus.

— „Zeg haar dan dat ze mee moet gaan. Dat het beter is.”

— „Ik vind het niet beter en ga zeker niet mee,” zei Marjon.

— „Zeg jij dan, Markus, wij hebben je nu bij ons, zeg wat wij moeten doen. Wij zullen gehoorzamen.”

— „Dat weet ik nog niet,” zei Marjon.

Toen glimlachte Markus en zei, naar Marjon knikkend: — „Kijk! zij weet al dat wij niemand gehoorzaamheid mogen beloven. Wie een ander gehoorzaamheid belooft, zegt den Vader gehoorzaamheid op.”

— „Maar jij bent toch zooveel wijzer dan wij, Markus.” —

— „Is het genoeg dat ik wijzer ben, Johannes? Wil je dan zelf niet wijzer worden? Omdat ik beter loopen kan, moet jij daarom door mij gedragen worden? Hoe zul je dan zelf ooit loopen leeren?”

Marjon staarde hem strak aan met haar glinsterende, brandende oogen, op haar bleek gezichtje stonden twee roode vlammen. Ze ging naar Markus toe en legde haar hand op zijn mond, hartstochtelijk uitroepend:

— „Zeg het niet. Ik weet wat je zeggen gaat. Zeg het niet. Want dan doet hij het, — en hij mag niet! hij mag niet!” —

Dit riep zij luide en verborg haar gezicht in Markus arm. Markus legde zijn hand op haar hoofd en sprak teeder:

— „Gun je hem dan niet waar je zelf zoo op gesteld bent? Dat hij doet wat hij zelf goed vindt, niet wat een ander goed vindt?”

Marjon zag op, haar oogen waren zonder tranen. Johannes luisterde stil en Markus ging voort:

— „Er zijn vreeselijke rampen, kinderen, maar de meesten zijn zoo erg niet als ze schijnen. Alleen de vrees ervoor is erg. Maar de eenige rampen waarvoor je waarlijk vreezen

moet, komen door niet te doen wat je zelf goed vind, zelf, kinderen, zelf alleen, zelf alleen met den Vader. Vader spreekt tot ons ook door menschen en door hun wijsheid en hun woorden. Maar dat zijn omwegen. In ons zelf hebben wij hem zonder omweg, zooals jij nu aan mijn borst ligt Marjon. Dat wil hij, en daar moeten wij hem zoeken, meer en meer.

Nu is er veel zelfbedrog. Zelf is lang blind en doof — en wij verstaan de stem van den Duivel dikwijls voor God's stem en zien den Vijand voor den Vader aan. Maar wie zoo bang is te verdwalen, komt niet van zijn plaats en vindt nooit den rechten weg. Wie bij 't zwemmen nooit anderen durfde loslaten, verdrinkt in nood. Durf menschen loslaten, kinderen, durf ze allen loslaten, allen, om Vaders wil, als die roept in jezelf. Laat ze allen kwaad noemen, wat jezelf goed schijnt. Doe het, en Vader zal je niet beschamen.

Maar begrijp mij wel, sluit je ooren voor niemand, want de waarheid komt uit alle hoeken, en God spreekt overal. Vraagt ieders oordeel, maar vraagt niemand voor u te oordeelen."

Allen zwegen een tijdlang. Eindelijk stond Marjon langzaam op, met afgewend gezicht, en streek haar nog korte, witblonde haar van 't voorhoofd. Ze ging naar Keesje toe, die vastgebonden aan een stoel noten zat te pellen, en maakte zijn ketting los, zachtjens en inniglijk zeggend: „Ga je mee, Kees? Nou weet ik wel wat gebeuren gaat.” Toen liet ze hem op haar schouder springen en ging zonder omzien de straat op.

— „Weet je 't ook, Johannes?” vroeg Markus.

— „Ja!” zei Johannes vastberaden. „Ik ga!”

ASFODILLEN

DOOR

ALEX GUTTELING.

I

Wie schrijdt door zonnelicht en vooglenlied
In 't dorpje waar bij 't vroolijk blinkend huis
Een bloesemboom wuivend in 't windgeruisch
Zijn blanke sneeuw stort, denkt aan sterven niet.

De blijde wandlaar denkt aan sterven niet
Op 't eenzaam strand bij parelende zee
Als hij de droomenlucht vol purpren vree
En in 't verschiet tintlend de starren ziet.

Maar wie in de eenzaamheid in 't donker huis
Te bed ligt, wijl wild kreunend stormgedruisch
Den grijzen dag door plassend regen plengt,

Die weet — zijn klok glinstert als goud — maar stil
Schrijden de wijzers met onkeerbren wil —
Dat elke tik den dood hem naderbrengt.

II

Toen aan het donker kruis het doodsbleek hoofd
Des Heilands neerzank op doorstriede borst,
En menig krijger vloekte en spelen dorst
Om 't purper kleed, aan zijn naakt lijf ontroofd;

Toen heeft een bliksemstraal den nacht doorkloofd,
De tempelvoorhang scheurde, en krakend borst
Vaneen, bij luid geschrei, de wereldkorst —
En elk die 't zag heeft aan Gods Zoon geloofd;

Maar als ik sterven zal, en zomerzon
Vroolijk de bloeiende aarde in goudglans hult,
Goudgele bijen vliegen gonzend hard —

Dan weent geen wolk zwart voor die vlammenbron,
Dan wijkt geen bloesemgeur die 't land vervult —
Dan breekt alleen een minnend menschenhart.

III

Toen Rembrandts liefste stierf; haar trouw gelaat
Blonk hem voor 't laatst met liefdevollen groet —
Toen overpeinsde zijn diep-droef gemoed
Haar eindelooze zorgen, wijzen raad,

En hoe zij voor hem zat in blank gewaad,
Hij schildrend -- tot zijn schier verstorven bloed
Weer warmde in de aders, en een teedren vloed
Van kussen drukte hij op 't wit gelaat.

En toen zij lag doodstil, — en godlijk fier
Verrees hij, en op 't doodswa-witte doek
Strienden zijn vegen, goud en rood en zwart —

Totdat orees uit vorstlijk vervenvier —
 Gordijn voor 't oog persend als tranendoek —
 In 't andre een vloek — zijn Koning van de Smart.

IV

Eens stierf een grijsaard in het vreemde land.
 Hij wilde rusten in geboortegrond.
 Zijn kist stond op het schip. De golven blond
 Flonkerden ver, dartel in zonnebrand.

Met vroolke gasten was het schip bemand.
 Zij dronken wijn. Uitbundig zong hun mond.
 Zij zaten op de kist en in het rond —
 Een wijnplas vloeide langs withouten rand.

En spelen we allen niet ons dartel spel
 Waar gij, doodstille wijding, beter waart:
 Lachen en zondigen wij op geen graf?

Wulpschen en onnadenkenden, weet wel:
 Dat menig doodshoofd uit zijn diepte staart
 Naar u omhoog — en leert uw blijdschap af.

V

Weet ge nog, lief, dien zomersch blijden dag?
 De blauwe stroom blonk breed en 't wolkenblank
 Dreef door de helle lucht als zeilen rank
 En menig schuitje woei zijn wimpelvlag.

Kleurige kindren stoeiden, en hun lach
 Klonk over 't water en de rijpe wei.
 De molens zwaaiden met hun armen blij.
 De einder lag goud-omvloed van nevelrag.

En op het brugje stonden we en de wind
Speelde om ons hoofd, kuste onze wangen koel —
Wat klemde opeens vaster ons handen saam?

Een kleurloos monster, roerloos, dood en blind
Met stijf-strak vel en rood-gapenden moel:
Zwart-krieland gat walmend verdervings-aêm.

VI

De Heilgen droomden steeds dat zweven zal
De ziel na 't sterven van al smart bevrijd
Langs zilver-wemel die ten hemel leidt
Blank-vleugelig door 't sterrengoud Heelal.

Dat voor den Zonnetroon bij luid geschal:
Duizend bazuinen galmen daar verblijd —
Jezus hun zorgvol lichaam rust bereidt
In de eeuwge hoven van het hemeldal.

Maar de Hellenen die het leven meer
Beminden, droomden van een duistren nacht
Waar luidloos bleeke schimmen dwalen droef:

Hun Koning smeekt: „Zeus, geef mij 't leven weer,
Al ben 'k op aarde schijnloos en veracht:
Geen macht, maar zon, maar licht is 't dat ik hoef.”

VII

O grijp toch snel: de vrucht vergaat zoo ras!
De bloesem bloeide toovrig, maar de wind
Verwoei de blaadjes: pluk de vrucht, mijn kind,
Straks ligt zij rimplend in het natte gras.

O gij die ooit op aarde bloemen las,
 Gezegend zijt ge omdat ge blij-gezind
 Niet aarzelend de roos naamt die gij mint:
 Wie weet of morgen er een roos wel was.

Grijp met uw oogen, met uw handen al.
 Droom niet, of zeg: morgen is ook een dag:
 Wie weet of morgen gij niet sterven zal.

O lief — nu zie ik voor mijn zielsoog u —
 Gij 't schoonst en dierbaarst dat ik immer zag,
 Zink in mijn armen in bedwelming nu!

VIII

O Heilige Vrouw, hoe teer blinken uw oogen,
 Hoe ziet meelijdend ge in mijn donkren blik.
 Hoe zacht streelt nu uw hand mijn hoofd — en ik
 Voel mij door zoeter, schooner beeld bewogen.

Gelijk altijd uw dierbare oogen togen
 Mijn hart tot uwe ziel, die heilig blinkt,
 Dat in dien glans mijn droefenis verzinkt
 En ik mij opricht, straks zoo diep gebogen.

En in uw oogen lees ik als voorheen
 „Voor Eeuwig” en ik zie de sterren flonkren
 Boven ons hoofd: dien heiligenden nacht

Toen voor het eerst uit krachteloos geweest
 Ons Liefde rees, en aan den wemeldonkren
 Hemel de maan praalde als een gouden wacht.

Dec. 1904.

POTGIETER EN HET LIBERALISME

DOOR

C. G. N. DE VOOYS.

Het liberalisme van 1848 vond zijn staatsman in Thorbecke, zijn dichter in Potgieter. Politieke geschiedenis, gebouwd op parlementaire annalen, vermag slechts een onbezield beeld te geven van het uiterlik gebeuren. Gedenkschriften en brieven, vlugschriften en kranten, kunnen dienen als maatstaf voor partijmeningen of publieke opinie, maar ze geven ons de ideeën van een tijd al te vaak vertroebeld door het gewoel van de politieke strijd. Om de diepere grond van de tijdstroom te peilen, om de goud-blinkende kern van het ideaal te aanschouwen, onbezoedeld door de levenspraktijk, gaan we tot de Dichter.

„Een poet mag niet alleen, maar moet in de politiek utopist zijn,” heeft Potgieter gezegd. Het liberalisme dat het jonge geslacht van 1848 bezielde, kan niet volledig gekend worden, als men Thorbecke's staatsmanswijsheid niet plaatst in het licht van Potgieter's idealisme.

In het tijdperk van Willem I was Jan Salie oppermachtig. De achttiende eeuw had onze handel te gronde zien gaan; daarmee was de bronader van de nationale rijkdom afgesneden: een klasse van geld-kapitalisten bleef teren op de schatten der voorouders; daarnaast stond een talloze schare van be-deelden. Op een zo onvruchtbare bodem was vooreerst geen nieuwe nationale opbloei te wachten. Al bracht dus de verlossing van 1813 de natie in een roes van vreugde, die op-

bruising van geestdrift was niet voldoende om een einde te maken aan het materiële verval. Vol vertrouwen gaf men zich over aan de vaderlike leiding van Willem I, onder wie de natie één groot gezin zou zijn, in broederlike liefde verenigd. „Willem I beantwoordde aan de stemming, waarin men hem ontving.” Met zijn opvattingen strookte „een napoleontisch gereguleerde Staat met een constitutionelen gevel meer, dan de weerschijn van het stadhouderschap.” Thorbecke heeft dit beleid kernachtig gekarakteriseerd: „Het *laisser faire* werd omgekeerd, en op de publieke zaak in handen des gouvernements toegepast. Niet deelneming, maar onthouding scheen burgerpligt. Het herstel onzer onafhankelijkheid, zonder veel strijd of inspanning, de terugkeer van een nationaal, populair hoofd, waren een zóó groote overstelpende zegen, dat niemand er aan dacht, over de wijze van regering te dingen met een Bewind, waarvan ieder zich enkel weldaden en opbeuring der maatschappelijke welvaart beloofde.” 1)

De koning verlangde oplossing van de oude regeringspartijen in één grote partij, versmelting van oude en nieuwe regeringsfamilies tot een nieuwe eendrachtige, buigzame aristocratie. De natie, begerig naar rust, wilde niets liever dan de oude twisten vergeten, onder de leus: „Wat in de doofpot is, stinkt niet.” Maar het deksel van die doofpot doofde ook elke glorende vonk van energie, van nieuw leven. Er kwam een duffe atmosfeer van middelmatigheid. En daarmee ging samen een grenzenloze zelfgenoegzaamheid en nationale zelfoverschatting. De tolk daarvan ten onzent is Tollens geweest: vandaar zijn grote populariteit. Het standbeeld dat onmiddellijk na zijn dood verrees, getuigt er van, dat hij uitsprak wat zijn tijd gevoelde en behoefde. Hij is de verheerliker van de middelmatigheid. „Een bloeiend kroost, een beste vrouw, en brood voor nu en morgen,” ziedaar de horizon zijner aspiraties. Hij haat wat ondoorgrondelijk of aristocratisch, diepzinnig of verheven was” 2).

Tevredenheid is de hoogste burgerdeugd, naast de braafheid. Luister naar zijn „Winteravondliedje”:

1) *Historische Schetsen*, blz. 174—175.

2) H. Roland Holst: *Kapitaal en Arbeid*, blad. 141.

Het Oosten blaast, het wintert fel,
't Is buiten vinnig koud:
Goddank! wij hebben turf en hout:
Wij zitten warm en wel.
Al zijn de boomen wit als dons,
De grachten hard als lood,
Wat, wijfjelief? wat deert het ons?
Wij hebben warmen wijn en pons,
Wij hebben dek en brood.

Vandaar ook de konventionele tegenstelling tussen de brave, gelukkige, tevreden arme, tegenover de schuldige ongelukkige rijke, even stereotiep als het contrast van het zegenrijke landleven met de „stiklucht” der steden. De kloof tussen de schrijnende armoede en de overdaad wordt overbrugd door sentimenteel gekleurde liefdadigheid: men vormde immers één gezin, door broederlike liefde verbonden? Busken Huet 1) heeft terecht aangetoond dat Tollens de dichter der liefdadigheid was. Ze welde ontwijfelbaar uit een gevoelig hart, al hindert ons telkens het fariseïsme dat door die braafheid heenpuilt. Wanneer onder het genot van rokende schotels en de geurige ponskom een arme vrouw aanklopt, dan worden de aanzittende tot tranen geroerd.

Kom in, kom binnen, arme sloof!
Gij kwaamt vergeefs geen bijstand smeeken.
Daar, neem wat brood mee in uw stoof;
Daar, neem wat linnen en een deken;
Daar, neem een schotel van den disch...
Loop mee maar, knaap! en help wat dragen,
En ga vooral eens morgen vragen,
Hoe 't met den zieken is.

Daarna worden de tranen afgeveegd, en klinkt het zelfvoldaan:

Nu, kindren! gaat! neemt elk uw licht,
En stappen we opgeruimd naar boven.

1) *Litter. Fantas. VI.*

Wij hebben daar wat goeds verricht:
 Verzuimt niet, God er voor te loven.
 Wij lenigden des naasten smart;
 Wij deden naar 't bevel des Heeren...
 De kou zal boven ons niet deren:
 Het is ons warm om 't hart.

Een geslacht dat zo zeer met zich zelf ingenomen was, had ook een eigenaardige opvatting van vaderlandsliefde. Nederland was het beste land ter wereld; geen beter bloed dan „Neerlands bloed, van vreemde smetten vrij.” Een almanakdichter van 1829 noemde ons vaderland „het Paradijs der aarde”, „'s werelds bloem”, en riep in vervoering uit: Straal, Zon der Nederlanden! Schenk heil aan alle stranden, Licht alle volkren voor.”

Nog in 1840 schreef Helvetius van den Bergh: „O die ultra- neen anti-nationale leugenaars! Volgens hen, waakt een *afzonderlijke* God over Nederland. Volgens hen is Nederland het land van belofte, het best geregeerde, schoonste, rijkste, vruchtbaarste, gezegendste en gelukkigste der aarde. Volgens hen, brengt Nederland *alleen* beroemde mannen en wonderwerken voort! Volgens hen zijn de Nederlanders *bij uitsluiting* de dapperste soldaten, de ervarenste zeelieden, de diepzinnigste kooplieden en de braafste burgers der geheele wereld, die, in massa, het betere uitgelezen gedeelte, den fatsoenlijken stand der groote maatschappij uitmaken, terwijl al het overige *canaille* is.” 1)

Vooraf omstreeks 1830 was dit chauvinisme tot een bedenkelijke hoogte gestegen. En de werkelijkheid? Die zag er allesbehalve rooskleurig uit. H. Roland Holst heeft ons, in haar *Kapitaal en Arbeid in Nederland*, het oekonomies verval van dit tijdvak treffend en aanschouwelijk geschilderd: de bescherming bleek niet in staat om de handel een nieuwe vlucht te geven, om de industrie levenskrachtig te maken. Alleen de effekten- en fondsenhandel bloeide. Het pauperisme nam schrikbarende afmetingen aan. In de handel, in het onderwijs, in

1) Deze citaten zijn ontleend aan de *Inleiding* op de voortreffelijke uitgave van Potgieter's *Jan Jannetje* door J. H. van den Bosch (*Zwolse Herdrukken*).

de techniek, overal gebrek aan energie; op politiek gebied een apathiese onverschilligheid: alleen het krijgsumroer van 1830 was in staat de dommel even te onderbreken. Maar daarna wijkt, door de angst voor de „hydra der revolutie” het gematigd liberalisme steeds meer voor een reaktionair bewind, dat zelfs tot ketterjacht overging, toen de misdadige woeling van de Afgescheidenen onderdrukt moest worden. De bekrompenheid had in Bilderdijk slechts een oude brommer gezien, in Da Costa een duisterling, die in de „verlichte” negentiende eeuw niet op zijn plaats was. Nederland was met recht het paradijs van Jan Salie!

Toch zouden we onbillik worden, als we onder de tijdgenoten van Willem I slechts oog hebben voor het Tollens-type. Maar voor allen die van dit type afweken, „was onze atmosfeer van 1814 tot 1840 niet gunstig.” De bezieling van David Jacob van Lennep, de kritiese scherpzinnigheid en de fijne ironie van Geel, de degelijkheid van Bake, bleven onder de oppervlakte van het volksleven, waar slechts de middelmatigheid tierde, en zouden eerst rijke vrucht dragen onder het opkomende geslacht, toen de bodem omgewoeld en ontvankelijk gemaakt was. De stroming van echt en diep geestelijk leven in het Réveil ging tegen de „tijdgeest” in, en was op grond daarvan door de toongevende oppervlakkigheid al veroordeeld. Ook haar waarde en bestaansrecht zou eerst door de jongeren ten volle erkend worden. In het openbare leven kwam nog duidelijker uit dat er voor het „buiten-gewone” geen plaats was.

„De regering van Willem I, tot zijne individuele inzichten beperkt, trok noch bekwaamheid noch karakter aan; buitengewone menschen waren lastig en niet bruikbaar,” zegt Thorbecke. „Wat konden, in zulke omstandigheden, mannen als Falck, Hogendorp, van der Capellen of van der Duyn uitrigten?” 1) De beide eersten zijn de wegbereiders geweest voor het liberalisme der jongeren, al ontbreekt rechtstreeks contact of persoonlijke invloed.

Anton Reinhard Falck behoorde, naar het woord van Thorbecke, „in gezindheid en gedachte gaaf aan den nieuwen tijd.” Met „echt liberale inborst” beoogt hij vernieuwing van het

1) *Hist. Schetsen*, blz. 175, 177.

volksleven. Hij was oprecht volksgezind, en kende slechts één aristocratie: die van braafheid en bekwaamheid. Daaruit kwam voort zijn afkeer van „lintjes”, zijn tegenzin toen de restauratie van 1815 een nieuwe familie-regering bracht. Aan Van Lennep vroeg hij opgave van knappe lieden om als leden van de Staten-Generaal aan de koning aan te bevelen: „Patriciërs zijn er genoeg, en ook adellijken. Op Plebejers dunkt mij komt het aan, of ten minste op menschen die het volk kennen en van hetzelfde gekend worden.”

Maar Falck miste de onbuigzaamheid van Gijsbert Karel van Hogendorp. Hij liet zich tegen zijn zin naar het buitenland sturen; daarna werd hij als gezant te Londen gewoonweg op zij gezet, maar na enige ambteloze jaren was hij in 1839 weer de aangewezen beleid- en taktvolle vertegenwoordiger van de Nederlandse belangen te Brussel. Zijn kritiek op onze „bekrompenheid, onnoozelheid en kinderachtigheid” bleef dus verborgen in zijn partikuliere brieven. Als deze beminnelijke en verdraagzame liberaal, „aan anderen zooveel vrijheid gunnende als hij zelf behoefde”, op het einde van zijn leven getuige was van een kerkelijke onverdraagzaamheid, die indruiste tegen alle ware liberaliteit, komt er bitterheid en teleurstelling in zijn woorden: „In de beoordeeling mijner eerzame landgenooten ben ik mij tot voor korten tijd deerlijk blijven vergissen. Is zoo luttel de invloed van het volksonderwijs, waarmede ik zooveel heb opgehad?”

Wist Falck zich met „ironische gelatenheid” te schikken in het afgekeurde regime, Gijsbert Karel van Hogendorp had daarvoor een te fier karakter. Falck bleef trouw aan zijn beginsel; Van Hogendorp streed en leed er voor tot het einde. Hij kan met recht de kampioen van het liberalisme genoemd worden. Zijn verwachtingen op Nederlands grote toekomst waren in 1815 het hoogst gespannen, maar des te heftiger trof hem de inzinking. Ondanks alle tegenwerking en teleurstelling hield hij vol, totdat hij zich eindelijk machteloos moest terugtrekken uit de strijd. Moedeloos was hij niet, al bekende hij: „Meermalen heb ik de vrees opgevat dat er met dit geslacht niets uit te voeren zou zijn.” Dan zou hij voor de komende geslachten werken. In de vaste overtuiging dat zijn staathuishoudkundige denkbeelden eens gewaardeerd zouden

worden, begon hij in 1832 in het Frans een merkwaardig geschrift op te stellen, een samenvatting van zijn leer voor het nageslacht: *Considérations sur l'ordre social et l'agitation des peuples*. 1) Dit bevat in zekere zin zijn politiek testament. Want, nadat hij ter beantwoording van de vraag of er vooruitgang in de samenleving merkbaar is, een overzicht van de historie in vogelvlucht gegeven heeft, komt hij tot zijn eigen tijd. Om het verband van deze denkbeelden met het liberalisme dat weldra verjongd te voorschijn zal komen, verdient dit gedeelte ten volle onze opmerkzaamheid. Vooral om het sterk gekleurde optimistische toekomstbeeld. Wel begint hij te wijzen op de steeds toenemende oorlogstoerusting en de drukkende belastingen, die een zware druk op de volken leggen, tot opstanden en zucht naar regeringsverandering leiden; maar het volk zal in een constitutie waarborgen vinden tegen vorstenwillekeur. Op sociaal gebied wacht ons door de vooruitgang van industrie, handel en onderwijs, een grootse toekomst. In geheel Europa neemt de zorg toe voor de fysieke, morele en intellectuele behoeften van de mens. De landbouw ontwikkelt zich door intensiever kultuur; de industrie neemt een grote vlucht doordat de machines het werk vergemakkeliken. De hulpbronnen van Amerika gingen vloeien; de zeeën zijn met vloten bedekt; op het andere halfrond worden nieuwe naties gevestigd.

Op moreel gebied is evenzeer vooruitgang: de scholen vermenigvuldigen zich steeds; de armen krijgen kosteloos onderwijs; de godsdienst geniet publieke bescherming. Er is vrijheid van godsdienst; er is toenadering tussen de bedienaren van verschillende godsdiensten bij schooltoezicht en armenzorg. De moraliteit wint dagelijks: „l'amour des hommes devient une douce habitude, et l'exercice de tous les devoirs est rendu plus facile.” Het onderwijs ligt binnen aller bereik; het is gemakkelijker en goedkoper dan vroeger; de beoefening van wetenschap dient bovenal tot algemeen welzijn. De oekonomie tracht de naties door welbegrepen eigenbelang te verbinden; ze zal van de handel eens een middel maken tot onderlinge

1) *Brieven en Gedenkschriften* VII (1903) blz. 146 vlg.

broederschap en in de mensheid het gevoel verlevendigen, tot één grote familie te behoren.

In deze enthousiast geschilderde, utopiese idylle toont de schrijver zich een kind van zijn tijd. Maar in het volgende gedeelte toont hij een dieper inzicht dan de meeste van zijn tijdgenoten, en de moed om toestanden bloot te leggen, waarover de meesten liever zwegen, omdat het hun idylliese stemming stoorde. Mijn schildering, gaat hij voort, heeft alleen betrekking op de middenstand en de hogere klassen, maar geldt niet voor de lagere, de land- en fabrieksarbeiders, en de ongeschoolden. De lagere klassen vormen de helft van elke natie, en heten ter onderscheiding „het volk.” De onderste laag leeft in diepe ellende: zij moeten zwoegen voor het eerst nodige; zij kunnen niet denken aan morele of intellektuele behoeften. Concubinage of ergere losbandigheid komt veelvuldig voor. Dit is de menigte die men minachtend het „grauw” of „canaille” noemt.

Gebrek en onwetendheid verlagen de mens, en verwijderen hem steeds meer van zijn bestemming. Wanneer men er vrede mee neemt dat hij alleen lagere behoeften kent, dan gaat hij dat als natuurlijk beschouwen: hij sleept zijn bestaan in luiheid voort. Het tegenwoordige geslacht van deze ongelukkigen is wellicht zo diep gezonken dat het niet meer opgeheven kan worden. Maar het nieuw opgroeiende geslacht brengt bij de geboorte een menselijke ziel mee, die voor vorming geschikt is.

En het geneesmiddel? Ook hier toont Van Hogendorp zich de idealistische liberaal, die wel inziet dat de liefdadigheid van Tollens eigenliefde strelen en ellende lenigen, maar geen armoede genezen kan. De humaniteit legt de verlichte klassen als heilige plicht op, die ongelukkigen te beschaven en de weldaden van de maatschappelijke orde te doen genieten. Het meest doeltreffende middel is onderwijs en opvoeding. Nergens, zegt de schrijver met nationale trots, heeft men meer voor het volksonderwijs gedaan dan in Holland, nergens hebben die edele pogingen meer succes gehad. Aan het slot komt dan nog een aansporing voor hen die minder idealisties gestemd zijn: ook in ons eigen belang moeten we voor volksontwikkeling zorgen: het grauw is een willig werktuig in de hand van Jacobijnen of absolutisten, en een bedreiging voor

de orde. De hogere standen en de middenstand lopen nu voortdurend gevaar van de zijde van een menigte die zo licht opgeruid kan worden.

Het optimisme van deze beschouwing vormt een scherpe tegenstelling met de teleurstelling die de grondtoon was van zijn levenservaring. Dat blijkt het duidelijkst uit zijn voorrede. „Ik vlei mij niet, merkbare invloed uit te oefenen op mijn bevooroordeelde tijdgenoten, zelfs niet op het tweede geslacht, maar het is een strelende gedachte dat dit geschrift mij wellicht overleven zal, en vrucht dragen in volgende generaties.” Of de hoop hem geheel begeven had? Vissering getuigt later van hem: „Aandoenlijk is het te zien, hoe hij iederen lichtstraal opving, die soms hier of daar doorbrak; hoe gelukkig hij was, wanneer hij eens iets te prijzen vond.” 1) Heeft hij op het einde van zijn leven om zich te troosten, de wreed verstoorde illusies van 1815 in een verre toekomst overgebracht?

Van hem geldt niet wat Thorbecke van Falck zegt: niemand legt zijn brieven uit de hand zonder de weemoedige gedachte: wat heeft deze zoo rijk en gelukkig begaafde geest uitgewerkt? Van Hogendorp's leven en geschriften hebben krachtig nagewerkt in het opkomende geslacht, al heeft hij zelf de oogst niet mogen aanschouwen. Maar deze beide hoog staande liberalen hebben dit gemeen, dat ze zich teleurgesteld zagen in de gedroomde opbloei van het volksleven, dat hun tijd niet rijp bleek voor de beginselen, waaraan ze tot het einde trouw bleven.

De grote taak van de verwezenliking der liberale ideeën, werd nu gelegd op de schouders van het geslacht dat tussen 1830 en 1840 optrad.

Het is duidelijk dat er verband moet bestaan tussen de Gids-beweging, en de liberale staatkunde die tot de grondwets-herziening van 1848 voerde; tussen de litteraire en de politieke opleving. Toch is dit verband nooit opzettelijk in het licht gesteld. Menigeen zal met verwondering de namen van Potgieter en Thorbecke naast elkaar zien. Het zou een aanlokkelijke taak zijn, de ontwikkeling van deze beide mannen te

1) *Herinneringen* III, blz. 318.

vergelijken: Thorbecke gevormd door zijn Duitse studiereis, zijn aanraking met de litteratuur en de filosofie der romantiek, 1) zijn sympathie voor de miskende geniale idealist Krause, en later zijn vriendschap met Groen van Prinsterer; — Potgieter, gevormd door zijn verblijf in de Zuidelijke Nederlanden, en zijn Zweedse reis; weldra opgenomen in de kring van Drost en Bakhuizen. Beiden kwamen ze, vol van romantiese herinneringen, met verruimde blik en afkeer van alle bekrompen vooroordeel, te staan in de duffe atmosfeer van de toenmalige Hollandse beschaving; beiden misschien reeds met het voor gevoel dat ze iets voor hun volk zouden kunnen zijn. Maar wij moeten ons hier bepalen tot hun later leven, toen elk op zijn gebied in ruimer kring zijn invloed deēd gelden. Van persoonlijke aanraking is ons niets bekend. Als we in Thorbecke alleen de jurist zien, zou het ook moeielik vallen zijn roeping met die van Potgieter te vergelijken. Wie echter de *Historische Schetsen* bestudeert, zal door de onmiskenbare geestverwantschap van deze toekomstige staatsman met onze grootste criticus getroffen worden. Deze *Schetsen* zullen ons dus de stof leveren ter vergelijking. Immers met het volste recht wijst Thorbecke er in zijn voorrede op, dat deze geschiedbeschouwingen „met den politieken levensgang van den auteur in naauwe, natuurlijke gemeenschap” staan.

De oudste van deze schetsen, *Onze betrekking tot Duitschland*, dateert van 1837, het jaar toen De Gids werd opgericht. Tegen de Duitse historicus Leo, die de Nederlanders „als verloren zonen in het ouderlijk huis terugroept”, voert Thorbecke met fierheid aan, dat er nog geen Duitse letteren en kunst bestonden, toen onze zeventiende-eeuwse kultuur Europa verbaasde. Maar dit is niet het chauvinisme van Tollens, want er volgt onmiddellik: Nu zijn wij in alle opzichten achterlik. „De middelmatigheid beslaat bij ons eene breede ruimte; er worden bij ons boeken geschreven en met stichting gelezen, die elders slechts het uitwerksel hebben zouden de volslagen onbekwaamheid van den auteur aan een ieder in het oog te doen vallen; allerlei persoonlijke bedenkingen en vreesachtig-

1) Zie daarover H. L. Berckenhoff: *Brieven van Thorbecke* (o. a. aan Tieck) in *De Gids* 1897 I.

heden zijn aan de opkomst eener hartige kritiek in den weg."

Dat waren woorden naar Potgieter's hart! Een waardig pendant van het Gids-prospektus. Nog in zijn laatste jaren gedenkt hij deze woorden met grote ingenomenheid 1). En ook de tweede fundamentele gedachte van De Gids wordt hier uitgesproken door Thorbecke: Ondanks de geestesgemeenschap met Duitsland, moeten we een eigen nieuw leven ontwikkelen, overeenkomstig ons eigen volkskarakter. De geschiedenis leert dat we eens met ere onze plaats konden innemen in de rij van Europa's staten; waarom zouden we dat nu niet meer vermogen? De Gids wilde, blijkens zijn prospektus, „noch in het staatkundige, noch in het godsdienstige, noch in het letterkundige als partijganger optreden." Ten onrechte heeft men dit soms opgevat, alsof de redaktie op politiek gebied geen partij koos. Veeleer staat partijganger in onmiddellijk verband met de „vinnige uitvallen tegen anders denkenden", waarvan zij een afkeer betuigde te hebben. Was dat niet juist het zuiver *liberale* standpunt volgens Potgieter en Bakhuizen? Zij waren de „partij van de beweging".

„De Gids begrijpt geene vrijheid zonder eerbied voor ieders verdedigbare meening, geen streven naar waarheid wanneer hij eene banier, van de zijne verschillende, den weg naar haren tempel zoude willen versperren." Ja, mits men met zijn banieren voorwaarts streefde! Geen behoud onder schoonklinkende leuzen; geen bescherming van de middelmatigheid onder voorwendsel van zachtzinnigheid; geen onverdraagzaamheid onder de dekmantel van vaderlandsliefde of godsdienstzin.

Aktueel, na de kleingeestige vervolging der Afscheidenen, was dus in de eerste Gids-jaargang Potgieter's beoordeling van „Uitspanningslectuur voor Catholyken", eigenlijk een pleidooi voor de verdraagzaamheid, die „eer slakkengang dan reuzenschreden gaat."

„Wie verdraagt erkent — er is niets onverdraagzamer dan het dulden met eene houding van meerderheid, in onzen tijd zoo algemeen."

Dat de „blauwe beul" in zijn eerste jaren bijna geheel in beslag genomen werd door de letterkundige grote schoonmaak,

1) Aangehaald in zijn *Leven van Bakhuizen*, bladz. 267—268.

is begrijpelijk. Ook daar bleek „geen partijganger” te betekenen: een onverbiddelijk, maar beginselvast vijand van alle stilstand.

Een pleidooi voor uitbreiding van politieke rechten zal men vóór 1840 in De Gids vergeefs zoeken. Dat verwondert ons niet. Thorbecke zegt in zijn studie over Falck: „Voor ons land was de tijd eener ijverige deelneming aan de staatsburgerlijke en de oeconomische beweging in de jaren 1813 tot 1843 nog niet gekomen.” De vooruitstrevenden van die dagen hadden „een levendiger gevoel voor burgerlijke dan voor politieke vrijheid.”

De Gids van 1838 geeft b.v. in een beoordeling van een brochure *Liberalismus* door Mr. Roest van Limburg, meer een litteraire analyse dan toetsing van ideeën. De schrijver, C te B, geeft slechts ter loops zijn eigen mening: „Ik heb eerbied voor het Liberalisme, wanneer het de burgerlijke vrijheid verdedigt. Doch die eerbied houdt op wanneer die zucht zich uitstrekt tot eene begeerte om deel te hebben aan het staatsbestuur.”

Weldra komt de kentering: De Gids blijkt steeds de spiegel van zijn tijd. Thorbecke's *Aanteekening op de Grondwet* (1839) komt in handen van een criticus N. die er in 1840 een enthousiaste aankondiging van schrijft: elk Nederlander moet dit boek bestuderen, want we beleven een uiterst belangrijk oogenblik. Thorbecke zegt: *De Grondwet moet eene nationale kracht worden.* „Voortreffelijke woorden! Maar hoe zal zij het worden, wanneer men slechts uitdooft en stil staat, in plaats van op te wakkeren en voort te gaan? Of meent men dat onze tegenwoordige constitutie genoeg bevat? O ware het zoo!... Heeft de Grondwet kunnen beletten dat er inlegeringen en inkwartierungen bij de burgers plaats vonden?” En dan het merkwaardige slot: „Nog is het tijd tot werken: — ongelukkig wie den geest der natie verstikken, de behoefte des tijds miskennen wil! Het verschiet, wij ontveinzen het niet, is donker. Wij gaan blindelings eene onbekende toekomst te gemoet; wij snellen ongewapend in het gevaar; — wij sluimeren aan den rand van eenen afgrond. Maar wij wanhopen nog niet geheel. De op dit oogenblik weder geopende zitting der Staten-Generaal heeft ons doen zien, dat er nog *publieke geest* in *Nederland* leeft!”

Dat deze beoordelaar, die het nationale verschieft zo donker zag, in de geest van Potgieter schreef, zien we in de novelle *Albert*, waaraan hij in deze tijd waarschijnlijk bezig was, en die in 1841 in *De Gids* verscheen. Kon hij in de *Verschiĳning op Sinte-Lucie-Nacht* (Des. 1839) nog geestig schertsen over de schrik die zijn kritiek de deftige onbeduidendheid aanjoeg, nu is zijn toon somber. Hier kiest hij ook op politiek terrein beslist partij tegen de stilstaanders. Als de aristokratische Van Uphoeve zegt: „Maar mijnheer, we hebben immers nu een grondwet? Wat wilt ge meer?” dan antwoordt Albert: „Dat zij het plechtanker van ons volksgeluk” worde, dat haar geest doordringe in alle standen der maatschappij, dat zij u, den patriciër, geneze van uwe spijt over het verlies van vroegere regten; mij, den plebejer, eerbied leere voor alle niet meer willekeurige wetten.” Daarnaast kunnen we de bladzijden leggen met die aardig gevonden vergelijking, waaraan Potgieter blijkens een zinspeling in zijn latere brieven aan Huet, de herinnering lang bewaarde.

De hoofdpersoon hoort aan de haard van een herberg het verhaal van schaatsenrijders, die in de mist op de Haarlemmermeer verdwalen, en zich voor bevrozen vrijwaren door een mes in 't ijs te steken, een touw er aan te binden, om daaraan steeds in een kringetje rond te blijven rijden. Dit verhaal brengt Albert aan 't mijmeren: hij ziet er de parodie in van onze middelmatige poëzie, de „haardrijmers”, die altijd het huiselik heil bezingen en „niets doen dan hun touwtje afrijden tot ze hun cirkeltje hebben beschreven. O, die lieve cirkelversjes!” Zo is er ook een „critiek van het cirkeltje”, die louter voor leesgezelschappen werkt, en, zelve in den mist, er belang bij heeft, dat ook het publiek in den mist blijve. Weet gij, waaraan gij haar kennen kunt? Aan de liefde, aan den eerbied, aan de afgoderij, die zij het *touwtje* toedraagt en bewijst, het touwtje van het overgeleverde, het geijkte.”

En eindelijk de *politici aan het touwtje*! Dat zijn een groot aantal onzer medeburgers, die Hollanders willen heeten, en echter roem dragen op hun onverschilligheid voor de gebeurtenissen van den dag, die blijven voortsukkelen aan den dunnen draad van het verledene, uit gebrek aan lust, aan moed, aan kracht, om te onderzoeken wat er om hen zal zijn als de mist optrekt.”

Eendracht moet er zijn, maar eendracht is geen dut. Onze voorouders hebben zich de opofferingen, tot welke een verlichte burgerzin hen aanspoorde, niet gebracht, in dien droom, in dien dommel, welke onze stilstaanders en stilliggers op-hemelen als het hoogste genot. Rust roest! was hun woord; alles wat hun land betrof, ging hun ter harte, en zoo zij in de glorieijke tijdperken onzer historie nog onder het ideaal der eendragt bleven, schaars daalde zij af tot de laagte der slofzucht, zonder er bitter voor te boeten."

In dit jaar 1841 is Potgieter zich zijn levenstaak helder bewust geworden. *Albert* eindigde met een onbevredigend slotakkoord. Weldra week die pessimistische stemming voor een optimistische, door de hoop ingegeven. Van wie zal de wekstem uitgaan die de natie tot nieuw leven roept? Daar ligt een grootse taak voor de nationale kunst. In ons volk zit een gezonde kern: dat bewijst zijn geschiedenis; artistieke krachten, al sluimeren ze, moeten aanwezig zijn: dat bewijst onze gouden eeuw. Een Gids die de kunst op de rechte baan brengt, bereidt de bodem voor een gezond volksleven. Die gedachte is duidelijk uitgesproken in *Albert*: „de kunst moet mede-hefboom worden tot onze ontwikkeling als zelfstandig volk." Wat hebben we aan een geïmporteerde, verslaptte romantiek? Die maakt van vele lezers onzer dagen „grootte kinderen, die gaarne in een letterkundigen kaleidoskoop zitten te kijken, — een romantischen, een poëtischen, een historischen kaleidoskoop, *n'importe*, mits er maar afwisseling in de figuren heersche, en zij, na er honderd te hebben bekeken, tot elkander kunnen zeggen: „— Nu de honderd en eende!" —

Van Lennep is volgens hem niet de enige onzer auteurs, die „de populariteit afgodeert ten koste van den waren roem." Immers, die ware roem hangt innig samen met de zedelijke roeping van de kunstenaar.

Hier komt een karakteristiek onderscheid te voorschijn tussen Bakhuizen en Potgieter, in hun gemeenschappelijk streven naar een oorspronkelijke nieuwe kunst, doordrongen van de „Hollandse geest". Bakhuizen heeft voor de zeventiende eeuw een wetenschappelijke liefde, en legt de moderne kunst allereerst een artistiek-litteraire maatstaf aan; Potgieter ziet alles in het licht van zijn zedelijk dichter-ideaal. Bakhuizen

zelf heeft dat in 1840 al opgemerkt: in Potgieter's werk openbaart zich steeds meer een *zedelijke* strekking.

De mening, door de mond van Albert verkondigd: „Nooit werd in Nederland krachtiger, veelzijdiger, nationaler letterkunde vereischt dan in onze dagen”, begon dus nog meer dan te voren zijn kritiek te bezielen. In hetzelfde jaar verscheen de *Kopyeerlust des dagelijkschen levens*, waarvan de laatste bladzijde in *De Gids* het opschrift droeg: „Roeping der letterkunde onzes tijds”. Dat had ook de titel van zijn opstel kunnen zijn. Aan het slot klinkt het hoopvoller: „de kring waartoe een auteur zich rigt wordt dagelijks grooter; de invloed der schoone letteren overtreft die van alle faculteiten.” De letterkunde kan en moet zich dus richten op de wedergeboorte van ons volk.

Maar nog in een ander opzicht is deze kritiese studie merkwaardig. Waar zou de wekstem van de kunstenaar weerklank vinden? Waar schuilden de onbewuste krachten voor het hernieuwde volksleven?

Met een eigenlike geboorte-aristocratie, overoude adellijke geslachten had hij weinig rekening te houden. Burgerlik en Hollands is voor Potgieter een pleonasme. „In het handelsdrijvend gemeenebest wiessen, als in een ander Venetië, nieuwe geslachten met den staat op, welker nakomelingen geen jonkheerstitel behoeven, om te worden geeerbiedigd.” Waarom zouden ook nu niet telkens de patriciese geslachten uit de middenstand kunnen opgroeien, en er in terugkeren? Van die uiteraard konservatieve „troetelkinderen der fortuin” verwachtte hij de nationale opleving niet. De geschiedenis had het immers voldingend bewezen: de regering van Willem I, waarin de oude patriciese geslachten de boventoon gevoerd hadden, leverde geen grote staatslieden op, waar kracht van uitging.

De lagere standen dan? Daarvan was omstreeks 1841 allermint iets voor de toekomst te verwachten. Het pauperisme had schrikbarende afmetingen aangenomen. Tussen de 5 en 600.000 Nederlanders, d. i. ruim een zesde van de bevolking, moest onderhouden worden. In Leiden leefden in 1846 van de 38.000 inwoners, 16.000 geheel of gedeeltelik van liefdadigheid. Een ras van paupers had zich daar gevormd, dat de middelmatige gestalte niet meer bereikte.

Er is geen land in Europa, heet het in een brochure van 1843, waar het aantal armen en de behoefte door hen geleden, de aandacht meer waardig zijn dan Nederland. Van geslacht tot geslacht aan al de ellende van het diepste gebrek ten prooi, hebben zij, die in plaats van hun toevlucht te kunnen vinden in den arbeid hunner handen, hun onderhoud in de aalmoezen der algemeene liefdadigheid hebben moeten zoeken, zich door werkeloosheid en hongersnood al meer en meer zien verzwakken. Al hun krachten, al hun geestvermogens, ja zelfs hun groei zijn daardoor verloren gegaan en belemmerd." De volksvoeding was dan ook slechter dan in de drie laatste eeuwen; de woningtoestanden allertreurigst. Onder materiële ontbering en geestelijke verwaarlozing groeide een geslacht op, zwak van lichaam en dof van geest" 1).

Is het wonder dat Potgieter, als hij van het volk spreekt, in de eerste plaats aan de middenstand denkt? Dat hij deze gedegeneerde massa als „het gemeen”, „het grauw” betitelt? Daaruit make men niet de gevolgtrekking dat Potgieter met minachting er op neerzag. Zijn veelomvattende dichtergeest droomde zich een band die alle standen omstrengelde. Bij een regeneratie zou elke stand zijn plaats vinden in een harmonies geheel. Maar die regeneratie kon alleen de historische taak zijn van de middelstand.

Daaronder verstond Potgieter iets anders dan wij 2); hij bedoelde er mee: de liberale bourgeoisie, de gezeten burgerij, de stand van handel en intellekt. Daarop was zijn hoop gebouwd: dat waren voor hem de Nederlanders bij uitnemendheid.

In de *Kopieerlust* wordt het plaatwerk *De Nederlanders* besproken, dat karakterschetsen heette te geven van „verschillende standen.” Men vond daarin typen van Omroepers, Schoorsteenvegers, Haringkopers, Huurkoetsiers, Weesmeisjes, een Doodgraver enz. enz. „Welk een bende!” roept Potgieter verontwaardigd uit. Zijn dat nu de verschillende standen van Nederlanders? „Een paar types uitgezonderd, klimmen wij nauwelijks tot den middelstand op.” „Wij hoopten, wij ver-

1) Roland Holst, *Kap. en Arb.*, blz. 88—101.

2) En niet alleen Potgieter. Knepelheit noemde S. J. van den Bergh, zoon van een drogist: „Een dichter uit het volk” (*De Gids*, April 1849).

langden den middelstand te zien vieren en vereeren als de kern van ons burgerlijk koninkrijk vooral; het scheen ons Hollandsch toe, dien uit liefde tot voorwerp van studie te kiezen."

In de veel-gesmade Camera-kritiek zit hetzelfde element, hoewel niet opzettelijk uitgesproken. Hildebrand had de „burgerlui" niet „uit liefde tot voorwerp van studie gekozen." Potgieter ziet zelfs in de gemoedelike, lichtelik hooghartige spot een bedoelde satire. Maar behalve dat het gebrek aan „sympathie met het menschelijke in den mensch" hem tegen de borst was, moet hij zich, dunkt mij, geërgerd hebben aan deze types van de middelstand. Waar Hildebrand slechts stof tot lachende spot vond, ziet Potgieter schrik-aan-jagende dorheid en bekrompenheid. Was dat nu de omgeving waar het jongere geslacht moest opgroeien? Kon uit de Stastoks, de Dorbeens, de Van Naslaans ooit iets goeds voortkomen? Als de Pieter Stastoks in rechtbanken en regeringszetels plaats namen, dan kon men de hoop op een vernieuwd volksleven wel laten varen. Maar de dichter was dit jaar in een te hoopvolle stemming om dit te geloven: dat kon en mocht niet waar zijn. In latere jaren heeft Potgieter met weemoed de ervaring opgedaan dat de nuchtere blik van Beets niet zo verkeerd gezien had; dat de Slijmerings en de Droogstoppels niet zo schaars waren onder het nageslacht van de Stastoks!

Als Potgieter in zijn kritiek ook *De familie Kegge* had kunnen betrekken, zou wellicht zijn verschillend sociaal standpunt scherper aangewezen zijn. Aan de eisen van de humaniteit is hier voldaan: de criticus zou aan de Grootmoeder en aan Suzette Noiret het medegevoel niet verkwist geacht hebben, zoals aan het Diakenhuismannetje, de beweldadigde proletariër. En toch, is Jan Adam Kegge niet als het ware een parodie op Potgieter's illusie: de zoon des volks, zich door energie en talent een weg banend naar Oost en West, als onze grote zeventiende-eeuwers; eerbied afdwingend door een zelf-vernworven positie en vermogen? Beets keert aan de middelstand de rug toe: voor de suffe bekrompenheid van de Stastoks heeft hij slechts een spotlach, voor de kring van de De Grooten een neerbuigend-vriendelike glimlach: dat zijn brave en respectabele mensen, zolang ze beseffen dat ze moeten blijven in de stand waarin God hen plaatste; anders worden ze bespottelike

en onverdraaglijke parvenu's als de Kegge's. De aangewezen regeerders en maatschappelijke voorgangers zijn de hogere standen, waarvan de kern gevormd dient te worden uit de geboorte-aristokratie, getypeerd in de familie Van Nagel. Deze konservatieve maatschappij-beschouwing stond dus lijnrecht tegenover de echt liberale van Potgieter: een samenleving waarin door vrije onderlinge mededinging steeds de beste elementen naar boven drongen, om het oude, afgeleefde te vervangen.

In Desember 1841 schreef Potgieter de bekende allegorie *Jan Jannelje en hun jongste kind*. De Albert-stemming was nu geweken. De dichter had zich zijn weg afgebakend en ging vol vertrouwen op zijn eigen talent en op de schuilende volkskracht, de toekomst tegemoet. Hier klinkt krachtig het motief dat in de volgende jaren met veelvoudige variaties uitgewerkt zal worden: de Jan-Salie-geest beheerst en verlamt de natie in al haar uitingen. Aan Jong-Holland de taak om de kwade geest te verbannen. Blijvende kracht en geestdrift om voort te gaan kunnen we putten uit liefdevolle studie van onze zeventiende eeuw, de tijd van onze energie en roemvolle grootheid. Als we dus aan ons volk de spiegel van het verleden voorhouden, tot waarschuwing en voorbeeld, dan zal weldra niemand Jan Salie meer in bescherming nemen. Die tijd is dichterbij dan men meent: nog één Oudejaarsavond mag Jan Salie mee aanzitten; de volgende dag wordt hij onverbiddelek op een hofje uitbesteed.

Met dit stuk opende Huet dus de proza-bundel, waarin hij Potgieter's beste bijdragen uit de bloeitijd van De Gids bijeenbracht. „Men zou er, ruim opgevat, de andere naam van „*Potgieter en zijn Volk*” aan kunnen geven,” zegt Van den Bosch terecht. Alleen moeten we dan in gedachte de bundel aanvullen met het voorspel *Albert*, geflankeerd door de *Koppeerlust des dagelijkschen levens*. Aan het slot van deze studie immers verrijst al het beeld van de ideale zeventiende-eeuwer, van De Ruyter. Met deze man van de daad, en de man van karakter, opent zijn verbeelding de galerij van Hollands grootheid, waarin zij de volgende jaren met stijgende geestdrift vertoeft om beeld na beeld te ontsluiëren.

Terwijl Potgieter zich zijn roeping als geestelijk leider bewust wordt, zien we Thorbecke, de toekomstige politieke

leider van de liberale bourgeoisie, bij zijn historie-studie mijmeren over de moeielike taak van de hervormer, die geroepen wordt om in de praktijk van het staatsleven de oude vormen in de nieuwe om te zetten. In hetzelfde jaar 1841 houdt hij zijn Latijnse redevoering over *Simon Slingelandt's toelag om den staat te hervormen*. In de drang naar vernieuwing, die zijn praktiese blik overal waarneemt, kiest hij beslist partij voor de ontwikkeling, omdat stilstand op omkeer van zaken uit moet lopen. Er spreekt ware staatsmanswijsheid uit zijn woorden: „Ieder tijdvak heeft zijn eigen beginsel van beweging; laat men dat slapen, dan ontstaat in het volgend tijdvak verwarring van beweging. Gestadige aaneenschakeling wordt niet door werkeloosheid, maar door gestadige schepping onderhouden. Een onafgebroken drijven, dat als een onheil verwenscht wordt door hen, die, liever dan zelve voort te brengen, in het vroeger voortgebragte willen berusten. Tegen hunne traagheid zien wij telkens die mannen van verheven karakter en geest strijden, van wie men doorgaans, min juist naar ik meen, zegt dat zij hunnen tijd voor zijn. Juist in hen, die oorspronkelijk en voortvarend waren, leefde en werkte de eigenaardige kracht van hunnen tijd, die bij hunne tijdgenooten lag te sluimeren. Eer noeme men hen de hoofden hunner eeuw, welke hare eischen, al was het tegen allen en vergeefs, streefden te vervullen.”

Ook Thorbecke gelooft dus aan de „sluimerende krachten” in zijn volk, die maar door een energiek staatsman behoeven te worden gewekt om zich ten volle te ontwikkelen. Zijn antwoord aan de Jan Salies en de stilstanders had hij gereed in deze woorden, die immers niet alleen voor Slingelandt's tijdgenoten, maar voor de reactionairen van alle tijden gelden: „Niet ligt scheen ooit iemand van een groot en hoog karakter het bestaande vooruit te streven, of terstond riepen onnoozele en angstvallige menschen, dat hij de orde verstoorde en omverwerping beoogde. Alsof behoud in het weren van verandering, er niet veeleer in wijze verandering bestond.”

Tegen het einde wordt het steeds duidelijker dat het vergelijken van het heden met het verleden hoofddoel is, dat de redenaar in Slingelandt de staatsman ziet naar wie hij zich wenst te vormen: hij vreesde niet om „lastig te zijn,” om

„aanstoot te geven” en onaangename dingen te zeggen. Dat rekende hij veeleer zijn plicht; hij wil „eene noodzakelijke hervorming van de maatschappij niet door het gebod der magt, maar enkel door beleid en overtuiging bewerken.” Weinig kon Thorbecke vermoeden dat het nageslacht ook de onmiddellijk volgende woorden eens op hem zelf zou toepassen: „Hij vermogt, hoe helder hij vooruitzag en welke juiste middelen van voorziening hij beraamde, de loomheid van zijnen tijd niet te overwinnen.” Nu biedt de krachtige aansporing aan het slot een treffende overeenkomst met Potgieter's doodverklaring van Jan Salie, al is de bezadigde politicus, ook in zijn blijde verwachting, meer gereserveerd: Slingelandt's einddoel was: „*een vrij volk en eene vrije regering*. Maar aan zijne eeuw wanhopend, *wie zal*, zeide hij, *een zoo gelukkigen tijd beleven?* Dat die ons geschonken werd, zal, meen ik, de nakomelingschap oordeelen, wanneer wij door niets dien moed om te handelen laten onderdrukken, die hetgeen wij als nuttig voor onze maatschappij leerden kennen voortbrengt en ontwikkelt.”

Deze redevoering is als 't ware een praeludium op Thorbecke's loopbaan als leidend staatsman. Achteraf is dat gemakkelijk te zien. Maar het getuigt van grote scherpzinnigheid dat de ongenoemde beoordelaar in De Gids van 1841 de volle draagwijdte begreep. Hij zette deze redevoering naast een van Mr. J. C. de Jonge, om door het contrast des te beter de grote betekenis van Thorbecke uit te doen komen. „Bij den Heer De Jonge is het resultaat dat zich onwillekeurig opdringt: Angstvallige voorzigtigheid; bij Prof. Thorbecke: „Ontwikkeling en vooruitgang.” De Jonge is „de brave, goeddelijke, maar weinig energieke Hollander (helaas! de *Type-Hollander* onzer dagen); Thorbecke, „de man die zijne eeuw vooruit — neen! bij wien zijne eeuw ten achter is,” die zich zelf geschilderd heeft met de woorden, Slingelandt betreffende: „*Cum eorum pigritia cernimus etc.*” 1) De schrijver ziet dan ook in, dat hier wel geen opzettelijke vergelijking met het heden gegeven is, maar dat de redevoering door zijn algemene

1) D. i. de boven aangehaalde passage: „Tegen hunne traagheid zien wij telkens die mannen van verheven karakter en geest strijden” enz. (*Hist. Schetsen*, blz. 67). Deze ongetekende recensie vindt men in *De Gids* 1841 Boekb. blz. 289.

waarheden hoogst aktueel is. Daarom dringt hij er bij Thorbecke op aan, een vertaling ervan uit te geven, en roept hem een „tot wederziens” toe, terwijl aan De Jonge te kennen gegeven wordt dat hij voortaan liever thuis moet blijven met zijn redevoeringen.

Deze beoordeling zou ook Potgieter geschreven kunnen hebben, zózeer spreekt zijn geest er uit. Het is verwonderlijk dat hij de lofspraak op de eminente liberale professor, die door energie en beginselvastheid in zo hoge mate bezat wat Potgieter bij het opkomende geslacht vurig verlangde aan te kweken, meermalen aan zijn medewerkers overliet, maar meer nog, dat in de werken van deze tijd Thorbecke's naam niet voorkomt. Uit de keuze van de beoordelaars blijkt intussen dat De Gids ook op dit gebied de „beweging” vertegenwoordigde. Dezelfde N., die vroeger Thorbecke's *Aantekening op de Grondwet* zo geestdriftig aangekondigd had, schreef in het begin van 1842 een opmerkelijke bespreking van de Tweede uitgave. Deze liberale geestverwant deelt Potgieter's optimisme niet. De tegenslag van 1840, toen de onbeduidende grondwetsherziening alle vooruitstrevenden teleurgesteld had, was hij nog niet te boven. Het verlopen tijdvak, zegt hij, was „rijk in merkwaardige teleurstellingen!” De eerste uitgave verscheen op een hoopvol tijdstip, toen een ongekend leven ontwaakt was. „Het bleek later dat ook hier de schijn bedroog, — dat Holland voor een ontwikkeld politisch leven of *nog niet* of *niet meer* vatbaar was.” — „De verwachting, dat de Grondwet eene nationale kracht zou worden, ging droevig onder. De Kamer schroomde elke flikkering van ontwaakte behoefte aan betere instellingen, als den laayen brand der revolutie.” Men beledigde de grijze koning, terwijl men zelf medeplichtig was. „De geschiedenis van het laatste jaar strekte slechts om overtuigend te doen zien, hoe laag het Hollandsche volkskarakter was gezonken.” — „Zal dit begin de aanvang van een beter tijdperk zijn? Het is te wenschen — doch bij den tot rust en stilstand overhellenden geest der natie naauwelijks te verwachten.”

Ter karakterisering van het toenmalige liberalisme zijn ook de laatste bladzijden van belang: De Grondwet van 1815 kan niet gelden als „de bestendinging en bevestiging van het poli-

tieke aanwezen onzer natie." „Het koningschap toch is niet nationaal in Nederland. Al onze volksheerinneringen zijn republikeinsch." Men versta ons wèl. Het koningschap is nu noodzakelijk en onmisbaar, maar dat neemt niet weg dat het niet op nationale herinneringen berust.

Tegen het einde van ditzelfde jaar verscheen er in De Gids een aanbeveling van Thorbecke's brochure: *Over de hervorming van ons kiesstelsel*. De anonyme schrijver begint met een klacht over het gebrek aan publieke belangstelling. „Vele streken van Nederland zijn even rijp voor een ontwikkeld Kiesstelsel, als de bewoners van het Hemelsche Rijk." In enkele opzichten wil hij een stapje verder gaan dan Thorbecke, maar hij eindigt met de wens dat de brochure moge meewerken „om, zoo veel onze Grondwet dit toelaat, stelselmatigheid en liberale beginselen over beginselloosheid en stilstand te doen zegepralen." In zijn betoog komt een uitlating voor, die duidelijk aantoont, hoe zeer de liberale politici beoogden uitsluitend de middelstand aan het roer te brengen. Hij bepleit de invoering van een census voor het kiesrecht, en niet voor verkiesbaarheid. „Voor keuzen toch van menschen uit den minderen stand bestaat bij ons weinig *gevaar*." Deze liberaal vond dus blijkbaar Potgieter's wens: „dat de geest der Grondwet doordringe in alle standen," wat al te idealisties en alleen geschikt voor een verre toekomst.

Potgieter gaf in de jaren 1842—44 de volle maat van zijn talent. Het was een tijd van veelzijdige, vreugdevolle werkzaamheid. Nu zou zijn werk het middelpunt worden van de nieuwe nationale letterkunde. Zò vol was hij van zijn ideaal, dat de sombere schaduwen terugweken. Toch sloot hij zich niet op in zijn kunst. Voor hem was *nationale* kunst geen frase: een letterkunde die niet midden in het volksleven stond achtte hij een onding. De Jan Salies mochten niet met rust gelaten worden, want we zagen reeds dat sommige van zijn medewerkers het verschieft donkerder zagen dan hij. Maar zijn spot klinkt luchtig in *De Chineesche Mandarijn* (1842) en in het naar het Zweeds bewerkte gedicht, de *Omstandigheden* (1843). Deze „omstandigheden" worden uit de geestenwereld opgeroepen en sprekend ingevoerd:

„Er zijn alom veel pruikerige liên,
Die voor den brand, van wat het zijn mag, schromen;
Wier meening is, dat alles, „wèl bezien,”
„Heb maar geduld,” van zelf te regt zal komen;
Die smeerseltjes voor 't al te stroeve biên,
En op wier beê slechts 't rot wordt weggenomen;
Stort onverwacht soms 't vooze ding ineen,
't Is onze schuld: „vervloekte Omstandigheên!”

De „antipathie voor burgerlui en gemeen volk, die van de ontwikkeling van het menschelijke vervreemdt,” reeds door Albert gelaakt, bestrijdt hij metterdaad in zijn door en door humane novellistische schetsen: in *Hanna*, het exempel van de kracht der vroomheid in een zwakke vrouw uit het volk. Misstanden legt hij onbevangen bloot: in zijn schildering van het grauw bestaan der kantoorbedienden, in zijn menskundige studie over de toenmalige proponenten-overvloed. Waar hij ellende of verdrukking ziet, maakt rechtsgevoel of vrijheidsdrang hem welsprekend: voor de armoe-lijdende veteranen, voor de slaven in het verre land gevoelt hij meer dan louter sentimenteel medelijden.

Toch behoudt de juichtoon waarmee *Jan Jannetje* eindigt, in deze jaren de overhand. Dat blijkt vooral uit zijn geestdrift bij het slagen van Van Hall's vrijwillige lening. Wanneer we de toedracht van zaken nagaan, zoals Gleichman die nauwgezet beschreef 1), dan begrijpen we maar al te goed hoe Helvetius van den Bergh verwonderd was over de „handelsbladachtige opgewondenheid” van zijn „lieve, beste, verlichte Potgieter, zelfstandig, onafhankelijk man en historicus”, die een vers als „Maart MDCCCXLIV” kon schrijven 2). Van Hall, die in 1831 oordeelde, dat alleen de bezittende klassen „wezenlijk belang bij de regeering hebben”, die nog in 1841 een kiesrechtregeling voorsloeg, waarbij het volk „naar waarheid” vertegenwoordigd was, „zonder in het euvel van democratie te vervallen”, was waarschijnlijk voor Potgieter te exclusief. Bij de inschrijvers was meer berekening dan

1) *De Gids* 1896 IV.

2) Aangehaald in Groenewegen's *Potgieter*, blz. 216.

spontaan enthousiasme in de nood van het „vaderland”, d. w. z. van de effektenhouders. Maar onder de indruk van 's konings proklamatie, van de bewonderenswaardige ministeriële energie in een Jan-Salie-tijd, maar bovenal in het licht van zijn eigen hoopvolle stemming, idealiseerde de dichter dit „feit, der vaadren waardig.”

Ook als zijn verbeelding rond dwaalt in de zeventiende eeuw, als hij Huygens in zijn *Cluyswerck* ziet herleven, als hij mijmert te midden van de kunstschaten van het Rijksmuseum, laat zijn Volk, met al zijn noden en behoeften, hem nooit los. In het *Rijksmuseum* (1844) klinkt het Jan-Jannetje-motief telkens door. Cats wordt voor hem het type van de zeventiende-eeuwse „stilstaander”, die in de lijst van het Potgieteriaans gestileerde heldentaferaal niet past, omdat hij het antwoord schuldig blijft op de vraag: „welk deel hij genomen heeft aan de beweging zijns tijds, woelig als die was, welke rigting hij voor den geest zijns volks de wenschelijkste achtte.”

In deze studie ook stelt Potgieter voor het eerst zijn historie- en staatsbegrip scherp omljnd tegenover dat van de Bilderdijkianen. De grote betekenis van de verschijning onzer Republiek in Gods wereldbestuur is geweest, dat in de Hollandse staatsinstellingen voor het eerst een poging werd gedaan om „vorstenheerschappij en volksvrijheid te verzusteren.”

Die poging is mislukt, maar heeft als prototype van de moderne constitutionele staat haar waarde niet verloren. „God zij gedankt, dat de tweede Willem de Eerste slechts *grondwettig* koning wilde zijn.” Immers, in de constitutionele monarchie is met volkomener evenwicht tot stand gekomen wat geheel in de lijn van onze nationale ontwikkeling lag: de harmoniese samenwerking van vorstenheerschappij en volksvrijheid.

Opnieuw treft het ons, dat we deze gedachte: de constitutionele regeringsvorm te rechtvaardigen door ons volksverleden, bij Thorbecke terugvinden. In zijn studie over Slingelandt wijst hij er op, dat het weinig gescheeld had, of de constitutionele regeringsvorm was bij ons al veel vroeger geboren uit de bestaande staatsinrichting. Als Willem III goede wetten gegeven had, en „zijne eigene magt binnen vaste grenzen had doen bepalen”, dan zou hij de tweede stichter van ons

gemeenebest zijn geweest. Maar als we het liberale staatsbegrip van Potgieter en Thorbecke in deze tijd vergelijken, zien we weer de utopist tegenover de staatsman. Tegelijk met het *Rijksmuseum* verscheen de allermerkwaardigste schets van Thorbecke *Over het hedendaagsche Staatsburgerschap*, het democratische liberalisme in zijn zuiverste vorm.

De opzet is al zonder aarzeling: Onze eeuw is de „staatburgerlijke”. Is nu de grondvesting van de moderne Staat alleen geweest de „zege eener theorie over de gevestigde rechtsorde?” Zij die dit menen nemen de weerschijn voor het licht; zij verklaren „uit een krijg van meeningen, hetgeen strijd was tusschen zinkend leven en nieuwen wasdom.” De moeilijkheid is maar, te onderscheiden „wat louter ontkenkend is, tegen de oude maatschappij gerigt”, wat „zaad der toekomst”.

Daartoe ontwikkelt hij twee stellingen: 1°. de revolutie heeft een lang aangevangen taak volbracht; 2°. de ontwikkeling van het oppergezag had het hedendaagse Staatsburgerschap noodzakelijk in haar gevolg.

De geschiedenis had gevoerd tot concentratie van gezag in de monarch. „Deze eenheid, op haren waren grond, het volk als universitas, overgebracht, te volmaken, ja tot alvermogen te verheffen, werd de hoofdgedachte der omwenteling. De uitwerking was reusachtig: „De revolutie heeft alle kringen des maatschappijleken levens geopend, en tot omtrek van één middelpunt gemaakt.” De Staat kreeg „grenzenloos vermeerderbare eischen op den eigendom en persoon van den burger”, maar daarmee stegen ook de plichten van de Staat. Onmiddellike inwerking van de Staat op alle individuën, trekt deze vanzelf tot persoonlijke deelneming. En: „hoe hooger ontwikkeld organisch wezen, des te vrijer de leden.”

De Nieuwe Staat ligt nog in het verschiet. Is het een droombeeld? Zal de meerderheid van getal immer kunnen regeren? Moet de regering niet in handen van weinigen blijven, en strijdt bevoegdheid van allen niet met de gang der natuur?

Neen, zegt Thorbecke vol vertrouwen, wij gaan een heerlijke tijd tegemoet: de politieke beweging is een onder zovele verschijnselen die in dezelfde richting wijzen. De stroom van menselijke kennis, denk- en werkkracht wordt dieper en sneller; de moderne industrie opent ongekend rijke bronnen. Er

komt, niet bij sommigen, maar algemeen een drang tot gestadig vooruit streven. „Meer dan ooit wordt er gearbeid en gezaaid voor het groot publiek. Bij de weêrgalooze vruchtbaarheid der eeuw verlangt een iegelijk deel aan den oogst.” Men werkt meer dan vroeger voor de gemeenschap. De beschaving dringt met onbegrijpelijke snelheid tot duizenden door. Nationale bekrompenheid moet allengs wijken voor „de eenheid eener europesche, het nationale beheerschende wereldkracht.”

Nauweliks kon ik de lust bedwingen deze geestdriftvolle bladzijde geheel uit te schrijven, als tegenhanger van Van Hogendorp's geestelik testament. Voor menigeen zal het een verrassing zijn, dat in de „dorre jurist” een poëet schuilt.

Maar dan komt naast het ideaal de werkelijkheid. De tegenwoordige drang naar deelgenootschap aan het Staatsbeleid is dus meer dan een revolutionaire gril. Toch kan de ware volkssovereiniteit slechts toekomstdoel zijn. Al neemt men aan dat de gekozenen de volkswil uitdrukken, dan zou volgens de theorie de wil der volksvertegenwoordiging onweerstaanbaar moeten zijn. Deze theorie miskent de stand van onze tegenwoordige ontwikkeling: zij loopt de tijd vooruit. Onze vertegenwoordiging is maar een eerste stap. Bovendien heeft de wetgever niet alle volksgenoten kiezer gemaakt.

„Dat het beginsel van *algemeen* stemregt in de Staatsgeschiedenis onzer eeuw ligt, schijnt even onmiskenbaar, als dat zij het gestadig, schoon trapsgewijze, tracht te verwezenlijken.” Immers „wat heeft stemregt met bezit te doen? Is de census uitgevonden om eene kracht, die men vreesde, op te houden?” De census is voorlopig nodig, omdat de grote meerderheid onrijp is, en elke bezitloze afhankelijk moet zijn. Maar slechts onder één beding is de census aannemelik: dat het verkrijgen van genoegzaam bezit voor ieder mogelijk moet zijn. De klasse der bezitters mag geen afgesloten stand zijn: dan verloor het stemrecht het karakter van gemeen recht. Hoe is het daarmee in onze maatschappij gesteld? Eigendom komt voort uit erfrecht, uit bezit van winnend kapitaal, of uit persoonlijke arbeidende kracht. „Arbeid alleen scheidt gegoedheid slechts in zeer bekrompen mate. En aan hoevelen ontbreekt de gelegenheid tot arbeid!” In de nijverheid zien we samentrekking van kapitaal: „negentig van de honderd zwoe-

gen vruchteloos om door eigen vlijt den prijs der stemgerechtigdheid goed te maken"; het aantal der bezitters neemt steeds af door de ontwikkeling der „stoffelijke huishouding”. Zo zien we „twee tegen elkander inloopende reeksen van ontwikkeling.”

Zou dit een „kortstondige crisis van onrijpheid” zijn? Of het uitvloeisel van een „hoe lang zoo meer klemmende wet”? „Kapitaal trekt kapitaal aan”; de rijke wordt nog rijker, de arme nog armer. „Wat is de wetgeving, die allen Staatsburgerschap aanbiedt onder eene door weinigen bereikbare voorwaarde, wat is die wetgeving, tenzij ironie? Persoonlijk standsvoorregt heet afgeschafft, opdat aan bekwaamheid en verdienste hare natuurlijke baan worde geöpend; maar een op bezit van uitwendige goederen gegrond stelsel van voorregten komt in de plaats. Burgerstand beteekent op nieuw een deel, eene klasse van het volk. Te midden eener maatschappij, op gemeen regt der leden gebouwd, wordt eene onoverklimbare grens tusschen bevoegden en onbevoegden gesticht. *Wie vindt den toon, waarin deze dissonant zich oplost?*”

Verrassend scherp is hier de blik van de staatsman. Wie van zijn tijdgenoten zag zo duidelijk de klip waar het triomfantelijk zeilende scheepje van het liberalisme onvermijdelijk op vast moest lopen? Zou deze dissonant, weldra in de vreugdekreten van de overwinning gesmoord, Thorbecke later nooit meer in de oren geklonken hebben? Zeker is het dat zijn medestrijders in 1844, al spraken ze niet van het „euvel der democratie”, een zo konsekwent democraties liberalisme als ijdele idealistiese dromerijen moesten beschouwen, die zij òf met een ongelovige glimlach, òf met bedenkelijk hoofdschudden lazen. In *De Gids* zocht ik vergeefs een bespreking; zaten de liberale politici er mee verlegen? 1) Hoe graag zouden

1) Als prof. G. W. Vrede 26 jaar later in *De Gids* (1860 II, blz. 288) Thorbecke's *Historische Schetsen* aankondigt, horen we als 't ware nog een naklank der nuchtere liberale kritiek, die zulk idealisme in een prakties staatsman cigenlik ongepast vond. „Na de gedrochtelijke toepassing van het algemeen stemregt in Frankrijk durf ik betwijfelen, of het opstel den schrijver nog heden, zooals het daar ligt, behaagt.” Die twijfel was alleszins gerechtvaardigd. De „stoute vlugt” door de criticus geroemd, klinkt als een lichte ironie.

we weten wat er in Potgieter omging toen hij dit las! De utopistische dichter kon zich niet verheffen tot het klare inzicht, dat de verscherping van de klassentegenstelling een noodwendig gevolg was van de kapitalistische ontwikkeling der maatschappij. Dat sluit niet in dat hij doof was voor de dissonant, zelfs niet in het jaar 1842, toen hij van een harmoniese oplossing droomde. Maar hem trof vooral het verbreken van de zedelijke banden. In de studie over het *Cluyswerck* lezen we: „Een uitheemsch vernuft schreef onlangs: „In onze dagen is er schier geen andere band meer tusschen heer en knecht, dan dat de eerste bezoldigt en beveelt, en de andere zijn loon naar zich strijkt en gehoorzaamt; het zedelijke gezag is vernietigd, — het vertrouwen zoowel verdwenen als het toezigt.” Potgieter voegt er bij: „ook ten onzent valt het toenemende zedenbederf bij de afhankelijken in het oog. De schuld van het verbreken van de band, die weleer het gansche burgerlijke gezin plagt te omstrengelen, ligt zoowel bij den knecht als bij den heer. Sinds zelfs de band van gemeenschappelijk belang, onder het Leenstelsel tot trouwhartige genegenheid veredeld, gewelddadig is verscheurd, sinds men allengs zijn mindere onverschillig als werktuigen gaat beschouwen — moet het u dikwijls geërgerd hebben, hoezeer onze eeuw die des *gelds* is!” En als bewijs dat deze gedachte Potgieter niet losliet, herleze men in de novelle „*t Is maar een pennelikker*,” van hetzelfde jaar, de plaats waar Potgieter de toestand van de Middeleeuwse vasal schetst: hoe hij door eenheid van belangen de afhankelijkheid niet als last voelt, hoe hij van het leven geniet. Vergelijk met hem de slaaf van het kantoor! „De dagen der grafelijkheid leveren geene weder-gade op van het jammer onzer handelseeuw.”

(Wordt vervolgd.)

VERZEN

DOOR

MAURITS UIJLDERT.

I

LEIDINGEN

I

„Hebt ge met ons de heuvel kalm bestegen:
zie nu hoe aan de kim het land verbleekt:
de bomen wazen zilverig, verweekt
tot hemel-grijs is hei en bos gelegen.

Leidden wij u —, gij ons? Hoe zijn uw ogen
vreemd en van dromen diep, ziet ge het koren
gevuld naar de aarde neigend, in uw oren
verruist het lied van halmen neergebogen.

En in het dal daarginds het dorp zo rustig.
In bomen 't oude kerkje... lichte ruiten...
het bleek goud licht verlicht het loof daarbuiten
dat buigt en droomt... of tot de dromen sust zich.

De avond voert ons samen.... Wist ge 't beven
toen in mijn ooglicht uw licht weder blonk
en 't glanzen mijner ziel verdovend zonk
in 't hemel-stille waar uw blikken dreven?"

2

„Buig nu je hoofd, treed in mijn tuin: de bloemen
sloten zich langzaam want de zon is dóód —
Zie in mijn ogen, nu het avond-rood
koelt langs de wolken, rode luchte-bloemen.

Treed in mijn stille tuin en buig het hoofd,
en luister kindje wat ik nu zal zeggen —
laat ik mijn handen aan je slapen leggen,
zie in mijn ogen in den nacht gedooft.

Hóór je de wind die door de bomen-pluimen
roem-zingt in stilte? Voel de luwte, lauw
bevend door luchten als een jonge vrouw
vrezend het leven in het bevend Ruime.

Wie vrezen voor de ruimte vinden rust, zacht,
in stilte van het Al — vrezende kom!
't Hoofd aan mijn borst — preev'lende lippen stom,
in brede rust waar vrede-stille lust lacht.”

3

„Onder mijn oogen vindt ge stilte, vrede
na 't lachen, schreien, na der vreugde leed.
Want zie, mijn ziel is tot den dood gereed,
want weet dan hoe mijn zinnen 't leven léden.

Ik zal de luide tocht niet luide spreken,
zacht niet uitzingen wat mijn hart behoort —
Ai, zie mijn ogen — dat uw ziel dáár hoort
't mysterie van mijn rijzenis en breken.”

4

„O, wéét: de sterke werkers van de mensheid
bouwden op starre werkelijkheid hun troon:
paleizen hunner koninklike woon
verrijzen licht, van marmer wit, hun wens leidt

hen hoog waar 't blauw van ijlen hemel koel is
en waar de groene velden op de bergen
éeuwelijk bloeien —, eerder kwam hen tergen
de stijging langs de rotsen waar het zwoel is.

Maar weet, uw dromen zijn een ijle vreugde,
gij hebt die vreugde niet in smart gesteund:
ik weet dat voor uw ziel zich zo verheugde
gij niet van pijn en jammer hebt gekreund.

En wenend zult ge naar de rotsen zien,
de barre steilten die gij moet bestijgen —
En 't lachen van uw mond zal sterven, zijgen
de woorden die dien zachten lach ontvliên.”

5

„Ik zal u wachten als de stormen doden
de woudpracht en de zeeën op de stranden
schepen verbrijzelen, als over landen
doem-zware storm-bloem bloeit, de rood bloed-rode.

Mijn liefde is teder — en mijn hart en zinnen
vlam-branden in den nacht!” — „Wenden de steven!
Gij die het siddrend water wilt verwinnen
stuur in de stormen van het loeiend leven!

Licht op de rots is valse lokstem . . . luister
en buig uw oor diep tot der zeeën slag,
zie naar het dansend golven, niet wie dag,
vals vuur, wil toveren in doffend duister."

6

„O kon ik slaan uw naakte lijf en striemen
uw teder vlees zodat ge zwak en flauw
de ogen sloot en 't bloed de harde riemen
bekleven zou.

Dat ge in den nieuwen dag de zon zaagt schijnen
zo lichtend en zo zoel, zo lavend zacht,
en wondren dat ge nog doorstond die pijnen
gruwend herdacht.

En wenen, zwakke — nauw' hersteld, en peinen
lang, met die grote ogen dromerig . . .
dat ge die weelden in u voelde deinzen
en lomen zich.

Rezen er in u krachten, zwak in 't leven
maar sterkend en uw wezen gloeide nacht
tot heller dagen — 'k zou mij aan u geven,
u koestren zacht.

Verplegen u en koestren, o mijn lieve.
Wij samen zouden in den morgen zien,
en wen mijn ogen zich tot uwe hieven
glanzen misschien."

7

„Nu wuiven bomen in den Juli-nacht —
De verre treinen razen langs de landen —
Voor 't open venster, met gevouwe handen
zit ik, en wacht.

De nacht, doodstil, komt in mijn hart gerezen
dat duister naar u langend is:
die wilde goed zijn maar die niet kon wezen
vlekloze ontvangenis.

Want heil o 't heil komt niet in 't hart gezegen
van de hoogmoedigen —
wier harten zich in eigen vreugde negen
maar niet zich gáns demoedigen.

Buig dan, o trotse, met geklemde tanden
gedenk ik u —
kon ik uw hals omgrijpen, met mijn hán den
uw wezen dwingen, buigen, bréken u.”

II

HET BEELD

I

Van 't zware denhout het japanse groen
tintelde in de zon en hing in brede
donkre gordijnen in het duister woud.
De verre heide, dalend in de verte,
verblekend in den nevel van de verte,
lag stil — zij bloeide. — Tussen hei en woud

streckte zich langs de boskant groene baan
van zomergras waar kleurge bloemen bogen
aan slanke, tengre stengels, flauw bewogen
door koele luwte, stervend over 't woud.

2

Ik zag de Jonkvrouw in het dage-licht.

Ik zag haar langzaam treden in de zon
en zonnig-vlokkend gouden haarpracht lag
neer langs haar schoudren over flauw-gebogen
lijn van borstwelving en vol in de hals,
en langs haar nauw-omsloten armen enkle
glinstrende draden als van-goud-gesponnen,
en hare bleke slanke vingers sloten
zich om het boek. — Langzaam en tussen bloemen
langs woudzoom ging zij: golfde 't haar, o sidddring
van schoonheid hield ze 't hoofd lichtlik geheven
en op geloken oogleên viel de branding
van noen-zon — schaduw gaven donkre wimpers.
Zo zag ik die haar volgde, zwijsend stille.

Tot zij het hoofd boog en haar goud gelaat
kwam in de doffe schaduw en zij 't wendde
en zag mij aan die in wijd open ogen —
de weemoed van haar leven las en langzaam
mij voelde wijken in mijn vage verten
tot ik in duizeling de ogen sloot.

Toen — waar de tijd kwam dat de diep-gevluchte
levingen mijner ziel zich weer vereenden
en ik rondom zag, lag de zon in gloed
van zware wolken, stervende in zijn bloed

dat ver heen-vloeiende langs de hei en paarsde
de erica en rosde 't vlammend den-hout.
Maar eenzaam stond ik, in mijn ziel die ogen,
die blauwe, vochte, wijde ziele-ogen —
die ogen die ik zien blijf in de verten
van blauwe zeeën en van blauwe luchten —
die in de nachten op mij nederzien.

3

Dit is mysterie dat ik niet kan wenden,
dit blijf staâg branden door mijn levens-lucht.
Dit is, wanneer in zoele zomernacht
ik voor mijn open venster zit en schrijf,
de ogen sluit en in de stilte dring
van mijn diepst leven — zie ik 't vaag gelaat
en deze droeve ogen, ernst en helder —
Dit is, wanneer ik zit bij vrouw en vriend
of met mijn kind speel dat zich wringt en stoeit
onder mijn handen, buig ik 't hoofd terzij —
zie ik de droeve ogen ernst en helder —
Uit goudige schaduw van kamerhoek
ziet dit gelaat mij aan, dat ik niet weet
Het is het ooglicht niet van wie ik liefde,
lang dode liefde, van mijn moeder niet
en niet de ogen van mijn dode zuster —
Maar als een man die zijn lief, liefste doodde
en voor hij vluchtte nog haar blikken zag
die blijven bij hem en door nacht en dag
branden en staren in zijn ziel en zicht —
Zo mij die ogen: blauwe in den nacht,
blauwende in den weelde-zomer-dag

en in de wijde zee en wilde luchten
die de aarde dekken, dekking zijn dier zee —

4

Zijn het die ogen die mij leerden 't leven
te meer te vrezen naar ik vreze-loos
leefde in licht, liefde, en fijne geuren
mijner beminde bloemen — Is een roos
mat-wit en los de tedre bladen, vocht
van zomerregen in klaar helle droppen,
weemoed gelijk dezer herinnering?

Zeiden die ogen dit — na jaren denken
zonk wemeling van peinzigen en bleef
klaar en rijk van vermoeding de gedachte —
dat 't leven meer leert dan de dode taal
in boek en woord en dat geen smart geschreven
zo pijnende der ziel is als 't geleden
leven dat vaag, soms in een waas, maar zéker
't herdenken bijblijft — waar men 't Woord verliest?
Geen droefenis droeg ik zo staag, getrouw
met mij. Die doofden niet fellere smarten,
verbleekte niet lichting van klare wijsheid
wit-vlammend brandend in mijn werk-sterk brein.

Ziel lichtend uit herinnering: door grijsheid
zult gij mij volgster tot mijn sterven zijn?
Zijt gij het lijden dat het Leven heet —
dat niet verliest in wien uw oog eens zinken
deed licht van wee en vochtigheid van leed. —

Hebt gij me uw onverdampbaar vocht doen drinken?

5

En mijmrend in den avond bij mijn lamp,
— de nacht, November-nacht is stil en diep:
door damp en mist licht schimmig bleke maan,
de wassende — en mijmring stil en diep
leeft in mij, leeft, leeft in een klare damp
van stofgoud, goude vreugde — maar daar sliep
mijn moede droefenis zo zeker, zacht —
herrijst dit beeld weer als een doffe klacht.
Ik weet niet waarom áltijd naar mij zien
die ogen, in mij staren naar de moede
tot zij het hoofd heft en haar blik ontvliên
de matte misten die van goud-gloed bloeden...
en in mijn hart de nacht stijgt stil en diep,
November-nacht, en zacht-schimmige maan
door damp en mist bleekt, mijmring stil en diep
doortrekken treuringen, die zacht vergaan.

VERZEN

DOOR

GIZA RITSCHL.

Waarom kijkt gij mij zoo lachend aan,
Gij liefdelooze man?

Zijt gij blij om mijn droeve traan
Die ik niet verhoeden kan?

Van smart vervuld is mijn gemoed
Om uw gevoelloos wezen;

Straks valt u een rijke tranenvloed,
Die zal mijn hart genezen.

Dan ga ik zingen over mijn verdriet,
Een lied uit smart geboren;

Dan is het mijn ziel die stil geniet,
Uw lach kan haar niet storen.

*

Om u ga ik heen, mijn afscheidslied laat ik klinken.
Lief, neem 't glas, laat ons zamen drinken.
Gij weent? Ik jubel, ik heb geen tranen meer,
Mijn smart wordt trots door een bittere liefdeleer.

Verlicht zijn mijn wegen door een licht van ver,
Nu laat ik mij leiden door een nieuwe ster.
Uit het duister steeg 't licht voor mij, boven mij.
Lief, vaarwel, wees blij dat ik niet schrei.
Wij beiden gaan een nieuw leven tegemoet,
Daarom groet ik u met mijn laatste groet.
Laat ons afscheid nemen in feestelijken schijn,
Laat ons denken dat wij voor elkaar gestorven zijn.

*

Hoe zeer heb ik u lief — en waarom heb ik u lief,
Mijn lief, mijn lief,
Waarom staart gij mij aan, waarom wilt ge niet gaan,
Mijn lief, mijn lief,
Gij zijt niet van mij en toch ben ik blij,
Mijn lief, mijn lief,
Wanneer ik u aanschouw, ach ik arme vrouw,
U mijn lief, mijn lief,
Dan zie ik mijn waan, — ach, hoe kan 't bestaan —
Alles om u mijn lief.
Uit mijn oog parelt een traan, ik moet hier vandaan
Om u mijn lief, mijn lief.
De nacht is stil. — Zacht schijnt de maan.
Vaarwel, mijn lief, ik ben gegaan
Ver weg van u, mijn lief, mijn lief.

*

Aan PREUSZNER FERENCZNEK

Wolken hoog, gij werdt gedreven
door den gierenden wind.
Donkere wolken, ik zie u zweven
jagend gezwind.

Waarom, waarheen zoo drijvend,
met uw stoet boven mij?
Snellend, razend, dreigend
Klinkt uw groet voor mij.
Mijn blikken vervolgen u urenlang,
Gij grijze booze vrienden.
Ach, gij maakt mij mijn harte bang:
Nu kan ik mijn weg niet vinden.

*

Ik ben wild als een kind,
Ik lach als bonte bloemen.

Ik heb een man bemind
Dien ik niet zal noemen.

Doch roemen zal ik hem
In een lied van mijn zijn,

Ja, door mijn eigen zijn
Zal zich zijn ziel verblijn.

Tonen van vreugd moet hij dan drinken,
Tonen van weemoed zullen zoet klinken,
Tonen van mij ontroeren hem dan,
Tonen zeggen dat ik zonder hem niet leven kan.

*

Tranen, zoete tranen glijden
Over mijne wangen heen.
Uit mijn ziele, uit mijn harte
Parelen zij een voor een.

Tranen zij, die bevend vallen,
Tranen mijn, ja gij zijt allen

Mij zoo lief om mijne smarte,
 Om mijn liefde in mijn harte,
 Om mijn liefde in mijn ziel.

*

Gelijk van eene meeuw de wicken uitgeslagen,
 Die dan vliegende glijdt over de zee
 Zoo wijd en zijd zend ik mijn klagen
 Klagende ach en wee.
 Mijn hartebloed bruist wild in mij,
 Daarom, gaat van mijne wegen, gaat.
 Want dreigend stijgt het kwaad in mij,
 't Bittere kwaad van de haat. .

*

Aan mijn vriend WILLEM ROYAARDS.

O, wondere vogel, waar vliegt gij heen?
 Kom, zeg het mij.
 Waarom vliegt gij zoo alleen
 In de maand van Mei?
 Is uw jagen, blij, droef, bang
 Of een vaarwel?
 Toe, verhef u in uw zang
 En vertel.
 Ik zal naar u luisteren met mijn hart
 Begrijpt gij mij —
 Want in mij woont een groote smart,
 Daarom, maak mij blij.
 Vertrouw mij, ik zal u niet verraden
 Aan geen een.
 Ook ik ben steeds vast beraden,
 Ook ik sta alleen,
 Verlaten van lief, verlaten van allen

Ben ik al lang.
Toe, laat voor mij uw liederen schallen
In zoeten zang.
Laat ons jubelen in 't verborgene,
Vindt ge niet?
Laat ons vergeten het gestorvene
In een blij lied.

*

Op een dorre tak zit een duifje klagend te klagen
kroe kroe.
Van uit de verte hoor ik steeds vragend vragen
koe koe.
De nachtegaal zong van morgen al vroeg
haar lied,
maar de lieve lijster hoorde ik vandaag
nog niet.
Zij is zeker al vertrokken met haar zoet
lief,
doch gij kweelende merel gij zijt mijn
hartedief.
O — gij komt 't eerst en blijft 't langst
in mijn nabijheid.
Gij laat mij genieten en ook gij geniet
van uw vrijheid.

*

In een mooie stille nacht
Verliet ik mijn liefs huis,
Ik ging heen heel zacht
Zonder geweent of gedruisch.
Op den weg keek ik omhoog

Daar zag ik de sterren pralen,
't Was mij of er een heele boog
Over mij ter neer kwam dalen,
Een boog van bonte kleuren,
O, 't schitterde om me heen,
Ik kon heelemaal niet treuren.
En ik ging zoo alleen.
Doch de pracht van boven
Verbleekte gauw,
Toen begon ik te gelooven
Aan mijn berouw.

*

De maan steeg hoog, de bloemen bogen diep,
Hel verlicht de wegen, waar ik liep,
Doch in mijn hart was 't donker en kil,
Boven mij sterregeflonker en de boomen trotsch en stil,
Zij bewogen niet, doch mijn verdriet wou niet zwijgen,
Onrustig hoorde ik 't in mijn binnenste hijgen;
Mijn eigen wee sprak met mij alleen,
Rust en vrede lag om me heen.

*

Een bloeiende bloem riep mij aan,
toe, pluk mij.

Verschrikt bleef ik ineens staan,
ik bukte mij.

Toen beefde zij in mijne handen
bleek van kleur.

Mijn hart begon te branden
door haar geur.

O, ik kuste haar wild en innig,
zij lachte maar.

Ineens riep ze: toe, niet zoo dolzinnig,
bedaar, bedaar.

*

Ik weet dat ik geen recht heb u te
beminnen — en toch... —

Ik weet dat een ander uw hart wist
te winnen — en toch...

En toch — branden mijn liefde-
vlammen voor u.

Ik weet dat er weinig gloeit in uw
hart — en toch...

Ik weet dat mijn leven door u werd
verward — en toch...

En toch leef ik mijn leven voor
u en toch

Zou ik willen sterven voor u.

*

Buiten is alles wit van sneeuw.
Voor mijn raam zit een witte meeuw,
In het water zijn bloemen van ijs,
O zie, de maan begint zijn reis.
Heel vroeg is hij al opgestegen,
Zijn stralen vallen als een rijke zegen,
Op alle wegen, ja op elken boom,
Kijkt hij zacht en schoon:
In mijn droom zie ik hem blij,
Ja, hij daalt, hij daalt tot mij.
Hij streelt mij innig, hij kust mij teer,
Hij fluistert zacht: morgen kom ik weer.

*

Lieve zwaluw, ik heb een vraag aan u,
toe, draag nu mijn brief met u,
want op uw wegen komt hij u tegen.

Lieve zwaluw, gij begrijpt toch wien ik meen,
't is geen ander dan Hij alleen,
Hij dien ik koos voor nu en voor altoos.

Lieve zwaluw, zing eerst een lied voor hem,
dat hij luistre naar uw stem,
toe, breng hem onder uw toover,
en dan geef hem mijn boodschap over.

*

Mijn kracht heb ik verloren door een macht
die ik niet ken,
Ik zie 't teeken, ik hoor 't spreken, ja spreken
de verleidelijke stem.

Waarom volgt gij mij, waarom lokt gij
mij in 't gevaar.

Toe bedaar en laat mij rusten want uw
lusten zijn niet waar,

En toch is 't zoet voor mijn gemoed
te luisteren naar u.

Want 't raakt mijn ziel die uit liefde viel,
uit liefde voor u.

Door uw toover vervreemd van alle, door
uwe lusten is zij gevallen in het niet.

Doch zij geniet in haar verdriet en neemt
dat wat gij haar biedt.

Gij hebt mijn ziel en mij er bij
in een verwarring gebracht,
't Was bedrog en ik aanbid u nog,
u en uw verleidelijke macht.

*

Ik huiver, ik huiver, wanneer ik u aanschouw,
Want gij verloort uw liefde, gij verloort uw trouw.
Daarom laat mij gaan in een eenzaam leven.
Ik kan u niet beminnen, ik kan u niets meer geven.
Mijn handen beven, mijn zenuwen zijn moe,
Toe, laat ons scheiden van al dat gedoe.

HET JONGSTE ORCHEST-WERK VAN CARL SMULDERS

DOOR

J. C. HOL.

Men kan de muzikale vormen rangschikken in twee rubrieken: de eigenlijke vorm, en de overgangs-vorm. De eerste is een tijd lang de richtsnoer en het doel der muzikale ontwikkeling; zij wordt door de samenwerking van vaak kleinere talenten, dank zij de in haar wonende voortstuwende kracht der noodwendigheid, haar volmaking nabij gebracht. Haar de kroon op te zetten, het schablone-achtig schema geheel en al te vullen met de copia van muzikale gedachten, die het traditioneel onveranderlijk geraamte nauwelijks herkenbaar maken, zóó lenig en warm is het individueel leven van vleesch en bloed eraan opgebloeid, — dat is de taak van het genie. Is dit gebeurd dan heeft de muzikale ontwikkelings-periode haar doel bereikt: de muzikale vorm heeft haar eens voor altijd vaststaande gedaante gekregen, de kunstwerken die haar omkleeden zijn voor alle tijden onverwelkbaar.

Doch de menschelijke geest dringt steeds voorwaarts. Vooral het genie koestert zich ongaarne in het behagelijk zonnetje van het verworvene, en angstvallige eerbied voor traditioneele banden kent het niet. Hierdoor wordt vaak dezelfde genius die een vorm tot haar hoogtepunt bracht, haar schepper was in subliemen zin, tevens haar verwoester: de vorm wordt verbroken. Dit ligt in de natuur der dingen; slechts kortzichtig conservatisme kan hiervan het scheppend genie een verwijt maken.

Wanneer nu als voorbeeld der hier besproken vaststaande

muzikale vorm de *sonate-vorm*, of populair gesproken, de *symphonie* wordt genoemd, dan denkt de lezer zich van zelf den naam *Beethoven* erbij. Men heeft er Beethoven wel eens een verwijt van gemaakt, dat hij door zijn Negende Symphonie het onheil der moderne orchestrale vormloosheid in het leven riep. Naar wij boven zagen was dit niet historisch-juist gedacht, bovendien: *Quod licet Jovi, non licet bovi*.

Hiermede zijn wij gekomen tot de tweede soort muzikale vorm, de overgangs-vorm. Deze treedt op vanaf het oogenblik dat een eigenlijke vorm haar hoogtepunt heeft bereikt en haar grenzen overschreden zijn. In deze overgangs-vorm woont geen noodwendigheid, geen stuwend principie; zij bezit geen gemeenschappelijk kenmerk. Haar taak is te voeren tot de nieuwe vorm waarnaar de scheppende menschheid zoekt; zij is het noodmiddel waarnaar het geniaal talent grijpt om te uiten wat het in zich heeft; zij is tevens de klip waarop kleine talenten onverbiddeijk schipbreuk lijden, want de overgangs-vorm bezit als kunstsoort slechts negatieve noodwendigheid, elke compositie moet op nieuw haar recht van bestaan bewijzen. Het geldt hier niet gezamentlijk een organisch groeiende kunstvorm tot volmaking te brengen, waarbij ook middelmatige pogingen verdienstelijk zijn en beteekenis hebben. De componist staat hier geïsoleerd als eenmaal Maarten Luther: „Hier steh' ich, ich kann nicht anders." Ook voor hem komt het er alleen op aan wát hij kan, en hòe hij dat kan.

Het is in verband met het voorgaande nauwlijks noodig het Symphonisch Gedicht of ruimer genomen de *programma-muziek* te noemen als voorbeeld der overgangs-vormen in de muziek. Het ligt thans niet op onzen weg met behulp van gegevens uit het verleden de prognose te construeeren van de eigenlijke vorm waartoe deze overgangs-vorm ons in de toekomst kan voeren. Laat ons alleen in herinnering brengen dat de moderne programma-muziek ontstaan is uit de volgende hoofd-factoren: ten eerste de orchestrale vormen van symphonie en ouverture door Beethoven tot hun hoogtepunt gebracht en verbroken; ten andere de neiging, geboren uit de langdurige overheersching der instrumentaalmuziek, om terug te keeren tot de door het woord uitgedrukte poëtische gedachte; ten slotte de verhoogde en verfijnde uitdrukkingskracht die Richard

Wagner aan het orkest verleende, waardoor onze muziek-beoefening, ondanks haar overhellen naar het poëtisch concept van het gedicht, toch haar zwaartepunt vindt in het orkest. De volkomen virtuositeit en uitdrukkingsgeschiktheid van het modern orkest ware hier ook als factor te noemen, zoo men hier niet veeleer te doen had met een wisselwerking, wijl zonder de hooge eischen door de groote componisten aan het instrument gesteld, de instrumentenbouw zeker niet zou zijn gekomen tot de volmaking die zij thans bezit.

* * *

Nu ik wil spreken over het jongste werk van onzen landgenoot Carl Smulders, komt mij een inleiding noodzakelijk voor. Dit werk hoort tot de programma-muziek en de beoordeelaar moet dus in de eerste plaats den lezer zijn standpunt tegenover deze kunstsoort duidelijk maken. Alles te saamgenomen ben ik eer geneigd haar intrede in onze concertzalen als een onheil te beschouwen dan als een geluk; de grenzen der uitdrukkings-mogelijkheid der instrumentaalmuziek worden zoo licht overschreden dat men meermalen niet aan de verzuchting ontkomt: „als je den inhoud van een tekst door tonen wilt meedeelen, is er slechts één middel op, componeer hem en laat hem zingen, al het overige is beuzelarij waarmee een verstandig mensch zich niet moest inlaten.” Een dergelijke uiting is het product van rechtmatige wrevel opgewekt door vreemdsoortige orkest-grimassen, die geen noodzakelijk verband houden met langdradige details in overladen program-beschrijving. Want alle in een Symphonisch Gedicht geschilderde bijzonderheden correspondeeren slechts door een willekeurige in-verband-brenging van den componist, en niet door een natuurlijke van-zelf-sprekende associatie der normale menschenlijke psyche met het woord-gedicht. Meent de hoorder tóch verband te vinden, dan berust dit op auto-suggestie en welwillendheid, doch de voor ieder werkelijk kunstwerk onmisbare noodwendigheid ontbreekt.

Zoodra men het terrein der inferieure klank-nabootsing verlaat kan de muziek slechts het algemeene sentiment met volle kracht en zekerheid uitdrukken; de verschillende omstandig-

heden waaronder, de oorzaken waardoor zulk een sentiment in den mensch opkomt zijn niet te differentieeren zonder de direkte associatie door het gezongen woord. Het wezen der muziek is nu eenmaal zoo innerlijk-abstract dat alle eischen der uiterlijke materie haar nutteloos geweld aandoen.

Met dit al ligt het niet in mijn bedoeling een terrorisme tegen de programma-muziek te formuleeren. Wat ik den lezer op het hart wilde drukken is, bij het aanhooren en beoordeelen van een Symphonisch Gedicht zich telkens op nieuw en zelfstandig af te vragen of hij werkelijk een spontane en niet een gesuggereerde ontroering ondergaat, of de componist niet iets onmogelijks heeft gewild en of de gehoorde muziek qua talis ook werkelijk de stemming in ons opwekt, die in het program wordt beloofd. Want is dit laatste niet zoo, dan kan de waarde van het werk als absolute muziek zeer groot zijn, en dit is niet zelden het geval, doch is deze verdienste niet te boeken op het credit der programma-muziek.

Men ziet, zoomin het de taak der aethetica is a-prioristische wetten op te stellen, en dan te verdoemen al wat daaraan niet voldoet, zoomin moet men ook tot een programmatisch muziek-werk naderen met een tegen de geheele species gericht vooroordeel; doch met de ontvankelijkheid van een onbeschreven blad papier aandachtig toelusterend, mogen wij wel scherp toezien, dat ons geen knollen voor citroenen in de hand worden gedrukt. A-priorisme is ook hierom zoo onredelijk, omdat de huidige componist die een orchest-werk wil componeeren, dat niet tot het verleden der instrumentalmuziek behoort, eenvoudig *niet anders kan*, dan program-muziek schrijven, want nu hem geen abstract-muzikale vorm ten dienste staat, blijft slechts het poëtisch concept over, om hem te leiden bij vormgeving en rangschikking zijner muzikale gedachten. Zoo lang er gemusiceerd is, is de muzikale praktijk toegevender geweest dan de theorie.

* * *

De volledige titel van het werk, tot welks beoordeeling wij in het bovenstaande een vaste basis hebben verkregen, luidt: *Ymnis et Numaine*, Ballade en cinq chants pour orchestre, d'après un texte de Richard Ledent. Musique de Carl Smulders.

— Ware de componist niet wars van bizarre réclame, hij hadde zijn werk ook zóó kunnen noemen: „opera voor orchest-solo, in drie bedrijven met voorspel en epiloog”. De naam „roman” zou evenmin verkeerd geweest zijn, want boeiend is het werk van het begin tot het einde. Doch laat ons met de benaming *Ballade* genoegen nemen — de andere opperde ik slechts om den lezer voor te bereiden op het apart karakter dezer compositie — en den inhoud van het gedicht nagaan.

Richard Ledent is een Luixsch dichter, die de door Smulders gecomponeerde gedichten van Bierbaum en Salus in het Fransch heeft vertaald. Deze ballade, waarin de componist sterk de hand heeft gehad, is geen meesterwerk. Groote oorspronkelijkheid zal men bij de Maeterlincksche namen-aanéenkoppeling ook niet verwachten. Doch de naam is ook de eenige overeenkomst met „Aglavaine et Selysette”, met „Pelléas et Mélisande”, die in *Ymnis et Numaine* te vinden is. Noch gecompliceerde symboliek, noch geraffineerde *décadence* treffen wij hierin aan. De handeling is stoer-eenvoudig en leent zich daardoor bijzonder tot muzikaal-programmatische behandeling. Het individueel karakter, de melodische copia, het modern harmonisch systeem van Smulders' muziek behoedt het geheel voor alledaagschheid. *Ymnis* is een page, *Numaine* een jonge prinses, en zij beminnen elkaar. Doch de oude koning verzet zich uit jaloezie tegen hun geluk; als hij hen samenvindt, is het met beider leven gedaan. De smart der scheiding, het geluk van 't samenzijn, en het conflict tusschen liefde en haat dat den dood brengt, ziedaar drie gegevens, die de muziek volkomen kan weergeven. Het weinige accessorische dat noodig is om zich de intrige psychologisch te verklaren en enkele wendingen der compositie te verstaan, kan men vooraf in het program nalezen. Een paar feiten in proza meegedeeld zijn licht in het geheugen te behouden.

„Hoe komt die oude koning zoo jaloersch en zoo wreed-aardig?” vraagt men zich allereerst af, want *Numaine* is zijn vrouw niet, de motieven tot gramschap van Heine's grijzen koning zijn dus niet de zijne. *Numaine* is wees en heeft aan het hof van haar oom een toevlucht gezocht. De koning heeft *Numaine's* moeder bemind, doch is afgewezen; en nu de jonge *Numaine*, het evenbeeld harer moeder zich tot hem richt, nu

ontvlamt het vuur opnieuw in 's konings borst, en als zij, naief, spreekt van haar liefde voor Ymnis, den page, en om s konings toestemming smeekt, dan schrijft ook de oude wonde weder van den tweemaal teruggewezenen: zijn weigering is onverbiddelijk, overtreding zal der gelieven dood zijn.

* * *

Het eerste deél der compositie, dat ik als proloog opvatte, wyl het voorbereidt op de handeling, schildert ons Numaine's gemoedstoestand; de aanvangs-maten geven de quintessence van haar wezen, het eerste schuchtere élan naar liefde-geluk, opwellend, vaag en ongedecideerd, uit de droomerige onbewustheid van het jonge meisjes-hart:

Numaine.

Andante.
Horns.

Viol. I en II con sord.

Celli

p *molto sfz* *alten con sord.*

De terts waarmee de beide hoorns aanvangen laat ons omtrent den toonaard in het onzekere, is Des-groot of bes-klein gemeend? vraagt het oor, tot de inzet der violoncelli op G de onderdominant in f-klein schijnt te completeeren, de derde maat geeft echter door het karakteristiek overmatig sext-akkoord aan ons gevoel van bes-klein gelijk, tot we in de vierde maat chromatisch naar A-groot glippen. Ik kan mij geen concieser, poëtischer en psychologisch juistere schildering denken van dit jonge meisjes-leven, dat als een ontluikende roze-knop zich naar de zon strekt, schuchter en onzeker, maar toch met een beslist zich-omhoog-werpen der cello-melodie, tot aarzelend (de voorhoudingen) zij zich voeren laat, waar de glijdende

chromatiek haar voert: naar het sourdine noonakkoord, dat, open en genereus en zacht-verlangend als het jonge meisjes-hart een eerste rustpunt vormt van schijnbaar evenwicht. Doch geenerlei oplossing volgt; alleen het dissonante deel, de tert d^1 - fis^1 blijft over, de hoorns nemen deze van de sordino-violen en een nieuw élan wordt noodig, de aanvang herhaalt zich een halven toon hooger, in b-klein, iets geaccentueerder door een tusschengevoegde maat (wissel-akkoord der dominant), uitwijkend naar F.

[*]

Het trugschluss brengt ons naar es-klein, de cello laat voor de derde maal zijn élan hooren, een drievoudige Sequenz-gang (het model is de akkoord-schred $S^6_{1<} - D^5_{<}$ uit de derde maat van den aanvang) brengt de definitieve climax,

es f g

(Dit sluit direkt aan het vorig en aan het volgend voorbeeld.)

die in het forte alle wijfeling overwint: als een „hemels-

douwke" vallen de zoete tertsen der liefdes-melodie omlaag, twee clarinetten omspeeld door de klankweelde van hoorns en harp:

Liefdes-thema.

2 Clar. *dolce*

3 hoorns

Harp

Het sentiment personifieert zich, het beeld van den geliefde kan niet uitblijven; in een stormachtige sextolen-loop bewegen zich de celli reeds gedurende de beide laatste tertsen van het liefdes-thema omhoog, voerend naar den overmatigen drieklank in welks overvloeiende levenskracht *Ymnis* zal verschijnen:

Clar.

accel.

Celli

Fluit en
Hoboën

Ymnis.

Hoorns

mf

Celli ₃ ₃

f

2 hoorns

Zoowel de overmatige quint, als het rhythmisch-markante cello-motief zal later dienen om den tweeden hoofdpersoon voor den hoorder te doen opleven. De door het quartsextakkoord verlangde overgang naar C, den parallel-toon van den toonaard dien wij het eerst ondubbelzinnig 1) zagen optreden (A-dur, Dominant 4e maat), wordt voorloopig nog ontweken. Nadat het Numaine-motief in G is opgetreden, volgen in As het Liefde-motief en weer het Numaine-motief moduleerend naar Bes, waarop in snelle climax over B de paralleltoon van A-(C-dur) toch bereikt wordt. Numaine's melodie treedt hier in de violen eenigszins als apotheose op, (men lette op de octaaf-

1) Ondubbelzinnig, want de opvatting van sommige theoretici dat het groote tert-noonakkoord ook onderdominant-functie kan hebben, is, ondanks Smulders' behandeling, die *schijnbaar* een bewijs hiervoor levert, tegen het natuurlijk gevoel.

sprong e'-e'' in plaats der groote sext) doch met den eenvoud dien het vroege ontwikkelings-stadium van het werk nog voorschrijft. Lieflijke clarinet-sextolen omspelen het, later doet de hobo een nieuwe tegen-melodie hooren:

Clarinet ⁶

Viol. I en II. *molto sfz*

Hobo

f etc.

*celli
bassi*

Het Numaine-motief wordt doorgevoerd doordat de violen met de bassen en celli imiteerend afwisselen, aan de opstijgende figuur een chromatische gedaante gevend, die tot volle akkoorden aangroeit:

In de bassen en celli krijgt de melodie de volgende verlenging:

Celli

C. bassen ottac. bassa. ***ff*** *dim.*

p

Welk nieuwe motief terstond door de violen *calmando* wordt geïmiteerd. Doch een nieuw crescendo voert tot het Ymnismotief, *appassionato* waaraan zich de liefdes-melodie in octaven aansluit. De toonaard daalt van B naar Bes, de liefdes-terzen herhalen zich *dolce*, het volgende teedere trekje voor strijk-quartet is er de voortspinning van:

Molto tranquillo.
Viol. I en II.

Alt. *dim.* ***pp***

Celli

doch midden in de zoete liefdes-droom treedt het grimmig beeld van den koning op: de tritonus van celli en bassen onder het bodemloos noon-akkoord der vier hoorns:

(Dit voorbeeld sluit direkt aan het vorige aan:)

Hobo.

f

4
Hoorns

tevergeefs tracht de „calmando“-melodie der hobo (vergelijk eerste voorbeeld vorige bladzijde) rust te brengen; doch met uiterste wilsinspanning (geëxalteerde viool-trillers) roept zich Numaine met drie overmatige akkoorden (Ymnis-karakteristicum) in eigenaardig terug-deinzende akkoord-verbinding Ymnis voor

den geest: en de geliefde verschijnt

in de gedecideerde dominant van den eerst zoo wankelen aanvangs-tonaard (bes-klein), in koene triolen vergezelt hem het Numaine-motief:

Trompetten

f marcato assai

Celli
C. bassi ott. bassa

sf

eindelijk treedt weer het calmando-motief op, met een eigenaardige verandering die het tot vraag stempelt, waarop het onveranderd motief in de bassen des te geruststellender werking heeft:

calmando *sf* *tranquillo*

Strijkers

p

Het Numaine-motief krijgt nu zijn tweede eigenlijke apotheose in Fis, den benedenwaarts-terts-verwanten toonaard van A:

Viol. I
Viol. II
(in tweeën gedeeld)

Alten
2 violoncellen

p dolce

p dolce

The image displays two systems of musical notation for piano accompaniment. The first system consists of a treble clef staff and a bass clef staff. The treble staff begins with a series of chords and a melodic line, while the bass staff provides a harmonic foundation. A dynamic marking of *mf* is present, along with the instruction *enz.* (and so on). The second system also features a treble and bass staff. The treble staff shows a melodic line with a *mf* dynamic, followed by a *dim.* (diminuendo) section. The bass staff continues the harmonic support with a *mf* dynamic. Both systems include various musical notations such as slurs, ties, and accidentals.

Over dezen canon half in diapente, half in diapasoon, zouden Smulders' landgenooten uit de 15e en 16e eeuw zich ter dege driftig hebben gemaakt: eerst gaan de altén vooruit, de 1ste violen volgen in de quint, dan wordt de afstand die der octaaf, en, doordat de altén tweemaal dezelfde figuur herhalen, nemen de violen de leiding terwijl de altén volgen; hoe ware dat wel door een raadselachtige canon-spreuk voor te schrijven geweest? *Fi quell' horreur!* Doch voor ons, die een andere opvatting van de juiste aanwending der kunstmiddelen hebben, voor ons is deze oncanonische canon een der ontroerendste gedeelten van het werk, een der schoonste bladzijden die er

geschreven zijn voor het moderne orchest. De pauken versterken

den grondtoon door zachte syncopen: *dolce*

de harp geeft groot en contra cis en opstijgende arpeggio's van het noon-akkoord. Deze canon boven de orgelpunt vormt het, wel niet dynamisch, maar toch idëeel hoogtepunt van het eerste deel; al het voorafgaande schijnt te voeren tot dezen blanken droom van meisjes-geluk, die denken doet aan Zola's *Rêve*; de geheele voorafgaande zieleworsteling was voor Numaine noodig om zich op te wekken tot de hoogte van wilsvastheid en geresigneerd vertrouwen, waar alleen dit op-
perste geluk bloeit.

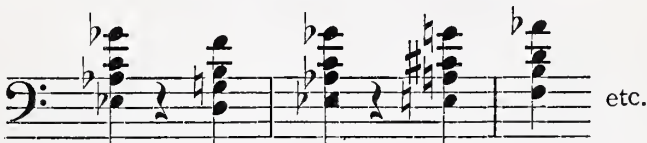
Nu mag liefdes-verlangen haar sidderend voeren in toover-
landen van ongekende weelde:

Viol. I.

pp *molto dolce*

4 *Violon-*
cellen.
2 *Hoorns.*
3 *Trombonen.*
Tuba.

Nu mag ook de gedachte aan het onheil ('s konings onver-
biddelijkheid) weer opdoemen, en met geweldigen aandrang
(climax van chromatisch opstijgende $\frac{3}{4}$ akkoorden:

4 hoorns en twee trompetten + strijkers) dreigen den blanken
meisjes-droom voor immer te verstoren, in Numaine's binnenste
is de beslissende overwinning behaald: „Ihn oder Keinen!”

Het slot van dezen eersten zang zegt het op beteekenisvolle

wijze. Bovenstaande chromatische climax voert tot de volgende losbarsting van het konings-motief:

Konings-motief.

Alten
Celli

C.-bassen
Ott.-bassen

etc.

Wij zijn weer op de dominant van Fis (enharmonisch geschreven als Ges); de hoorn-fanfare waaronder het konings-motief weerklinkt is de vermindering ervan door alteratie (de quint gis verlaagd tot g), de orgelpunt waarboven Numaine's droom aan ons voorbij trok is ondermijnd, zij krijgt onderdominants-functie. De harmoniën van den aanvang, (zie blz. 326) doen zich hooren en voeren op geheel dezelfde wijze als in den aanvang naar bes: den aanvangs-toonaard van Numaine's wijfeling:

ff

Met geweld wordt Numaine terug gedrongen in haar vroeger zielestadium, tot groote voldoening der conservatieven onder de hoorders, die gegronde hoop gaan koesteren op een afsluiting in den aanvangs-toonaard (bes-klein). Maar wij anders-

gezinden, zouden wij niet gevraagd hebben: „waartoe dit alles, zijn we dan niets verder gekomen, is het doel der muzikale ziele-schildering niet in de eerste plaats: ontwikkeling en verdervoering?” Doch zie op de liggende c¹, verheft zich één cello (solo) omhoog, (het élan van Numaine's jong-veerkrachtige meisjes-ziel) uitwijkend naar D-groot (den chromatisch-terts-verwanten toonaard van bes), de sordino-violon fluisteren de tertsen der liefdes-melodie, na een klagende noon-voorhouding (hobo) brengen vier open hoorns pp den natuurlijken slotval: gedistingeerd, poetisch, rijk aan diepe beteekenis.

* * *

(Wordt vervolgd.)

BOEKEN, MENSCHEN EN STROOMINGEN

ROBERT FRUIN

INLEIDING

De *Verspreide Geschriften* van Fruin geven aanleiding tot zooveel overwegingen, dat ik twijfel of ik ze onder één hoofd zal kunnen saamvatten.

Hij is een gevoelig en verstandig man geweest, en zijn bekwaamheden en zijn eigenaardigheden teekenen zich in zijn geschriften zeer wel af; toch vrees ik dat uit de veelheid van trekjes zich het eene beeld niet scheppen laat, het beeld dat *Fruin in zijn Tijd* zou zijn.

Dr. Byvanck heeft het geprobeerd zich een eenigszins melodramatischen Fruin te verbeelden, die het voordeel had dat hij leefde. Maar Fruins leerlingen, die het toch konden weten, zijn eenstemmig over hem heengevallen, uitroepende dat dit hun doode meester niet was.

Er is ook wel iets aardigs aan, zich den man die door de volte van de bijzonderheden zich doorgaans verhinderd voelde zijn helden uittebeelden, nu als den op *zijn* beurt onverbeeldbare voortestellen en om zijn onzichtbare gestalte heen te dwalen als in een loofwerk van overwegingen...

Hoe dit zij... nu ik de pen heb opgenomen voel ik die meer als de spaan die mij door een stroom van gedachten zal voortpagaaien, dan als de beitel die in den steen van onze taal een standbeeld houwen zal.

Zooveel is nochtans zeker: mij inschepend zal ik van wal steken bij een geschrift van Fruin; aan geschriften van Fruin zal ik langsvaren of erbij aanleggen; en het zal bij een geschrift van Fruin zijn dat ik mijn boot verlaat.

Wie weet of aan het eind van mijn reis niet blijken zal — ja, ik heb goede hoop erop — dat de stroom mij een halve eeuw verder heeft aan land gezet, dan waar ik begon.

I

Fruins eerste opstel was het in 1853 geschrevene *Het Antirevolutionnaire Staatsrecht van Groen van Prinsterer ontvouwd en beoordeeld*.

Het komt mij voor dat dit een daad van grooten eerzucht was. Hij wist wel dat Groen door Bakhuizen erkend werd als eenigen meester in het vak van de geschiedvorsching. Hij wist ook dat Groen de vroegere vriend was van Thorbecke en diens eenige waardige weerp partij. Hij, als soldaat van Thorbecke, zou die weerp partij aantasten in zijn beginselen en in zijn kennis van de geschiedenis. Hij kon begrijpen, en zal het misschien wel bedacht hebben, dat zijn aantasten van de kennis nooit Groens wezenlijke sterkte verzwakken kon: de man die de eerste reeks van zijn *Archieven* gereed had stond daarin onaantastbaar. Of hij tevens begreep dat beginselen dieper liggen dan de woorden waarin men ze formuleert?

Wat daarvan zijn mocht, — den man van beginselen en den geschiedvorschier wenschte hij een slag toe te brengen en hem te vernederen.

Fruins opstel is het meest breede en losse betoog dat hij ooit heeft geschreven. Het geeft een goed beeld van zijn geest zooals die bij den aanvang van zijn schrijvers-arbeid was: een vorm waarin eenvoudig en overzichtelijk een belangrijk aantal waarnemingen kon worden gerangschikt, en een glas waardoor men in die waarnemingen zich zag afscheiden wat het verstand onwaarschijnlijk leek. Fruin verschijnt ermeê als een beoordeelend waarnemer. Doch terwijl later de liefde van den waarnemer in zijn geschriften den toon aangeeft, doet het nu de zelf-genoegzaamheid van den beoordeelaar.

De Fruin die hier aan het woord is, vertegenwoordigt het zelf-genoegzaam Verstand, in zijn strijd met...

Het is zeker dat het verstand niets anders kan als onderscheiden. Wat de ervaring het aanbrengt, dat onderscheidt het, maar het scheidt zelf geen ervaring. Waar nu ervaring in

ons ontstaat door gewone waarneming, maar ook bij ingeving, daar is het de vraag aan welke soort ervaring een verstand zich zijn macht is bewust geworden. Bij Fruin behoeft dat geen vraag te zijn: hij erkende, als hij schreef, geen andere ervaring dan die van de gewone waarneming. Als zijn verstand dus in strijd geraakte met de beweringen van iemand anders, dan was dit omdat die beweringen hem voorkwamen in strijd te zijn met een waargenomen werkelijkheid. Wij herkennen het type van negentiende-eeuwer dat tegelijk met de natuur-wetenschap is opgegroeid. Hun wezenlijke drang was liefde voor het waarneembare: hun vijand was al wat zeide uit ingeving te zijn ontstaan. Nu leefden Groen van Prinsterer en zijn partijgenooten zonder twijfel zelf niet uit ingeving; maar zij geloofden aan vroegere ingeving en aan de duurzame macht daarvan. Zij wenschten die macht te bestendigen, en daartegen verzetten zich de mannen van een eigen levende waarneming. Daartegen verzette zich ook Fruin.

Dit was de reden dat zijn Verstand, zelfgenoegzaam, zich gevoelen kon als deelhebbende aan den grooten tijdstrijd, den strijd tegen het oude, het verouderde Geloof.

Ik noemde hem zooeven soldaat van Thorbecke, en dat was hij wel. Zelf vertelde hij later hoe „de geest van 1848” hem van de Oudheid wegvoerde naar het tegenwoordige. Hij had als knaap al dien romantischen trek gekend: het verlangen naar de oude landen. Toen zijn weetlust ontwaakte voelde hij zich heengetrokken naar die oorsprongen van onze beschaving die de ontcijfering van het hieroglyphen-schrift in Egypte, in Assyrië, opensloot. Maar gelijk in al haar aanhangers dreef ook in hem de Romantiek naar het *vaderlandsch* verleden, en gelijk zijn andere landgenooten vond hij de oorsprongen van ons heden in de zeventiende eeuw. Die drang viel voor hem samen met het staatkundige drijven van die jaren: de „nieuwe, hoopvolle tijdgeest” zegt hij, heeft krachtig op hem gewerkt. Als hij dan ook dit eerste opstel schrijft is het naar aanleiding van een staatkundige gebeurtenis. Het was toen Thorbecke het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie had toegestaan en de protestantsche volksbeweging hem genoodzaakt had tot aftreden. Op dat oogenblik, en nadat door de jongste verkiezingen Groens partij in de Kamer van drie op

tien vertegenwoordigers gestegen was, trad Fruin op met zijn ontvouwing en beoordeeling van het anti-revolutionnaire staatsrecht van Groen van Prinsterer. De ironische toon, een zekere geprikkeldheid hier, de behoefte Groen onaangenaam te zijn elders, verraden de stemming van den strijder die een neerlaag te wreken heeft, — het voortrekken en ter sprake brengen van de katholieken doet hem kennen als hun staatkundigen bondgenoot, — maar niet zoozeer aan deze *kleine* teekens beseffen we Fruins strijdstemming: die blijkt toch allereerst daaruit dat hij zoo *uitsluitend* betóógt.

Men moet zich door al Fruins lateren arbeid goed ervan doordringen hoe weinig hij ophad met eenigszins algemeene beweringen. Men kan het zelfs zien in dit opstel, als hij zegt: „Groen is een liefhebber van algemeene beginselen.” Toch doet hij in heel het geschrift niet anders dan het stellen en betoogen van zulke algemeenheden. Dat de eisch van onvoorwaardelijke onderwerping aan de Heilige Schrift onredelijk is, — dat de Bijbel geen gezag mag uitoefenen op eenige wetenschap, — dat gezag op wetenschap uitte oefenen een roomsch kerkelijk verlangen is en strijdt tegen het beginsel en het gebruik van het protestantisme, — dat dit vooral geldt tegenover het na de reformatie van allen vreemden invloed vrij geworden staatsrecht, — dat wettigheid van opstand door Groen soms wel, door den Bijbel nooit wordt erkend, — dat de leer van die wettigheid, door Groen ten laste gelegd aan de Revolutie, overoud is en bepaaldelijk door protestanten beleden en in praktijk gebracht; — dit zijn de zes punten waarin hij de slotsom van het in zijn eerste vier paragrafen behandelde samenvat. De vijfde bestrijdt dat de Bijbel de verplichting zou inhouden tot vereeniging van Kerk en Staat. Wie herkent deze gedachten niet als reeds langer gangbare denkbeelden, die men, al naar zijn overtuiging, met bijbel en geschiedenis steunen of bestrijden kon, maar waaromtrent men vooraf zijn meening had? Ook Fruins meening stond vast vóór hij ze ging verdedigen en de geschiedkenner *diende* hier alleen den soldaat. Als hij dan ook in het tweede gedeelte van zijn strijdschrift, niet meer de bijbelsche, en meer de historische grondslagen van Groens staatsrecht beproeven zal, voelt hij zich genoopt tot een verantwoording. Is elk stelsel — vraagt

hij — niet te bewijzen uit de geschiedenis? Werken niet duizend oorzaken mee tot het ontstaan van gebeurtenissen, en zijn er niet honderd berekeningen van die oorzaken op te maken, en zoo iemand geen grove fouten gemaakt heeft, hoe zal men hem dan overtuigen dat zijn uitkomst toch onjuist moet zijn? „Vandaar” — roept hij uit — „het onzekere van alle historische bewijsvoering. Zij kan slechts bij benadering gelden.” De zeven volgende paragrafen bevatten dan ook in hoofdzaak de verdediging van twee stellingen: de eerste die van de soevereiniteit in eigen kring, d. i. Thorbecke's grondwettig tegen het volstrekte koningschap; de tweede die dat de Revolutie de voortzetting was van de Reformatie. Vrage niemand of deze overtuigingen ontstonden door historisch onderzoek: waren ze niet immers de feiten van ons toenmalig staatsleven, waaromheen alle geschiedstudie zich bewoog?

II

Fruin heeft niet als Groen het monument gemetseld dat de baak bleef voor al onze latere geschiedschrijvers. Hij heeft niet als Thorbecke zich, lichaam en geest, gestort in den stroom van de duitsche ontwikkeling en gestreden opdat hij erin staande bleef; — ook heeft hij niet als Potgieter gezworven en zich trachten te vestigen in België en Zweden. Niet als Bakhuizen heeft hij op avontuur, na een vlucht over de grenzen, de helden van onzen vrijheidsstrijd voor zich doen opstaan uit de bestoven papieren, noch ook als Van Vloten ging hij de Geuzen vinden in het brusselsch archief. Hij was niet een man van '30, ook in de verte niet; maar een van '48. Hij was in Leiden en bleef er en hij verzamelde om zich heen de geschriften waaruit hij zoo nauwkeurig mogelijk den staat en het volk kennen kon die aan staat en volk van '48 waren voorafgegaan.

Hij zocht niet het verleden van het Nederland van '30, het bewegene, het strijdbare. Hij zocht het verleden van het Nederland van '48, den hoopvollen handelsstaat met zijn nieuw grondwettig koningschap.

Hij was de eerste die dat deed; hij was de eenige die het

zóó volkomen deed; en zonder bedenken kan men zeggen dat hij van dien staat de geschiedschrijver is geweest.

De *Tien Jaren uit den Tachtigjarigen Oorlog (1588—1598)*, die Fruin in 1856 en '57 aan het Programma van het leidsch gymnasium toevoegde, ontleenen hun beteekenis niet zoozeer aan het nauwkeurig verhaal van de gebeurtenissen: de laatste levensjaren van Parma, de veroveringen van Maurits, de onderhandelingen met Elisabeth; als wel aan het inzicht in de staatsregeling, de helderheid van onze verhoudingen tot het buitenland, en het naar voren komen van al de vraagpunten die voor het nieuwere Nederland hun belang hebben. Volstrekte of gedeelde soevereiniteit, de verhouding tusschen Kerk en Staat, vrijhandel of bescherming, de toestand van de Katholieken, het doel van de Universiteiten, het verschil tusschen Noord- en Zuid-Nederland, — alles in 't kort wat voor de burgers van het nieuwere Nederland belangrijk was, verscheen hier in de vormen van 't oude. De voortreffelijkheid van het bereikte, dat was het gevoel waarin de lezer gehouden werd, en van dat bereikte zag hij in zijn eigen verleden de rechtvaardiging of de onmisbaarheid. De „geest van '48” maakte waarlijk blijmoedig en met zichzelf ingenomen. Er was geen maatregel waarvan men nu niet dadelijk wist of de vaderen hem terecht of ten onrechte genomen hadden: het doel was geweest het grondwettig koningschap van '48, en van dat doel zag men de daden, of ze recht liepen of krom of averechts. Niet dat wij, zelfs in het laatste geval, hen zouden berispt hebben; o neen, wij waren blijmoedig genoeg om ook dan nog hun redenen te begrijpen, al betreurden wij dat zij later, onder veranderde omstandigheden, hun fouten niet hadden ongedaan gemaakt. Maar wij voelden, niet — oprecht gezegd — zoozeer onze meerderheid, als wel ons geluk. Wij hadden het *geluk* in de negentiende eeuw te leven, wij hadden het *geluk* een grondwettig koning te bezitten en verantwoordelijke ministers en een volksvertegenwoordiging, en als men daarbij bedacht dat wij bovendien al het geluk hadden in Holland te wonen, dan kon men niet zeggen dat er iets te wenschen overbleef. De gelukstoon zwol aan in Fruin en het is opmerkelijk maar natuurlijk, dat hij het volst en het breedst is in dat hoofdstuk, waar de handel — bezongen wordt. Ik aarzelde

even voor het woord, maar het is zoo: Fruin bezingt den handel. Hoog boven verhaal van gebeurtenissen en uiteenzetting van staatsinrichting, onderhandeling of partijgeschil, rolt zijn lof van handel en scheepvaart in de jaren toen de Staat zich vestigde. Ik moet mij in acht nemen voor een spreken dat te volstrekt, en zoo niet langer in Fruins geest zou zijn. Zelfs in de *Tien Jaren* zijn teekenen dat hij iederen staatsvorm tijdelijk achtte, geschikt voor omstandigheden en dus van *voorbijgaande* voortreffelijkheid; maar toch is het zeker dat die voortreffelijkheid hem vulde, zijn geest beheerschte en bevredigde, en hem in het verleden háár beeld deed zien. Het had toch ook kunnen zijn dat wel de „geest van '48” hem vrijheidsdrang, maar niet de grondwet hem die bevrediging, niet de tijdgenoot hem die hoop gegeven had. Er waren er wel onder zijn bekenden die, na 1853 tenminste, de laatste niet deelden. Maar hem had '48 alles gegeven: vrijheidsdrang, bevrediging en verwachtingen. En dit is de harmonie die hem bezielt nu hij niet de betoogende kant van zijn wezen te toonen heeft, maar zijn liefdevolle waarneming. Welk een voorraad van aantekeningen heeft hij verzameld en hoe zorgvol heeft hij ze gerangschikt. Hij heeft toch zijn denkebeelden, zijn geheel van aan eigen tijd ontleende overwegingen, en het is niet waar dat hij enkel een pluizer is die bijzonderheden meedeelt om hunzelfs wil, — maar hoe weinig dringt zijn tijdspersoon nu naar voren, hoe schijnt al zijn zorg gewijd aan dat oude wetenswaardige. De tijd heeft hem verruimd, hij heeft zich één gevoeld met europeesche bewegingen, en hij heeft Ranke gelezen die Nederland in Europa ziet. Zoo ziet hij het nu ook en in die verruiming van kader wint zijn tafereel aan breedte, breedte waarin de golf van zijn tijd zich kan uitbreiden. *Deze* breedte en de vollere toon van het hoofdstuk over den handel, die zijn het allerbeste wat het leven hem gegeven heeft. Hij heeft een boek geschreven dat voor een geheel tijdvak zijn beteekenis houden zal.

Fruin had het naieve geloof in zijn tijd dat altijd aan de normale vertegenwoordigers van een tijd eigen is, niet aan hen die hooger of verder reiken. En nu hij een held nodig heeft, kiest hij den held van zijn tijd: den Staat. Gij hebt altijd — zegt hij tot zijn medegeschiedschrijvers — den opstand

gegroepeerd om Willem van Oranje, en met zijn dood vermindert uw belangstelling. Het is waar: daarna wordt hij minder tragisch, maar wordt hij ook van minder beteekenis? Ik geloof het niet: tusschen 1588 en 1598 wordt de *staatsregering* vastgesteld. — Ziedaar Fruins held: hij heeft hem ten tooneele gebracht, en ge moet u met hem bevrienden of ge zult Fruin niet verstaan.

Er komt nu bij dat deze held onpersoonlijk is. Er is geen enkele die, zooals eens in Frankrijk, bij ons zeggen kan dat de Staat hij-zelf is, en het is maar goed ook — voor Fruin. Fruin zou het hem niet toestemmen; hij zou het niet goedkeuren; hij zou niet gediend zijn van een zoodanige persoon als middelpunt. Het wezen van Fruin, het wezen van zijn Staat was de afgetrokkenheid waar velerlei deel aan had.

Het wezen van Fruin. Het wezen dat hij heeft geuit en waaraan hij geleden heeft.

Neen, Fruin zal nooit populair worden. Zag men het de afgetrokkenheid ooit?

Toch heeft zij door hem geleefd. Meer geleefd dan menige persoonlijke grootheid in de boeken van anderen. Toch heeft hij zijn eigen leven in haar uitgestort en velerlei leven liefgehad teneinde haar te kunnen dienen. En zou dit niet een reden zijn waarom hij invloed mag oefenen op de weinigen en gewaardeerd worden ook door hen die hem niet verstaan?

III

In 1858 verscheen *The Rise of the Dutch Republic* door John Lothrop Motley, en dat was voor de nederlandsche geschiedschrijvers een groote gebeurtenis. Bakhuizen, van wien zulk een boek het liefst verwacht ware, lei er de pen bij neer en vond dat een vertaling, met noten, het beste zou zijn wat we voorloopig doen konden. Van Vloten die juist voor het tweede deel van zijn *Opstand* bij een anderen uitgever had moeten belanden, voelde zich in zijn wiek geschoten omdat het publiek dat zijn nieuwe voorstelling ongelezen liet, Motley's oude verslond. Fruin kwam ter bespreking van al de betrokkenen in de Gids achteraan, boog zich diep voor Bakhuizen

en zei dat die gelijk had, deed koel tegen Van Vloten, en verzocht verlof zijn eigen juister voorstelling van de drijfveeren en toestanden in het begin van onzen opstand aan het schitterend geschreven boek van den Amerikaan te mogen toevoegen.

De waarheid was dat Fruin heftiger bewogen was dan een van de anderen. Hij gunde den tegenslag aan Van Vloten en had alleen maar gewenscht dat die zich even zwak en wanhopig als hijzelf voelde, — maar zelf was hij ellendig. Hij haatte Motley en wist meteen dat hij het niet zeggen mocht. Hij moest bedaard blijven en met bedaardheid het zijne doen.

Haast twintig jaar later komt de haat er uit: „ik wil niet verder *af dalen* dan tot Motley.” En levenslang heeft hem de tegenstelling geplaagd tusschen geschiedkundige kunst en geschiedkundige wetenschap.

Ze is hem als tegenstelling niet dadelijk en niet gedurig bewust geweest. Als ik, dacht hij, mij van een tijd een voorstelling maak die nauwkeurig en juist is, en ik geef die weer met woorden, zooals ieder kunstenaar de zijne, dan ben ik dit laatste, maar bleef ik niet ook man van wetenschap?

Zoo stelt hij zich de vraag in zijn *Intreerede* van 1860 zoo goed als in zijn *Afscheidsrede* van 1894. In dien vorm verzoende hij zich telkens weer met den twijfel: man van wetenschap — maar ook kunstenaar?

De fout lag hierin, dat hij werkelijk in zijn woorden de voorstelling van een tijd niet gaf.

Hij maakte zich inderdaad met een tijd vertrouwd tot in alle onderdeelen, maar dan beschreef hij hem niet, veel minder schilderde hij hem, maar hij deelde mee wat hij over hem dacht.

Zoo deed ook Ranke, maar Fruin wordt niet groot door de verwantschap met dien grooten. Bij Ranke waait door die wijsgeerige, oordeelkundige geschiedschrijving een volle adem van genialiteit en leven dien men niet bij het, hoewel aangename, koeltje om de leidsche singels vergelijken mag. Hem stonden ook nog andere talenten van beschrijving en schildering ten dienste dan waar Fruin op bogen kon.

Fruin was een goede, maar schrale figuur en ook in zijn gedachten was een zekere kleurloosheid.

Motley zag een tijd en gaf hem weer. Hij wist groote groepen te maken, die boeiden door kleur en beweging, groepen waar licht van afstraalde of die schaduw wierpen, zoodat in glans of donker het naastbijliggende onzichtbaar werd. Het was volstrekt niet waar dat aan zijn wijs van schrijven noodzakelijk onkunde eigen was. Ook niet dat het verwaarloozen van kleinigheden tegenover de grootheid van den indruk van eenig het minste belang kon zijn. Wel waar was het dat zijn kunst meer boeiend dan edel was, meer gericht tot den lust-in-het-schelle van de onontwikkelden dan tot de ingetogenheids-liefde van de enkelen. Maar dit was een fout van Motley, en niet van de kunst. De kunst was niet anders en kon niet anders zijn als Motley haar oefende, en zooals Fruin zelf moest toegeven dat ze zijn zou: de innerlijke voorstelling schilderend, ja bootsend in de grondstof van de taal.

En dat deze kunst de ware geschiedschrijving was erkende Fruin; hij kon alleen maar niet gelooven dat hij deze ware geschiedschrijving niet had.

Toch was het niet verwonderlijk dat wij Nederlanders ons verleden zoo niet schilderden. De Amerikaan die het zag uit de verte ontving opeens en geheel er den indruk van; wij die het geheel sinds eeuwen kenden waren vooral geboeid door het nieuwe dat we uit archieven eraan toevoegden. Van het begin af waren wij meer geestdriftige geleerden dan kunstenaars.

Van Vloten, die de eigenschap had onaangename waarheden bondig te kunnen uitspreken, drukte het zóó uit: Motley doet voor de wereld wat Hooft al voor ons deed; — wij doen wat nieuws. Terecht mocht hij er aan toevoegen dat Hooft het beter had gedaan.

Het feit is dat, ook nu nog, voor den leek het boek van Motley het meest boeiende werk over den opstand is, dat voor den meer bijzonder belangstellenden Nederlander Van Vlotens arbeid de voorkeur verdient, en dat ter aanvulling en ter verheldering van sommige toestanden en gebeurtenissen Fruins *Voorspel* niet kan worden gemist.

Mij komt het voor dat in het besef van deze verhoudingen Fruin zijn talent heeft saamgetrokken tot wat het meest wezenlijk kon: het schrijven van de oordeelkundige verhandeling.

Tot welk een omvang zijn materiaal ook aanwies, hij heeft het nooit weten omtescheppen tot een kunstwerk, maar bediende er zich altijd van om de best-ingelichte en de scherpzinnigste te blijken, de kenner en keurder van al wat tot latere geschiedschrijving als materiaal mocht worden bijgedragen. Hij werd — gruwelijke ironie die door zijn gemoed het Noodlot uitte! — de voorlooper van een anderen Motley.

IV

Toen Fruin in 1863 een opstel schreef *Over de Oudste Couranten van Nederland*, begon hij dat als volgt: —

„Vijfhonderd jaar geleden stond er in Frankrijk, aan den voet der Pyreneën, een kasteel, waar het 's nachts wonderlijk kon toegaan. De ridder en de edelvrouw, die het slot bewoonden, werden soms in hun eersten slaap gestoord door een vreemd gestommel aan hun bed. De arme dame, wel wetende wat dit beduidde en wat er gaande was, verborg aanstonds oogen en ooren onder de dekens. De ridder daarentegen, die de vrees slechts van hooren zeggen kende, ontwaakte maar ten halve, en prevelde ongeduldig: „laat me toch slapen, Orton”. Maar „neen” kreeg hij ten antwoord, „neen, sire, waak op, ik heb nieuws te vertellen”. Dan rees de ridder dommelend overeind, wreef zich den vaak uit de oogen, en vroeg aan den geest, die zich wel hooren maar niet zien liet: „wat hebt ge dan toch te vertellen, waar komt ge nu weer vandaan?” „Van Engeland”, antwoordde de onzichtbare, of „van Duitschland” of „van Hongarije, en juist toen ik gisteren van daar wegging was er dit of dat gebeurd.” En nu volgde er een uitvoerig en hoogst belangrijk verhaal. De ridder werd al luisterende klaar wakker, en hoorde met klimmende aandacht naar al het wonderlijk nieuws, dat hem uit die verre landen zoo kersversch werd opgedischt. Eindelijk zweeg de stem; de geheimzinnige boodschapper was blijkbaar vertrokken. Den volgenden dag vertelde dan de ridder het gehoorde aan zijn vrienden en bureu over, zonder te zeggen van wien hij het te weten was gekomen. Allen verbaasden zich over zijn bericht, dat eenige weken later ten volle bewaarheid werd. Niemand begreep hoe hij aan zijn tijdingen kwam, en hij zelf begreep het ook niet

recht. Meer en meer beving hem de lust den bode, dien hij zoo dikwerf hoorde, eindelijk ook eens te zien. De stellige weigering van dezen om aan zijn verlangen te voldoen, vuurde zijn begeerte nog meer aan. Van verzoeken kwam hij tot dreigen, tot geweld. Maar zodoende verdreef hij ten slotte zijn schuwen bezoeker voor altijd. Zijn edele vrouw had voortaan weer geruste nachten; maar hij kon niet meer, als vroeger, zijn burens in verbazing brengen over zijn onbegrijpelijke kennis."

Wie dit fraaie verhaaltje Froissart navertelde, en dus den Geest van de Nieuwstijding opriep, aan het begin van een opstel over oude couranten, kan niet gezegd worden zonder kunst te zijn geweest.

In de negentiende eeuw hebben couranten en tijdschriften de beste europeesche schrijvers evenzeer beheerscht als een paar eeuwen tevoren het tooneel het deed. In korte opstellen, veelal naar aanleiding van een feit van den dag geschreven, hebben zij hun kennis en hun denkbeelden meegedeeld. En het kon niet anders of zij gingen dit met meer kunst doen naarmate die vorm meer uitsluitend door hen beoefend werd. De verhandeling van Fruin is dan ook soms enkel zakelijk, en dan wordt al zijn kunst besteed aan het helder uiteenzetten, het bondig betoogen, het scherpzinnig onderscheiden; maar soms is ze persoonlijker: dan wordt hij bevallig of vriendelijk, gevoelig of scherp, hooghartig of aangedaan, dan bewerkt hij een proza-kunst die een kenbaren toon heeft, een geschakeerde woordenkeus, een met zorg gekozen beeldspraak, een schilderende of verlevendigende uitweiding.

Wij weten het nu: anders dan waarneming geeft hij niet, en oordeelkundige saamvatting van waarneming, en gedachten die waarneming betreffende, en de denkbeelden die zijn tijd eigen zijn, maar het is een levende, gevoelige, beschaafde en smaakvolle mensch die ze geeft, en als zoodanig zijn die geschriften een uiting van kunst.

Hij zegt het zelf eens: nooit zou hij, als de keus stond tuschen een onjuistheid en een gelukkigen volzin, den zin behouden en de onjuistheid staan laten, maar hoe ouder hij werd hoe minder een onjuistheid kans had in te sluipen in zijn volzinnen, en hoe meer het gelukkige van zijn volzinnen bestaan ging in die zekerheid. Een gevoelige zekerheid, die een be-

vallige geworden is, dat lijkt mij het beste wat de op schoonheid van stileering beluste lezer aan hem prijzen mag, en dat is waarlijk veel.

Er heeft zich in Fruins geschriften — terwijl hij toch een geleerde was — hoe langer hoe meer een mensch getoond, veel menschelijker en wezenlijker dan zulke geschriften doorgaans toonen en *die* mensch blijft „ook nadat hij gestorven is.”

Een mensch van een bescheiden geluk was het, dat geheel in zijn studie lag. Hij heeft in 1857 over onzen opstand geschreven, en in 1897 heeft hij het weer gedaan. Hij had in dat vaderlandsch verleden zijn *ééne* liefde. Maar hij heeft nooit vergeten dat het een verleden was en dus als tegenpool het heden had. Dat heden was de Staat van '48, een afgetrokkenheid zoo ge wilt, maar die voor hem leefde. Die werkelijk leefde, want al de jaren van zijn leven was die staat hem het werkelijke en staatsgeschiedenis was hem niet een dood geraamte, maar een wezen dat de volheid van het volksleven voor lichaam had. Zijn lofspraak op den vooruitgang van de geschiedschrijving sinds Wagenaar: *toen* enkel de staat, *nu* het volk, de beschaving, handel en nijverheid, geldzaken en staathuishoudkunde, wetenschappen en kunsten, poëzie, wijsbegeerte, zeden, — die lofspraak was waar, al bleef ook hem de staat van dat alles het duurzame. Aan een andere geschiedschrijving is hij niet toegekomen: had hij het gewild, dan had hij moeten ophouden Fruin te zijn. Zijn persoonlijk leven is in dat studie-leven opgegaan. Zijn liefden zijn dáár: Marnix, Jan de Witt, Willem de Derde, en zoovele anderen. Geen beminnelijker opstel dan *Uit het Dagboek van een Oud-Hollander*. Men zou dat kunnen uitschrijven en er hem van blad tot blad vinden, den Fruin zooals hij, wat ouder, worden ging, den Fruin die graag schertste aan de theetafel, en voorzichtig was, en toch ook behulpzaam, en vol kleine genoegelijke huiselijke bedenkingen Maar hoe weinig is hij mij zoo bekend geweest. Hoëveel minder nog die andere dien men vermoeden mag als hij schrijft over Maria van Reigersberg of over Maria Henriëtte van Oranje, of over Maria van Engeland, de gemalin van Willem den Derden. Als hij uit haar dagboek het antwoord aanhaalt dat zij haar man gegeven had toen hij van zijn mogelijken dood sprak en

van een ander huwelijk: „Ik zeide hem, dat ik hoopte hem niet te overleven, maar, zoo dit gebeuren moest, dat ik dan, nu het God niet beliefd had mij een kind van hem te schenken, geen kind begeerde, zelfs niet van een engel” — dan laat hij erop volgen: „Terwijl ik aldus in mijn woorden overzet wat de Prinses in de hare slechts aan haar welbewaard dagboek heeft toevertrouwd, en haar hartsgeheim in het geschiedverhaal inweef, heb ik een gevoel alsof ik heiligschennis pleeg.” Een ander opstel, over Maria, bleef onafgewerkt en onuitgegeven. Het eindigde: „Toen de Prins in Februari 1672 plotseling naar het leger reisde, op het gerucht dat de Franschen reeds in het veld waren en het op Namen gemunt zouden hebben, deed de Prinses hem tot Rotterdam uitgeleide. Zij was toen in blijde verwachting. Maar weldra volgde de teleurstelling . . .” Hier heeft Fruin de pen neergelegd en het wil mij voorkomen dat, wanneer de heer Byvanck zich een hartstochteliĳken Fruin verbeeldde, lijdende onder de onmogelijkheid om zich te uiten, hij daartoe in elk geval aanleiding vinden kon in gevoelens die zich bewogen om Willem III.

SLOTWOORD

Wij hebben Fruin in zijn graf gelegd, en nu wij zijn arbeid nog eens langs zijn gevaren voelen we ons werkelijk een halve eeuw verder dan toen we van wal staken. Niet alsof de stroom van gedachten, de zijne en die van zijn tijd, waardoor onze boot zich bewegen zou, nu in dit schaarsche geschrijf gebannen ligt. Het zijn niet meer dan de rimpelingen, dan de vonkelingen zoo ge wilt — zoo de zon scheen — die de riem in het water achterliet. Zie ze haastig: ze zijn weinig voor zichzelf, maar ze geven een richting aan. En die richting is naar een tijd waarin we Fruin en zijn tijd en zijn geschiedschrijving als overleefde zien. Zijn beeld staat er niet in geteekend — tenzij misschien juist die beweging en die overweging het wezen dat we erin zochten is — het staat er niet in geteekend, maar we hebben het in de spiegelende lijnen allicht gezien. Gezien als voorbijgaande, als voorbijgegaan, — en nu zijn we gereed voor een nieuwen tijd. Er zijn

oogenblikken dat er geen grooter zekerheid voor een toekomst is dan die in de mogelijkheid van een terugblik ligt. Al zouden wij ons geloof aan een toekomst aan niets anders mogen ontleenen, wij kunnen het hieraan dat wij dit verleden hebben overschouwd.

28 Juni 1905.

ALBERT VERWEY.

ADVERTENTIËN

Bij W. VERSLUYS te AMSTERDAM is verschenen :

HET **TWEEDE DEEL** VAN

DE KLEINE JOHANNES

DOOR

FREDERIK VAN EEDEN.

Prijs: ingenaaid f 1.90; gebonden f 2.50.

Bij den Uitgever van dit tijdschrift verschijnt in October :

DE OUDE STRIJD

DOOR

ALBERT VERWEY.

Deze bundel bevat de tusschen 1883 en 1888 in *De Nieuwe Gids* en elders verschenen artikelen.

De volledige inhoud is als volgt :

Dichterlijke taal, Potgieters *Florence*, Iets over Beets en zijn laatsten Bundel, Nog eens Iets over Beets en zijn laatsten Bundel, Hofdijk's *In 't Hart van Java*, Het Sonnet en de Sonnetten van Shakespeare, De Gids nu hij Vijftig Jaar is, Een Bazig Denker, De Hollandsche Teekenmaatschappij, Het Album der Nederlandsche Etsclub, Teekeningen op Arti, Robinson Crusoë, Columbus, Mijn meening over L. van Deyssels Roman *Een Liefde*, Boekbeoordeelingen, Religieuse-literatuur-kritiek, Joodsche Geschiedenis.

Een gedicht en een voorrede zijn hieraan toegevoegd.

De prijs is ingenaaid f 2.90, gebonden f 3.50.

ADVERTENTIËN

UITGAVEN VAN W. VERSLUYS TE AMSTERDAM:

ALBERT VERWEY.

VAN HET LEVEN, Sonnetten.	<i>f</i>	2.50
VERZAMELDE GEDICHTEN, 2 ^e druk. . .	geb. »	3.50
AARDE	» »	2.40
DE NIEUWE TUIN	» »	2.75
HET BRANDENDE BRAAMBOSCH.	» »	2.40
DAGEN EN DADEN	» »	2.25
DE KRISTALTWIJG	» »	2.50
JOHAN VAN OLDENBARNEVELT	» »	1.90
JACOBA VAN BEIEREN	» »	1.60
STILLE TOERNOOIEN.	» »	3.50
LUIDE TOERNOOIEN	» »	3.50
EEN INLEIDING TOT VONDEL	» »	7.90
TOEN DE GIDS WERD OPGERICHT.	»	1.50
JONKER JAN VAN DER NOOT. Gedichten	» »	1.90

Bij W. VERSLUYS TE AMSTERDAM
IS VERSCHENEN:

VERHALENDE POEZIE

VAN

ALBERT VERWEY

PERSEPHONE EN DEMETER.

PRIJS *f* 0.35.

ADVERTENTIËN

P. J. ZÜRCHER

UITGEVER-KUNSTHANDELAAR

**ETSEN - GRAVURES - GEKLEURDE PLATEN - PRACHTWERKEN -
ENCADREMENTEN IN ALLE GENRES.**

PERMANENTE TENTOONSTELLING

VAN SCHILDERIJEN EN AQUARELLEN VAN
ONZE EERSTE MODERNE MEESTERS.

NOORDEINDE 33 - DEN HAAG.

L. VAN DEYSSEL

Verzamelde Opstellen.

EERSTE EN TWEEDE BUNDEL,

TWEEDE DRUK. — PRIJS PER BUNDEL f2.40, GEBONDEN f2.90.

* * * .

UITTREKSEL UIT DE BEOORDEELINGEN VAN DEN EERSTEN DRUK.

Een kunstenaar, die bladzijden geeft, zoo meeslepend en betooverend door hartstocht en harmonie, dat het mij was of ik het heilig blauw van de Middellandsche Zee weer zag en tusschen de palmen den wind hoorde.

Leest door, leest door, of, indien ge iemand kent die de heerlijke gave heeft van verzen en proza te zeggen, vraagt haar of hem dan die weergalooze regels tot het einde van Hoofdstuk X (Deel I) u als een lied van Schumann of Brahms door de ziel te doen klinken. En buigt dan het hoofd voor een groot kunstenaar onzer heilige taal.

Maar die weergasche kerel schrijft intusschen beter en machtiger dan iemand in het Holland dezer dagen vermag!

(Uit een artikel van 3 kolommen in het Handelsblad.)

UITGAVE VAN

**SHELTEMA & HOLKEMA'S BOEKHANDEL,
AMSTERDAM.**

ADVERTENTIËN

Uitgaven van W. VERSLUYS te AMSTERDAM:

LETTERKUNDIGE WERKEN.

WILLEM KLOOS.

- VERZEN.** Eerste deel. Op Holl. papier. 2e druk, . geb. f 4.50
VERZEN. Tweede deel. " " 4.50
CYRANO DE BERGERAC (EDMOND ROSTAND).
Heldencomédie in vijf bedrijven. In verzen vertaald door
WILLEM KLOOS ing. „ 1.90
-

HERMAN GORTER.

- MEI.** Op Holl. papier. Derde druk geb. f 3.60
DE SCHOOL DER POËZIE. Op Holl. papier. . „ „ 3.60
VERZEN. Op Holl. papier. ing. „ 0.75
ETHICA. (BENEDICTUS DE SPINOZA). Vertaald door
HERMAN GORTER. Op Holl. papier. „ „ 4.50
-

ARTHUR VAN SCENDEL.

- DROGON.** Een Verhaal. Met plaatjes van M. BAUER, geb. f 2.40
BRIEVEN VAN EENE PORTUGEESE
NON. (MARIANA ALCOFORADO). Vertaald „ „ 1.25
EEN ZWERVER VERLIEFD. Een verhaal . . „ „ 2.50
-

GETTY CENTER LIBRARY

